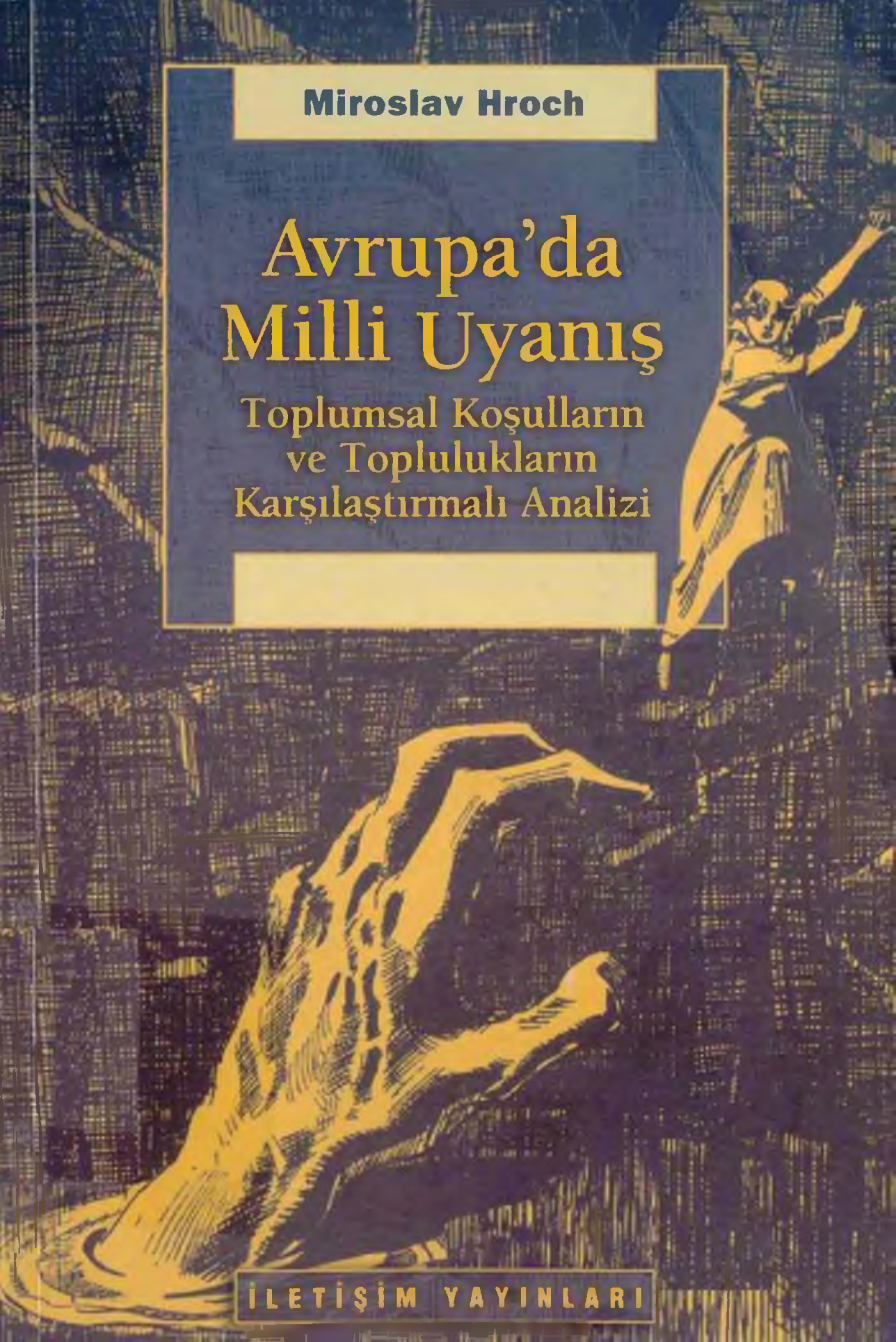
Miroslav Hroch

Avrupa'da Milli Uyanış

Toplumsal Koşulların ve Toplulukların Karşılaştırmalı Analizi

İLETİŞİM YAYINLARI

MIROSLAV HROCH

Avrupa'da Milli Uyanış

MIROSLAV HROCH 1932 doğumlu Çek tarihçi ve siyaset teorisyeni. Orta ve Doğu Avrupa ülkelerindeki milliyetçi yapı ve değişimlerle ilgili uluslararası itibar gören bir otoritedir.

Social Preconditions of National Revival in Europe.
A Comparative Analysis of the Social Composition of Patriotic Groups Among the Smaller European Nations
© 1985 Cambridge University Press
Bu kitabın yayın hakları Cambridge University Press'ten alınmıştır.

İletişim Yayınları 1554 • Araştırma-İnceleme Dizisi 256
ISBN-13: 978-975-05-0843-1
© 2011 İletişim Yayıncılık A. Ş.
1. BASKI 2011, İstanbul

EDİTÖR Levent Cantek
DİZİ KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç
KAPAK Suat Aysu
KAPAK RESMİ Winsor McCay, "Social Conditions", 1910
UYGULAMA Nurgül Şimşek
DÜZELTİ Ayten Koçal
DİZİN Özgür Yıldız
BASKI ve CİLT Sena Ofset
Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11
Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 03 21

İletişim Yayınları
Binbirdirek Meydanı Sokak İletişim Han No. 7 Cağaloğlu 34122 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

MIROSLAV HROCH

Avrupa'da Milli Uyanış

Toplumsal Koşulların ve Toplulukların Karşılaştırmalı Analizi

Social Preconditions of National Revival in Europe
A Comparative Analysis of the Social Composition of Patriotic Groups Among the Smaller European Nations

ÇEVİREN *Ayşe Özdemir*

iletişim

İçindekiler

Columbia Basımına Önsöz 7

Önsöz 15

BİRİNCİ BÖLÜM

Giriş 19

1 TEMEL KAVRAM HAKKINDA BİR AÇIKLAMA: MİLLET NEDİR? 21

2 KÜÇÜK MİLLETLERİN OLUŞUMLARININ AYIRT EDİCİ NİTELİKLERİ 29

3 MİLLİ BİLİNCİN ÖZNEL VE NESNEL BİLEŞENLERİ (MİLLİ AJİTASYONUN ÖNEMİ) 33

4 MİLLİ AJİTASYONUN TAŞIYICILARININ TOPLUMSAL NİTELİKLERİ (BİLEŞENLERİ) 37

5 KARŞILAŞTIRMA METODU 43

6 KÜÇÜK MİLLETLERİN MİLLİ CANLANIŞININ DÖNEMLERE AYRILMASI 49

7 İNCELENECEK MİLLİ HAREKETLERİN SEÇİMİNDE HAREKET NOKTASI OLARAK MİLLİ HAREKET TİPOLOJİSİ 53

İKİNCİ BÖLÜM
Müstakil Yurtsever Grupların Toplumsal Yapısı *19*

8 SİYASAL ÖZERKLİK KOŞULLARINDA ENTEGRE TİP BİR MİLLİ HAREKET: NORVEÇLİLER *65*

9 DEVRİMİN ARTIRDIĞI BÜTÜNLEŞME: BOHEMYA'DAKİ ÇEK MİLLİ HAREKETİ *81*

10 DEVRİMSİZ BÜTÜNLEŞME: FİNLİLER *107*

11 GECİKMİŞ TİPE GEÇİŞ NOKTASINDA: ESTONYALILAR *127*

12 GECİKMİŞ TİP BİR MİLLİ HAREKET: LİTVANYA ÖRNEĞİ *141*

13 DIŞ BASKI ETKİSİYLE GECİKMİŞLİK: SLOVAK MİLLİ HAREKETİ *159*

14 BÖLÜNMÜŞ TİP: FLAMAN HAREKETİ *171*

15 BİR MİLLİ AZINLIK HAREKETİ ÖRNEĞİ: SCHLESWIG'DEKİ DANİMARKALILAR *185*

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
Karşılaştırmalı Çözümleme *197*

16 TEK TEK SINIFLARIN VE TOPLUMSAL GRUPLARIN PAYI *201*

17 TOPLUMSAL YAPININ ASLİ BİLEŞENLERİ *237*

18 BÖLGESEL YAPI *249*

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
Sonuç *269*

DİZİN *293*

Columbia Basımına Önsöz

Otuz yıl önce yazılmış kitapların yeni basımlarının yapılması nadiren görülen bir durumdur. *Social Preconditions of National Revival in Europe*'un yayımlanmasından sonraki otuz yıl boyunca "milliyetçilik"le ilgili araştırmalar da, müellifin bu konudaki çalışmaları da ilerledi. Bu nedenle bu yeni basımda özgün metni hiç değiştirmeden bırakıp, giriş mahiyetinde birkaç söz eklemeye karar verdim. İlgili okur konuyla ilgili görüşlerimi sonraki yıllarda neşredilen yeni yayınlarda bulabilir. Yine de bu kitapta formüle edilen bazı anlamlarla ilgili yanlış anlaşılmaların kısaca belirtilip, nihayetinde de açıklık getirilmesi gerekir.

Otuz sene evvel milli hareketler içindeki aktivistlerin toplumsal bileşeni hakkında kitap yazmaya başladığımda niyetim daha sonra kimi eleştirmenlerin varsaydığı gibi millet-inşa süreciyle ilgili yeni bir "teori" ortaya koymak değildi. Çok daha mütevazı bir niyetle yola çıkmıştım: Amacım yalnızca, yurtseverlik hissiyatının nüfusun daha geniş kitleleri arasında başarılı bir biçimde yayılması açısından elverişli toplumsal koşulların neler olduğunu belirlemekti. Kitabımın sonraları bu alanda "yeni bir devir başlatan" bir çalışma olarak kabul edileceği gibi bir beklentim yoktu doğal olarak (E. Hobsbawm).

Ampirik araştırma sahasının dışına çıkmak gibi herhangi bir

niyetim olmuşsa bu teoriden ziyade yöntembilimsel alanla ilgiliydi: Avrupa (Çek tarih yazımında bile az) tarih yazımında henüz yaygın ve revaçta olmadığı bir dönemde karşılaştırmalı metodun imkânlarını gözler önüne sermeye çalıştım. Bu bağlamda, milli hareketleri incelerken sayısal ve kartografik imkânların araştırılmasını da amaçladım. Bu yöntembilimsel yaklaşım bazı teorik unsurlar içeriyorsa, bu sadece milletlerin emsalsiz oldukları değil, aynı zamanda oluşum süreçlerinin karşılaştırarak keşfedilebilen ve de açıklanabilen genel ortak özelliklere de sahip oldukları varsayımıdır.

Karşılaştırmalı bir metot uygulamak için, her şeyden önce, iradeciliği (voluntarism) dışarıda tutacak ve karşılaştırılamaz şeyleri (süreçleri) karşılaştırma hatasına düşmemizi engelleyecek bir yaklaşımın seçilmesi gerekir. Dolayısıyla, karşılaştırma konusunun belirlenmesi –millet ve milletin inşası süreci– ve tek bir örnek vasıtasıyla analiz edilebilecek yeterli ortak vasıfları haiz milletlerin oluşumuyla ilgili bir dizi prosedürün seçilmesi iktiza eder. Nitekim o dönemdeki "millet" tanımı bütünüyle araçsaldı ve karşılaştırmanın daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunma amacı taşıyordu. Bu tanımın arkasında bugüne değin sahip olduğum belirli bir teorik anlayış yer alır: Görüşüme göre "millet" olarak bilinen bu geniş toplumsal grup tarihsel zaman içinde oluşmuştu, günümüzde gerçekten vardı ve bu nedenle ampirik bir araştırma nesnesi olarak muğlak ve belirsiz bir terim olan "milliyetçilik"ten çok daha kolaylıkla kullanılabilirdi.

Kitabın İngilizce tercümesi, Batı Avrupa üzerine yazılmış bütün eserlerin –özellikle 1968'lerde yazılmışsa ve hâlâ resmî olarak yürürlükte olan Stalinist anlayışa zımnen karşı koyuyorsa– kendi ülkelerinde engellenme riski taşıdığı bir dönemde, 1970'lerin sonunda hazırlandı. Dolayısıyla yeni metne Marksist yaklaşımımı, kullandığım yöntem ve benimsediğim görüş ve anlayışa tekabül edenden daha kuvvetli biçimde vurgulayacak bazı sözcükler ilave ettim.

Bazı nedenlerden dolayı kitabın yayımlanması gecikti, o kadar ki kitap ancak A. Smith, B. Anderson, J. Breuilly ve E. Gellner'in yeni ve önemli teorik çalışmalarından sonra (ya da çağ-

daşları olarak) neşredildi, yine de bu benim açımdan önsöz ya da dipnotlarda dahi olsa bu eserlere atıfta bulunamayacağım kadar erken oldu. Kitabım kapsamlı bir teori geliştirmeye çalışan bu incelemelerin "havalisinde" yayımlandı, bu sebepten dolayı benim yazarken tahmin etmediğim bir bağlamda okundu, bu bağlam içinde değerlendirildi.

Aksine, kitabın yazıldığı dönemde "milli mesele"nin çözümlenmiş olduğu düşünülüyor, bizatihi "milliyetçilik" miadını doldurmuş arızi bir sapma olarak inceleniyordu. İlmi bir analiz açısından bu bir avantajdı: Analizin başlıca konusu sayısallaştırma ve coğrafi yapı olduğunda cezbedici akademik bir konu olarak millet-inşa sürecini adeta ideolojik kısıtlamalar olmaksızın araştırmak mümkündü. Ortada ne otoriter modeller ne önerilen araştırma araçları mevcuttu, dolayısıyla öncü nitelikte prosedürler bulmak, yeni yollar açmak güç değildi. İlginç olan ise bütün bu yıllar zarfında çok az sayıda araştırmacının "prosopografik" prosedüre ilgi göstermesi ve hiç kimsenin ortaya koyduğum sonuçları yeni bir karşılaştırmalı analiz yaparak gözden geçirmeye teşebbüs etmemiş olmasıdır.

1980'lerde koşullar elbette değişmeye başlamıştı: Modern milletlerin oluşum sürecinin açıklığa kavuşturulması ve izah edilmesi gereği sosyal bilimler açısından siyasal önemi haiz bir görev haline gelmiş, "milliyetçilik" çalışmaları siyasal ve etik bir ödev mertebesine yükselmişti. 1960'ların sonunda benim açımdan ziyadesiyle soyut olan akademik bir konu, yoğun emek harcanan ön araştırmalar olmaksızın çarpıcı genellemeler ve teoriler formüle etme imkânı sunan revaçta bir mevzu haline geldi. Ampirik veriler yerine düşünceleri esas alan çalışmaların her geçen gün artması neticesinde belirli bir terminolojik daralma –bilhassa farklı farklı olaylara atfedilen "milliyetçilik" teriminin yeknesak ve hatta bazen düşüncesizce tekrarlanması– giderek yaygın hale gelmiştir. Bunun sonucu ise olağan yanlış anlaşılmalar ve rasyonel bir açıklama sağlama konusundaki yetersizlik olmuştur.

Tarihçiler gelişmeyi nedensellik bağlamı içinde algılamaktan vazgeçmedikçe milleti sadece bir mit, icat edilmiş bir şey olarak gören anlayışın, aynen milletlerin çatışmasının tarihte ye-

ri olmadığı yolundaki otoriter *a priori* tez gibi çok az bir faydası olacaktır. "Millet" kavramını tamamen saf dışı bıraksak bile modern Avrupa tarihinde belirli bir noktadan itibaren muhtelif türdeki ilişkilerin bir birleşimi ya da (ekonomik, toplumsal, tarihsel, dinî, dilsel, kültürel, coğrafi) bağlarla ve eşit insanlar olarak bir aradalığa dair öznel bir kolektif bilinç algısıyla bütünleşmiş geniş insan topluluklarının var olduklarını inkâr edemeyiz. Pek çok bağın ve ilişkinin karşılıklı olarak birbirinin yerine ikame edilebildiği gözlemlenebilir, ancak bunlardan üçü yer değiştiremez olarak durur: Birincisi, topluluğun kaderi olarak kabul edilen ortak bir geçmiş hafızası; ikincisi, grup içinde yüksek düzeyde bir toplumsal iletişimi mümkün kılan dilsel ya da dinî bağlar; üçüncüsü, sivil bir toplum olarak örgütlenmiş vatandaşlar olarak grubun bütün üyelerinin eşit olduğu fikri. Bu grupları adlandırmak için kullanılan "millet" kavramının kabul edilen genel bir tanımının olmaması ve çeşitli dillerde farklı farklı çağrışımlarının bulunması bu grupların mevcudiyetinden kuşkuya düşmek için yeter sebep değildir. Bu gruplara başka isimler ya da bir tür şifre tahsis etseydik yine mevcut olacaklardı. Analoji yapacak olursak, genel olarak kabul edilmiş bir şehir tanımı olmamasına rağmen yine de şehirler vardır.

Kitabın başlığında kullandığım "canlanış" kelimesi primordialist bir millet tasavvuruna mahsus bir söz dağarcığından gelmesine, 19. yüzyılın milli ajitatörlerine özgü beylik bir kelime olmasına rağmen, milleti ebedi bir fenomen olarak görmediğimi ve bu sözcüğü metaforik bir manada kullandığımı bu bağlamda belirtmeliyim. Yine de, milletin zuhur ettiği süreci çözümlemek istiyorsak büyük bir grubun (millet) insicamının vasıfları olan nesnel bağların ve ilişkilerin oluşması ve güçlü hale gelmesinin asırlarca devam ettiği olgusunu da göz önünde bulundurmamız gerekir. Ortaya çıkışları ve birleşmeleri önceden yazgılı ve değiştirilemez değildir; uzunlukları ve yoğunlukları eşit olmayan iki evreden geçmişlerdir. İlk evre ekstansif karakterdeydi ve ortaçağda başlamıştı. Yoğun ve tayin edici ikinci evre 19. yüzyılda vuku bulmuştu.

Millet-inşa sürecinin iki temel tipinden yalnızca birine, be-

nim "küçük milletler" olarak adlandırdığım gruba ait nesneleri karşılaştırmayı seçtim. Burada "küçük" sıfatı nicelikselden ziyade niteliği ima eder. Bugün bu tipi, egemen olmayan etnik grubun şartları altında başlamış ve modern bir millete doğru ilerlemiş bir gelişme olarak vasıflandırmayı tercih ediyorum. Bazı yazarlar bu terminolojik değişikliğe aldırış etmeksizin araştırmamın temelinin tipolojik olarak sınırlı olduğunu göz ardı edip, genellemelerimi millet-inşa sürecinin millet-devlet şartlarında oluşan birinci tipiyle ilgiliymiş gibi (yanlış) anladılar. Bu kitap her yerde hazır ve nazır, belirsiz bir "milliyetçilik" üzerine değil, egemen olmayan etnik grupların milli hareketleri hakkındadır.

Egemen olmayan etnik gruplar, "kendi" soylu zümresi ya da hâkim sınıfları olmaması, devletlerinin yokluğu, kendi dillerindeki edebiyat geleneğinin eksik ya da kesintiye uğramış olması gibi hususlarda millet-devletlerden (Fransa, Hollanda ve Portekiz gibi) ayrılır. Bu tür bir etnik grubun tahsilli üyelerinden oluşan bir grup er ya da geç kendi gruplarının da "millet" denilen kategoriye ait olduğu sonucuna varmıştır; fakat bu henüz "bilinçsiz" bir millettir, canlanması, uyanması, uyandırılması gerekir; dahası diğer oturmuş milletlerin de onları tanımaları lüzumu hasıldır. Bu gruplar tümüyle teşekkül etmiş bir milletin bütün sıfatlarını kazanmayı hedefleyen amaçlı bir faaliyete girişmişler, "milli bir hareket" başlatmışlardı. İncelemem, millet oluşumunun yalnızca bu tipiyle – hatta daha da daraltılmış olarak, milli hareketin, yurtseverlerinin egemen olmayan etnik grubun mensuplarını milli ajitasyonla harekete geçirmeye çalıştığı safhasıyla sınırlıydı.

Bugün artık süreci yenilikçi antropolojik ve sosyolojik araştırmalar sayesinde, kimlikler üzerinden tahlil etmeyi tercih ediyoruz. Milli ajitasyon o zamana değin çeşitli farklı kimlikleri kabul etmiş bir çevrede milli kimliğin yayılması çabası olarak kabul edilebilir: Başlangıçta milli ajitasyon süreci açısından anlamlı yegâne kimliğin etnik kimlik olduğunu düşündüm. Ne var ki diğer kimliklerin, özellikle bölgesel kimlik, bir önceki siyasal birim ya da ülkeyle bağlantılı olarak aristokrat kimliği (ve bazen da eklesiyastik), çok milletli devletlerle ilişkin olarak hanedanlık kimliği ve benzeri olanların da bu bağlamda incelenmesi gerekiyordu.

Bu kitapta, milli ajitasyonun niye ve hangi şartlarda egemen olmayan etnik grubun üyelerince kabul edilip, kitlesel bir hareket statüsüne ulaştığını göstermeye çalıştım. İncelemenin ampirik temeli milli aktivistlerin toplumsal ve bölgesel kökeniyle ilgili verilerden ibaretti. Hareketin protagonistleri kimlerdi? Hareketin kitlesellik kazandığı evreye geçiş açısından anlamlı olan tek soru elbette bu değildi. Bir başka önemli soru da protagonistlerin milletleri namına taleplerinin ve amaçlarının ne olduğu idi? Prag'da yakın bir tarihte yayımlanan bir kitapta bu meseleyi ele aldım.

Bu bağlamda bazı yanlış anlaşılmalar söz konusu oldu: Genel gözlemlerim bir bütün olarak millet-inşa sürecini açıklama girişimi olarak yorumlandı. Oysa analiz ettiğim sorunlar yalnızca kısmi bir karakteri haizdi. Genel bir açıklamanın milli ajitasyonun neden B Evresi'nde başarı kazandığı sorusunu cevaplamanın haricinde en azından iki analitik düzlemi ayırt etmesi gerekecek: Bunlardan ilki, A Evresi yurtseverlerinin bir kısmı neden milli ajitasyona başlamaya karar verdi? İkincisi, milli hareket niçin ve hangi koşullarda kültürel, sosyal ve siyasal amaçlarına ulaştı? Bunlara cevap verebilmek için iki karşılaştırmalı çalışmanın daha yazılması gerekmektedir.

Yine de bazı temel varsayımsal cevaplar hemen şimdi formüle edilebilir. Milli ajitasyona başlama kararı bildiğimiz bütün örneklerde, eski ilişkilerin az ya da çok altüst olduğu, eski değerlerden kuşkuya düşüldüğü, siyasi iktidarın eski dinî meşruiyetine meydan okunduğu bir dönemde, eski rejimin kriz koşullarında verilmiştir. Yönetici elitler –ya da bazı üyeleri– eski rejimin bu krizine fermanlarla, yukarıdan aşağıya uygulanacak sistemli bir modernleşme çabasıyla karşılık verdi. Reformların dolaysız sonuçları elbette mevcut ilişkilerin ve kesinliklerin biraz daha bozulması ve dolayısıyla da kimliğin parçalanması oldu. Bazen uluslararası politikadaki önemli hadiseler, Napolyon Savaşları gibi, bu krizi derinleştirmiş ya da canlandırmıştır. Bu olanların beraberinde getirdiği ise bir kimlik parçalanmasıydı.

Eski meşruiyetin ve eski sistemin değerlerinin zayıflaması tabii ki yalnızca belirli bir görüş açısı ve eğitime sahip olan-

larca algılanmaktaydı; modern çağa denk düşen yeni kesinlikler bulmak, yeni bir değer sistemi yaratmanın gerekli olduğu kanaatine vardılar. Giderek artan sayıdaki insan açısından çözüm yeni kesinliklerin yeni tür bir grup kimliği içinde aranmasıydı: Yani, ortak bir kültür, mukadderat (ortak bir bellek içine yerleştirilmiş), dil, toplumsal deneyim vb. bağlarla bir araya toplanmış eşit bir yurttaşlar grubuyla özdeşleşerek. Bu yeni tür kimlik ve grup dayanışması için ortaya atılan tabir "millet" oldu ve pek çok durumda üyesi olmanın mümkün olduğu tarihsel bir topluluğa benzerliği hatırlattı. Böylelikle "millet" kavramı Fransız İhtilali'nin de etkisiyle (her zaman değil) yeni bir anlam kazanabildi.

Bu kitap genel meseleye yaklaşımımıza ne ölçüde katkı sağlayabilir: Pek çok milli hareket başarılı olmazken bazıları neden başarılı oldu? Araştırmam dört unsura işaret ediyordu: 1) A Evresi'nin başarılı seyri: millet olacak olanı (nation to be) komşularından açık biçimde ayırt ettiği, dili sistemleştirdiği, "milli" geçmişe dair temel bir bilgi sağlayabildiği ölçüde başarılı; 2) temel düzeyde dikey bir toplumsal hareketlilik: tahsilli olanların bir kısmının asimile olmamış tabi etnik gruptan gelmesi gerekmekteydi; 3) artan toplumsal iletişim, okuryazarlık, okullaşma ve pazar ilişkileri seviyesi; 4) milli bakımdan önem taşıyan çıkar çatışmaları. İlk iki unsur milletin inşasını sadece "milliyetçilerin" ürünü olduğunu kabul etmedikleri sürece pek çok araştırmacı tarafından kabul edilebilmekteyken, üçüncüsü *suo temporis* yeni bir genelleme olarak yer alır ve bu kitapta belli bir sakıncayla kullanılmıştır. Bu esnada özellikle bu unsurun milli hareketler açısından yeri doldurulamaz ve muhtemelen de merkezi bir rol oynadığı sonucuna vardım: Milli hareketin başarılı olmasını belirleyen toplumsal, profesyonel ve diğer grup ilişkilerinde yaşanan ve dilsel ayrımlarla da eşlenebilen gerilim ve çatışmaların mevcudiyetiydi.

Milli bakımdan önem taşıyan bu gerilim ve çatışmaların "temel antagonizmalara kesinlikle indirgenemeyeceğini" belirtmiş olmama rağmen, kimi yazarlar (R. Szporluk, E. Gellner) eleştirilerini hatalı olarak benim tarihî sınıf çatışmalarının tarihine

indirgediğim ve milletlerin ortaya çıkışlarını bu çatışmaların bir neticesi olarak ileri sürdüğüm tezi üzerinde temellendirmişlerdir. Burada sunulan verilerin ve değerlendirmelerimin özenle okunması halinde açıklamalarımın indirgemecilikten mustarip olmadığı gayet sarih biçimde görülecektir.

Yine de başarılı bir millet inşası sürecinin bazı önkoşullarının, özellikle gerçek çıkarlarla sözlü talepler arasındaki ilişkinin bu kitapta ihmal edildiğini itiraf etmeliyim: Milli taleplerin herhangi bir biçimde kabul görmesinin temel koşulu bunun milli ajitasyonun muhataplarının algıladıkları gerçekliğe takriben de olsa denk düşüyor olmasıydı. Bir diğer koşul ise milli ajitasyonun hedeflerinin "onların" gruplarının mevcudiyetinin onların gündelik yaşamının çerçevesi dışında algılanabilmesiydi.

Üstelik milli bakımdan başarılı olmanın önkoşulu olarak bir ilim ve irfan dönemi olan A Evresi'nin rolü de azımsanmıştı: Tarih bilgisi, "milli" dilin sistemleştirilmesi, "bizim" milletin bölgesel alanının bilimsel olarak belirlenmesi vasıtasıyla yeni oluşmakta olan milletin tasvir edilip vasıflandırılabilirdi. İyi gelişmiş bir A Evresi döneminde yürütülen milli ajitasyonun daha cerzebeli bir biçimde amaçlarını formüle etme şansı daha çoktu.

Son olarak yazar diğer araştırmacıların kavram ve teorilerini ele almamış olmasından ötürü kitaptaki önemli bir eksiklikten dolayı okurun affına sığınır. Ne var ki kitabın yazıldığı dönem ve siyasal koşullarda "Batılı" yazarlarla ciddi bir tartışma yapılabilmesi neredeyse imkânsızdı. Bugün bunu yapmak mümkün ancak bu önsözün nispetsiz biçimde genişlemesi demek olurdu.

Modası geçmiş tabirlerine, basitleştirmelerine, eksikliklerine rağmen *Avrupa'da Milli Uyanış*'ın yeni ikinci basımının tartışmaları kışkırtmaya devam etmesini, yeni prosedürler ve yorumlara esin kaynağı olmasını umut ediyorum. Bu nedenle Columbia University Press'e uzun zamandır basımı yapılmamış bu kitabı yeniden neşrettikleri için minnettarım.

MIROSLAV HROCH
Prag/Floransa, Mart 1997

ÖNSÖZ

Avrupa'nın küçük milletlerinin bütün bir tarihçiler kuşağı ister "canlanış" ya da "ulusal uyanış" ister "milli kurtuluş mücadelesi" olarak adlandırsınlar, kendilerini ülkelerinin ilk kuruluş yıllarını, uluslarının 19. yüzyıldaki oluşum safhasını araştırmaya hasrettiler. Böylece günümüzde münferit bir çalışmanın ancak kendi milli tarihinin çerçevesi dahilinde uzmanlaşabileceği ve layıkı veçhile işleyebileceği devasa büyüklükte bir bilgi yığını ortaya çıkmıştır. Belki tam da bu sebeple hemen bütün Avrupa milletlerinin tarihçileri kendi milli tarihlerini (ve dolayısıyla kendi milletlerini de) dünyanın gelişiminin benzersiz, muayyen ve kıyaslanamaz bir bileşeni olarak düşünmek yolundaki kaçınılmaz cazibeye boyun eğer. Öte yandan, geleneksel olarak bu tutum, tarihi (ya da Avrupa tarihini) belirli büyük milletlerin tarihi, içinde küçük millet ve devletlerin çok az yer işgal ettiği ya da hiç etmediği bir tarih olarak tek taraflı biçimde kavrar. Halbuki gerçekte düşüncelerimizi askeri güç ve sayısal bakımdan üstün ve siyasal bakımdan belirleyici devletlerle sınırlandırırsak dünya ve Avrupa tarihini tatminkâr biçimde resmedemeyiz.

Öte yandan, küçük milletlerin ve dolayısıyla da canlanışlarının tarihinin bilimsel olarak yorumlanmasının yolu öncelikle

bu milletlerin hem tarihsel gelişmenin genel bağlamı içine yerleştirilmeleri, hem de sadece gelişim düzeylerinin özel niteliklerini değil, aynı zamanda bu milletleri yaratan sürecin kaynaklarını etkileyen yasalar ile genel nedensel bağlantıları saptamak için birbirleriyle karşılaştırılmalarından geçer.

Müellifin yöntembilimsel hareket noktasının da örtülü olarak ortaya koyduğu gibi amacı, modern milletlerin oluşumlarını yorumlarken, yurtseverlik hissiyatını ve bireylerin tutumlarının ehemmiyetini küçümsemeksizin toplumsal ve ekonomik alanlardaki temel ve tayin edici ilişkilere bakmaktır.

Modern milletlerin oluşumlarında etkili olan yasaların ve genel bağlantıların araştırılması müellifi karşılaştırmalı bir metot uygulamaya götürmüştür. Bu, on beş yıldan daha uzun bir zaman önce, karşılaştırmalı metodun kullanımının tarih biliminin rağbet ettiği cephaneliğin bir parçası haline henüz gelmediği bir dönemde gerçekleşmişti. Toplumsal yapının makro-analizi açısından karşılaştırmalı yöntemin nicel tekniklerle birlikte kullanılması tek tek milletlerin tarihlerini incelerken ha bire karşımıza çıkan önyargıların (ya da değer biçici *a priori* yargıların) ve milli (ve milli olmayan) duyguların ötesine bakma çabasında yararlı bir aygıt olmuştur. Bu tür bir yaklaşım beraberinde elbette başka bir risk getirir: Kısmi karineler üzerine yoğunlaşıp, sayısal değerleri tek yanlı ve abartılı olarak hesaba katma riski. Dolayısıyla tam da bu noktada nicel verilere yönelme ve bunların karşılaştırılmasının milli gelişmenin niteliksel veçhelerinin küçümsendiği anlamına katiyen gelmediğinin vurgulanması gerekir. Bilinçsiz ve kişisel olmayan bağlantıların ve ilişkilerin incelenmesi, amaçlarına inatla tutunmuş bireylerin bilinçli davranışlarına ilişkin tarihsel süreçlerin rotasının öneminin dışlanmasını yahut hafife alınmasını gerektirmez.

Burada okura sunulan sonuçlar genel olarak Prag'da hazırlandı ve her biri kendi içinde bir bütün oluşturan iki kitap halinde 1969 ve 1971 senelerinde Prag'da yayımlandı.[1]

1 Araştırmanın analitik ve niceliksel bölümü kitap olarak *Die Vorkämpfer der nationalen Bewegung bei den kleinen Völkern Europas. Eine vergleichende Analyse zur gesellschaftlichen Schichtung der patriotischen Gruppen* (Acta Universita-

Seçilen örneklerin bölgesel kapsamı ve kullanılan kaynakların özgün tabiatı yurtdışında araştırma yapılmasını gerektirdi. Bu çalışma ancak müellifin literatür ve kaynakları inceleyebilme, milli hareketlerini araştırdığı ülkelerin pek çoğunda oradaki uzmanlara danışma fırsatına erişmiş olması sayesinde gerçekleşebildi. Müellif Belçika, Danimarka, Finlandiya, Norveç, Federal Almanya Cumhuriyeti, Polonya ve SSCB'de uzun yıllar süren araştırmalarda bulundu. Müellif her yerde ilgiye sadece kaynakların tedarik edilmesi değil aynı zamanda dillerinin ve içeriklerinin yorumlanması konusunda da yabancı meslektaşları ve kurumların özverili yardımlarıyla karşılaşmıştır. Bu anlamda müellifin minnettarlık duyduğu insanların sayısı burada hepsinden söz edip her birine tek tek teşekkür etmenin mümkün olamayacağı kadar çoktur.

Cambridge University Press'in milli canlanışın toplumsal önkoşulları hakkında İngilizce bir kitap yayımlamaya gösterdiği ilgi müellif açısından sonuçları yeniden gözden geçirme doğrultusunda makbul bir teşvik oldu; ayrıca eleştirmenlerin müellifin şükran duyduğu yorumlarını dikkate alma ihtiyacı da önemliydi.[2] Metin kısmen müellifin yeni tarihsel araştırmalarının neticeleri fakat bilhassa belirli yabancı tarihçilerin elde ettikleri sonuçlarla yenilendi ve belirli konularda metne ilaveler yapıldı. Schleswig'deki Dan azınlık hareketiyle ilgili olarak kitaba yeni bir bölüm eklendi.

Kitabın yenilenmiş İngilizce çevirisi yabancı uzmanları ne şekilde ilgilendirebilirdi? Müellif dünyanın dört bir tarafındaki

---

tis Carolinae Philosophica et Historica, Monographia XXIV, Prag, 1969) başlığıyla yayımlandı; tek tek milletlerin olgusal tarihi *Obrozeni malých evropských narodů. I. Národy severní a východní* başlığıyla *Evropy* [Avrupa'daki küçük milletlerin canlanışı. 1. Kuzey ve Doğu Avrupa milletleri] (Prag, 1971) başlığıyla ayrı bir kitap olarak yayımlandı.

2 Kapsamlı eleştiriler arasından özellikle seçtiklerim: M Šmerda, (*Časopis Matice Moravské*, 1970); V. Psotova (*Československý Časopis Historický*, 1972; S. Kieniewicz (*Przeglad historyczny*, 1970); A. Tayla (*Lietuvos istorijos metrastys*, 1071); A. Kemilainen (*Historiallinen Aikakauskirja*, 1970; M. Gros (*Časopis za suvremenu povijest*, 1970); W. Zorn (*Vierteljahrsschrift für Sozial-und Wirtschaftgeschichte*, 1969); ve H. Sundhausen (*Canadian Review of Studies in Nationalism*, 1974). Bunların dışında, başka dergilerde yayımlanmış kimi daha kısa eleştiriler de mevcuttur.

araştırmacılar arasında tartışma konusu olup, gündemde kalmaya devam eden meselelerin çözümüne katkıda bulunmaya çabaladığından sayısal ve kuramsal analizinin sonuçlarının olası bir özel değeri olabileceğine inanmaktadır. Öte yandan, müellif kimi tarihçilerin kitabın bazı bölümlerini fazlasıyla kuramsal ve varsayımsal bulabileceklerinin de bilincindedir. Bu okuyucu grubu muhtemelen kitabın olgusal ve betimleyici bölümlerini daha ilginç ve değerli bulabilir.

Sosyalist ülkelerde yazılmış ve yayımlanmış kitaplar İngilizce konuşan tarihçilerin ellerine çok nadir ulaşmıştır. Dolayısıyla bu olgu kitaba tekilliğinden kaynaklanan bir önem atfeder. Elbette bu önem kendi içinde iki tehlike barındırır: Bir tarafta yüzeysel bir merak arayışı tehlikesi, diğer tarafta çalışmanın ortaya çıktığı toplumsal koşulların farklı oluşu kadar terminolojideki farklılıktan doğan kavrayamama tehlikesi. Kavrama eksikliğinin bu tip uzmanlaşmış yayınlarda mutat olan ölçüyü aşmadığına ve kitabın bölünmüş dünyanın bütün parçalarındaki tarihçileri ilgilendiren meselelere çözüm bulma yolunda ilerleme kaydetme çabası olarak kabul edileceğine güvenelim. Müellifin ortaya koyduğu sonuçlar bilgilendirici tartışmalara yol açarsa bu kitabın yazılması ve tercüme edilmesi boşa gitmemiş çabalar olacaktır. Araştırmanın gelişmesi açısından alakalı ve münevver bir okurun farklı düşüncede olması alakasız birinin aynı görüşte olmasından daha değerlidir.

MIROSLAV HROCH
Charles Üniversitesi, Prag

BİRİNCİ BÖLÜM

Giriş

1

Temel Kavram Hakkında Bir Açıklama: Millet Nedir?

Modern siyasal düşünce açısından en enteresan olgulardan biri bütün bir yüzyıldır tarihçi, siyasalbilimci ve sosyologların millet kavramının tanımı üzerine halen sürdürmekte oldukları tartışmadır.[1] Tartışmanın içeriği öyle çeşitli, kapsamı o denli ge-

1 Ne kullanılan terminolojinin daha detaylı olarak açıklanması ne de bir dizi daha kesin tanımlama farklı lisanlar konuşan insanların temel kavramlara yüklediği farklı anlamlardan kaynaklanan yanlış anlaşılmaları tümüyle bertaraf edebilir. Hatta bu, İngilizcede bugün Çek dilinde mevcut olandan farklı bir muhtevaya sahip ve herhangi bir muadili olmayan "millet" kavramı için de geçerlidir. Aynı zamanda bu "yurtsever", "ezilen millet", "küçük millet", "milli hareket" "milli uyanış" ve benzeri kavramlar için de söylenebilir. Tek ve genel olarak kabul edilen bir terminoloji yaratma çabalarının kaçınılmaz başarısızlığı millet ve milliyetçilikle ilgili uluslararası tartışmaların paradokslarından biridir. Çalışmanın bu kısmında temel kavramları tanımlarken evrensel geçerlilikte tanımlara ulaştığımızı iddia etmiyoruz. Gereksiz yanlış anlaşılmalardan kaçınmaya çalışıyoruz. Çalışmanın sınırlı hacmi ve kısmi sorunlara çözüm bulmaya yönelik oluşu notlar ve bibliyografik referansların niteliğine de yansımıştır. Her seferinde belirli bir meseleyle ilgili bütün çalışmaların detaylı bir listesini vermektense okur açısından en önemli olanlardan veyahut diğer araştırmacıların dikkatine tevdi edilebilir önemde olanlardan bahsettik (bu, özellikle elinizdeki çalışmada incelenen küçük milletlerin ulusal hareketleriyle ilgili tarihyazımı için söz konusudur). Aynı zamanda millet ve nitelikleri hakkında ileri sürülen çok sayıdaki görüşün detaylı anlatımından kaçındık. Seçilmiş iki temel bibliyografyadan bahsetmek muhtemelen yeterli olacaktır: Koppel S. Pinson, *A Bibliographical Introduction to Nationalism* (New York, 1935); ve Karl W. Deutsch, *An Interdiciplinary Bibliography on Nationalism, 1935-1953* (Cambridge, Mass., 1956). Daha yeni çalışmalar için özellikle, bkz. *Canadian Review of Studies in Nationalism*'e yapılan bibliyografik ekler.

nişlir ki konuyla ilgili değişen düşüncelerin eleştirileriyle birlikte basit bir tıpkıbasımı bile tek başına bir kitap oluşturmaya yeter. İşte bu nedenle diğer müelliflerin fikirlerinden sadece ana hatlarıyla bahsedip, eleştirmekten uzak duracağız. Ama kitabı okuyucu açısından anlaşılır kılmak için yazarın hareket noktasını oluşturan millet anlayışını izah etmenin gerekli olduğu düşüncesindeyiz. Bizim savunduğumuz anlayışla milliyetçiliği asıl belirleyici unsur, milleti de türev olarak kabul eden görüş arasında kesin bir sınır çizmek gerekir.[2]

Milleti husule getirenin milli bilinç, milliyetçilik, milli irade ve ruhani güçler olduğu yolundaki öznelci anlayışın aksine biz milletin toplumsal realitenin tarihsel kökene sahip bir bileşeni olduğunu ileri sürüyoruz.

Modern milletin kökenini temel realite, milliyetçiliği ise söz konusu milletin mevcudiyetinden türeyen bir olgu olarak telakki ediyoruz. Gelgelelim milleti somut toplumsal ilişkilerin dışında ebedi bir kategori olarak görmek nasıl mümkün değilse, milletin nesnel vasfının da verili kabul edilen değişmez bir hususiyetler ve simgeler toplamına göre belirlenmemesi gerekir.

Nitekim milleti tanımlama doğrultusundaki her girişim kendi içinde gizli bir tezat taşır: bir yanda teferruatlı bir tanım yapma isteği, öte yanda ise milleti oluşturan "ayırt edici vasıfların" nispeten hızlı gelişimi. Özellikle modern milletin kökeniyle ilgili çalışmalarda milleti toplumsal gelişme dinamiklerini bütün yönleriyle ele alan diyalektik bir anlayışla ele almak gerektiği ortadadır.

Gelgelelim, eğer ayırt edici işaret ve özelliklerden yola çıkarsak, tam da bu değişmezlik olgusuna ve bunun bir neticesi olarak da tanımlamamızda olağanüstü dinamik bir toplumsal grubun zahiri niteliğine vurgu yapıyor oluruz. Ne var ki milleti ayırt edici vasıfların bir toplamı olarak gören bu tanımın olum-

2 Hans Kohn ve takipçilerinin çalışmaları milliyetçiliğin önceliğini vurgulayan görüş tarzının temsilcileri olarak kabul edilebilir. Bu temel bakış açısı, diğer unsurlara çok daha açık ve daha incelikli biçimde Alman tarihçi Eugen Lemberg tarafından da benimsenmiştir. Bkz. *Nationalismus* (2 cilt, Hamburg, 1964).

suz özelliği yalnızca bundan ibaret değildir. Tanım, ilgili "temel vasıflara" göre tayin edilebilir olsun ya da olmasın herhangi bir bireyin konumu ve bir millete mensubiyetinin yine de bu ölçüte göre belirlenmiş olduğu mefhumunu akla getirir. Gelin, bu tür bir millet anlayışının biçimsel kullanımına dair istisnai bir örnek verelim. 19. yüzyılın sonunda "klasik" millet tanımının bütün vasıfları Galler için tamamen geçerliydi: Kompakt bir yerleşim bölgesine, köklü ve ayırt edici bir kültürel birliğe, modernleştirilmiş bir edebiyat diline sahipti, hatta milli bir pazarla mukayese edilebilir bir iktisadi bütünlük içindeydi, ancak bütün bunlara rağmen o dönem itibariyle tamamen gelişmiş bir Gal milletinden söz etmemiz mümkün değildir.[3] Öte yandan bu vasıfların bir kısmına sahip olmadıkları halde bazı milletlerin, örneğimizin aksine kendi bağımsız ulusal birliklerini kurmaları mümkün oldu.[4]

Milleti daha verimli ve gerçek manada diyalektik bir biçimde ele alacak anlayışın hareket noktası bireyin toplum içindeki yerinin bazı değişmez özelliklere göre belirlenemeyeceği sadece bireyin toplumla olan ilişkisine ve bu ilişkiler içindeki yerine göre idrak edilebileceğinin kabulüdür. Dolayısıyla millet ve milletleşme sürecinin incelenmesi açısından en verimli kalkış noktası insanların geniş bir toplumsal grup içindeki nesnel toplumsal ilişkilerinin tespit edilmesidir. Öyleyse milletin muayyen tipte geniş bir toplumsal grup olduğu tanımından yola çıkıyoruz. Mutat olduğu üzere sosyologlar üyeleri birbirleriyle doğrudan kişisel ilişkiler kuramayacak kadar kalabalık olan grupları "geniş" grup olarak tanımlar. Bu tanımın bizim açı-

3 Örnek olarak bkz. J.F. Rees, *The Problem of Wales* (Cardiff, 1965), s. 16.

4 Marksist tarihçilerin çoğu Stalin'in *Marxism and the Question of Nationalities*'de yapmış olduğu millet tanımını senelerce savunmuştur. Ancak 1960'lardan itibaren, özellikle 1966 ve 1968 yılları arasında Sovyet tarihçi, etnograf ve filozoflarının, *Voprsy istorii* ve *Voprosy filosofii* dergilerinin sayfalarında sürdürdükleri tartışmalarda belirdiği üzere, konuyla ilişkin gittikçe artan görüş farklılıkları ortaya çıkmıştır. Yakın tarihli tartışmalar için, bkz. Yu. V. Bromley, *Etnos i etnografiya* (Moskow, 1973). İngilizce okuyan topluluk için Marksist görüşlerin gelişiminin bir özeti için bkz. C.C. Herod, *The Nation in the History of Marxian Thought. The Concept of Nations with History and nations without History* (The Hague, 1976).

mızdan yeterli olmadığı kuşkusuz. Toplum içindeki üyelerin tümü özdeş bir yer işgal etmediğinden dolayı bir milletin üyeleri karşılıklı tek bir temel ilişkiye göre nitelendirilemez; burada köylüler, postacılar ve benzeri türden kimlik gruplarından bahsetmiyoruz; üyelerinin bu yegâne ilişkinin kaybıyla (ya da zayıflamasıyla) gruba aidiyet haklarını otomatik olarak yitirdikleri bir gruptan da söz etmiyoruz. Bir milletin üyeleri arasındaki ilişki görece süreklidir, genellikle bir hamleyle feshedilemez ve her zaman açıkça tanımlanmış bir düzen oluşturur. Daha belirgin bir grup duygusunun gelişmesi bundan kaynaklanır, grup üyeliğinin doğasının nispeten daha kalıcı oluşu da bundan kaynaklanır. Bu kalıcılığın dışa vurmuş hali bilinç olarak karşımıza çıkar, ancak özü bireyin bir dizi nesnel toplumsal ilişkiyle olan değişmez bağlantısından türeyen bir bilinç olarak. Millet ve sınıf birbirinden millete aidiyetin tam da sınıfa aidiyeti belirleyen üretim araçları sahipliği ilişkisi örneğindeki gibi tek tip bir ilişkiden kaynaklanan rabıtalara göre belirlenmiyor olması itibariyle ayrılır.

Dolayısıyla biz milleti bir yanda belirli bir toprak parçası üzerinde insan ve doğa arasındaki temel antagonizmaya bulunan çözümden neşet edip, diğer yanda doğayla insan arasındaki ilişkilerin insan bilincine yansımasıyla ortaya çıkan iktisadi, bölgesel, siyasal, dinsel, kültürel, dilsel vb. gibi çeşitli türdeki ilişkilerin bileşiminden oluşan büyük bir toplumsal grup olarak kabul ediyoruz. Keza bu millet anlayışını milletlerin ortaya çıktığı sürece de uygulayabiliriz. Bu anlayış, uzun bir zaman dilimi içinde oluşan bu tür geniş toplumsal grupları, bu zaman zarfında husule gelmiş çok önemli toplumsal dönüşümleri ve toplumsal yapıda meydana gelen değişiklikleri incelememizi mümkün kılar. Dahası bu anlayış, farklı ilişkilerin karşılıklı olarak birbirlerinin yerine geçebilir oldukları gerçeğini göz önünde bulundurmamıza imkân tanır: Bu ilişkilerden bazıları belli bir millet için çok önemli bir rol oynarken diğer millet açısından tali önemde olup, bilakis, olağanüstü güçlü başka ilişkiler onların yerini doldurabilir. Bu farklılıklar, gelip geçici olabileceği gibi uzun ömürlü de olabilir.

Milletin ortaya çıkış sürecinde iktisadi ilişkiler önem kazanır; en azından milletin daha yoğun olarak birleşmiş bölümünün üyeleri açısından bu ilişki asli bir ilişki haline gelir – doğrudan ya da dolayımlar aracılığıyla.

Farklı versiyon ve formülasyonlarla da olsa, Marksist kuramcılar bu mesele üzerinde hemfikirdir – mübadele ilişkileri ile milli pazarın gelişiminin modern milletin oluşumunun en önemli ve belirleyici önkoşulu olduğu konusunda mutabıktırlar. Milletin oluşumunun yegâne sebebi olarak buna itibar ettiğimiz biçiminde yorumlanmamalıdır bu elbette. Temel olarak meta üretimi ve üretim ilişkileri, dilsel, kültürel ya da siyasal alandaki gelişmelerden bağımsız olarak gelişir; ancak bu gelişmenin yoğunluğundaki eşitsizlikleri, bilhassa mübadele ilişkilerinin bölgesel kapsamı içindeki eşitsizlikleri müştereken belirleyen elbette dilsel ve siyasal ilişkiler gibi başka bazı ilişkiler ve ulusal koşullardır. Bu belirlenim aksi doğrultuda da işler: Dil, kültür ve benzeri alanların gelişimini iktisadi ilişkilerin gelişimi tayin eder. İnsanlar zaman zaman "pazarın ihtiyaçlarından" dem vurur, bazen egemen sınıfın çıkarlarından, devlet politikasının ilkeleri ve benzeri konulardan söz ederler. İktisadi ilişkiler diyalektlerin birleşmesini hızlandırır ya da hızlandırabilecekleri gibi bazı diyalektlerin bağımsız bir konuma kavuşmasını sağlayan sürece de katkıda bulunabilirler; bazı durumlarda iktisadi ilişkilerin kurulacağı doğrultuyu etkilenen siyasal unsurlar da elbette benzer bir rol oynayabilir.

Kapitalist ilişkilerin geliştiği dönemde toplumsal iş bölümündeki büyümeye bağlı olarak farklı sınıfların üyeleri iktisadi yapılar içinde birbirleriyle irtibatlı hale gelmişti. Ne var ki bu bağlantı birbirine eşit bireyler arasında kurulmuş bir bağlantı değildi: Millet adı verilen büyük toplumsal grup bu şekilde hiyerarşik bir vasıf kazanmış oldu. Tabii ki en kompakt matris ilkin iktisadi faaliyetlerin ön saflarında yerini alıp, sonra da toplumun başına geçen sınıfın yani burjuvazinin üyelerinden oluşuyordu. Girişimlerin senyörel bağımlılığın ve feodal mülkün sınırları dışına çıkması temel itibariyle meta üretimiyle uğraşan toplumsal gruplar ile bu sınıflar arasında düzenli bir ilişki

kurulmasına katkı sağlayarak meta-para ilişkilerini güçlendirmektedir. Buna göre ulusu var etmeye yönelik hareketler açısından önemli olan iktisadi ilişkilerin oluşumundaki birincil unsurlar işte bu basit meta üretimi döneminde aranmalıdır. Bu gelişmeyi bilhassa iki tür faaliyet belirlemiştir: uzak mesafeli ticaret ve şehirler ile kırsal art-alanları arasında büyüyen düzenli bir mübadele ilişkisi. Ne var ki ulusal ölçekli pazarların ortaya çıkışının yerel pazarların oluşmaları ve oluşan bu pazarların bir araya gelmeleri biçiminde mi yoksa uzun mesafeli ticaretin yoğunlaşması neticesinde mi gerçekleştiği henüz açıklık kazanmamıştır. Her halükârda yerel pazardan ulusal toprakların tümü üzerinde düzenli mübadelenin yaygınlaşmasına yol açan tam bir geçiş ancak kapitalizmin kitle üretimiyle oldu; bu elbette modern milletin halen oluşum içinde olduğu bir dönemdi. Pazar ağı ve üretim araçlarının parçalı yapısının ortadan kalkmasının zaruri neticesi siyasal merkezileşme oldu – aslında menfaatleri icabı olan da buydu. O güne değin sadece müttefiklik anlaşmalarının bir araya getirdiği, çıkarları, hukukları, yönetimleri ve amaçları farklı bağımsız eyaletler aynı mevzuatla tek bir bütün içinde ve tek bir gümrük bölgesinde birleştirilmiş oldular. Ne var ki bu yeni siyasal birimin sınırlarını tayin eden yalnızca ekonomik ilişkiler ve gereklilikler değildi. Doğmakta olan bir milletin yapı taşlarının doğasını belirleyen daha ziyade ekonomik gelişmeyken, ulusun alacağı biçimi tayin eden bölgesel, dilsel ve siyasal ilişkiler olmuştu.

Eğer toprakların büyüklüğüne göre belirlenmiyorsa yerel ve ulusal bir pazarın kıstasının ne olduğunu açıklamak güç olacaktır; Bavyera, Saksonya ve diğer Alman bölgelerinin Almanya'nın bütünüyle ilişkin olarak ortaya koyduğu gibi benzer bir oluşumu mesela Bohemya niçin bütün ülke pazarının temel taşlarından biri olarak Habsburg monarşisi bağlamında ihdas etmemiştir? Burada sunulan somut örnekle ilgili tatminkâr bir cevap ancak münferit türdeki ilişkiler toplamına göre verilebilir. Bu münferit türdeki ilişkilerin önemi ve birleşimi gibi ekonomik ilişkilerle bağlantıları da eşzamanlı değişikliklere tabidir. Mesela böylece belli koşullar altında doğal çevre olağanüs-

tü güçlü bir ekonomik belirleyici olabilir; insanları çok sıkı işbirliği yapmaya ya da olağanüstü çabalamaya zorlar (Aşağı Ülkeler [Low Countries] insanlarının denizle, adalarla ya da dağlık bölgelerle mücadeleleri gibi).

İktisadi ilişkiler olarak tanımladığımız ilişkilerle genel anlamda kapitalist ilişkiler arasında tam bir özdeşlik kurmak hata olur. Milletler, ulusal pazarların oluşmasından sonra ya da daha doğrusu oluşmalarına koşut olarak, kapitalizmin hedefi dünya ölçekli pazar haline geldiğinde dahi sabit yapılanışlar olarak kendilerini korudular. Geniş ölçekli sanayi her yerde sosyal sınıflar arasında aşağı yukarı aynı tür ilişkiler yaratmış, bu suretle her milletin kendine münhasır niteliğini yok etmişti. Kapitalist çağın hâkim sınıfının kendi ulusu açısından siyasal ve gümrük sınırlarının sabit biçimde tesis edilmesinde olduğu gibi daha geniş bağlamda Avrupa veyahut dünya pazarında kabul edilmesinde de çıkarı vardı. Bu olgu burjuvazinin milli hareket içindeki önder rolünden yola çıkılarak yapılan açıklamaları karmaşık hale getirir. Göreceğimiz gibi, kendisini hissettiren yegâne maddi menfaat burjuvazinin ekonomik menfaati değildi.

2

KÜÇÜK MİLLETLERİN OLUŞUMLARININ AYIRT EDİCİ NİTELİKLERİ

Buraya kadar milletin oluşumunu zümrelerin feodal toplumundan vatandaşların kapitalist toplumuna geçiş süresince meydana gelen değişikliklerin bir kısmını oluşturan toplumsal bir süreç olarak ele aldık. Modern milletin oluşumu şöyle bir seyir izlemiştir: Yeni bir sınıf, yani "üçüncü zümre" feodalizmin eski yönetici sınıfın karşısına dikilmiş ve sonunda kendisini bütün milletin temsilcisi ilan etmiştir. Aslında "üçüncü zümre" biçimsel olarak eşit tüm bireyleri, başka bir deyişle, vatandaşların hepsini kapsadığı için kendisini bütün milletle özdeş addeder. Millet olarak örgütlenmiş bu yeni vatandaş toplumunda milli bilinç ve yurtseverlik toplumsal bilincin bir parçası haline gelir.

Bu modeli çeşitli somut tarihsel durumlara uygulamaya kalktığımızda ancak bazı Avrupa ulusları için geçerli olduğunu görürüz. Diğer Avrupa ülkelerinde burjuva toplumunun gelişimi ulusu var etme hareketiyle tam bir koşutluk içinde ilerlememiştir. Bu ülkelerde, söz konusu siyasal birimde yaşayan halkla etnik olarak özdeş olmayan burjuvazi eski egemen sınıfın yerine geçti. Dolayısıyla bu bölgelerde gelişen milli hareketler sadece *ancient rejim* ve eski egemen sınıfı değil söz konusu bölgede yerleşik milletin mensuplarından etnik olarak farklı yeni bir egemen sınıfı da karşısına almıştı.

Ne var ki burada bizi ilgilendiren anomaliler değil meşru tarihsel gelişmelerdir. Modern millet iki temel durumda ortaya çıktı:

1) İlk modelin geçerli olduğu yerler. Bunu kısaca "egemen" ("büyük") milletlerin durumu olarak nitelendirebiliriz (Fransa, İngiltere, İspanya, Almanya, Danimarka ve diğerleri).

2) Modern milletler olarak ortaya çıktıklarında (a) "kendilerinden" olan, yani aynı etnik gruba mensup, bir hâkim sınıfları olmayıp, yabancı bir millete mensup (farklı bir etnik gruba) hâkim sınıf tarafından yönetilenler; bu durumda, belli bir toplumsal durum açısından tipik olan unsurların tümünü kucaklamıyor olması dolayısıyla milletin toplumsal yapısı belli bir süre eksik ve dengesiz bir durumdadır; (b) etnik (hatta bazen tarihsel) bir birim oluşturup, bağımsız siyasi bir birlik kurmamış olanlar; (c) kendi edebi dillerinde süreklilik arz eden bir kültürel üretim geleneği olmayan ya da bir zamanlar var olup sonradan ortadan kalkmış yahut ciddi dejenarasyonlara uğramış olanlar. Bu milletler grubu, kapitalizmin yükselişiyle birlikte kısmen ya da tamamen yabancı bir hâkim sınıfın, yani burjuvazinin egemenliği altına girdi.

Milli gelişmenin bu türünü ezilen ya da küçük ulusların "canlanışı" olarak nitelendirebiliriz. Buradaki küçük sıfatını sadece niceliksel bir anlamda kullanmıyoruz. Bu iki temel tipin arasında, Polonya ve Macaristan gibi, ulusun biçimlendiği dönemin aynen büyük milletler gibi kapitalizmin doğuşuna tekabül ettiği ama akabinde ezilen milletlere özgü durumlara düşen geçiş örnekleri de vardır.

Küçük milletler olarak uzun bir süre egemen bir millete tabi kalmış ve bu nedenle tabi olma biçiminin iki taraf için de yapısal bir karakter kazandığı milletleri tanımlıyoruz yalnızca. Siyasal bağların devamlılığı açısından ezilen milletleri iki gruba ayırabiliriz: (a) güya "tarihsiz milletler" olarak anılan grup; prekapitalist geçmişlerinin hiçbir döneminde bağımsız bir siyasal birim oluşturacak kaynaklarına sahip olmamış milletler; (b) ortaçağda bağımsız bir siyasal birim teşekkül etmiş, kendi egemen feodal sınıfına sahip olmuş ancak modern bir millet hali-

ne gelmeden evvel siyasi bağımsızlıklarını ve/veya temel vasıflarını yitirmiş olan milletler.

Her iki durumda da ezilen küçük milletlerin egemen milletle olan ilişkileri yapısal bir nitelik kazanmıştı; şöyle ki, bu koşullarda yönetici sınıf iki ya da daha çok milliyet üzerinde hâkimiyetini sürdürmekte, tamamen ya da ekseriyetiyle egemen milletin mensuplarından oluşmaktaydı. Bunun anlamı kendi bağımsız varoluşlarının eşiğinde duran küçük milletlerin toplumsal yapısının yetersiz olduğu, yani gelişmelerinin mevcut seviyesi bakımından atipik bir durumda bulunduğu idi. Bu milletler kısmen ya da tamamen "kendi" yönetici sınıfından mahrumdu, zaman zaman diğer sınıf ve sosyal gruplar da tipik olmayan bir biçimde boy göstermekteydi. Aynı zamanda ulusal varoluşu tayin eden muhtelif ilişki türlerinin birleşme tarzlarında farklılıklar doğurdu.

Tek tek küçük milletlerin geçmişte maruz kaldıkları "baskı" derecesi önemli çeşitlilik gösterir; milletlerini kurmalarına ramak kalmış olanlardan (Breton, Bask, Lusatiya bölgesindeki Sorblar) bir vakitlerin bağımsız olan uluslarının (Çekler ve Hırvatlar) mustarip olduğu kültürel durgunluk, siyasal ve ekonomik bağımlılık durumu arasında değişiyordu. Yabancı feodal sınıfın hegemonyasına genellikle büyük ölçüde bir asimilasyon eşlik ediyordu. Asimilasyon kimi milletler açısından geçici bir durumken birçoğunda daimi bir vaziyetteydi. Dilsel asimilasyon bir milletin gelişimine indirilen bir darbe olmayabilir hep: Bu bağlamda İrlanda ve Norveç örneklerini zikretmek kâfi gelecektir.

Ezilen milliyetlerden nasıl olup da modern milletlerin teşekkül ettiğini, edebildiğini anlamaya çalışacaksak farklı toplumsal bağları tek tek sayarak bu sorunun cevaplanabilmesi mümkün değil. Modern milletin kökeni hakkındaki "genel yasalara" müracaat ederek de bulamayız bu sorunun cevabını. Küçük milletlerin millet olarak gelişikleri su götürmez bir gerçek; ancak buradan hareketle doğal olarak modern milletlerin asimile olma yolundaki eski etnik birimlerin kalıntılarından (bekasından) doğduğu sonucuna varamayız. Etnik grubun yaşama ka-

biliyetinde ortaya çıkan her düşme eğrisi Slovakya ve Litvanya tarihinden aşina olduğumuz yükselişi kaydetmemiştir. Küçük milletlerin canlanışı kapitalizmin gelişimine ille de eşlik etmez. Eğer kapitalizmin ortaya çıkışı bütün feodal milliyetlerin modern milletlere dönüşmesinin koşullarını otomatik olarak yaratmadıysa, milli varoluş olasılığını gerçeğe dönüştürmek için gerekli ilişkiler toplamı neydi?

Bu meseleyi incelerken, modern milletin oluşumunun insanlar arasında kurulan nesnel ilişkilerin kendi milli kimliklerine dair farkındalıklarının artışında yansıyan bir süreç olduğunun akılda tutulması gerekir. Büyük milletlerin durumunda ulusun kendini tanıma süreci feodal toplumdan kapitalist topluma dönüşümdeki gibi aynı yönde ilerlerken nüfusun giderek daha geniş katmanları boyunca hareket etti; kabul edilecek sadece tek bir milli şık vardı, dolayısıyla toplumun tamamı giderek o şıkkı benimsedi. Ezilen millete mensup olanlar açısından durum farklıydı. Feodal toplumdan kapitalist topluma geçiş milli bakımdan muhtemel iki hatta daha çok alternatif güzergâh sunmuştu. Böylece, giderek artan sayıda insan iki millet tipinin gelişiminin tayin ettiği bir ilişkiler toplamının içine sürüklenmiş oldu. Feodal dönemin bütün etnik birim ve milliyetlerinin ("halklarının") kapitalist dönemde modern milletlere dönüştüğünü (ki bu doğru değil) farz etsek dahi modern büyük bir milletin oluşumu ile küçük bir milletin oluşumu arasında lazım gelen koşullar açısından bir fark yine de olacaktır.

Egemen milletler açısından geniş kitlelerin kendi milli kimliklerinin farkına vardığı, ulusa bağlılıklarının belirlendiği süreç, bu insanların eski toplumun, elbette eski millettaşlarından oluşan egemen sınıfına karşı verdikleri mücadeleyle koşut bir seyir izledi. Bu itibarla mücadele toplumsal dönüşümün ve burjuva devriminin organik bir parçası haline geldi. Öte yandan, her ne kadar kendi milli mücadelelerinde feodal ideoloji ve eski topluma karşı ayaklanmış olsalar da yeni egemen ulusla çelişkiye düşmüş olmaları gerçeği küçük milletlerin durumunu çok daha karmaşıklaştırır.

3

MİLLİ BİLİNCİN ÖZNEL VE NESNEL BİLEŞENLERİ (MİLLİ AJİTASYONUN ÖNEMİ)

Yalnızca gerekli ilişki türlerinin bir toplamının, eğer bilinç alanında toplumun hiç değilse belli kesimleri arasında milli farkındalığın güçlenmesi biçiminde buna denk düşen bir değişiklik yoksa kendiliğinden modern bir millet yaratamayacağını zaten biliyoruz. Bu husus ezilen milletler açısından olduğu kadar egemen milletler açısından da geçerlidir. Bireyin çevresiyle kurduğu nesnel ilişkiler onun bir millete aidiyetine dair bilincini nasıl etkiler? Dahası, bireyin milli kimliğiyle ilgili sıradan bir farkındalıktan millete üyeliği doğal olarak değerli bir nitelik sayan yurtseverlik gibi etkili bir milli bilince intikali hangi koşullarda gerçekleşir? Temel sorunlardan biri budur ancak elinizdeki çalışmada bu meseleyi bütün yönleriyle açıklığa kavuşturma iddiasında değiliz.

Her ezilen milliyet milli bir "uyanış" yaşayıp, tümüyle bir ulusa dönüşmedi. Milli hareketin öznel yönünden "uyanışın gerçekleşmemesi" milli bilincin ezilen milliyetin yeterli sayıda üyesi arasında açığa çıkmayışı biçiminde ifade bulur. Milletin kökeni açısından belirleyici olduğu varsayılan ilişkiler toplamının giderek sabit hale gelişinin, bu ilişkilerin birbirine bağladığı insanların bilincinde buna tekabül eden bir karşılık yaratması gerekirdi. Yaratmadı. Neden yaratmadı? Bu değişimin ger-

çekleşmemesi milletin ortaya çıkışında ezilen milliyetler arasında yurtseverlik bağının en önemli ve belirleyici güç olduğu anlamına mı gelir? Bunu söylemek halihazırda benimsediğimiz temel millet tanımını tekzip etmek olacaktır.

Modern bir tarihçi modern milletin doğuşu gibi böylesine zorlu bir toplumsal sürecin sadece "bir öznenin iradesi", milliyet fikri ya da bu fikrin eğitim aracılığıyla yaygınlaşması yoluyla oluştuğu fikrini kabul edemez. Ülkede dolaşan, insanları uyandıran bir "milli ruh" da yoktu. Ne var ki milli bilinci bireyler arasındaki ilişkilerin gelişimini çözümleyerek yorumlamak sadece "milliyetçilik" faaliyetleri ve milli ajitasyonu tespit etmekten çok daha zahmetli ve karmaşık bir uğraştır. Uzak durulması gereken pek çok tuzak vardır: Mesela nesnel ilişkiler ile milli bilinç arasındaki bağlantı aşırı mekanik biçimde ifade edilmemelidir. Bir milletin üyeleri arasındaki nesnel ilişkiler ve milli bilinç bölünmez bir birlik oluşturur; birbirlerinden tecrit edilemezler. Milli bilinç, yani bir millete aidiyete dair farkındalık ve yanı sıra bu aidiyetin doğası gereği değerli bir nitelik olduğuna ilişkin görüş olmaksızın modern bir millet de olmaz.

Modern milletin oluşum sürecinde giderek artan sayıda insanı içine alan zaruri ilişkiler olarak milli programlar ve milli bilinci incelerken, milli bilincin, kelimenin dar anlamıyla ideolojik muhtevasının yanı sıra iki şeyle daha ilgilenmekteyiz. Bunlardan ilki, yurtseverliğin toplumsal etkisinin yoğunluğunun arttığı süreç ve bu etkiyi belirleyen maddi çıkarların doğası; ikincisi, milli programın içeriğinin bireylerin maddi çıkarlarıyla ilgili alandaki düşünsel kaynakları.

Bu iki unsur birbirini tamamlar; milli ideolojinin, bu ideolojiyi cazip bulan grupların çıkarlarını (yalnızca hayali bir biçimde olsa bile) yansıttığı noktada ya da çıkarlarına yakın türde bir programı hiç değilse kısmen içeriyor olması halinde etkili olduğuna hükmedebiliriz. Öyleyse, milli programı tedricen benimsemeye başlamış yurtsever grupların sadece ideolojik açıdan değil aynı zamanda toplumsal açıdan da analiz edilmeleri önemlidir.

Büyük milletlerin durumunda, milli ideolojinin doğuşu tek yönlü bir akımın kurucu öğesiydi; milli ideolojinin benimsenmesi ya da yaygınlaşması, milli bilince erişmeleri farklı farklı çıkarlar dolayımıyla da olsa, çeşitli toplumsal tabakalar arasında tek bir niteliğin –tek bir milliyet bilincinin– niceliksel olarak büyümesi özelliğini sergiliyordu. Buna mukabil ezilen milletlerin üyeleri en azından iki milli ideolojinin bombardımanı altındaydı. Bu insanların bir kısmı toplumsal konumlarını geliştirebilmiş ya da tahsil yapabilmiş ve mevcut iki farklı ulusal seçenekten birini seçmek zorunda kaldıkları bir noktaya gelmişlerdi. Belirli bir düşünce akımının bakış açısını benimsemek zorundaydılar: Milliyetlerden biri ya da ötekinin bilincini kabul etmeleri gerekiyordu. Bireyin tutumunun, kendini ezen ya da ezilen milletle özdeşleştireceği bir farklılaşma geçirmesi zorunluydu. Milli bir uyanış yaşamamış çok sayıdaki etnik grubun akıbeti bu farklılaşmanın sonucunun her zaman önceden tayin edilmediğini öğretti bize. Dahası, etnik bir grubun topyekûn bastırılması gibi aşırı uçtaki bir durumun sözünü dahi etmeye gerek yok. Buna mukabil, başarılı hikâyeler üzerinde yoğunlaşmamız halinde müstakil olayların gelişim hızı ve yoğunluğunda öyle çarpıcı farklılıklar görürüz ki, bu da bizi yurtsever nitelikli davranışların küçük milletlerin bütün üyeleri arasında aynı biçimde ve otomatik olarak yaygınlaştığı yanılsamasına karşı teyakkuza geçirir. Bu aynı zamanda yurtsever coşku, milli idealizm ve benzer manevi güçlerin belirleyici öneme ve önceliğe sahip olduğu yolundaki görüşlerin kabul edilemez olduğunu da gösterir.

Milli bilincin artırılmasına yönelik faaliyetler, yani milli ajitasyon bütün milli hareketlerin bir parçasıydı ve pek çok farklı biçimde ortaya çıkıyordu. Bu biçimlerin analizi, etkinliklerinin karşılaştırması, bir tipolojinin yaratılması şimdiye dek, bilhassa küçük milletlerin söz konusu olduğu durumlarda, pek ilgi görmemiştir. Gelgelelim milli hareketlerin ve modern milletlerin kökeni açısından daha can alıcı olan soru şudur: Tek ve aynı biçimin farklı milletler arasında kaydettiği başarı neden böyle çeşitlilik göstermekteydi?

Milli ajitasyonun başarısı için gerekli nesnel önkoşulları idrak etmek istiyorsak toplumsal ve iktisadi alandaki değişikliklerin etkisinin anlaşılmasına aracılık edebilecek ilişkilere bakmamız gerekir: Özellikle de ezilen milliyetin mensuplarının modern millet ve programıyla özdeşleşmeyi kabule hazır oluşlarını etkileyen değişikliklere vasıta olabilecek olanlara.

Millet, yurtseverlikleri basit bir aidiyet farkındalığından büyük bir bütüne aidiyete doğru ilerleyerek uzun bir oluşum dönemi geçiren, yurtseverlikleri basit bir veri olmayan bireylerden oluşur. Hatta bazen siyasi ve ulusal bir birime aidiyete dair bu tür bir farkındalık hiç olmayabilir: Bu gibi durumlarda milli farkındalığın bir milliyetin ilk önce düzensiz alt tabakalarından doğması gerekir. Bireyin milli bilinci ve yurtseverliği bir yandan genel unsurlar dolayısıyla (nesnel ilişkiler), öte yandan da kendi varoluş koşulları tarafından tayin olur. Bu belirleyici koşulları kavramak için "yurtseverleri" yani milli bilincin en kolaylıkla ulaşabileceği ve milli aktivist olma yolunda diğerlerinden daha önce hazır hale gelen insanların incelenmesi gerekir. Yurtseverlerin nesnel ilişkiler matriksi içindeki yerlerini saptamamız gerekir. Buna bağlı olarak bu aktif öncülerin mensubu oldukları küçük milletin henüz tamamıyla oluşmadığı zamanda milli düşünceyi benimsedikleri toplum içindeki pozisyonlarına bakıyor olmalıyız. Elinizdeki çalışmanın temel görevi işte budur.

4

MİLLİ AJİTASYONUN TAŞIYICILARININ TOPLUMSAL NİTELİKLERİ (BİLEŞENLERİ)

Tarihçiler, nesnel ilişkilerin milli bilincin yayılma yoğunluğu üzerindeki etkisini ancak somut bireylerin yürüttüğü, milli bilincin ifade bulduğu faaliyetlerde görebilir. Davranışların ardındaki nesnel saikler elbette ancak dolaylı olarak görülebilir. Biz burada, küçük bir milletin ortaya çıkışında ne tür bir toplumsal çevrenin yurtsever ajitasyona nispeten daha güçlü bir tepki verdiğini anlamaya çalışıyoruz. Milliyetçilik, milliyetçiler ve milliyetçi çatışmalar hakkında geniş bir literatür bulunmasına rağmen bu alanda belirgin bir boşluk söz konusudur. Var olan bu boşluk doldurulunceya kadar milli hareketin ileri müfrezeleri konumundaki bireylerden bihaber olacağız; milli hareket içindeki birleştirici yahut ayrıştırıcı etmenlerle ilgili fikirlerimiz, harekete geçirici güçler hakkındaki düşüncelerimiz mantıksal bir yorum ve tahmin seviyesinde kalmaya devam edecek. Çok önemli şahsiyetlere ait elimizde bulunan çok az sayıdaki biyografi tesadüfen elde edildiği, içerdikleri bilgi kısmi ve taraflı olduğu için bu noktada bize pek bir yarar sağlayamaz.

Seçimimizi milli "liderlerin" oluşturduğu dar bir grupla sınırlandırmazsak milli hareketin öncüleri olarak, yurtseverler olarak kimleri sayacağız? "Yurtseverler" sözcüğünü faaliyetlerini uzun süreli olarak, bilinçli ve istekli biçimde milli hareke-

ti desteklemeye adamış, özellikle yurtsever tavrın yaygınlaşması gayretinde olanları belirtmek için kullanacağız. Yurtsever nitelikli faaliyetlerin etkinliğini sadece maddi sonuçları (mesela mali yardımlardaki mutlak artış) itibarıyla değil, fakat aynı zamanda milli harekete katılımla ilgili öznel amaçlı kişisel özverilerin (bazen de siyasal riskin) düzeyine göre de ölçüyoruz. Dolayısıyla, hareketin liderlerinin yanı sıra yardımcıları, temsilcileri ve destekçileri de ilgi alanımız içinde yer alacak. Ancak arada sırada boy gösteren, tereddüt edip kıyıda köşede bekleyenler buna dahil edilmeyecekler.

Yurtseverlerin toplumsal niteliklerini saptamak için toplumsal kökenleri ve toplum içindeki nihai yerleri hakkında bir mukayeseyi mümkün kılacak yeteri derecede türdeş nitelikte, mümkün olan en geniş bilgiye sahip olmamız gerektiği açıktır. Çok sayıda yurtseverin, ki pek çoğunun milli biyografi sözlüklerinde kaydı dahi yoktur, toplumsal konumunu belirlemeye çabaladığımız gerçeğini hesaba kattığımızda ihtiyacımız olan bilgi miktarını minimumla sınırlı tutmak ve bunu belirli temel soruların cevapları biçiminde özetlemek zorunda kaldık. Sorular şu bilgileri kapsıyordu:

1- Toplumsal statüleri (meslek) ve bununla ilgili değişiklikler;

2- Toplumsal kökenleri;

3- Yurtsever faaliyetlerin yeri ve teritöryal dağılımı;

4- Geldiği yer ya da bölgesi;

5- Tahsil durumu.

Daha en baştan, her yurtsever için bu beş parçalı bilgiyi toparlayamayabileceğimizi aklımızın bir kenarında bulundurmalıyız. Üstelik ulusların tarih yazıcılığının ulaştığı seviyelerdeki farklılıkları ve başvurulan kaynakların durumuna bağlı olarak bilgi tabanının güvenilirliği bir milletten diğerine değişiyor olacaktır.

Yine de toplumsal nitelikler açısından aynı kıstasları saptamaya gayret etmeliyiz. Buradaki çıkış noktamız, kapitalizme geçiş aşamasındaki bir toplumun karmaşık sınıf yapısıdır. Sınıflandırmamızı, toplumu basitçe temel sınıflarına ayırmakla

sınırlandıramayız: Sınıfların içyapıları olduğu, geçiş toplumlarında ziyadesiyle temsil edilen bir dizi yeni toplumsal grubun varlığı da göz önünde bulundurulmalıdır. Bu çağda yönetici sınıfın kendisi birbiriyle uzlaşmaz iki temel unsur içermekteydi: *ancient rejim*in eski egemen soyluları ile kapitalist toplumun ortaya çıkmakta olan burjuvazisi. Keza ezilen sınıf da iki önemli bileşene sahipti: özgürleşmekte olan köylüler ve doğmakta olan proleterya. Köylüler kapitalizme geçiş döneminde zaten kayda değer ölçüde iç farklılaşmalara uğramışlardı ancak biz onları tek bir grup olarak kabul edeceğiz. Tarım işçileri ve rençperleri elbette farklı bir grup olarak ayırt etmek gerekir. Temel sınıfların yanı sıra feodal toplumun kapitalist girişimin büyümesiyle dönüşüme uğrayan iki alt sınıfını, tüccar ve zanaatkârları da göz önünde bulunduracağız. Bu gruplar, *ancient rejim*in tasfiyesinden çok sonra ortaya çıkan yeni toplumun özgün unsurlarını oluşturuyordu. Bu itibarla tüccar ve zanaatkâr şeklindeki geleneksel isimlerini koruduk. Hancı ve kasap gibi nispeten daha az üyesi olan birkaç meslek grubunu da bu sınıfa dahil ettik. Bazı durumlarda döneme ait kaynaklarda sadece, şehirde mülk sahibi birini tanımlayan, zanaatkâr ya da tacirin eşanlamlısı olan "kasaba sakini" (*burgher*) sözcüğüne rastlarız.

Genel olarak "entelijansiya" tabiriyle nitelediğimiz, yüksek eğitimli ve yaşamlarını zihinsel emekleriyle kazanan meslek gruplarının toplumsal tanımı bilhassa karmaşık bir meseledir. Entelijansiya belirgin bir grup olarak ancak kapitalizme geçişle biçimlendi. Terimin aynı zamanda ideolojik konum ve dildeki kullanım farklılıklarına göre değişik grupları kapsadığı şeklinde anlaşıldığının da gayet farkındayız. Asıl mesele entelijansiya içindeki tali grupların toplumsal vasıflarıdır. Burada yurtseverleri mesleklerine göre basit bir biçimde sınıflandırmakla yetinmeyip, bir yandan entelektüelin emeğinin meyvelerini topladığı koşulların, öte yandan bu emeğin toplumsal sonuçlarının (diğer bir deyişle entelijansiyanın "hizmet ettiği" toplumsal sınıf) tayin ettiği toplumsal konumlarına bakarak detaylı bir tanım elde edebileceğiz. Bu noktadan hareketle entelijansi-

ya içinde geçiş toplumunun sınıfsal yapısı içinde her biri farklı bir konum işgal eden üç katman ayırt edebiliriz.

Entelijansiyanın ilk katmanını elit kesim oluşturur ve doğrudan doğruya egemen sınıfla bağlantılıdır. Bu bağlantı ya egemen sınıf işlevlerinin doğrudan yerine getirilmesine ya da entelektüellerin kafa emeklerinin ürünlerini egemen sınıfa sömürüden bahsedilemeyecek denli yüksek bir "ücret-fiyata" satışına dayanır. En üstteki bu tabaka ayrıca en yüksek devlet görevlileri, önde gelen din adamları (ister eski rejime ister modern topluma hizmet etsin), büyük çiftlik işletmecileri ve serbest meslek sahibi seçkinleri (avukatlar) de kapsıyordu.

İkinci katman hâlâ ücret-emek ilişkisinin dışında yer alan ancak siyasi iktidarı doğrudan paylaşmayan ya da iktisadi teşebbüslere girişmeyen meslek sahibi gruplarını içerir; bu tabaka avukat ve doktor (bağımsız oldukları kadarıyla), sanatçı, gazeteci ve bilim insanı gibi mesleki kategorileri içerir. Ayrıca Protestan rahipler, alışılmadık biçimde de olsa, burada bir yer işgal eder. Tüm bu gruplar mukaddem bağımlılıklarından özgürleşme süreci içindeydiler ancak kapitalist girişimi temsil etmiyorlardı. Eski rejimde bu gruplar kimi zaman şehrin "ileri gelenleri" olarak betimlenirdi ve şehirdeki nüfusun kalburüstü tabakalarıyla yakın ilişkileri vardı; bu kesimle birlikte eski rejimin hâkim sınıfının bileşenlerinden birini oluşturuyorlardı.

Entelijansiyanın sayıca en kalabalık grubu ücret-emek ilişkisi içinde bulunanların oluşturduğu üçüncü tabakadır. Bu gruba alt ve orta seviye memurlar ile din adamları (özel, devlet ve umumi) ve öğretmenler dahildir. Bu katmanda hususi bir yer işgal edenler Katolik rahipler ile öğrencilerdir. Ücretli işçilerin statüsüne göre bizatihi ücretli emek elbette entelijansiyanın bu katmanının koşulsuz görev alışı açısından yeterli bir gerekçe sağlamaz. Mahut entelektüel proletaryanın başlangıcı daha ileri toplumlarda, özellikle işsiz ya da yarı zamanlı çalışan entelijansiya arasında ayırt edilebilir olsa bile yaşam biçimi ve standardındaki farklılık hâlâ hatırı sayılır ölçüdeydi.

Dolayısıyla çalışma yöntemimiz biyografik metodun bir uygulaması biçiminde olacaktır. En fazla sayıda birey hakkındaki

temel biyografik veri hem mesleki yapının tanımı hem de milli hareketin saiki ile içindeki mevcut birleştirici ve ayrıştırıcı unsurları anlamak açısından kalkış noktası olacaktır. Biz ne bireylerin sosyal statüsü ve mesleğine dair bilgileri Lewis Namier ve takipçilerinin yaptığına benzer bir tarzda basit bir şekilde üst üste yığacağız ne de Alfred Cobban'nın Marksist Fransız İhtilali anlayışı eleştirisindeki gibi sırf mesleki niteliklerin sayısal bir listesini çıkartacağız.[1] Meslek, doğum yeri ve ikamet edilen mahalleye dair devasa bir veri birikiminin milli hareketin toplumsal temelini hiçbir zaman doğru bir tahditle kuramayacağının bilincindeyiz. Bu bilgiden daha ziyade bir başlangıç noktası, toplumsal bağlamın ve bu bağlam çerçevesinde ve onun etkisi altında cereyan eden çatışmaların daha ileri bir çözümlemesine yönelik göstergeler dizisi oluşturur.

Toplumsal ilişkiler, sınıfsal ve grup çıkarlarının gizli yönlerini incelerken kullandığımız genellemeci prosedürlerin Marksist bir tarihsel gelişme anlayışından kaynaklandığını gizlemiyoruz. Mesleki statünün basit bir şekilde tanımlanması karşısında önceliği sınıfsal niteliğe veriyoruz; sınıf ve grup menfaatlerinin belirlenmesinin bu yahut o sınıfa ya da gruba mensup insanların bireysel tutumlarının arkasındaki saikın anlaşılması açısından önemli bir yol gösteren olduğunu düşünüyoruz.

1 L.B. Namier, *The Structure of Politics at the Accession of George III* (Londra: 1929); G.P. Judd, *Members of Parliament 1734-1832* (Londra: 1955); A. Cobban, *The Myth of the French Revolution* (Londra: 1955).

5

KARŞILAŞTIRMA METODU

Milli hareketlerin toplumsal temelini incelerken karşılaştırma metodu kullandık. Savaş sonrası tarih yazımında bu yöntemin kullanımı o denli yaygınlaşmıştır ki halen revaçta olan bu akıma uymanın içerdiği tehlikeden dahi söz edilebilir. Ne var ki karşılaştırma yönteminin dikkat çekici bir sıklıkla uygulanması, niteliğiyle ilgili anlaşmazlıkları ve sonuçlarına atfedilecek gerçek önemi hiçbir suretle bertaraf etmez. Bu anlaşmazlıklar o kadar köklüdür ki Theodor Schieder'in karşılaştırma yöntemi anlayışı ile Stein Rokkan'ınınki[1] arasında yahut J. Topolski'nin

1 Theodor Schieder karşılaştırmalı metodun kullanımını, anlayışın emsalsiz bir yolu olarak kabul eder. (*Geschichte als Wissenshaft. Eine Einführung*, Münih ve Viyana, 1965, s. 187 vd. ve 201-2). Metodun işleviyle ilgili benzer bir görüş E. Bernheim tarafından *Lehrbuch der historischen Methode und der Geschichtsphilosophie* (Leipzig, 1090), s. 606 ve 707 vd. isimli eserinde ifade edilmiştir. Öte yandan, modern siyasal ve toplumsal bilimin yaydığı Stein Rokkan ve meslektaşlarının metodolojik ilkeleri öylesine karmaşık ve teoriktir ki geçmişteki somut problemlerin çözümündeki kullanımları uzman olmayan tarihçiler arasında kesin bir şüpheyle karşılanır. Bkz. *Comparative Research across Cultures and Nations*; ed. S. Rokkan (Paris, The Hague, 1968), Publications of the International Social Science Council, No. 8; S. Rokkan, K. Saelen ve J. Warmbierner, 'A review of recent of comparative research and selected bibliography of anaylitical studies', *Current Sociology*, cilt 19, sayı 3 (Paris, The Hague, 1973). Batı Avrupa literatüründe bizim anlayışımıza daha yakın olan tıpkı bazı Iskandinav tarihçiler gibi, M. Duverger'dir. Bkz. *Méthodes des sciences sociales* (Paris, 1964), 3. bas., Iskandinav tarihçiler için, bkz. 'Analyse-syntese-komparasjon'

anlayışı ile bir grup Sovyet tarihçinin geliştirdiği fikirler arasında ortak herhangi bir şey olup olmadığı dahi sorulabilir.[2] Bu sayfaları karşılaştırmalı yöntemin anlamı ve niteliği üzerine girişilen tartışmalarla ilgili uygun bir muharebe alanı olarak kabul etmiyor olmamıza rağmen okuyucuyu yöntemi kavrayışımız ve buradaki uygulanma biçimiyle ilişkin olarak bilgilendirmeye mecburuz. Karşılaştırmalı metot tarihsel çalışma yapmanın en karmaşık yollarından birisidir ve denetimsiz uygulaması birden fazla hataya ve yanlış anlaşılmaya neden olur. İlkin, karşılaştırmalı yöntemi çeşitli prosedür ve tekniklerin bir bütünü olarak daha ziyade mantıksal bir çıkarsama olan sıradan karşılaştırmadan ayırt etmek gerekir. Bütün karşılaştırmalı yöntem uygulamaları bazı temel gereklilikler içerir:

a) Karşılaştırılacak nesne mümkün olduğu kadar açıklıkla tanımlanmalıdır;

b) Karşılaştırma yöntemi uygulamasının amacı belirtilmelidir;

c) Karşılaştırılacak nesneler için kıstas oluşturulmalıdır;

d) Karşılaştırma işleminin zamansal eksenle ilişkisine (yani mutlak anlamda tarihsel bir kronoloji içinde) açıklık getirilmelidir.

Karşılaştırma nesnesinin *tanımından* daha önce bahsetmiştik: Ezilen, küçük bir milliyetin modern bir millet olma süreci. Bu tanım, toplumsal yasalarca belirlenmiş tarihsel bir sürecin meşru unsurları olan, homojen ve dolayısıyla karşılaştırılabilir nesnelerle uğraştığımızı gözler önüne sermiştir. Nispeten durağan yapıları değil de süreçleri mukayese ediyor oluşumuz karşılaştırmalı yaklaşımımızı daha da güçleştirir; karşılaştırma kıstası belirlerken bu gerçeğin akılda tutulması gerekir.

Studier i historik metode, VI (Bergan, Oslo, Tromsø, 1972). L.L. Synder'in karşılaştırma problemine yaklaşımı miliyetçiliğin önce geldiğini varsayar. bkz. *Varieties of Nationalism: A Comparitive Study* (Hinsdale, Ill., 1976).

2 J. Topolski, *Metodologia historii* (Varşova, 1973), s. 420 vd., A.N. Chistozvonov, 'O stadial'no-regional'nom izuchenii burzhuaznych revolutsiy XVII-XVIII vekov', *Novaya i noveyshaya istoriya* (1973), No. 2, s. 89 vd.; V.V. Ivanov, *Sootnosheniye istorii i sovremennoski kak metodologicheskaya problema. Ocherki po marksistko-leninskoy metodologii istoricheskogo issledovaniya* (Moskova, 1973), özellikle 4. bölümün ikinci kısmı.

Karşılaştırmalı yöntem birçok *amaç* gözetiyor olabilir. Bunlardan en temel olanı, görüldükleri yerlerde teşhis edilmelerini kolaylaştırma amacıyla bir dizi karşılaştırma nesnesi arasındaki temel benzerlik ve farklılıkların bulunmasıdır. Daha karmaşık olan işlem ise karşılaştırma nesneleri arasındaki benzerlik ve farklılıkları onları bazı müşterek vasıflarına göre gruplara ayırmak için hareket noktası olarak kullanır, diğer bir deyişle onlardan tipoloji oluşturmak için ölçüt olarak faydalanır. Bu çalışmada, milletler (ezen ve ezilen milletlerin oluşumuyla alakalı tanımlamalar için önceki bölümlere bakılabilir) ve milli hareketlerin (sonraki bölüm) oluşum tipolojisi hareket noktamızı oluşturuyor. Fakat karşılaştırmalı metodumuzun gayesi bu değil. Burada özellikle bir süreç olarak kabul ettiğimiz milli hareketin genel vasıflarını ve toplumsal belirleyenlerini incelemeyi, nedensellik bağlantılarına bir yorum getirmeyi amaçlıyoruz. Sadece bu durumda karmaşık bir çalışma yöntemi ve yeni genel açılımlar sağlayan bir yol olarak tam anlamıyla bir karşılaştırmalı metottan söz edebiliriz.

Bütünlüğün sağlanması hatırına şunu da belirtelim: Karşılaştırmalı metodun temel amacı olarak belirli bir olgunun (ya da tarihsel sürecin) tarihsel gelişimin genel akışı içindeki yerinin belirlenmesi de seçilmiş olabilir. Böyle bir durumda, çok sayıda nesne bize göre merkezi bir konumda bulunan ve hakkında ayrıntılı malumat sahibi olduğumuz tek bir nesneyle bağlantılı olarak karşılaştırılır. Aynı zamanda bu nesnenin hangi özelliklerinin genel, hangilerin ona münhasır olduğu saptanabilir. Bu metot tek bir milletin veya bölgenin tarihiyle ilgili bir çalışmanın düzelticisi olarak bilhassa önemlidir; her bölümü belirli bir milli harekete tahsis olmuş kısmın sonunda bu metodun neticelerinden bahsedeceğiz; milletin oluşum sürecindeki ayrıştırıcı ve birleştirici genel ve öznel unsurları belirlemeye çalışacağız.

Karşılaştırma kıstası denince karşılaştırmayı hangi niteliklere istinaden yaptığımız anlaşılır. Yani daima karşılaştırma nesnesinin her birine uygulanabilen vasıfları karşılaştırırız: Bir at arabasıyla otomobil arasındaki mukayese ölçütü şasilerinin uzun-

luğu, taşıma kapasiteleri, oturma yerlerinin sayısı şeklinde tespit edilebilir ama benzin sarfiyatı yahut motor gücü katiyen bir karşılaştırma kıstası olamaz. Yine de bu, seçtiğimiz kıstasları karşılaştırma nesnelerinin tümüne uygulayacak konumunda olduğumuzu göstermez: Kıstasın çözümlenecek soruna ve gözetilen amaca uygun olması gerekir. Sorun ne kadar karmaşıksa ihtiyaç duyulan karşılaştırma ölçütlerinin sayısı da o kadar fazla olacaktır. Bir kıstasın yan yana mı yoksa sırayla mı uygulanacağı araştırmanın somut imkânlarına bağlıdır. Karşılaştırma nesnesinin sayısı ne kadar fazlaysa karşılaştırma kıstasının sayısını asgari seviyede tutmak o kadar avantajlıdır. Seçilen kıstas ne kadar karmaşık olursa karşılaştırılmakta olan tarihsel süreçler açısından buluşsal verimliliğin alanı o kadar geniş, uygulanan başka kıstasların sayısının azaltılması ihtimali de o kadar fazla olur. Halihazırdaki örnekte karşılaştırma kıstasları araştırma konumuz olan modern milletin oluşumunun önkoşulları, yani yurtsever grupların toplumsal nitelikleri açısından merkezi öneme sahip bir alandan alınmıştır. Karşılaştırma için gerekli temel veriler daha önce beş başlık altında özetlenen bilgilerden sağlanmıştır: meslek, toplumsal köken, faaliyet alanı, doğum yeri ve tahsil durumu. Ancak bu kıstaslar temelinde yapılmış bir karşılaştırmadan sonra kilisenin, köylülüğün, endüstrileşmenin, öğrencilerin rolü türünden başka unsurların karşılaştırılmalı bir çözümlemesine doğru ilerlemek mümkün olacaktır.

Aslında burada genel olarak karşılaştırma süreçlerinde işlerlikte olan farklı unsurlarla kronolojik eksen arasında tam manasıyla bir ilişkinin kurulması muazzam bir önem taşır. Karşılaştırmalı metot ilkesel olarak hem (1) *diyakronik* (dikey, kronolojik eksen boyunca) hem de (2) *senkronik* olarak (yatay) uygulanabilir.

1) Olayların dikey tarih ekseni boyunca karşılaştırılması tarihsel araştırmanın en yaygın yöntemlerinden biridir: Önceki olayları sonrakilerle karşılaştırıp aralarındaki benzerliklerle farklılıkları tespit ederiz.

2a) Kelimenin dar anlamıyla senkronik karşılaştırma farklı ülkelerde eşzamanlı olarak yaşanan tarihsel süreçlerin ki-

yaslanmasıdır: Bu süreçler birbirleriyle bağlantılı ve birbirine bağımlı olabileceği gibi birbirlerinden nispeten bağımsız olarak da vuku bulabilirler. Burada, eşzamanlı olmama durumunun tarihsel gelişmede bazen dışa vurulduğunu belirtmek gerekiyor.

2b) Tarihsel durumların benzerliklerine göre senkronik karşılaştırma yapılabilir. Şayet karşılaştırma nesnelerinin aynı gelişim aşamalarından geçtiğini saptayabilirsek mutlak kronoloji açısından farklı zamanlarda olmuş olsalar bile benzer evreleri karşılaştırabiliriz. Bu yöntemi sadece karşılaştırdığımız toplulukların takriben muadil tarihsel gelişim dönemleri geçirdiğinden emin olmamız halinde kullanabiliriz. Tarihsel süreç tekrarlanmayan, eşsiz olay ve eylemlerin bir toplamıdır biçimindeki geleneksel tarih yazımına özgü görüş doğaldır ki benzer tarihsel durumların yatay düzlemde karşılaştırılması uygulamasıyla bağdaşmaz. Öyleyse burada, geniş toplumsal grupların – modern milletlerin– doğuş sürecini küçük milliyetlerin ortaya çıkışıyla karşılaştırıyoruz. Mevcut milletlerin tümü bu sürecin çeşitli aşamalarından geçmiştir. Esas olarak yurtsever nitelikli faaliyetlerin ortaya çıktığı aşamayla ilgileniyoruz. Genellikle "milli uyanış" olarak adlandırılan bu aşama farklı zamanlarda (ama çoğunlukla 19. yüzyılda) vuku buldu ve devam süresi değişiklik gösteriyordu. Karşılaştırmamızda betimleyici değil yorumlayıcı bir yöntem izleyeceğimizden, mukayese etmek istediğimiz milli hareketleri mümkünse karşılıklı herhangi bir ilişkinin olmadığı milletlerden seçmek bu örneklerde milli hareketler bağımsız gelişmiş görülebildiği için daha yararlı olacaktır.

Hem benzer tarihsel durumları esas alarak bir karşılaştırma yapmayı hem de karşılaştırmanın genişletilebileceği bölgeyi seçeceksek karşılaştırma nesnesinin vasıflarını ayrıntılarıyla ortaya koymalıyız. Öncesinde modern milletin oluşum aşamasından iç farklılaşmalarını derinlemesine incelemeden genel terimlerle bahsetmişken, şimdi benzer, dolayısıyla karşılaştırılabilir olduğunu düşündüğümüz tarihsel durumların özelliklerini detaylı olarak belirlememiz gerekmektedir. Küçük milletler

arasında milli hareketin gelişimi öyle geniş zamana yayılmış bir süreçtir ki karşılaştırma kıstasını bu sürecin tamamını kapsayacak biçimde vasıflandırabilecek durumda değiliz. Dolayısıyla, bu hareketin temel aşamalarının hangilerinin gerçekten karşılaştırılabilir olduğunu sormalıyız. Bu da bizi bu süreci kendi içinde dönemlere ayırma meselesine götürür.

6

KÜÇÜK MİLLETLERİN MİLLİ CANLANIŞININ DÖNEMLERE AYRILMASI

Dönemlere ayırma açısından temel sorun uygun kıstasların saptanması meselesidir. Milletleşme sürecini dönemlere ayırırken milli ajitasyonun toplumsal etkisini genel olarak değerlendirmeyi, tarihsel gelişme içinde milli hareketin rolünü tespit etmeyi ya da toplumsal önkoşullarını analiz etmeyi isteyip istemediğimize uygun olarak birkaç farklı kriter uygulayabiliriz. Bu durumların tümünde dönemlendirme kıstası açısından hareket noktası milli hareketin toplumsal dönüşümün genel akışıyla olan ilişkisidir. Burada çok önemli olan nokta milli hareketin iki aşaması arasındaki temel ayrımdır:[1] (1) mutlakıyete karşı mücadele, burjuva toplumsal devrimi ve kapitalizmin doğuş devresi ve (2) kapitalizmin, işçi sınıfı hareketinin doğuşuyla çakışan galibiyeti sonrasındaki dönem.

Bunlara, üçüncü büyük evreyi yani küresel ölçekli bütünleşme dönemini ve takriben Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden itibaren kitle iletişim araçlarının etkisini ekleyebiliriz.

Doğrudan modern milletin oluşumu esnasında ortaya çıkan içsel dönüşümden kaynaklanan kıstaslarla desteklenmesi dönemleştirmenin bu temel kıstası açısından daha faydalı olabilir.

1 V.I. Lenin, "The Right of Nations to Self-Determination", *Collected Works*, 4. basım., 20. cilt, Moskova, 1964, s. 401.

Millet çeşitli ilişkilerin bileşimlerine göre tanımlanan büyük bir toplumsal gruptur: Belli bir tarihsel kökeni olan, ancak nesnel koşulların etkisi altında, tedricen milli bilinç kazanmış bir insan topluluğudur. Bu sebeple, küçük milletlerin milli hareketlerini dönemlere ayırırken kullanılabilecek bir diğer kıstas da milli ajitasyondan kaynaklanan itkilerin toplumsal etkisiyle milli faaliyetlerde görülen niceliksel artış olacaktır. Milli faaliyetin artışıyla ilgili bu kriterin bir dizi başka kriterlerden –özellikle milli bir programın oluşumu, milli ajitasyon ve propaganda biçimleri, milli kültürün doğuşu ve benzeri– ayrı düşünülemez.

Milli bakımdan önem taşıyan davranışların nicel yönden yayılmasına yapmış olduğumuz atıf (yani bir millete üyeliği doğal olarak değerli kabul etme eğilimi) belki de küçük milletlerin gelişiminde iki temel aşama bulunduğunu fark etmemize imkân sağlar. Her milli canlanışın başlangıcında genellikle entelektüellerden oluşan bir grup tarafından ezilen milletin dili, kültürü ve tarihinin incelemesine gösterilen tutkulu bir ilgi yer alır. Söz konusu bu insanlar geniş çaplı herhangi bir toplumsal etkiye sahip değillerdi; hatta, kısmen toplumdan yalıtılmış olmaları kısmen bunun bir yararı olacağına inanmadıklarından, yurtsever nitelikli bir ajitasyon faaliyetine dahi başlamaya yeltenmemişlerdir genellikle. İlgilerini uyandıran Aydınlanma dönemi tarzı bir yurtseverlikti; yani içinde yaşadıkları bölgeye yönelik, yeterince incelenmemiş olgulara ve yeni bilgiye duyulan açlıkla bağlantılı, canlı bir alaka idi. Herhangi bir ajitasyon durumu ortaya çıkmış olsa bile örgütsel temelden yoksun olmuş, münferit bir düzeyde kalmıştır. Milli canlanışın gelişiminin nihai aşamasına gelindiğinde milli bilincin (kesinlikle bütün üyelerinin olmasa bile) geniş kitlelerin meselesi haline geldiği, milli hareketin ülkenin tümüne yayılan sağlam bir örgütsel yapıya sahip olduğu bir durumla karşılaşırız. Artık ulaşılan bu aşamada geniş kitlelerin tepkilerini belirleyen doğrudan doğruya yurtsever saiklardı. Bir aşamadan diğerine geçiş elbette bir hamlede gerçekleşmedi; bir yanda akademik ilginin artışını gösteren belirtiler, öte tarafta yurtseverlik duygularının geniş kitlelere nüfuz etmesi arasında küçük milletlerin fiili olu-

şumunda etkin bir yurtseverlik ajitasyonuyla karakterize olan tayin edici bir dönem yer alır: Bu devre milli bilincin mayalanma sürecidir. Yurtseverlik ajitasyonunun başarısı iktisadi, siyasi ve nesnel diğer ilişkilerin kurulmasına dayanıyordu: Nesnel ilişkilerin her birinin birleştirici unsur olarak bu aşamadaki rolünün belirlenmesi için somut, spesifik vakaların incelemesi gerekecektir. Milli ajitasyonun bu evresinin itici gücü, ilgi alanının ülkenin antikitesi, dili ve kültürüyle mahdut oluşundan memnun olmayan ve halk arasında milli bilincin yaygınlaştırılmasını görev olarak benimsemiş bir grup yurtseverdir. Bu evrede bilimsel araştırmalar da çoğalmıştır ancak bilimsel oldukları kadar milli bir amaca da hizmet etmektedirler şimdi.

Konuya daha fazla berraklık kazandırmak açısından milli hareketin gelişiminde yukarıda bahsedilen üç temel dönemi A Evresi (akademik ilgi dönemi), B Evresi (yurtseverlik ajitasyonu dönemi) ve C Evresi (milli hareketin kitleselleşmesi) olarak adlandıracağız. Ne var ki küçük milletler oluşurlarken bazı milli hareketlerde C Evresi –yukarıda ana hatlarıyla belirtildiği manada– gelişimlerinin birinci aşaması sürerken başlamıştı, diğerleriyse çoktan ikinci aşamaya geçebilmişlerdi. Araştırma alanımız olan küçük milletlerin oluşumu açından en önemli aşama B Evresi'dir, dolayısıyla çeşitli milli hareketleri çözümlerken dikkatimizi ziyadesiyle bu döneme yönelteceğiz. Bu aşamada, yurtseverlerin yürüttüğü ajitasyon faaliyeti bir millete üyeliğin yalın doğal bir gerçeklikten ya da belirli bir hükümdara boyun eğişten kaynaklanan siyasal bir sonuçtan öte bir şey olduğunu düşünmeye başlamış gittikçe artan sayıda üyesini etkiler. Diğer bir deyişle milli ajitasyonun her durumda başarılı olması gerekmediğini unutmamalıyız – bunun somut örneklerini inceleyeceğiz: B Evresi'nden C Evresi'ne geçiş ille de olmayabilirdi ve incelediğimiz bazı örneklerde bu geçiş hakikaten de gerçekleşmemişti. İşte bu nedenle B Evresi'nin rolünün can alıcı nitelikte olduğu açıktır; B Evresi'nde hem birbirine benzeyen hem de karşılaştırılabilir bir dizi tarihsel durum tespit ettik. Karşılaştırmamızın nesnesi, dar anlamda, işte bu olacak.

7

İncelenecek Milli Hareketlerin Seçiminde Hareket Noktası Olarak Milli Hareket Tipolojisi

Şimdi geriye karşılaştırmaya uygun belli sayıda milli hareketi belirli bazı karakteristiklere mümkün mertebe ulaşacağımız şekilde seçmek kalıyor. Avrupa'daki milli hareketlerin tümünü sistematik ve kapsamlı bir şekilde karşılaştırarak incelemek bir kişinin tek başına altından kalkabileceği bir iş değil. Bu geleceğe, yapılması hiç de imkânsız olmayan bir görev bırakmaktadır. Seçimimizin daha isabetli olması için ve aynı zamanda tek tek milli hareketleri Avrupa bağlamındaki yerlerine oturtmamızı mümkün kılacak şekilde baskıya maruz kalmış küçük Avrupa milliyetlerinin milli hareketlerinin bir tipolojisini oluşturmaya çalışacağız. Her tipolojinin hareket noktası karşılaştırılmalı metodun betimleyici bir varyantı olduğu için bu bağlamda daha sonraki ilkelere dikkat etmeliyiz. Evvela Avrupa'daki milli hareketlerin her birini kapsayacak yekpare bir tipoloji ölçütü tespit etmemiz gerekir. Bize göre bu açıdan en uygun yaklaşım milli aktivitenin yoğunluğuna göre A, B ve C evreleri olarak tespit ettiğimiz üçlü sınıflandırma ile toplumların iki aşamalı temel dönemleştirmesinin bir kombinasyonudur.

Milli uyanışın tayin edici döneminin –yani B Evresi– birinci aşamada (kapitalizmin doğduğu süreç zarfında) mı gerçekleştiği yoksa milli hareketliliğin zirve noktasına ancak ikinci aşa-

mada (modern kapitalist toplumun "yerleşiklik" kazandığı koşullarda) mı ulaştığı kesinlikle önemlidir.[1] Milli hareketlerin çoğu açısından A Evresi'nin tamamen birinci aşamaya, dolayısıyla toplumsal çatışmanın belirleyici vasfının feodalizme ve mutlakıyete karşı mücadele olduğu döneme denk düştüğü görülür. Öte yandan hareketin kitlesellik kazandığı C Evresi'ne geçiş kimi örneklerde birinci aşamada ancak çoğunlukla temel antagonizmanın mevcut halde burjuvazi ile proletarya arasındaki olduğu ikinci aşamada gerçekleşmiştir. Dolayısıyla milli hareketliliğin yoğunluğu ile hareketin feodalizmden kapitalizme geçmekte olan tüm toplumun gelişimindeki yeri arasındaki ilişki bir küçük milletten diğerine farklılık gösterir. Bu farklılaşmayı tipolojik olarak tanımlamak mümkün müdür? Bu durumu bir tablo biçiminde özetleyelim:

	TİP	
	I. Aşama	*II. Aşama*
1. Evre:	A → B → C →	
2. Evre:	A → B →	C →
3. Evre:	A → B → C →	
4. Evre:	A →	B →

Birinci tipte B Evresi gelişimini bütünüyle birinci aşamanın içinde tamamlar; bu bağlamda, milli hareketin kitleselleştiği evreye (C Evresi) geçişin kapitalist ilişkilerin tam bir galibiyet kazanmasından daha mı önce gerçekleştiği yoksa kapitalizmin galibiyetiyle yani ikinci aşamayla aynı zamana mı denk düştüğünün bir önemi yoktur. İkinci tipte B Evresi birinci aşamada başlar başlamasına ancak ikinci aşamanın içlerine doğru devam eder. Dolayısıyla milli hareketin kitlesellik kazandığı evreye geçiş temel antagonizmanın burjuvazi ile proleterya arasında olduğu koşullarda gerçekleşmek zorundaydı. Bu durum milli hareketin sadece toplumsal önemi ve rolünü değil aynı zamanda programını da değiştirmiştir. Üçüncü tipte evreler A'dan B'ye, oradan da hareketin kitleselleştiği C Evresi'ne

1 V.I. Lenin, "The Right of Nations to Self-Determination", *Collected Works*, 4. Basım., 20. Cilt, Moskova, 1964, s. 401.

hâlâ feodal ilişkilerin hâkim olduğu dönemde, yani kapitalizme geçilmeden önce arka arkaya hızlı biçimde birbirini takip ederek ilerler. Dördüncü tip, ana itibarıyla C Evresi'ne geçişi ikinci aşamada da gerçekleştirmemiş milli hareketleri kapsar; burada milli ajitasyon safhası ilk kez neredeyse gelişmiş sanayi toplumunda başlar.

Milli hareketleri dönemlere ayırırken modern milletin oluşum sürecinde edinilen, benim *bütünlük derecesi* olarak adlandıracağım meselenin ihmal edilmemesi gerekir. Burada söz konusu olan milli canlanış sürecini tehdit eden, oluşum sürecinin sonucuna damgasını vuran sınırdır (milli hareket daha sonra gelişmeye devam etmiş olsa da). Millet oluşumunun tamamlanması açısından temel kıstas milli topluluğun sınıfsal yapısının gelişimidir. Küçük milletlerin sınıfsal yapısı bütünüyle oluşmamıştır. Bu nedenle küçük milletlerin kapitalist topluma özgü bir sınıfsal yapı sergilemesi ve milli hareketlerinin kitlesel bir boyut kazanması durumunda tam teşekküllü bir millet haline geldiklerini söyleyebiliriz. Siyasal bağımsızlığını kazanmış olması ille de küçük milletin tamamıyla oluştuğunun göstergesi değildir; bilakis bağımsızlığını kazanma mücadelesi millet oluşumu tamamlandıktan sonra dahi devam edebilir. Çek, Hırvat ve Polonya milli hareketleri bu durumun tipik örnekleridir. Küçük millet tanımından çıkan sonuç elbette küçük milletlerin oluşum sürecini burjuva ve endüstri devrimleri öncesinde tamamlayamadıklarıydı. Bu itibarla bazı örneklerde daha oluşum süreci tamamlanmadan örgütlü işçi sınıfı hareketinin ortaya çıktığının hatırda tutulması faydalı olacaktır.[2]

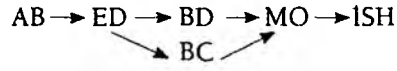
I. aşamadan II. aşamaya geçiş kronolojisini kurmaya çalışırken bu mülahazaları aklımızda tutarsak yukarıda sözünü ettiğimiz tipolojinin ancak çok takribi olduğu ve daha fazla kesinlik gerektirdiği sonucuna varırız. İki aşama fazlasıyla basit bir ayrım çizgisiyle birbirinden ayrıldığı için bu tipoloji tahrif edici bir un-

2 Bizim burada benimsediğimiz tipoloji, kıstas ve kavramlar, K. Symmons-Symonolewicz'in "National Movements: An Attempt at a Comparative Typology", *Comparative Studies in Society and History*, VII, s. 221 vd.de önerdiklerinden farklıdır.

sur ihtiva ediyordu. I. aşamadan II. aşamaya geçiş tek bir maddeye istinaden tespit edilemez; bu geçişte en önemli üçü burjuva devrimi, endüstri devrimi, örgütlü ve bilinçli işçi sınıfı hareketinin doğuşu olan bir dizi karmaşık toplumsal bağlantılar ve dönüşümlerle karşı karşıyayız. Bazı durumlarda tarım reformunu da eklememiz gereken bu üç değişiklik ne Avrupa genelinde ne de her bir küçük millet dahilinde eşzamanlı olarak meydana geldi. Öyleyse bir yanda B Evresi ile C Evresi arasındaki, öte yandan burjuva devrimi, endüstri devrimi ve işçi sınıfı hareketinin başlangıcı arasındaki kronolojik ilişki tam olarak neydi? Her bir milli hareket tipinin niteliğini aşağıdaki olayların sıra düzenine bakmak suretiyle daha kesin olarak belirlemeye çalışacağız:

A Evresi'nden B Evresi'ne geçiş (AB olarak kısaltılmıştır.)
B Evresi'nden C Evresi'ne geçiş (= BC)
Modern milletin oluşumunun tamamlanması (= MO)
Burjuva devrimi (= BD)
Başlangıç safhasında endüstri devrimi (= ED)
Örgütlü işçi sınıfı hareketinin başlaması (= İSH)

1. Tip: Endüstri devrimi burjuva devriminden önce başlamış ve milli ajitasyonun halihazırda etkili olduğu dönemde gerçekleşmiştir. Milli hareketin kitlesel bir nitelik kazanması devrim esnasında veyahut devrimden kısa bir süre sonra olmuştur. Örgütlü işçi sınıfı hareketinin kendini göstermesi modern milletin ortaya çıkışından sonra vuku bulmuştur. Bu gelişmeyi açıklarken kullandığımız modeli şu şekilde formülleştirebiliriz:

Buna gelişmenin "entegre tipi" adını veriyoruz. Bu tip içinde endüstri devrimi öncesi patlak veren burjuva devriminin yarattığı ikinci bir varyant daha söz konusudur; B ve C evreleri aynı yerde vuku bulur. Böylece şu denklemi elde ederiz:

AB → BD → BC → ED → MO → İSH

Varyantların her iki tipinde de küçük milletlerin yurtseverlerinin ajitatif gayretleri feodalizme ve mutlakıyete karşı mücadele biçiminde aynı döneme uzanır; her iki hareket de takriben aynı yönde hareket etmiştir. Birbirleriyle çelişmiyor aksine birbirlerini tamamlıyorlardı. Gelişmenin bu tipinin bir diğer özelliği yeni oluşmuş modern milletin tam sınıfsal yapısını nispeten hızlı bir şekilde kazanmış ve milli programını devrim süresince tasarlamış olmasıdır. Bu nedenle programlar demokratik bir niteliğe sahipti.

2. Tip: Milli ajitasyon siyasal devrim ve endüstri devriminden önce başlamıştır ancak hareketin kitleselleştiği C Evresi'ne geçiş sınıf bilincine sahip proleterya örgütleninceye, hatta işçi sınıfı hareketinin ortaya çıkışı sonrasına kadar gerçekleşmemiştir. Bu sebeple modern milletin oluşumu gecikmeli olarak vuku bulmuştur. Bu gelişimi bir model olarak ("gecikmiş tip") olarak şöyle formüle ederiz:

AB → BD → ED → İSH → BC → MO

ya da AB → BD → ED → İSH → MO

ED → BC → MO

Evre değişimi ister ezilen millet topraklarındaki eşitsiz ekonomik gelişmeden (mesela Riga ile Latvian kırsal bölgesindeki arasındaki çelişki) ister (Slovakya'daki Macarlaştırma gibi) harici baskılardan kaynaklansın bu örneklerde yurtseverlik ajitasyonu kapitalist toplumun kristalize olmuş sınıf çelişkileriyle yakından ilgiliydi.[3]

3 Mirjana Gross ve Gerhard Brunn yakın bir tarihte kaleme aldıkları çalışmalarında Hırvat ve Katalan milli hareketlerinin bu tipe ait olduğunu sağlam biçimde ortaya koymuşlardır. Bkz. M. Gross, "On the integration of the Croatian nation: a case study in nation building", *East European Quarterly*, XV, Haziran 1981, s. 209 vd., ve G. Brunn, "Die Organisationen der katalanischen Bewegung 1859-1923", *Nationale Bewegung und soziale Organisation*, I, Münih ve Viyana, 1978, s. 218 vd. Jutta de Jong'un yakın tarihte yayımlanan çalışmasında (*Ansätze und Grundlagen einer makedonischen Nationalbewegung zu Ende des 19. Jahrhunderts und ihre Trägergruppe 1890-1993*, doktora tezi, Bochum, 1982) 1900 yıllarındaki Makedon hareketinin "ayaklanma/ihtilal" tipinden ziyade "gecikmiş" tipe dahil olduğunu ileri sürmüştür. Bu ilginç çalışmanın sonuçları zaman darlığı nedeniyle maalesef araştırmamıza dahil edilememiştir.

3. Tip: Bu türe giren milli hareketler kitlesel karakterini feodal toplum koşullarında yani kapitalist toplumun kuruluşundan evvel kazanmışlardır. Bu türde, C Evresi'nin ortaya çıkışına genellikle egemen millete karşı silahlı bir mücadele eşlik eder; burjuva toplumsal dönüşümünde bu evre önemli bir basamaktır. Teoride, feodalizme karşı köylü savaşının spesifik özellikleri silinememiştir. Milletin inşası burjuva devrimi öncesinde başlamıştır ve bu süreç pekâlâ endüstri devriminden önce de tamamlanmış olabilir. Bu gelişim modelini "ayaklanma tipi" olarak adlandırıyoruz ve şu şekilde formüle ediyoruz:

AB → BC → BD → MO → ED → İSH
ya da AB → BC → BD → ED → MO → İSH

Burada milli hareket kitlesellik kazandığı zaman kültürel alanın (modern bir edebiyatın doğuşu, siyasi ideolojiler, tiyatro vb. gibi yeniliklerin ortaya çıkışı) yanı sıra (entelijansiyanın doğuşu gibi) toplumsal alanda da muazzam dönüşüm süreçleri çoktan başlamıştı; bu süreçler milli bakımdan ve yurtseverlik açısından bariz bir anlam ve toplumsal işlev kazanmışlardı. Milli devletin kuruluşuna doğru hızlı bir gelişim söz konusuydu.

4. Tip: Burada milli ajitasyon ilk kez kapitalist toplum koşullarında ve liberal anayasal sistemde yani dolayısıyla burjuva devrimi ve endüstri devriminin başlangıcından önce başlamıştır. Bilinen örnekler bu hareketin kitlesellik kazandığı C Evresi'ne ya çok geç yahut da hiç girmediği yolunda bir genelleme yapmamıza imkân sağlar. Bu gelişimi ("bölünmüş") bir model olarak şöyle ifade edebiliriz:

BD → ED → AB → İSH ...[→ BC?]

Burada burjuva ve endüstri devrimlerinden sonra ortaya çıkan milli hareketin bölücü bir etkisi olduğu açıktır.

Milli hareketlerin her birinin izlediği rota doğal olarak kendine has özellikler ve müstakil farklılıklar içerir; gene de bir

milli hareketin yukarıda bahsedilen millet inşa sürecinin dört tipinden en fazla hangisine yakın olduğunu belirlemek her zaman mümkündür.[4] Dolayısıyla yaptığımız tipolojinin, belirli milli hareketlerin karşılaştırılmalı yönteminin konusu olarak seçiminde uygun bir hareket noktası olduğunu kabul edebiliriz. Meseleyi sadece tipolojik açıdan ele almadık. Örneğin, B Evresi'ndeki yurtsever toplulukların toplumsal bileşimini belirlerken kaynakların kaim olmadığı milli hareketler açısından bölgesel yaklaşım bulgusal olarak özellikle yararlı oldu. Dahası meselenin mutlak kronoloji çerçevesi içinde düşünülmesi gerekir. Avrupa'nın konumuzla ilgili kısmında sanayileşme, iletişim ve ulaşım alanlarındaki devrimler öncesi dönemde ortaya çıkan milli hareketler demiryolu, hızlı posta hatları ve okul eğitimine katılımda artışın yaşandığı bölgelerdeki milli hareketlerden (sadece daha yavaş gelişmeleri itibariyle değil örgütlenmelerinin farklı olması yönüyle de) farklı bir rota izledi. Benzer bir biçimde, örgütlü işçi sınıfı hareketinin uluslararası arenada yükselişi öncesi ve sonrası arasındaki durumun da ayrımında olmalıyız; örgütlü işçi sınıfı hareketinin varlığının milli hereket üzerinde oldukça derin bir etkisi olmuştur. İşçi sınıfı hareketinin egemen ulusun topraklarında çoktandır gelişmekte oluşu, kendi sanayi devrimi gecikmiş olsa bile ezilen milliyetin ulusal hareketinin niteliğini kaçınılmaz biçimde etkiledi.

Karşılaştırmalı analiz açısından örnek temsil edecek bir dizi milli hareket seçerken bu bakış açılarının hepsinden istifade ettik. Millet inşa sürecinin dört temel tipinin üçü ile ilgili örnekler kullandık. 1. yani "entegre" tip kategorisi içinde Bo-

4 Irlanda milli hareketi bu kitap kapsamında incelenmemiş olsa da müellif, bu hareketin tipolojik hususiyetine ilişkin yorumda bulunmanın faydalı olacağı kanaatindedir. Gerçek şu ki belirlediğimiz dört tipten herhangi birine bütünüyle tekabül etmeyen bir hareket tipiyle karşı karşıyayız bu örnekte. Hareket bir yandan, hızlı biçimde politikleşmesi ve kitlesellik kazanması, radikal mücadele yöntemleri nedeniyle "ayaklanma" tipine yakın durumdadır, öte yandan ise eski feodal rejimle değil endüstri devriminin gerçekleşmekte olduğu, halen kapitalistleşmekte olan bir egemen milletle çatışma halindedir. Yine de bu hareketi "bölünmüş" tip kategorisine dahil etmekte bir sorun yok. Irlanda milli hareketini üç evreye ayırma konusunda yaşanılan sıkıntılar yakın bir tarihte Gale Stokes tarafından dile getirilmiştir, bkz. *Journal of Modern History*, 52. cilt, Dec. 80., s. 683

hemya'daki Çek milli hareketi, Norveç ve Fin milli hareketleri yer alır. Ayrıca 1. tipin sınırında yer alan Estonya milli hareketini de inceledik. Slovak ve Litvanya örnekleri "gecikmiş" tip olarak nitelediğimiz 2. kategoriyi oluşturur. Nihayet, "bölünmüş tip" olarak tanımladığımız 4. kategoriyi Flaman milli hareketi temsil eder. 3. tiple ("ayaklanma" tipi) ilgili olarak herhangi bir milli hareketin kritik B Evresi esnasındaki toplumsal yapısını incelemeye yetecek ölçüde kaynağa maalesef sahip değiliz; yine de Bulgar ve Makedonya milli hareketleriyle ilgili verileri kitabın karşılaştırma bölümünde kısmen de olsa kullanacağız, böylece 3. tip kitapta belli ölçüde yer almış olacak. Beyaz Rusya ve Letonya milli hareketleriyle ilgili kısmi veriler de benzer biçimde ele alınmıştır. Resim Schleswig'deki Danimarka milli azınlık hareketinin toplumsal temelinin analizi ile tamamlanmış olacaktır.

Bu nedenle, içlerinde dört temel gelişim tipinden üçünün temsil edildiği yedi milli hareketi inceleyerek başlayacağız. Milli hareketlerin hepsi açısından karşılaştırma ve analoji yapmamıza imkân sağlayacak yeterince ortak bir tarihî durumu saptamaya çalışacağız. Diğer bir tabirle bu çalışma B Evresi'nin araştırılmasıdır. B Evresi boyunca yurtsever grupların bölgesel dağılımı ile toplumsal bileşimini çözümledikten sonra her vakayla ilgili geçerli birleştirici ve ayrıştırıcı unsurları ana hatlarıyla belirten bir sonuç bölümü eklenecektir. Bu da bize her harekete özgü temel vasıfların geniş bir özetini sağlayacaktır. Çalışmamızın asıl amacı tarihsel gelişimin temel niteliklerini belirlemek ve genel yasalarını yahut düzenliliklerini teşhis etmek olsa da bunun bizi baştan çıkararak belirli bir tarihsel gelişmenin biricikliği ve özgünlüğünü inkâr etmemize ya da her bir millet oluşumu sürecinin hususiyetlerini görmezden gelmemize yol açmaması gerekir.

Kitabın üçüncü bölümünde belirli milli hareketlerle ilgili incelememizin sonuçlarının karşılaştırılmalı bir değerlendirmesi yer alacaktır; milli hareket içinde yer alan çeşitli sınıflar ve toplumsal grupların yanı sıra daha yaygın bağlantılar ile (şehir ve kırsal kesim yahut faal ya da durağan bölgeler arasındaki gibi)

bölgesel ilişkilerin milli hareket içindeki rolleri meselesini tartışacağız. Sonuç kısmında, modern milletin oluşum süreci içinde yer alan birleştirici ve ayrıştırıcı unsurları tanımamıza imkân sağlayacak karşılaştırmalı analizden elde ettiğimiz bazı genellemelerden söz edeceğiz. Gerek yerimizin yetersizliği gerekse tek başına bir araştırmacının sınırlı kaynakları (ve lisan donanımı) karşılaştırmalı analizimizin toplumsal yapılardan daha ileriye giderek siyasal gelişmelere ve milli ideolojilere kadar uzanmasına engel olmuştur. Her halûkârda, bir milli hareketin ortaya çıkışını etkileyen genel iktisadi ve toplumsal koşulların belirlenmesinin o milli hareketin programı, talepleri ve ideolojik üst yapısına yönelik yeni yorumlar getirilmesi açısından zaruri bir başlangıç noktası oluşturduğunu düşünüyoruz.

İKİNCİ BÖLÜM

Müstakil Yurtsever Grupların Toplumsal Yapısı

8

SİYASAL ÖZERKLİK KOŞULLARINDA ENTEGRE TİP BİR MİLLİ HAREKET: NORVEÇLİLER

Siyasal açıdan Norveç ortaçağın başından itibaren bağımsız bir siyasi birimdi; 14. yüzyılın sonunda Danimarka ve İsveç'le aralarında bir şahsi birlik (personal union) kuruldu; 16. yüzyıla gelindiğinde Danimarka-Norveç devlet yapısı içinde bağımlı bir siyasi birim haline gelmişti. Reformasyon'dan itibaren, Danimarka'nın bu yapı içindeki siyasal hâkimiyeti bir o kadar bariz kültürel hegemonyasıyla birlikte yer alıyordu. Edebi dil olarak Norveççe ölmüş, tahsilli insanların ve egemen sınıfın da dili haline gelen Danimarka dili tamamen Norveççenin yerini almıştı.

18. yüzyılın ilk yarısından itibaren Norveç'te şehirlerin ve ticaretin hızlı gelişiminden kazanç sağlayanlar tüccarlar oldu. Kendilerine güvenleri fark edilir biçimde artmıştı; ticaretin yanı sıra kimi zaman madencilik, demir dökümcülük ve toprak alımıyla da iştigal ediyorlardı. Bu tabaka Danimarka'yla olan mevcut ilişkiden memnuniyetsizlik duymaya başlamıştı: Norveç milli bankasının kurulmasını ve Norveçli tüccarlara eşit haklar sağlanmasını talep ediyorlardı.

Napolyon Savaşları'nın yarattığı hadiselerle Norveç'in merkezi hükümete olan bağımlılığının zayıflaması, Norveçli yurtseverlerin gayretleri açısından uygun koşullar yaratmıştı. 1811 gibi erken bir tarihte yeni bir yurtseverler kuşağı bir üniversite

açmak için gerekli parayı toplamış ve siyasal özerklik talebinin dile getirildiği bir program hazırlamıştı. Yurtsever entelektüellerin bir kısmı gizli birlikler kurarak örgütlenmeye başlamıştı. 1814 yılı Ocak ayı sonunda imzalanan Kiel Antlaşması yurtseverlerin eyleme geçmeleri için yeni bir imkân yarattı. Ülkedeki bütün zümrelerin temsilcilerinden oluşan bir millet meclisinin Eidsvoll'da toplanması yönünde bir çağrı yapıldı. Norveç tarihi açısından bu toplantı bir dönüm noktasıydı. Yeni devlet için bir anayasa hazırlandı ve 17 Mayıs 1814'te yürürlüğe konuldu. Temmuz ayında İsveç Kralı Carl Johan, Norveç'e karşı askeri bir harekât düzenledi. Norveçli temsilciler İsveç ile Norveç arasında bir şahsi birlik tesis edilmesini kabul etmişti. Ne var ki Norveç, birlik içinde konumların eşit olmasından hoşlanmadı. Milli hareket bu değişen koşullar altında başladı.[1]

Norveç milli hareketinin kendine has bir yönü, 18. yüzyılda faal olmaya başlayan "tarihî" bir milletin aydınlanmacı yurtseverliğinin doğrudan doğruya başarılı bir siyasal eyleme dönüşmüş olmasıdır. B Evresi'nin başlangıcı Eidsvoll Meclisi'nin toplandığı 1814 yılına tarihlenebilir. İsveç ve Norveç arasında şahsi birlik kurulmasından sonra yurtseverliğin (*patriotic attitudes*) yayılması ilkin siyasal farkındalığın artmış olmasıyla ifade buldu; daha dar anlamda dilsel ve kültürel faaliyetler olarak Norveç milli aydınlanması ancak 1830'lar sonrasında gelişmeye başladı. Milli hareketin niceliksel gelişimi açısından bakıldığında 1814 senesinde ve müteakip yıllarda gerçekleştirilen siyasi faaliyetlerin hepsinin bir avuç yurtseverin işi olduğu görülür. 1860'lardan itibaren kitlelerin siyasi yaşama katılımlarından söz edebiliriz, oysa dil ve kültür alanında kendine güvenin gelişmesi daha uzun zaman gerektirmiştir.

1814'lerde başlayan Norveç bağımsızlık hareketinin risale literatürü halihazırda köylü temelli bir milli mevcudiyete işaret ediyor olsa da köylülerin bizatihi harekete katılım oranı ol-

1 H. Koht, Eidsvold 1814, *Christiania 1914: Det norske Storting* 1 (Oslo, 1908); H. Koht; *Nasjonalkjensla i Norge, in Norsk vilje* (Oslo, 1933), s. 1 vd.; A. Eliviken, *Die Entwicklung des norwegischen Nationalismus*, Historische Studien 198 (Berlin, 1930); H. Koht, *Norsk Bondereising. Fyrebning til Bondepolitiken* (Oslo, 1926).

dukça düşüktü.[2] *Storting*'in (Norveç parlamentosu – ç.n.) Eidsvoll'de toplanmasından önce ortaya çıkan yurtsever hareketin öncülerinin *toplumsal konumlarıyla* ilgili kesin ve güvenilir verilere sahip değiliz. Bu nedenle yurtseverlerin yaşamlarıyla alakalı bölük pörçük kaynaklara bel bağlamak zorundayız. Britanya'nın Norveç'i ablukaya aldığı (1794-1814) dönemde devlet yetkililerince yayınlanan "yurtsever" içerikli bildiriler bir bütün olarak bu toplumsal grubun kendi milli kimliğinin bilincinde olduğunun bir kanıtı olarak görülemez; öte yandan, kimi üst düzey bürokratların Danimarka'dan ayrılma hazırlıklarında yer aldıklarını da biliyoruz. Ayrıca bazı müteşebbislerin, toprak sahipleri ve entelektüellerle işbirliği yaptıklarından da haberdarız. Çağdaş Alman *Tugendbund* ve kısmen İtalyan *carbonari* cemiyeti modeline göre örgütlendiği bilinen gizli Norveç Refah Cemiyeti'nin (*Selskabet for Norges Vel*) toplumsal bileşenleri hakkında da elimizde daha kesin veriler yok.[3]

Milli hareketin toplumsal bileşimi hakkında başvurulacak başka kaynakların yokluğu Eidsvoll'de toplanan meclis (*Storting*) üyeleriyle ilgili bulgulara artı bir değer kazandırmaktadır. Ne var ki, her halükârda zümrelere bölünmüş olması tayin ettiği için *Storting*'in bileşimini otomatik olarak milli hareketin gerçek bir temsilcisi olarak kabul etmememiz gerekir. Bunun yanı sıra, bir bütün olarak Eidsvoll'de bir araya gelen *Storting*'in toplumsal bileşimini meclis içindeki gerçek Norveçli yurtseverler grubununkinden ayırt etmemiz gerekiyor. Zümreler esas alınarak yapılan temel bir sınıflandırma bize bir *Storting*'in 59 "memur", 37 köylü, 18 tüccar ve müteşebbisten oluştuğunu gösterir.[4] Müzakereler boyunca köylü sınıfından olan üyeler tamamen sessiz kalmışlardır; ancak bu gruptakilerden sadece 13'ü tipik köylü olup, kalanların 14'ü alt düzey memur, 4'ü köy öğretmeni 6'sı köyde görevli memurdu.[5] Diğer yandan, "memurlar" olarak

2 M. Jensen, *Norges historie* II. *Fra 1660 til vâre dager* (Oslo, 1949), s. 240-1.

3 Y. Nielsen, *Graf Wedel-Jarlberg* I (Christiania, 1988), s. 399.

4 M. Jensen, *Norges historie* II, s. 184.

5 H. Koht ve C.W. Schmidt, *Eidsvolds-maendene, in Eidsvold 1814* (Christiania, 1914), s. 348.

tanımlanan grup da oldukça heterojen bir yapıdaydı; 12 bölge yargıcının (yani Norveç genelindeki her beş bölge yargıcından biri) yanı sıra orduda subay 18 kişi de bu gruba dahildi. Son olarak bu kategoriye 14 rahip ve *Storting*'in idari personeli 10 kişi de dahildi. Büyük toprak sahipleri ve geniş ölçekli ticaretle uğraşan tüccarlara ait elimizde mevcut 13 rakamı memurlar arasında da çok sayıda müteşebbis bulunduğu için yanıltıcıdır.[6]

TABLO 1
Eidsvoll Storting'in Toplumsal Bileşimi

	Faal yurtseverler	*Pasif yurtseverler*	*Milli harekete kayıtsız*	*Toplam*
Toprak sahipleri, yüksek devlet görevlileri	9	7	0	16
Müteşebbisler, tüccarlar	8	5	5	18
Memurlar (kent ve diğer)	1	3	12	16
Jimnazyum öğretmenleri, doktorlar	3	0	0	3
Öğretmenler	0	1	3	4
Ruhbanlar	3	6	3	12
Subaylar	3	6	8	17
Köylüler ve düşük rütbeli subaylar	1	6	14	21
Toplam	28	34	45	107

Eidsvoll'deki müzakere zabıtları o denli külliyetlidir ki neredeyse her delegenin milli bilinç düzeyi hakkında bir fikir edinmek mümkündür. Bu noktada delegeleri yaklaşımları açısından üç temel gruba ayıracağız: saldırgan bir tutum içinde olan aktif yurtseverler; oldukça yurtsever bir tutum içinde olup tartışmalara faal olarak katılmayan yurtseverler; milli mevzulara kayıtsız olanlar. Yurtseverin yürüttüğü faaliyetlere muhalif çok az sayıda insan vardı; incelememizin amacı açısından rahatlıkla anlatının dışında bırakılabilirler. Eidsvoll'de toplanan *Storting*'in toplumsal bileşiminin yukarıda bahsettiğimiz kendine has özelliklerini hesaba katarak üst düzey memurları toprak sahipleri grubu içine yerleştirdiğimiz halde sınai ve ticari giri-

6 W. Munthe, "Fedrene på Eidsvold", *Norsk slekhistorisk tidskrift*, 10. cilt, 3. kısım, s. 298-9.

şimlere iştirak eden memurları müteşebbisler grubuna dahil ettik. Norveç'in durumunda toplumsal sınırların çizilmesi kaidesi milli bir hareketi çözümlerken normalde benimseyeceğimiz yöntemden işte bu nedenle bir farklılık gösterir.[7] Tablo 1 hâkim sınıf mensuplarının, bilhassa üst düzey bürokratların Eidsvoll'de toplanan *Storting*'in yürüttüğü milli mücadelede hayli faal biçimde yer aldıklarını açıkça gözler önüne serer. Öte yandan sıradan insanlar açısından milliyet meselesi henüz uzak ve yabancı bir kavram olduğu için halk tabakası temsilcileri milli mevzulara çoğunlukla kayıtsız kalmıştır. Keza, bir dereceye kadar taşıdıkları ticari kaygılar pek çok tüccarı geri planda kalmaya ikna etmiş olabilir. Ticari zenginlik Britanya'yla iyi ilişkiler içinde olmaya dayalıydı; dolayısıyla Britanya'nın bulduğu çözüm İsveç'le bir birlik oluşturulması olduğu için birliği destekleyenlerin çoğunlukla tüccarlardan oluştuğunu görüyoruz.[8]

Müteakip yıllar boyunca memurlar Norveç *Storting*'indeki (bkz. Tablo 2) sayısal üstünlüklerini korudular. *Storting*'in toplumsal bileşiminin değişimi ülkedeki siyasal güç ilişkileri alanındaki gelişmelerin bütününe koşutluk gösterir;[9] memurların

7 Bu tablo, Koht ve Schnitler'in sağladığı biyografik veriler temelinde hazırlanmıştır (bkz. yukarıdaki 5 numaralı dipnot). Alt düzey memurların önemli bir bölümü köy memurlarıydı.

8 M. Jensen, *Norges historie* II, s. 185. Vekillerle ilgili bütün biyografik veriler T. Lindsdøl'ün *Stortinget og Statsrådet i Norge 1814-1914*, II (Christiania, 1914)'den gelmektedir.

9 J. Kårtvedt tarafından *Det Norske Storting i 150 år* (Christiania, 1908), s. 148 de verilen toplumsal grupların kabataslak ayrımı ne şehir burjuvazisi içindeki "memurlar" ile girişimci grup arasında ne de "memurlarla" küçük burjuvazi arasında bir ayrım yapmaz. 1836 yılı için, bu verileri *Statsborgeren*, 16. ciltte (1834-5) seçimlere hazırlık olarak sunulan (*Bedömelse over Kongeriket Norges... Storting-Personale*) siyasi portrelerle karşılaştırabiliriz. Sonuçlar şöyledir:

	"Demokratik"	*"Muhafazakâr"*	*"Tereddütlü"*	*Toplam*
Üst düzey memurlar	2	3	19	24
Tüccarlar ve kent sakinleri	2	1	8	11
Zanaatkârlar	1	1	–	2
Serbest meslek sahipleri	2	1	–	3
Öğretmenler	–	2	1	3
Ruhbanlar	2	3	2	7
Köylüler	25	12	3	40
Diğer	5	5	–	10

TABLO 2
Storting'in Toplumsal Bileşimindeki Değişiklikler
(yüzde olarak)

	1814	1818	1821	1824	1827	1830	1833	1836	1842	1848
Memurlar	46	54	42	46	51	48	34	38	41	43
Tüccarlar, müteşebbisler	12	12	23	20	18	17	15	12	9	11
Avukatlar	3	6	-	3	3	3	3	3	4	5
Köylüler	36	23	32	31	25	25	47	45	43	37
Diğer	4	5	3	-	3	5	1	2	3	4
Toplam	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

meclis içindeki sayısal üstünlüğü ilk kez 1830'larda köylü temsilcileri tarafından geçici olarak galebe çalındı, daha sonra 19. yüzyılın ikinci yarısında köylüler üstünlüğü tamamen ele geçirdiler. Köylü temsilcileri temel toplumsal taleplerinin yanı sıra kamusal hayatta ılımlı bir demokrasinin hayata geçirilmesi mücadelesini de verdi. 1814'ün akabinde, anlaşmazlıklar köylülerin yaşanılan mali kriz ve ekonomik zorlukların sorumlusu olarak Danimarka'dan ayrılmayı savunan ve bunu hayata geçiren memur ve tüccarları suçladığı bir dönemde iyice keskinleşti. Köylülerin yürüttüğü bu "yurtseverlikten uzak" ajitasyonu köylü temsilcilerinin *Storting*'deki sayısını sınırlandırarak etkisiz hale getirme teşebbüsü başarısız oldu.[10]

Başlangıçtan itibaren kırsal seçmen, delegeler içindeki köylü oranından beklenebileceğinden daha güçlü biçimde yer almıştı; 1815-1827 arası dönemde kırsal kesim temsilcilerinin yüzde 45'i köylü, yüzde 47'si memurdu; 1830-1842 yılları arasında yüzde 59'u köylü, yüzde 31'i memurdu; 1845-1857 arası dönemde yüzde 63'ü köylü, yüzde 29'u memurdu.

Köylü temsilcilerinin geri kalanı serbest meslek sahibiydi.[11] Öte yandan kentli delegeler arasında memurlar 19. yüzyılın yarısına kadar *Storting* içindeki yerlerini muhafaza edebildiler:[12] 1815-1827 yılları arasında şehirler yüzde 48 oranında memur-

10 Jensen, *Norges historie*, II, s. 218-19 ve 238 vd.

11 Kârtvedt, *Det Norske Storting*, I. s. 129.

12 Kârtvedt, *Det Norske Storting*, I. s. 127.

TABLO 3
Dört Delege Heyeti'nin Bileşimi

	1815	1820	1823	1829	1832	1835	1841	1844	1850
1. Memurlar ve serbest meslek erbabı	28	25	24	30	24	26	28	22	15
2. Tüccarlar	29	34	33	27	30	26	25	30	29
3. Zanaatkârlar	2	3	4	9	12	13	15	14	23

lar, yüzde 45 oranında da tüccarlar vasıtasıyla temsil ediliyordu; 1830 ile 1842 yılları arasında oran yüzde 60 memur, yüzde 34 tüccar şeklindeydi; 1845-1857 yılları arası dönemde oran yüzde 50 memur, yüzde 35 tüccar şeklindeydi.

Delegelerin kalanı avukat ve 1840'tan sonra giderek artan sayıda zanaatkârdan oluşuyordu. Aslında girişimci ve bürokratik tabakalar arasındaki kaynaşma öylesine barizdi ki çok sayıda bürokrasi mensubu *Storting*'e ticari zümrenin temsilcisi olarak girmişti. Norveç'teki en büyük dört kenttin – Oslo, Kristiansand, Bergen ve Trondheim – delegeler kurulunun bileşimine bir göz attığımızda bu durum alenen ortadadır.[13]

Farklı toplumsal tabakaların siyasi aktivite düzeylerindeki değişikliklerin en doğrudan ifade bulduğu delegeler kurulunun bileşimini incelersek zanaat erbabının siyasi faaliyetlerinin 1830'ların başında çoktan artmış olduğunu, yani bu grubun siyasi anlamdaki doğuşunun köylülüğünkiyle koşut bir gelişme içinde olduğunu görürüz.

1830'larda Norveç siyasal hayatının toplumsal temelinde meydana gelen bu değişikler, Norveç köylüsünün niteliğini Norveç'in kültürel, dilsel ve etnik şahsiyetinin bir kanıtı olarak vurgulayan yurtsever bir kuşağın politik sahneye çıkışıyla aynı zamana denk gelmişti. Şimdilik, Norveç Halkının Tarihi ve Dili Cemiyeti (*Samfundet for det norske Folks Sprog og Historie*) tarafından yayınlanan *Samlinger til det norske Folks Sprog og Historie* dergisine üye yaklaşık 550 abonelik listeyi temsili bir örnek olarak kullanmak suretiyle bu yurtsever faaliyet içinde yer alan farklı toplumsal grupların payını ancak kısmi olarak belir-

13 Kârtvedt, *Det Norske Storting*, 1. s. 117.

TABLO 4
Samlinger til det norske Folks Sprog og Historie Abonelerinin Toplumsal Bileşimi (% olarak)

	Faaliyet bölgeleri				
	Oslo	*Ostfold ve Westfold'daki diğer şehirler*	*Norveç'in geri kalanı*	*Kırsal yerler*	*Toplam*
Memurlar	6.3	6.5	3.2	5.6	21.6
Tüccarlar ve müteşebbisler	1.7	7.8	3.9	2.4	15.8
Subaylar	5.6	2.6	2.4	3.5	14.1
Serbest meslek erbabı	1.3	0.9	0.4	0.4	3.0
Öğretmenler	2.6	1.5	0.6	-	4.7
Ruhbanlar	0.2	0.9	0.8	16.9	18.8
Öğrenciler	10.4	1.5	0.4	0.4	12.7
Köylüler	-	0.2	0.2	7.0	7.4
Diğer	-	0.9	0.2	0.8	1.9
Toplam	28.1	22.8	12.1	37.0	100.0

leyebiliriz.[14] Aboneler aynı zamanda cemiyete üyeliğin kaidesini de oluşturduğu için bu grubun toplumsal bileşimi hareketin bütünü açısından son derece anlamlıdır.

Tablo 4 daha önce formüle ettiğimiz belirli faraziyelerimizi teyit eder. Köylüler yurtseverlerin gayretlerini düzensiz olarak desteklemiştir sadece, ancak kırsal kesimde yaşayan ruhbanlar kenttekilerden daha yüksek oranda katılım sergilemiş, böylelikle milli hareket açısından kırsal kesimde yaşayanların gelecekteki öneminin habercisi olmuştur. Kent kökenli girişimciler arasında abone oranının düşük oluşu, özellikle Oslo'da, dikkat çekici bir fenomendir ve ticaret burjuvazinin dilsel alandaki radikalizme olan hasmane tutumunu yansıtır. Belli bir ilgi gösteren yegâne grup Østlandet'teki tüccarlardı. "Serbest meslek" erbabı kategorisi sadece doktorlar, eczacılar ve sanatçıları kapsıyordu; avukatlar "memurlar" kategorisi içinde yer alıyordu. Bölgesel yapı açısından Oslo fiyortları civarındaki alanın öne-

14 Bu topluluğun faliyetleri hakkında, bkz. Nissen, *Det nye Norge grunnlegges*, s. 323-4. Bu arşivde (Universitetsbiblioteket Oslo) korunan Studenforbundt üyeleriyle ilgili katalog maalesef meslekleriyle ilgili bilgi içermez, bu nedenle her bir üyenin mesleğini tespit edebilmem mümkün olmadı.

mi apaçıktır: kent kökenli yurtseverlerin dörtte üçünden daha fazlasının faaliyet alanı bu bölgedeydi.

Bu dönemle ilgili olarak, köylülerin yurtseverlerin hareketine aktif olarak katıldıklarına dair kesin başka bir kanıt yoktur: Öte yandan 1829 gibi erken bir tarihte Henrik Wergeland'ın kırsal kesimde yaşayanlar için eğitsel nitelikli popüler kitaplar yayımladığını biliyoruz. Yayımladığı *Nationalbladet* ve takiben *Statsborgeren* isimli süreli yayınlar programlarını bu tür okur kitlesini hesaba katarak yapıyordu.[15] Üstelik Wergeland Norveç'teki kurumların demokratikleştirilmesini amaçlayan reformların gerçekleştirilmesi için uğraş veren köylüleri de destekliyordu. Wergeland'ın köktenci niteliğe sahip milli programı köylülüğün milli hareket içindeki egemenlik iddiasının açık bir ifadesiydi. Ancak bu program ne denli doğrudan doğruya bir köylü programıydı? Bu soru cevaplandırılmayı beklemektedir.

Ticaret burjuvazisinin rolünden yahut köylülüğün siyasal yaşama katılımından bahsederken ima ettiğimiz ülkenin tüm bölgelerinden gelen yurtseverlerin herhangi bir ülkedekinden daha fazla eşit seviyede harekete katıldıkları değildir. Norveç coğrafyasının kendine özgü koşulları sebebiyle milli yaşam içinde yer alan belirli kompakt bölgelerin gerçek katılım düzeyini tespit edemeyiz: çünkü böyle bölgeler yoktu. Ancak, en etkili siyasetçilerin genel olarak büyük şehirlerden çıktıklarını ve ters orantılı olarak, Norveç'in kuzeyindeki küçük kasabaların ülkenin siyasi ve milli yaşamında neredeyse hiç rol oynamadıklarını söylemek doğru olur. Keza bu durum bir ölçüye kadar batı bölgesi için de geçerlidir. Kırsal bölgeler arasında Norveç'in en aktif kesiminin Østlandet olduğu anlaşılıyor: Burası aynı zamanda köylülerin siyasi ve ulusal yaşama katıldığı en eski bölgeydi. Mesela, Eidsvoll'de toplanan *Storting*'deki bütün köylü milletvekillerinin en aktifleri Østandet bölgesi temsilcileriydi.[16]

Norveç milli hareketinin gelişimi göz önüne alındığında yurtseverlerin *toplumsal kökeni* meselesi iki yönlü bir ehemmiyet

15 Henrik Wergeland'ın faaliyeti ve önemi hakkında, bkz. bu bölümün giriş kısmı.

16 Koht ve Scnitler, *Eidsvolds-maendene*, s. 366.

sergiler. Burada söz konusu olan sadece Wergelard'ın radikal grubunu destekleyenlerin toplumsal kökeni değil aynı zamanda 1814 sonrasında bir bütün olarak Norveç entelijansiyasının toplumsal kökeni meselesidir. Siyasi bilince sahip ve eğitimli Norveçliler arasında Wergelard'ın yurtseverlik anlayışına alternatif olan, milli açıdan kayıtsız olma durumu yahut farklı bir milli bilinç (Danimarka veya İsveç) hali değil ancak başka tür bir Norveç yurtseverliğiydi. Anayasal bir devlette üniversite eğitimini siyasal bakımdan bilinçli düşüncenin önkoşulu ve vasıtası olarak görebilirsek bir bütün olarak Norveç entelijansiyasının toplumsal kökeni ilgimizi çekecektir. Ayrıca, karşılaştırmalı çalışmamız açısından bu veçhe yöntembilimsel olarak özel bir öneme sahiptir. Ezilen milletlerimizin arasında sadece Norveç ulusu milli hareketinin seyrini Batı Avrupalı olan bir "devlet-ulus" gelişimi anlayışının geçerli olduğu koşullarda tamamlamıştır. Burada politik ve etnik birim hemen hemen özdeştir ve ezilen millet genel hatlarıyla egemen milletin organik toplumsal yapının aynısı bir yapı sergiler. Norveç milletinin uyanışına öncülük eden grubun toplumsal bileşiminin diğer ezilen milletlerinkinden bu denli farklılık göstermesinin sebebi işte budur. Burjuvazi ve entelijansiyanın burjuvaziye bağlı en üst tabakası milli hareket içinde en ön saflarda yer almasına karşın diğer örneklerde bu gruplar ağırlıklı olarak egemen milletin içinde bulunmaktaydı. Dolayısıyla bu entelijansiyanın toplumsal kökeninin araştırılması çalışmamız açısından daha çok ilgi hak eder.

Bu çözümlemeye başlamadan evvel Eidsvoll'de toplanan *Storting* üyelerinin toplumsal kökenlerini kısaca yeniden yapılandıralım. Veriler vekillerinin dörtte üçü açısından mevcuttur ve aşağıdaki gibi özetlenebilir:

Toplumsal köken	*Milletvekili sayısı*
Memurların ailesi	17
Tüccar veya müteşebbislerin ailesi	15
Zanaatkârların ailesi	3
Rahiplerin ailesi	3
Subayların ailesi	9
Köy okulu öğretmenlerinin ailesi	2
Köylülerin ailesi	23

Yeterince dikkat çekici bir biçimde tüccar vekillerinin çoğu tüccar ailelerden, rahip vekiller rahip ailelerden, hemen hemen tüm subay mebuslar subay ailelerden ve neredeyse tüm köylü mebuslar köylü ailelerinden geliyordu. Sadece memurlar farklıydı; hemen hemen yarıya yakını memur olmayan bir çevreden geliyordu.[17] Dolayısıyla, Eidsvoll'deki temsilcilerin toplumsal kökeni, sabit ve istikrarlı zümrelere ayrılmış 18. yüzyıl Norveç toplumuna ilişkin çizdiğimiz resmi teyit eder.

Şimdi de 19. yüzyılın ilk yarısında Oslo'daki Norveç ulusal üniversitesini bitirmiş entelijansiya mensuplarının toplumsal kökenine göz atalım.[18] Norveç sisteminde bütün öğrenciler ilkin sanat tahsil ediyorlardı. Dolayısıyla en uygun kalkış noktamızı Güzel Sanatlar Fakültesi mezunlarının toplumsal bileşimi oluşturur.

Yüksek oranda Norveçli öğrenci hâkim sınıfa mensup ailelerden geliyordu. Bu bulgu Norveç'in politik ve milli yaşamının öncülerinin oluşturduğu grubun başlangıçtaki toplumsal bileşimine çok iyi uymaktadır. 19. yüzyılın ilk yarısı üst düzey memur ailelerden gelen öğrenci oranında bir düşüş gördüğü halde bu dönem içinde zanaatkâr ve tüccar ailelere mensup öğrenciler oranı yüksekliğini korudu. Subay ailelerinden gelen öğrencilerin sayısal olarak güçlü oluşu bütün ulusun toplumsal yapısının "tipik" bir yansıması olarak görülmelidir; milli ordunun mevcudiyetinin bu olgunun bir önşartı olduğu açıktı. Bir bütün olarak ülkede köylüler sayısal olarak kuvvetli olmalarına rağmen köy kökenli öğrencilerin oranı önemsiz seviyededir ve incelenen dönem boyunca artmaktan ziyade düşme eğilimi gösterir. 19. yüzyılın sadece ikinci yarısında kırsal bölgelerden gelen öğrenci sayısında bir artış görülür. Yüzyılın ilk yarısın-

17 Vekillerin toplumsal kökeni hakkında kaynak olarak bkz. Koht ve Scnitler, *Eidsvolds-maendene*, s. 243 vd.

18 İnceleyeceğimiz pek çok başka ülkeden farklı olarak Norveç'te entelijansiyanın toplumsal kokenine önemli oranda ilgi gösterilmiştir. Dolayısıyla, halihazırda incelenmiş olgusal malzemeyle çalışıyoruz. Bu tablo Palmström'den alınmıştır, "Om en befolkningsgruppen utvikling giennem de siste 100 år", *Statsökonomisk tidskrift* 49, s. 333-4, tablo IX a, b. Toplumsal grup sınıflandırması bizimkinden farklı olmasına rağmen bu örnekte onunkini kullanmaya mecburuz.

da öğrenci topluluğu içindeki halk kitlelerinin ortaya çıkışı bir köylü akını olarak değil orta ve alt kademe memur aileler ile zanaatkâr ailelerden gelen öğrenci oranındaki artış olarak belirir.

TABLO 5
Oslo Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi'ndeki Öğrencilerin Toplumsal Kökeni (% olarak)

	Periyodun kapsamı					
Anne-baba mesleği	*1813-25*	*1826-30*	*1831-5*	*1836-40*	*1841-5*	*1846-50*
Yüksek memurlar	17.7	15.0	12.5	21.3	13.3	8.5
Tüccarlar, zanaatkarlar	19.5	26.5	28.5	24.9	24.0	23.9
Memurlarda (dereceli ve ...)	8.8	12.4	13.5	9.8	15.9	14.8
Serbest meslekler	3.0	2.2	3.4	4.7	6.8	8.9
Ruhban	24.5	16.5	13.9	14.2	16.8	17.8
Öğretmenler	2.6	4.4	3.4	1.7	3.2	3.5
Subaylar	11.3	13.9	12.9	12.7	10.7	14.7
Köylüler, balıkçılar	6.7	4.2	5.9	4.1	4.9	4.0
İşçiler ve diğerleri	5.9	4.9	6.0	6.6	4.4	4.3
Toplam	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Siyasi ve milli bakış açısından entelijansiyanın en aktif unsuru memurlardı. Çoğu hukuk eğitimi görmüştü.[19] Hukuk Fakültesi mezunları toplumsal kökenlerindeki ortalamadan belirgin bir ıraksaklık sergiler.[20] Hukuk öğrencileri arasında memur çocuklarının (erkek) oranı Güzel Sanatlar Fakültesi'ndeki orandan çok daha yüksekti (yüzde 30-yüzde 33 arasında değişiyordu). Tüccar ve müteşebbislerin oğullarının oranı da hayli yüksekti (yüzde 13 ile yüzde 22 arasında). Öte yandan halk kökenli çocuklar ile rahip ailelerinin çocukları daha zayıf biçimde temsil edilmişti (yüzde 7 ile yüzde 16 arası). Gelgelelim teoloji öğrencileri farklı bir resim sunuyordu, özellikle de ilk nesiller. Bu öğrencilerin hemen hemen yüzde 50'si rahip ailelerinden geliyordu; buna mukabil memur çocuklarının oranı daha düşüktü (yüzde 14 ile yüzde 20 arasında). Kentlerde yaşayan

19 V. Aubert, 'Norske jurister: en yrkesgrupe gjennem 150 år', *Tidskrift for rettsvitenskap*, 77 (1964), s. 308-9.

20 *The Professions in Norwegian Social Structure 1720-1951* (Oslo, 1962), II, Tablo 1039.

ailelerin çocuklarına ait başlangıçta çok düşük olan oran zaman içinde bilhassa zanaatkârların çocuklarına ilişkin kategoriyi etkileyen bir artış kaydetmiştir. Köylü ailelerinin oğullarının oranı da benzer bir artış sergiler (yüzde 3'ten yüzde 7'ye).[21]

Elimizde Norveç'le ilgili bütün sorularımızı cevaplamaya yetecek veri olmadığı halde bu çözümlemenin bazı sonuçlar ortaya koyduğu açıktır.

1- Yerel yurtseverliğin ortaya çıktığı A Evresi döneminde, hareketin lideri olan grup yüksek bürokrasiydi. Müteşebbislerin bir kısmı onlara katıldı (sadece ticaret burjuvazisi değil); bu gruplar aynı zamanda B Evresi'nin başlangıcında da tayin edici bir nüfusuna sahipti. Öte yandan köylülerin milli gelişmelere gösterdiği ilgi başlangıçta çok azdı.

2- 1830'ların dil ve kültür hareketi temel olarak köylülüğün desteğine bel bağlamıştı. Bugün hareketin bileşimini kesin olarak tespit edebilecek durumda olmamamıza rağmen, asli örgütleyiciler kuşkusuz öğrenciler ve genç entelektüellerdi.

3- Siyasal nüfus bakımından en ön saflarda gelmeseler de, entelijansiyanın unsurlarından biri olan ruhbanlar yurtseverler arasında en kuvvetle temsil edilenlerdendi. Öğretmenler ve meslek gruplarının hareket içindeki rolü çok küçüktü.

4- Ulusal yaşamın en canlı olduğu yer şüphesiz ki şehir ortamıydı. Milli duygularını en bariz biçimde ortaya koyan kırsal bölge ise Østlandet idi.

5- Norveç entelijansiyasının ezici çoğunluğu şehir kökenliydi ve bu grubun politik bakımdan en faal kesimi ağırlıklı olarak şehirli toplumun en üst tabakasına –üst düzey memurlar, tüccarlar ve müteşebbisler– mensuptu. Zanaatkârların aileleri ve serbest meslek erbabı çok az bir rol üstlenmişti. Köy kökenli entelijansiyanın oranı 19. yüzyılın ilk yarısında önemsiz bir düzeydeydi. İncelenilen bu dönemde entelijansiya içindeki oransal ağırlığını artıran yegâne grup ruhbanların oğullarına aitti.

Şimdi artık modern bir milletin inşası açısından belirleyici olan nesnel ilişkilerin hangi elementlerinin Norveç milli ha-

21 Mansåker, *Det norske presteskapet i det 19. Århundert* (Oslo, 1954), s. 143-4 ve 201; ve, *The Professions in Norwegian Social Structure*, II, Tablo 1033.

reketinde birleştirici etmenler olarak rol oynadıklarını ve aksine hangilerinin hareket üzerinde geciktirici bir etkiye sahip olduğunu tespit etmeliyiz. Birleştirici unsurlar arasındaki ilk yeri siyasal ilişkiler işgal eder. Norveç siyasal bakımdan özgünlüğünü korudu; 1814 olayları, feodal sistemin yıkılmasıyla birlikte ortadan kalkmış olsalar dahi incelediğimiz diğer ülkelerin pek çoğunda muadilleri mevcut olan ve bizim "Landespatriotismuz" olarak tanımladığımız hareketin başarılı bir sonucuydu. Norveç'teki yurtseverliğin bu zaferi salt uluslararası politikadaki elverişli durumla bağlantılı değildi, aksine her şeyden çok hareketi destekleyen grubun kendine özgü toplumsal bileşiminden kaynaklanmıştı. Üyeleri toprak aristokrasisine değil peyderpey ticaret burjuvazisiyle birleşen bürokrasiye mensuptu. Bununla Norveç mili hareketinin başarıyla neticelenmesinde olumlu bir rol oynayan önemli ikinci hususa varmış oluyoruz. Feodal yönetici sınıfın kapitalist bir sınıfa dönüşümü esnasında burjuvazinin bir kesimi yolunu diğerlerinden ayırdı ve her ne kadar etnik ve dilsel açıdan egemen millete aidiyetini sürdürmüş olsa da siyasal bakımdan muhalefete geçti ve ezilen millet hareketinde liderliği üstlendi. Bu anlamda Norveç'in ulusal gelişimi küçük bir milletin uyanışı ile modern "büyük" milletin oluşumu arasında bir orta mevzi işgal eder.

Norveç'in bağımsızlık bildirisi ve daha sonra Norveç'in İsveç'le kurduğu Birlik'in lehteki anlaşma koşulları siyasal bakımdan faal küçük bir yurtsever grubun gayretiydi ve bu olayların egemen sınıfın bütününün yürüttüğü faaliyetlerden kaynaklandığını söyleyebilmek mümkün değil. Ne kitlesel siyasi desteğe ne de askeri güce dayanan yurtseverlerin başarısı uluslararası istisnai koşullar sayesinde mümkün olabildi: Bu dönemde Büyük Güçler'in hiçbiri bu uzak ve dağınık toprakları olan ülkeye tamamen boyun eğdirme derdinde değildi. Gelgelelim toprakların Norveç'e özgü parçalılığı ve hatırı sayılır ölçüdeki mesafeler özellikle B Evresi'nde yani kararlı bir avuç yurtseverin artık yeterli olmadığı, aksine toplumun geniş katmanlarının harekete geçirilmesinin gerekli olduğu dönemde Norveç milli hareketini geciktirerek tersine bir etkide bulundu. Nor-

veçliliğe dair milli bilinç kırsal bölgelere oldukça yavaş nüfuz etti; bu durum köylülerin şehirdeki çevrelere duydukları güvensizlikten (kesinkes bir güven problemi olmasına rağmen) daha ziyade mesafe, yüksek dağlar ve kıyı bölgelerinin derin girintili olmasının iletişimin önünde yarattığı engellerden kaynaklanmaktaydı. Bu dezavantajlar *Landmal* üzerine girişilen mücadele ve Wergelandcı nesillerin doğuşu zarfında yurtseverlerin yürüttüğü dil hareketinin yaygınlaşmasını engelleyerek ayrıştırıcı bir etki yarattı. Ayrışmaya neden olan bazı diğer koşullardan zaten söz etmiştik: Şehir ile kırsal kesim arasında ayrı gelenekler ile farklı ekonomik çıkarlara dayalı derin çelişki, milletin tüm mensupları arasında yakın bir ilişkinin kurulmasını harekete geçirecek milletin bütününe yönelik yeterince güçlü bir dış tehdidin var olmaması.

Ayrıca, entelijansiya içinde milli hareketliliği motive eden önemli bir unsur emek piyasasındaki değişiklikler olmuş olabilir. 1830'ların ortalarına kadar Norveç üniversite eğitimi almış ruhban ve memur sıkıntısı yaşarken 1840'larda istihdam imkânlarının yetersiz olduğu bir dönem başladı. Bu durum Norveç üniversitesinin iş bulabilecek olanlardan daha fazla sayıda mezun veriyor olmasından kaynaklanıyordu. Uygun iş olmayışı genç akademililer arasında aşırı bir köktenciliğe sebep olacak kadar kötü değildi belki ancak çoğunluğu konformizme sevk edecek ve milli hayatın mevcut normlarını kolaylıkla kırmaktan caydıracak yeterlilikte bir tehditti.[22] Bu acımasız gerçekliklerin 19. yüzyılın ortalarında milli hareketin gelişim biçimini etkilemiş olması muhtemeldir. Halbuki radikal yurtseverlerin ortaya çıkışı birinci döneme denk düşüyordu, yurtseverlik ajitasyonları entelijansiyanın genç mensupları arasında konformizmin arttığı bir dönemde devam etmişti ve bu, milli hareketin gelişimi açısından bakıldığında kesinlikle ayırıcı bir unsur oldu.

22 Emek piyasasındaki gelişmeler U. Torgersen tarafından *The Market of Professional Manpower in Norway*'de (Oslo, 1967) analiz edilmiştir; emek piyasasındaki durumun siyasal sonuçlarıyla ilgili değerlendirmesi için bkz. özellikle eserin 9. bölümü ve ayrıca "Akademisk forsigtighet og frodighet- og arbeitsmarkedet", *Samtiden*, Mayıs, 1967, s. 198 vd.

Dolayısıyla, sonuç olarak Norveç milletinin ortaya çıkışı açısından koşulların su götürmez biçimde lehte olduğunu ancak pek çok unsurun radikal bir milli program oluşturulmasına ve geniş kitlelere götürülmesine engel olduğunu söyleyebiliriz. Nesnel ilişkiler A Evresi'nden B Evresi'ne geçişin hızlanmasını sağlayarak başlangıçta birleştirici unsurlar olarak işlev gördü ancak B Evresi zarfında özellikle iletişim hatlarıyla bağlantılı olarak ve dikey toplumsal hareketlilik açısından önemli ayrıştırıcı unsurlar ortaya çıktı. Bu durumun bir neticesi olarak C Evresi'ne geçiş ertelendi. Esas olarak politik ve ekonomik bağların bir arada tuttuğu bir milli cemaate dönüştü; gelgelelim bu bağlar öylesine kuvvetliydi ki milli varlığın bir unsuru olan dil birliği olmaksızın milletin bekası mümkün oldu.

9

DEVRİMİN ARTIRDIĞI BÜTÜNLEŞME: BOHEMYA'DAKİ ÇEK MİLLİ HAREKETİ

Modern Çek milleti tarihsel olarak iki devlete bölünmüş bir bölgede oluştu: Bohemya krallığı ve Moravya uçbeyliği. Bu iki birim tarihleri boyunca tek bir hükümdarın yönetiminde birlikte yaşamıştı. Ortaçağda bağımsız bir devlet olan Bohemya 1526'dan sonra Habsburg hanedanının yönetimi altında Avusturya toprakları ve Macaristan ile şahsi Birlik oluşturduğunda otonomisini belirli ölçüde muhafaza etmişti. Ancak Bohemya prensliklerinin 1618-1620 yılları arasındaki yenilgisinden sonra Bohemya ve Moravya'nın bağımsızhklarına gerçek anlamda kısıtlamalar getirildi. Üstelik Çek yönetici sınıfının önemli bir bölümü yok edilmişti; Çek milleti bu nedenle yabancı bir yönetici sınıfın egemenliği altında yaşadı.

18. yüzyılın ikinci yarısında Çek kültürüne ve diline yönelik Aydınlanmacı bir yurtseverlik anlayışının ürünü yeni bir ilgi baş göstermişti. Bu faaliyetler Jozephin döneminin kısmi liberalliğini bile ilga edip, yerine katı bir baskıcı rejim kuran II. Francis'in (1792) tahta çıkışından sonra engellemelerle karşılaştı. Bu koşullar yurtseverlerin giderek artan A Evresi faaliyetlerini sekteye uğrattı ve akademik ilgiden bilinçli ajitasyonel çalışmaya yönelik herhangi bir doğrudan geçişin olmasını

engelledi. Milli hareketin yeni safhası 19. yüzyılın başında, bir sonraki neslin gelişine değin başlamadı.[1]

Siyasal baskılara rağmen Çek milli hareketi bizim B Evresi'nin ilk tezahürleri olarak kabul edebileceğimiz bazı dikkat çekici sonuçlar elde etmişti. 1840'larda milli ajitasyon sadece Prag ve genel olarak Çek şehirlerinde değil aynı zamanda belli bir gecikmeyle kırsal kesimlerde ve Moravya'da da başarılı bir biçimde toplumun daha geniş katmanları arasına nüfuz etmişti.

Bohemya'da milli hareketin C Evresi'ne geçişinin 1848-9 devrimiyle bağlantılı olduğu açıktır. Devrimci durum Prag'daki yurtsever merkezlerle kırsal bölgeler arasındaki ilişkilerin tesis edilmesi sürecini hızlandırmıştı. Köylüler eyleme geçmişti: Özellikle feodalizmin tasfiyesini talep eden önemli sayıda dilekçe Prag'da yeni kurulan Ulusal Konsey'e gönderilmişti. Politik devrim yenilgiye uğramasına ve milli hayatın, 1850'leri takip eden reaksiyon döneminde askıya alınmış bir canlılık durumunda olmasına rağmen milli hareketin kitleselleşmesi geri dönüşü olmayan bir gelişmeydi; 1860'ların başında anayasal dönemin başlangıcında tamamen olgunlaşmış biçimiyle yeniden ortaya çıktı.

1820'ler, 1830'lar ve 1840'ların yurtsever gruplarının toplumsal bileşimini incelerken hangi kaynakları kullanabiliriz? En kıymetli bilgi kaynaklarımız yurtseverlerin yayımladıkları süreli yayınlar ve bu dönemde yurtsever eğilimli faaliyetlere katılımla ilgili kayıtlardır.[2]

~

1 Bu dönemle ilgili olarak, bkz. J. Koči, *České národní obrození* (Prag, 1978); O. Urban, *Kapitalismus a česká společnost. K otázkám formování české společnosti v 19. století* (Prag, 1978); M. Trapl, *České národní obrození na Moravě v době předbřeznové a v revolučních letech 1848-1849* (Brno,1977); J. Purš, *Průmyslová revoluce v českych zemich* (Prag, 1960); A. Robek, *Lidové zdroje národního obrození* (Prag, 1974); ve *Městské lidové zdroje národního obrození* (Prag, 1977).

2 Bu bölüme esas teşkil eden eser editörlüğünü Peter Brock ve H.G. Skilling'in yaptığı *The Czech Renascence of the Nineteenth Century. Essays in Honour of Otokar Odozilik*, (Toronto, 1970)'dir; Matice hakkında daha yeni bir bir yayın, S.B. Kimball, "The Matice Česká 1831-1861: The First Thisrty Years of a Literary Foundation", aynı eser içinde; ayrıca, bkz. K. Tieftrunk'un daha eski bir yayını *Dějiny Matice České* (Prag, 1881).

Ne var ki yurtseverlerin çıkardığı yayınlardan sadece birkaçı Çek milli hareketi üzerinde önemli bir etki yapmıştı. Bunlardan biri *Journal of the Bohemian Museum* (*Časopis Českého musea* 1827)'dur. Derginin amacı Çek yurtseverler topluluğunu bir araya getirmekti; bu bakımdan dergi daha başlangıçta diğer milliyetlerce yayımlanan benzer yayınlardan ayrılıyordu. Bu derginin durumunda abonelerin bir listesinin oluşturulması mümkündür oysa diğer dergilerle ilgili elimizde sadece katkıda bulunanların isimleri vardır. Çek yurtseverlerin isimleri açısından en önemli kaynak Çek Birliği'ne, *Matice česká*'ya destek veren ve orada çalışan insanların listesidir. *Matice*'in bariz yurtsever eğilimi onu Katolikliğin yurtseverlikten önce geldiği, dinî literatürü Çekçe yaymak üzere kurulmuş Yuhanna'nın Vasiyeti (*Dedictvi svatojanske*) isimli benzer bir örgütlenmeden ayırır. *Matice* Çekçe yazılmış yurtsever içerikli kitapları finanse etmek için gerekli parasal geliri sadece destekleyicilerinin gönüllü bağışlarından sağlıyordu. Kayıtlar ve Çek yurtseverlerin özel yazışmaları bize bu kurumun genelde Çekçe kitap yayımcılığının en önemli merkezi olarak kabul edildiğini gösterir. *Matice*'e bağış yapmak kesinlikle yurtseverce bir tutum içinde olmayı icap ettiriyordu; işte bu nedenle, katkıda bulunanlar listesindeki mevcudiyet bunun kati bir ispatıydı. *Matice*'e katkıda bulunanların isimleri, görevleri ve ikametgâh bilgileriyle birlikte *Journal of the Bohemian Museum*'ın ekinde düzenli olarak yayınlanıyordu. Bu bize, aslında ajitasyon amaçlı tasarlanmış değerli bir devasa kaynak sunar. Katkıda bulunmanın ardındaki saikin kısmen şahsi gösteriş ya da görünüşe ayak uydurma isteği mi olduğu çalışmamız bağlamında önemli değildir. Bizatihi milli bilincin kişisel sağlamlık yahut bireyin yüksek karaketere sahip oluşunun garantisi olmadığı varsayımından yola çıkıyoruz.

Matice'e katkıda bulunanların listesinin *Journal of the Bohemian Museum*'da yayımlanması tesadüfi bir durum değildi. *Matice česká* başlangıçtan itibaren *Bohemian Museum* ile ilintiliydi. *Matice* destekçilerinin listesi doğrudan doğruya *Journal of the Bohemian Museum*'a ilk yayımlandığı 1827 yılından itibaren abone olanların listesinin ardından devam ediyordu. Dolayısıy-

la bu tarih itibarıyla elimizde Çek yurtseverleri incelerken kullanabileceğimiz yeterince malzeme mevcut. Mamafih her iki kurum da 1827-1847 yılları arasındaki dönemde hatırı sayılır ölçüde değişim geçirdi. Bu kurumların, başlangıçta akademik ve bilimsel eğilimi ağır basan faaliyet programları giderek halka hitap eden yurtseverlik çalışmalarına doğru kaydı. 1840'ların başından itibaren bu kayma *Matice*'in yeni yayın politikası anlayışına da yansıdı.

Ancak bir sorunumuz var. Araştırdığımız bütün bu dönem boyunca *Matice*'e yapılan yardımların orantısız biçimde yüksek oluşunun elimizdeki örnek listeleri çarpıtması mümkün mü? Bilinen en düşük bağış miktarı beş florindi; yoksul yurtseverlerin bu miktarda bağışı gönderebilmeleri için uzun süre sıkıntı çekip birikim yapmak zorunda kaldıklarını biliyoruz. Dolayısıyla yoksulluk yurtseverlerle ilgili listelerin bileşimini kesinlikle çarpıtmış olabilir. İşte bu nedenle *Matice*'i, yoksul olmanın üye olmaya bir engel teşkil etmediği başka bir yurtsever girişimle karşılaştırmak suretiyle çözümlememizi gözden geçirdik. Bu girişim bir Çek Teknik Okulu ile bağlantılı olarak 1848'in hemen öncesinden 1850'lerin başına kadar yapılan bağış kampanyasıydı.

Moravya'da milli uyanış çok geç bir tarihte, *Vormärz* döneminde başlamıştı ve genel anlamda Bohemya'daki gelişmelerden bağımsız olarak ilerledi. İşte bu nedenle Moravya'daki yurtseverler söz konusu olduğunda *Matice česká*'ya ait listeler Bohemya'daki yurtseverler için olduğu kadar güvenilir değildir; bu dönem itibariyle Moravya'ya dair elimizde benzer türde başka kaynaklar da yoktur. Bundan dolayı Çek milli uyanışının Moravya'daki 1848 öncesi evresini çalışma kapsamımızın dışında bıraktık ve dikkatimizi Bohemya üzerinde yoğunlaştırdık.

Giriş olarak bu kadarı, Bohemya'daki yurtsever grupların toplumsal bileşimi hakkındaki gerçek bulgulara geçmemizi mümkün kılar. *Matice* katılımcılarının (ve 1833'e kadar *Journal of the Bohemean Museum* okurlarının) toplumsal bileşiminin genel bir görünümü sunan Tablo 6 bütün toplumsal grupların

TABLO 6

***Journal of Bohemean Museum* Aboneleri ile 1827'den 1848'e Kadar *Matice*'e Katkıda Bulunan Toplumsal Gruplar ve Oranları**

	Soylular	*Serbest meslekler*	*Memurlar*	*Öğretmenler*	*Öğrenciler*	*Zanaatkârlar, burjuvalar*	*Köylüler*	*İşçiler*	*Ruhban*	*Sayısal toplam yıllık*
1827	8.5	7.5	11.5	5.5	10.0	6.0	-	-	48.0	375
1828	9.0	8.0	13.0	8.5	6.0	11.0	-	-	45.0	173
1829	10.0	7.0	14.0	8.0	7.5	8.5	-	-	45.5	140
1830	8.5	8.5	14.0	8.5	5.0	9.5	-	-	44.5	175
1831	13.5	9.0	12.0	9.0	5.5	5.5	-	-	44.5	134
1832	9.5	7.0	17.0	8.0	9.5	8.5	-	-	40.0	279
1833	2.0	6.5	12.0	7.0	23.0	5.5	-	-	44.0	223
1834	1.0	6.0	11.5	9.5	25.5	5.5	-	-	41.5	222
1835	1.0	8.0	12.0	6.0	23.0	6.0	-	-	44.0	227
1836	4.0	5.0	14.5	7.0	23.5	4.0	-	-	42.0	183
1837	7.5	8.5	13.0	5.0	10.5	6.5	1.5	0.5	41.0	219
1838	3.0	11.0	12.5	3.0	18.5	5.0	-	-	47.0	125
1839	2.5	8.5	13.0	7.0	22.0	6.5	1.0	-	39.0	74
1840	4.0	10.0	8.0	4.0	20.0	6.0	-	-	48.0	49
1841	2.5	12.0	22.0	4.0	14.0	4.0	1.5	-	40.0	76
1842	4.0	16.5	20.0	8.5	13.0	10.0	-	-	28.0	231
1843	2.5	15.5	16.5	7.0	17.0	12.0	0.6	0.5	28.0	381
1844	1.5	15.0	18.0	4.0	22.0	11.0	-	0.5	28.0	517
1845	0.5	11.0	18.0	6.0	22.0	8.5	-	0.5	33.5	917
1846	1.5	6.0	20.0	6.0	24.0	12.5	1.5	2.0	30.4	1,157
1847	1.5	3.5	20.0	7.0	23.5	11.5	1.0	2.0	29.0	1,443
1848	0.1	1.0	16.5	7.5	30.0	11.0	1.5	2.5	29.0	1,135

katılım oranındaki değişkenliğini en bariz biçimde resmeder. Tablo, tek tek grupların katılım düzeylerinde arızi birkaç sapmaya rağmen çok çarpıcı değişiklikler ortaya koyar. *Museum Journal* dönemine ait veriler (1827-1833 arası dönem) aboneler arasında ehli ilim sahibi kimselerin hâkimiyetine dair görüşümüzle uyum içindedir; dolayısıyla en büyük rolü soylu sınıfı ile nispeten daha zayıf oranda öğrenciler oynamıştır. Öte yandan orta sınıf çevrelerinin ilgisi şaşırtıcı oldu bizim açımızdan. *Matice'in* ilk yıllarına damgasını vuran, o dönem için açıklaması çok zor olan bir eğilim, burjuvazinin (*burgher*) hareketten çekilişi kadar öğrencilerin üstünlüğünün belirmesi ile aristokratların ilgisindeki hatırı sayılır nispetteki gerileme olmuştur. Öğrencilerin oranı geçici, ruhban sınıfının oranı ise sürekli bir düşüşe girmişken, memur ve serbest meslek sahiplerinin gösterdikleri ilgi artışı *Matice*'in yönelimindeki bu değişimi kanıtlar.

Daha güvenilir bir temel oluşturabilmek ve çözümlememizi daha ileri götürebilmek için *Matice*'e katkıda bulunanlarla ilgili diğer listeleri daha önce belirttiğimiz kıstaslara göre işlemden geçirerek geniş bir yurtsever camia hakkında bilgi edindik. Yaklaşık 2.800 kişiden oluşan bu kompleksin toplumsal bileşimiyle ilgili analizimizin Tablo 7'de sunulan sonuçları Tablo 6'da zaten görünen temel gelişim eğilimini, yani öğrenci, ruhban ve memurların katılım seviyelerinin yüksek olduğunu (özellikle özel mülklerle ilgili memurlar ve senyörel memurlar) tasdik etmiş ve bu eğilime artı bir kesinlik sağlamıştır. Katılımcı sayısındaki hızlı artış bütün gruplar açısından eşit ölçüde geçerli değildi.

Şimdi artık toplumsal grupların şehirden köye çeşitli yerleşim tiplerinde nasıl temsil edildikleri sorusunu sorabiliriz (bkz. Tablo 8). Talebelerin ve serbest meslek sahibi grubunun çoğu Prag'da yaşıyordu. Öte yandan yurtsever ruhbanların yarısı kırsal kesimde yaşıyordu ve dolayısıyla yerli yurtseverlerin çoğunluğunu onlar oluşturuyordu. Senyörel memurlar yerli yurtseverler arasında ikinci en kalabalık grubu oluşturuyordu. Bu grubun yerleşim tiplerine göre yüzde olarak dağılımı şöyleydi: Prag'da yüzde 32, büyük şehirlerde yüzde 19,5, orta büyüklük

TABLO 7
Çek Yurtseverlerin Toplumsal Bileşimi

	Prag		*5,000'den büyük şehirler*		*2-5,000 arası şehirler*		*1-2,000 arası şehirler*		*Köyler ve kasabalar*		*Toplam*	
	1827-41	*1842-8*	*1827-41*	*1842-8*	*1827-41*	*1842-8*	*1827-41*	*1842-8*	*1827-41*	*1842-8*	*1827-41*	*1842-8*
Soylular, toprak sahipleri, üst düzey memurlar	54	28	6	4	3	–	–	–	6	12	69	44
1. Tüccarlar	5	19	3	17	10	12	–	7	–	4	18	59
2. Müteşebbisler	1	8	1	3	4	3	–	2	–	–	6	16
3. Zanaatkârlar,	14	34	9	13	15	42	2	16	7	31	47	136
Burjuvalar	20	61	13	33	29	57	2	25	7	35	71	211
4. Doktorlar	19	26	1	7	7	17	–	3	–	3	27	56
5. Avukatlar	17	8	1	1	–	–	–	–	–	–	18	9
6. Sanatçılar vb.	33	21	5	2	–	1	–	–	–	–	38	24
Serbest meslekler	69	55	7	10	7	18	–	3	–	3	83	89
7. Babadan oğula geçen memurluklar	4	4	2	4	15	38	14	20	40	79	75	145
8. Diğer memurlar	21	59	5	23	19	26	1	19	3	24	49	151
Memurlar (7+8)	25	63	7	27	34	64	15	39	43	103	124	296
Ruhbanlar	20	21	13	29	72	85	44	70	164	248	313	453
9. Jimnazyum öğretmenleri	6	16	6	9	8	12	1	–	–	–	21	37
10. Diğer öğretmenler	13	25	3	11	9	11	1	8	8	25	34	80
Öğretmenler (9+10)	19	41	9	20	17	23	2	8	8	25	55	117
Subaylar ve askerler	4	8	–	4	1	5	–	1	–	–	5	18
Öğrenciler	113	257	14	77	28	107	1	9	4	40	160	490
Değirmenciler	1	7	–	2	–	2	–	2	2	15	3	28
Köylüler	–	–	–	–	–	–	–	1	2	28	2	29
İşçiler, çalışanlar	1	5	–	2	2	2	–	4	2	10	5	23
Ev kadınları vb.	3	10	3	6	2	14	–	1	2	15	10	46
Toplam	329	556	72	214	195	377	64	163	240	534	900	1,844

teki şehirlerde yüzde 21, küçük şehirlerde yüzde 8 ve köylerde yüzde 28.

Gelin şimdi yurtseverler grubumuzun toplumsal bileşimine dair elimizde bulunan verilerle, *Vormärz* döneminde çıkan popüler bir derginin okuyucu bileşimine ait verileri, daha önce bahsetmiş olduğumuz dinî yayımcılık yapan kurumun destekçilerine ait listeyi ve 1848 öncesi Çek Teknik Okulu'na katkıda bulunanların listesini mukayese edelim. Bequest of St John Nepomuk (Aziz Yuhanna Nepomuk'un Bağışı) destekleyicilerinin listesi öylesine detaylıdır ki *Matice* için uygulananların aynısı burada da uygulanabilir. Ancak burada her toplumsal grubun yüzde olarak oranına göre genel bir sınıflandırma yapıp, bu oranın zaman içinde bir ya da diğer yöne gelişme eğilimini vermekle yetineceğiz.[3] Üç örnek dönem açısından oranlar şöyledir (rakamlar yuvarlanmıştır):

	1834-40	*1841-5*	*1847-8*
Zanaatkârlar ve burjuvazi (*burghers*)	9	15	12
Memurlar, serbest meslek sahipleri, öğretmenler	16	8	6
Ruhbanlar	65	60	21
Köylüler	3	11	54
Diğerleri	7	6	7
Toplam	100	100	100

Burjuva ve zanaatkâr kökenli destekleyicilerin oranı genelde *Matice* grubundaki oranla aynıydı ancak laik entelijansiyanın oranı giderek düşmüş, genel itibarıyla önemsiz bir oıana inmişti. Ruhbanların hâkimiyeti hiç de şaşırtıcı değildi; oranlarında ortaya çıkan belirgin düşüşün sebebi köylülerin kitlesel olarak birliğe katılmış olmalarıydı. Hiç kuşkusuz bu durum milli bilincin değilse bile eğitimin geniş köylü kitlelerine nüfuz etmiş olduğunun bir ifadesidir ve C Evresi'nin başlangıcının tam da bu olguya denk düştüğünü söyleyen dönemleştirmemize tekabül eder.

Tablo 9 popüler bir dergi olan *Večerni vyraženi*'nin (Akşam Eğlencesi) 1831 yılı itibarıyla okur kitlesinin toplumsal bile-

3 Listeler K. Borový tarafından *Dějiny Dědictví svatojanského* (Prag, 1885)'da yayımlanmıştır.

TABLO 8
Aktivite Yerinin Büyüklüğüne Göre Yurtsever Grubun Toplumsal Bileşimi

	Prag	*5,000+ Şehirler*	*2,000+ Şehirler*	*1,000+ Şehirler*	*Köyler*	*Toplam*	*%*
Toprak sahipleri, üst düzey memurlar	82	10	3	-	18	113	4.2
Tüccarlar, zanaatkârlar, burjuvalar, değirmenciler	89	48	88	29	59	313	11.5
Serbest meslekler	124	17	25	3	3	172	6.3
Memurlar	88	34	98	54	146	420	15.4
Ruhbanlar	41	42	157	114	412	766	28.0
Öğretmenler	60	29	40	10	33	172	6.3
Öğrenciler	360	91	135	10	44	640	23.4
Subaylar	12	4	6	1	-	23	0.8
Köylüler	-	-	-	1	30	31	1.1
İşçiler, hizmetkârlar	6	2	4	4	12	28	1.0
Diğerleri, Ya da tespit edilememiş olanlar	13	9	16	1	17	56	2.0
Toplam	875	286	572	227	774	2,734	100.0
Toplam %	32.0	10.5	20.0	8.3	28.3	100.0	

TABLO 9
Yerleşim Yerinin Büyüklüğüne Göre *Večerni Vyraženi*' Dergisi Okurlarının Toplumsal Bileşimi (yüzde olarak)

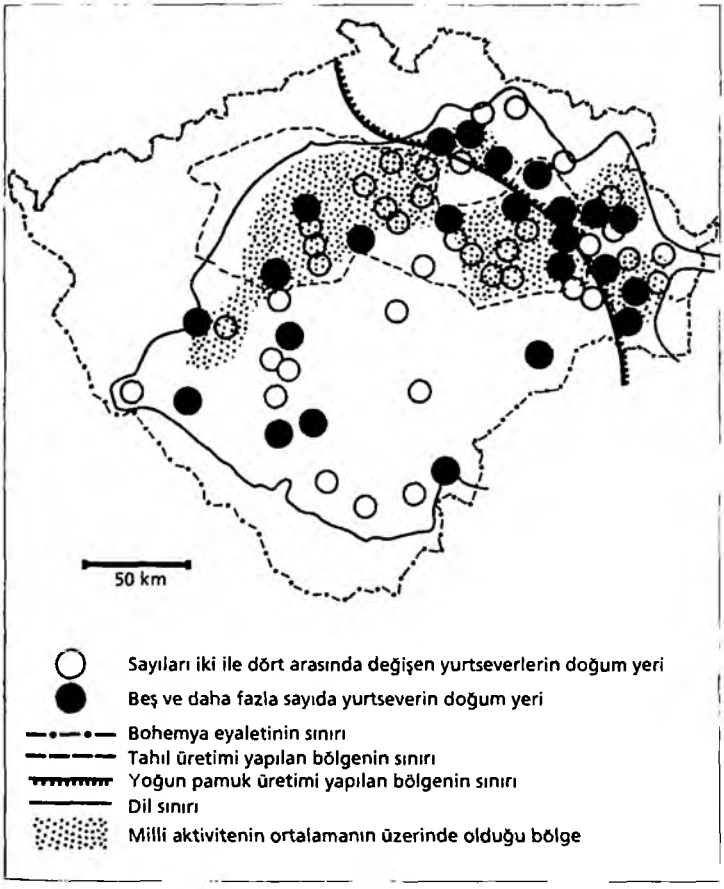
	Prag	*Şehirler*	*Köyler*	*Tespit edilememiş yerler*	*Toplam*
Tüccarlar, zanaatkârlar, burjuvalar	13.0	10.0	0.5	6.0	29.5
Memurlar, öğretmenler, serbest meslekler	9.0	9.0	8.0	6.0	32.0
Ruhbanlar	2.0	6.0	10.0	0.5	18.5
Öğrenciler	3.0	0.5	-	4.0	7.5
Köylüler, değirmenciler	0.5	-	2.0	-	2.5
Saptanmamışlar	1.5	0.5	6.0	-	8.0
Toplam	29.0	26.0	26.5	16.5	98.0

şimini net biçimde sunar. Bu derginin okuyucuların toplumsal bileşiminin *Matice*'in faaliyetine başladığı dönemdeki yurtseverler grubumuza bu kadar yakın bir koşutluk göstermesi adeta hayret vericidir: Burada da öğrenci ve köylülerin katılımı benzer biçimde düşük seviyededir ve çeşitli yerleşim tiplerine göre oranları da genel olarak benzerlik gösterir.

Elimizde, milli hareketin B Evresi'nin son dönemine ait Çek Teknik Okulu'na katkıda bulunanların listeleri var. Bu listelerin analizinin ortaya koyduğu karmaşık sorunlar ayrı bir çalışma yapılmasını gerektirir. Yine de 1847 yılına göndermede bulunan en eski listenin toplumsal bileşiminin takribi olarak sınıflandırılması amaçlarımız açısından yeterli olacaktır.[4] Katılımcıların yüzde 32'sini burjuvalar ve zanaatkârlar oluşturuyordu; laik entelijansiyanın oranı yüzde 24, öğrencilerinki sadece yüzde 3,5, ruhbanların yüzde 8, köylülerin oranı ise yüzde 14 idi. Müteakip yıllar içinde işçilerin sayısı artmıştır ancak bunu bir yana koyarsak oranlar hep aynı kalmıştır. Dolayısıyla burada Bohemya'daki milli hareketin C Evresi için tipik gibi görünen bir toplumsal yapıyla karşılaşırız.

Bu mukayeseleri yaptıktan sonra şehirde yaşayan yurtseverlerin Çek milli hareketinde oynadıkları rolü inkâr etmek mümkün değil diye düşünüyoruz. Bu karşılaştırmalar "yurtseverliğin bir topoğrafyası"nı oluşturmamızı, yani Bohemya bölgesi genelinde yurtseverlerin bölgesel dağılımını analiz edebilmemizi mümkün kılar. Bütün şehirler milli hareket içinde yer aldı mı? En çok yurtseverin olduğu bölgeler hangileriydi? Bu sorulara cevap verebilmek için *Matice* ve *Bohemean Museum*'un katılımcılarıyla ilgili verileri bir araya getirdik ve Bohemya haritası üzerinde gösterdik. Burada bakışlarımızı kırsal kesimlerde bulunanlar da dahil küçük yurtsever gruplar üzerinde yoğunlaştırıyoruz. Eğer bir şehir ya da kırsal topluluk içinde *Matice* yahut *Museum*'a katkıda bulunan en azından üç kişinin eşzamanlı varlığını yahut ayrı mesleklerden iki kişinin katkıda bulunduğunu ve bir üçüncünün de ya hemen öncesinde ya da hemen sonrasında katıldığını tespit edebilmişsek, bu tip yerleşmeleri yurtsever bir odak olarak kabul ettik. Amacımız hangi toplumsal çevrelerin milli bilincin gelişiminden yana olduğunu ya da düzenli herhangi bir örüntü saptayıp saptayamayacağımızı ortaya çıkarmaktır. Üç kişiden oluşan bir katılımcılar grubuna atfedilmiş haliyle "yurtseverler topluluğu" tanımlaması katiyen mübalağa

4 Listeler *Časopis Českého Musea*'da, 1847'de yayımlanmıştır.

Harita 1. Bohemya'daki milli hareketin teritoryal yapısı.

değildir. Bir dizi yerel tarih çalışması ilgili tarafların bizzat yurtseverlerin çevresinde toplandıkları, birbirlerinden kitap ve dergi ödünç verip aldıkları, ayrıca bunları daha geniş dinleyici grubu önünde yüksek sesle okudukları yolundaki varsayımlarımızı doğrulamıştır.[5] Öte yandan, yurtsever grupların ana itibarıyla

5 Nové Město nad Metuji'deki yurtsever faaliyetler Z. Nejedlý tarafından *Bedřich Smetala*, 3. cilt (Prag, 1929), s. 447 vd.; ve Polička'dakiler ise J. Růžička tarafından *O Dražarovi a poličských buditelich. Roman a skutečnost* (Polička, 1965), 1. bölümde anlatılmıştır.

faaliyet alanlarını müstakil olarak seçemeyen şahıslardan oluştuğu yerlerde bu grupların dağılımının önemini azımsamamak gerekir. Bu insanların başlangıç yıllarını söz konusu o yerde geçirdiklerine dair bir kanıt yoktur. Bu durum özellikle ruhbanlar için geçerlidir, ama aynı zamanda bazı *jimnazyum* öğretmenleri ve o kadar olmasa bile aynı şey memurlar için de söylenebilir. Yaptığımız tahlile dayanarak çizdiğimiz harita anlatacaklarını çok yalın biçimde ortaya koyar. Bu nedenle belirli olguları kaba hatlarıyla vermek için yeterli olacaktır.

Yurtsever gruplarının büyüklüğü yurtseverlerin faaliyet merkezlerinin nüfusuyla doğrudan orantılıydı. Yurtsever topluluklar Bohemya bölgesinin geneline eşit bir biçimde yayılmıştı. Yine de yurtsever nüfusun yoğunluğuna göre şehirlerde (ve oldukça geniş yurtsever grupların olduğu kırsal alanlarda) özellikle üç bölge ayırt edebiliriz:

a) Bir yurtseverler grubunun nüfusu 1.000'in üzerinde olan bütün şehirlerde aktif olduğu (Orta Elbe Vadisi, Jizera Vadisi ve Doğu Bohemya) bölge.

b) Yurtsever grupların sadece büyük şehirlerde ve belli idari merkezlerde (devlet ya da senyörel kurumlar – özellikle Güneybatı ve Batı Bohemya) bulunduğu bölge.

c) Hatırı sayılır mesafelerle birbirinden ayrılmış yalıtık yurtsever gruplarının bulunduğu bölge (Güneydoğu ve Güney Bohemya).

Bu olguların yorumlanabilmesi ancak karşılaştırmalı incelememizi yaparsak mümkün olacaktır.

Yurtsever gruplar birbirlerinden sadece büyüklüklerine göre değil aynı zamanda toplumsal bileşimlerine göre de ayırt edilir. Bu nedenle yurtsever topluluk tiplerini toplumsal bileşimlerine ve durumlarına göre kısaca nitelendirmeye çalışacağız. Yerleşmelerin eksiksiz bir isim listesini vermekten imtina edip, oldukça geniş ölçekte yaptığımız değerlendirmelerin neticesini sunacağız sadece:

1- Bohemya'nın milli bakımdan daha aktif olan bölgelerindeki gruplar diğer yerlere göre daha çok temel toplumsal grupların hepsinin üyelerinden oluşmaktaydı (yani memurlar, ruh-

banlar ve burjuvazi (burghers).

2- Orta sınıfların en güçlü biçimde Doğu Bohemya ile Orta Bohemya'nın doğu kısımlarındaki (Elbe Vadisi) yurtsever gruplar içinde yer aldığını gördük, ancak Bohemya'nın milli bakımdan daha az aktif bölgelerindeki yurtsever gruplar içinde neredeyse hiç yoklardı.

3- Batı Bohemya'dan Jizera Nehri'nin Kuzey Bohemya'ya girdiği bölgeye kadar uzanan milli bakımdan faal olan bölgedeki yurtsever gruplar içinde en güçlü kategori memurlardı.

4- Milli açıdan aktif olmayan bölgelerdeki küçük yurtsever gruplar daha ziyade din adamlarından ve nadirane memurlardan oluşuyordu.

Yurtseverlerin toplumsal bileşimi ya da daha tam olarak söylersek yurtsever entelijansiya meselesi konuyla ilgili Çek literatüründe hiçbir suretle ihmal edilmiş değildir. Çoğu yazar Çek yurtseverleri tahsil yapmak için Alman yahut Almanlaşmış şehirlere giden ve oralardayken milli farkındalıklarının ayrımına varmış köylü çocukları olarak görür.[6] E. Chalupný yine de pek çok yurtseverin şehir kökenli olduğu gerçeğine işaret etmiştir.[7] Daha kesin çözümlemeler büsbütün eksiktir. Bununla birlikte Çek Üniversitesi ile Prag dışındaki ilahiyat okullarının öğrenci kayıtları yurtsever entelijansiyanın toplumsal bileşimi hakkında bilgi edinebileceğimiz çok değerli bir kaynaktır.[8] Bu bir örnek kataloglar 1815'ten itibaren neredeyse bütün öğrencilerin doğum yerlerini ve ailelerinin mesleklerini tespit etmemizi mümkün kılmıştır. Burada, doğum yerinden ziyade doğum bölgesine dair bilgi içeren birtakım kayıtların dışında, çok güvenilir ve dikkatle düzenlenmiş devasa bir kaynağa sahibiz.[9]

6 E. Denis, *La Bohême depuis la Montagne Blanche*, (Paris, 1901-3); K. Krofta, *Dějiny selského stavu* (Prag, 1949), s. 349; A. Klima, *Rok 1948 v Čechách* (Prag, 1949), s. 16.

7 Chalupný, *Havlíček* (Prag, 1929), s. 133.

8 Ana kaynağımız 19. yüzyılın yirmili yıllarından itibaren öğrencilerin toplumsal kökeniyle ilgili bilgileri dikkatli ve sistemli olarak kayıt altına almaya başlamış üniversitenin çeşitli fakülteleri ile ilahiyat okullarında okuyan öğrencilere ait kayıtlardır.

9 Tek tek öğrencilere ait verileri farklı akademik yıllara ait kayıtlarla mukayese ederek sınadık. Neticede bu verilerin çok güvenilir olduğu ortaya çıktı; Sadece

TABLO 10
Yurtsever Entelijansiyanın Toplumsal Kökeni ve Doğum Yerlerinin Büyüklüğü

	Prag		*4,000'i aşan şehirler*		*1,500'ü aşan şehirler*		*Daha küçük şehirler*		*Köyler*		*Bilinmeyenler*	*Toplam*	
Ebeveyn meslekleri	*No.*	*%*	*No.*	*%*	*No.*	*%*	*No.*	*%*	*No*	*%*	*%*	*No.*	*%*
Tüccarlar	17	1.8	8	0.8	16	1.7	6	0.6	9	1.0	0.7	63	6.7
Zanaatkârlar, burjuvalar	37	3.9	76	8.1	118	12.5	5.7	6.1	36	3.8	2.7	350	37.2
Serbest meslekler	12	3.9	4	0.4	10	1.1	–	–	1	0.1	–	27	2.8
Memurlar	32	3.4	17	1.8	25	2.7	9	1.0	17	1.8	0.3	103	11.0
Öğretmenler	5	0.5	1	0.1	5	0.5	8	0.9	13	1.3	1.0	41	4.4
Değirmenciler	3	0.3	8	0.9	6	0.6	5	0.5	18	1.9	1.3	53	5.6
Köylüler	–	–	1	0.1	2	0.2	9	1.0	119	12.6	3.3	161	17.1
İşçiler, ücretliler	9	1.0	4	0.4	2	0.2	7	0.8	7	0.8	0.6	35	3.7
Muhtelif	19	2.0	19	2.0	30	3.2	15	1.5	24	2.5	–	107	11.4
Toplam	134	14.3	138	14.7	214	22.8	116	12.3	244	25.9	10.0	940	100

Entelijansiyanın bütün üyelerini tespit edemeyecek durumda olmamızdan kaynaklanan önemli bir çarpıklık söz konusu olabilir. Toplam öğrenci ve entelijansiya üyesi sayısından 800'üyle ilgili tam bilgi edinebilmişken kalan 140 yurtseverle ilgili ancak kısmi bilgilere ulaşabildik. Entelijansiya içindeki ilgilenilen gruba bağlı olarak başarı düzeyimiz değişiklik göstermiştir. Üniversite öğrencilerinin hemen hepsinin toplumsal kökeni tespit edilebildi; aynı şey doktor ve avukatların çoğu, ruhbanların da büyük bir bölümü için geçerlidir. Buna karşın, memurların çoğunun kimliğini tespit edebilmek mümkün olmadı; elbette tüm memurların Prag Üniversitesi yahut başka bir yerde üniversite eğitimi almamış oldukları olgusu bu durumu izah edebilir.

Burada yurtsever unsurun genel toplumsal bileşimiyle ilgili olarak özellikle toplumsal köken (yani ailenin mesleğinin niteliği) ve doğum yeriyle meşgul olacağız. Tablo 10 bu endekslere göre düzenlendi.[10] Yurtsever entelijansiyanın önemli bir kısmı esnaf ve tüccar ailelerinden geliyordu. Beşte birinden daha azı köylü ailelerden geliyordu. Benzer biçimde yurtseverlerin çoğu şehir doğumluydu, sadece dörtte biri kırsal kesimde doğmuştu. Doktor ve avukat çocuklarının (erkek) nispeten düşük oranı şaşırtıcı değildi; öğretmen ailelerden gelen yurtseverlerin oranlarının düşük oluşu bu tabakanın milli uyanışta önemli bir rol oynamadığını doğrular. Ayrıca kırsal kesimdeki senyöral memurların katılım oranı da şaşırtıcı biçimde düşüktür. Bir avuçtan biraz fazla sayıdaki yurtsever memurun toplumsal kökenlerini belirleyememiş olmamızdan kaynaklanan çarpıklığın bir yansıması mıdır bu? Çoğu şehir ve kırsal alanlarda geniş ölçekli üreticilik yapan ailelerden gelen ve bizim "soylular" arasına dahil edebileceğimiz çok az sayıda Çek yurtsever vardır. Şehir ve kırsal bölgelerdeki yoksul tabakalardan gelen yurtseverlerin düşük oranda oluşlarını bu tabakaya mensup olanların

"kasaba sakini" (*burgher*) ile belli bir ticaret türünün tanımı ve "köylü" ile "kır kökenli" (*countryman*) terimleri arasında değişiklik olduğunu tespit ettik.

10 Asil olmayan toprak sahiplerinin oğulları, memur oğulları ve benzeri gruptakilerle birlikte "Muhtelif" isimli bu kategoriye yerleştirilmiştir. Şehir ve köylerin büyüklüğü, 1844 yılında mevcut olan haliyledir.

çok az kısmının ortaöğrenim tahsili yapabilmiş olduklarını hatırlayarak açıklayabiliriz. Bu verilerin ortaya çıkardığı ilişkiler bizi Çek yurtseverliğinin beşiği olarak sazdan kulübeleri gören geleneksel görüş üzerinde eleştirel biçimde düşünmeye zorlar. Bu da bizi sonuçta, Çekler hariç öteki milletlerin yurtseverlerinin toplumsal kökenini açıklamaya yönelik bunun gibi geleneksel *a priori* kavramlara karşı şüpheci kılar.

Elde ettiğimiz bu sonuçlar yurtsever entelijansiyanın belirli nesillerinin toplumsal kökenini anlamamıza yardımcı olacak bir kılavuz olarak ne ölçüde geçerlidir? Burada akılda tutulması gereken şey bu çarpıklığa en yaşlı yurtseverler neslinin mülahaza dışı bırakılmış olması ihtimali ile kayıt verilerindeki bir boşluğun neden olduğudur. Bu nedenle ilk kronolojik hattımızı 1810, ikincisini 1820 yılına yerleştiriyoruz; böylece en yaşlı kuşak B Evresi'nin başlangıcında öğrenci olanlar, orta kuşak ise devrim yılı (1830) sonrasında yetişenlerden oluşurken, en genç kuşak da B Evresi sona ererken hâlâ öğrenimlerine devam edenler tarafından temsil edilmektedir. Tablo 11 bu üç nesilli grubun mensuplarının toplumsal bileşimini sunmaktadır. Ortaya koyduğu gelişim eğrisi oldukça anlamlı ve ilginçtir.

TABLO 11
Doğum Yılına Göre Yurtsever Entellijansiyanın Toplumsal Kökeni

	1810 öncesi doğanlar			*1811-20 arası doğanlar*			*1821-30 arası doğanlar*			*Toplam*
Ebeveyn meslekleri	*No.*	*%*		*No.*	*%*		*No.*	*%*		*%*
		A	*B*		*A*	*B*		*A*	*B*	
Tüccarlar	20	6.2	2.5	21	8.1	2.6	14	6.2	1.7	6.8
Zanaatkârlar	141	44.3	17.6	92	35.5	11.5	75	33.3	9.3	38.4
Serbest meslekler	4	1.3	0.5	14	5.4	1.7	8	3.6	1.0	3.2
Memurlar	22	6.8	2.7	38	14.7	4.7	34	15.1	4.2	11.6
Öğretmenler	12	3.8	1.5	12	4.6	1.5	6	2.7	0.7	3.7
Değirmenciler	13	4.0	1.6	15	5.8	1.9	12	5.3	1.5	5.0
Köylüler	36	11.3	4.5	34	13.1	4.2	49	21.8	6.1	14.8
İşçiler, ücretliler	6	1.8	0.7	12	4.7	1.5	11	4.9	1.4	3.6
Muhtelif	66	20.6	8.2	21	8.1	2.6	16	7.1	2.1	12.9
Toplam	319	100.0	39.8	259	100.0	32.2	225	100.0	28.0	100.0

A= Verilen yaş grubu içinde toplumsal grubun oransal payı
B= Toplam yurtsever sayısı içinde toplumsal grubun oransal payı

18. yüzyılın son yıllarında zanaat üretimi önemli miktarda artmış, şehirler genişlemiş, nüfusun tarımla uğraşmayan kısmının oranı yükselmişti. Süreç bu şekilde devam ederken bu gelişmeye tezat oluşturacak şekilde köylü ailelerinden gelen yurtseverlerin sayısında da bir artış söz konusuydu. Daha eski kuşaklarda sadece her on yurtseverden birisi köy kökenliyken,[11] oran en genç kuşağın zamanında neredeyse ikiye katlanmıştı. Hatta daha belirgin artış memur ve serbest meslek erbabı ailelerden gelen yurtseverlerin oranında yaşandı; en çarpıcı yükseliş en eski (1810 öncesi) ve orta (1811-20) kuşak arasındaki dönemde gerçekleşti. Farklı kuşakların üyelerini daha geniş toplumsal gruplar içinde birleştirirsek bu gelişmenin genel eğilimi bariz biçimde görünür; toplam yurtsever sayısı içinde bu grupların oranına bakalım:

	Doğum tarihi		
Ailelerin mesleği	*1810'a kadar olanlar*	*1820*	*1830*
Tüccarlar, zanaatkârlar, değirmenciler	21.7	16.0	12.7
Köylüler	4.5	4.2	6.1
Memurlar, serbest meslek erbabı	3.1	6.4	5.2
Toplam	39.8	32.2	28.0

Şehir ve kırsal kesimden gelen yurtsever tabakaların evre evre uyanışına ilişkin oranlar elimizdeki bu resme nasıl tekabül ediyordu? Tablo 12'deki veriler kırsal kökenli yurtsever akınının artışını ve Prag hariç, onların payı aksine yükselmiştir, kentsel kökenli yurtseverlerin oranındaki düşüşü teyit eder. Bu eğilim yurtsever cemaatin toplumsal bileşimini analiz ederken belirttiğimiz eğilime tamamen zıttır. Aslında Prag'daki yurtseverlerin sayısı diğer şehirlerdekilerden çok daha yavaş büyürken Prag'da doğan yurtseverlerin sayısındaki artış çok yüksekti. Aynı zamanda diğer kentlerde doğan yurtseverlerin sayısı düşüyordu.

Elbette daha ileri çözümlemeler yapmamız, yurtseverlerin toplumsal bileşimine ilişkin çalışmamızın sonuçlarına kesin-

11 Toplumsal kökenlerine dair hiçbir bilgiye sahip olmadığımız bu kategorideki bireylerin oranının görece yüksekliği 1815 yılından, dolayısıyla "baba mesleği" kategorisinin kullanımından önce okuyanların aleyhine işler.

TABLO 12
Doğum Yılına Göre Yurtsever Entelijansiyanın Doğum Yerleri

	1810 öncesi doğanlar		*1911-20 de doğanlar*		*1821-30 de doğanlar*		*Toplam*	
Doğum yeri	*No.*	*%*	*No.*	*%*	*No.*	*%*	*No.*	*%*
Prag	44	13.8	47	18.1	41	18.2	132	16.2
Nüfusu 4,000'i aşanlar	57	17.8	46	17.8	31	13.8	134	16.6
Nüfusu 1,5 - 4,000 olanlar	93	29.1	59	22.8	51	22.7	203	25.3
Küçük Şehirler	51	15.9	35	13.5	24	10.7	110	13.7
Köyler	75	23.4	72	27.8	78	34.6	225	28.0
Şehirlerin toplamı	194	61.2	152	58.6	123	54.8	469	58.4
Küçük şehirler ve köyler	126	38.8	107	41.1	102	45.2	335	41.6
Toplam	320	100.0	259	100.0	225	100.0	804	100.0

lik kazandırmamız lazım. Yurtseverlerin toplumsal kökenleri ve bunların dağılım oranları nereye kadar bir bütün olarak sadece öğrenci topluluğunu yansıtır? Bu soruya kesin cevabı ancak bütün öğrencilerin toplumsal bileşimini sistematik bir şekilde işlemden geçtikten sonra verebiliriz; bu konunun ayrıca araştırılması icap eder. Dolayısıyla gelin, çeşitli fakültelerin rastgele seçilmiş birkaç akademik yılı arasında karşılaştırma yapmakla yetinelim.[12] Bu karşılaştırmalar bize köy kökenli öğrenci oranının (özellikle İlahiyat Fakültesi'nde) genel olarak yurtseverler arasındaki köy kökenli entelijansiyadan daha yüksek olduğunu gösterir; oranlar Felsefe Fakültesi'nde yüzde 15 ile yüzde 20, İlahiyat Fakültesi'nde yüzde 20 ile yüzde 30 arasında değişmekteydi. Aileleri zanaatkâr ve esnaf olan öğrencilerin oranı yüzde 40 ile yüzde 60 arasında dalgalanarak önemli değişim geçirmiş ancak, gelişmenin genel eğiliminin bir yansıması olarak bu tabakadan yurtsever entelijansiyaya doğru akının düştüğü şeklinde kabul edebileceğimiz bir seviyeye kadar inmiş olabileceğine dair bir kanıt yoktur. Entelijansiya tabakalarına mensup öğrenciler İlahiyat Fakültesi'nde sadece çok kü-

12 İlahiyat ve felsefe öğrencileri için 1819, 1823, 1831 ve 1834-5 yılları, hukuk öğrencileri için de 1827 yılı seçilmiştir.

çük oranlarda (yaklaşık yüzde 10) mevcuttur. Buna mukabil, Hukuk ve Tıp fakültelerindeki oranları anlaşılır biçimde yüksektir (yaklaşık yüzde 40), entelijansiya tabakalarından gelen doktor ve avukat yurtseverlerin oranından bile yüksektir. Dolayısıyla en kaba hatlarıyla yurtseverlerin toplumsal kökenleri itibarıyla farklılaştığını gösteren oranlar Bohemya'da, *Vormärz* dönemi üniversite entelijansiyanın toplumsal kökeninin genel görüntüsüyle örtüşür. Temel oranlardan sapmalar olduğunu tespit ettiğimiz noktalarda, bu sapmalar tahmin ettiğimizin tamamen aksi doğrultusundaydı; köylü tabakasının milli eğilimli yurtseverler içindeki oranı bu sınıf kökenli öğrencilerin toplam öğrenci grubu içindeki oranından daha düşüktü, entelijansiyanın yurtseverler içindeki oranı ise (avukatlar ve doktorlar hariç) bir bütün olarak öğrenci ortalamasından daha yüksekti. Dolayısıyla bizim karşılaştırmamız Çek yurtsever entelijansiyasının kökeni açısından zanaatkâr ve şehirli topluluğun önemli bir rol oynadığının altını çizer.

Bir diğer faydalı karşılaştırma yurtseverlerin toplumsal kökeni ile yurtseverlikle alakalı olmasa bile ona yakın bir ölçüt vasıtasıyla birbirine bağlı bir öğrenci grubunun toplumsal kökeni arasındaki karşılaştırmadır. Prag Felsefe Fakültesi Çek Dili öğrencilerinin oluşturduğu grup bu türden bir gruptu. Çekçe sınavlarını başarıyla tamamlamış olanların tümünü yurtsever olarak kabul edemeyeceğimiz muhakkak olmasına rağmen pek çok durumda Çekçenin ders konusu olarak tercih edilmesini Çek milliyetinin bir kıstası olarak addettik. Bunun yanı sıra öğrencilerin içinde bulundukları ortam da yurtseverlik tahrikleriyle doluydu ve bu nedenle milli bilincin gelişimi açısından mümkün olan en uygun atmosfer sağlamıştı. İşte bu nedenle, bir bütün olarak grubun toplumsal kökeninin sadece oransal dağılımıyla değil aynı zamanda 1820'lerden 1840'lara kadar süren gelişimiyle de ilgileniyoruz (bkz. Tablo 13).

Eğitimli kırsal kökenli insanların yurtseverler içindeki oranı başlangıçta oldukça yüksek olmasına rağmen kırsal kökenli öğrencilerin oranında bir artış olmadı. Yurtsever entelijansiyanın durumunda olduğu gibi, 1840'larda Prag doğumluların oranın-

TABLO 13
1828-47 Yılları İtibariyle Prag Üniversitesi'ndeki
Çek Öğrencilerin Toplumsal Kökeni

	1826-31		1832-7		1842-7	
Ebeveyn meslekleri	*No*	*%*	*No.*	*%*	*No.*	*%*
Toprak sahipleri	4	0.8	8	1.6	2	0.2
Tüccarlar	27	5.3	25	4.9	40	4.4
Zanaatkârlar	202	38.7	191	36.8	249	27.4
Serbest meslekler	13	2.5	10	1.9	52	5.7
Memurlar	58	11.1	71	13.6	129	14.2
Öğretmenler	11	2.1	30	5.8	26	2.9
Değirmenciler	20	3.8	22	4.2	22	2.5
Köylüler	69	13.2	67	12.8	144	15.9
Ücretli emekçiler	14	2.7	23	4.3	32	3.5
Muhtelif	103	19.8	72	14.1	212	23.3
Toplam	521	100.0	519	100.0	908	100.0

daki büyüme, biraz arkadan takip etmiş olsa bile, memur ailelerden gelen öğrencilerin sayısındaki artışla örtüşür.

Dolayısıyla, bu iki mukayese temelinde eski kuşak içindeki (yani 1820 öncesi) köy ve kırsal kökenli entelijansiyanın yurtseverlik ajitasyonuna ve yurtsever topluluğa karşı büyük bir "bağışıklık" içinde olduğu sonucuna varabiliriz. Köy kökenli entelijansiya üyeleri arasında milli aktiviteler ancak milli bilinç daha geniş alanlara yayıldığı ve yurtseverlerin toplumsal itibarı yükselmeye başladığında bu grubun takriben eğitimli sınıflar içindeki toplam oranlarına denk düşen bir seviyeye yükseldi.

Toplumsal kökenin önemi meselesini tabii ki abartmak istemiyoruz. Bu meselenin bizi milli harekete katılmaları açısından en fazla sayıda önkoşula sahip, milli menfaatler fikrine en büyük hassasiyet gösteren entelektüeller grubunun doğduğu ortamı tespite yöneltmesi gerekir. Üniversite öncesi okul eğitimin oynadığı rol de hatırı sayılır önemdeydi. Elimizdeki malzemenin yeterli olmayışından ötürü toplumsal kökene ilişkin verileri ortaöğrenim merkezleriyle birleştirerek bir tablo halinde bir araya maalesef getiremiyoruz. Ancak peşinen bile, dikkat çekici sayıda yurtseverin (Prag dışında doğanlar da dahil) Prag'daki okullara gittiğini, üstelik geri kalanlar arasında bizim en sık

karşılaştığımız eski mezunların Slaný, Rychnov ve söylemeye bile gerek yok ki, en canlı faaliyetlerin İlahiyat Okulu civarında meydana geldiği Hradec Kralové'deki okullara devam ettiklerini söyleyebiliriz. Öte yandan Litoměřice'deki ilahiyat okulunda az sayıda yurtsever olduğu görülür; oysa České Budějovice'deki ilahiyat okulu ancak 1840'larda aktif hale gelmiştir. Bizim halihazırda eleştirdiğimiz kırsal kökenli Çek öğrenciler arasında milli bilincin gelişimini bu öğrencilerin bir Alman şehri ortamında bulunmuş olmalarına bağlayan görüş České Budějovice için ve sadece bu şehir için geçerlidir. Oradaki yurtsever ilahiyat öğrencilerinin çoğu kesinlikle köy kökenliydi.

Ayrıca bir Bohemya eyaleti haritası üzerinde doğum yerlerini inceleyerek yurtseverlerin gençlik yıllarını şekillendirip sarmalayan okul dahili ve haricindeki çevre meselesine bir katkı da bulunabiliriz. Eyalet genelindeki dağılım hiçbir suretle eşit bir dağılım değildi. Yurtseverlerin çoğunun doğum yeri önemli ölçüde en büyük yurtsever gruplarının bulunduğu, yurtseverler şebekesinin en yoğun var olduğu yerlerle çakışıyordu. Bu durum bilhassa Elbe Vadisi ve Kuzey Bohemya için geçerliydi; oysa Batı Bohemya'da yurtseverlerin doğum yerleri en çok daha güney ve güneydoğu istikametinde bulunuyordu. Doğum yerlerinin dağılımı ancak ortaokulu olan bütün kentler aynı zamanda geniş yurtsever gruplarının doğdukları yerler olduğu ölçüde ortaokul şebekesiyle örtüşmektedir.

Sonuç olarak Bohemya'daki yurtsever Çek cemaatinin toplumsal bileşimiyle ilgili çözümlememizin neticelerini bazı temel tezler geliştirerek özetleyelim.

1. B Evresi'nin başlangıcında en geniş yurtsever grubu ruhban sınıfı oluşturuyordu; B Evresi'nin sonunda ruhbanların oranı öğrenci ve memurların (yarısı senyörel memurlardı) oranıyla takriben aynı seviyeye gelecek biçimde azaldı.

2. Orta ölçekli zanaat üreticileri ile tüccarların *Matice česka'ya* katkıda bulunmaları ancak entelijansiya katkıda bulunmaya başladıktan epey sonra gerçekleşti. Milli hareketle yakın bağlantılı diğer yurtsever eylem ve aktivitelere katılımla ilgili kon-

trol amaçlı analizler zanaatkârların yurtseverlerin düzenlediği eylemlere katılım düzeyinin en nihayetinde seküler entelijansiyanın katılım düzeyiyle eşit duruma geldiğini ortaya koymuştur. Aynı kontrol analizleri B Evresi'nin sonuna doğru ruhban sınıfının katılım oranındaki düşüşün ilk istatistik tablomuzda belirtilmiş olandan daha belirgin olduğunu göstermiştir.

3. Yurtseverlerin çoğu şehirlerde faaliyet gösteriyordu, Prag'daki yurtseverler B Evresi'nin başlangıcında sonuna göre daha büyük bir rol oynamışlardı.

4. Bohemya toprakları üzerinde yaşayan yurtseverlerin dağılımı oldukça düzensizdi; dağılımın en güçlü olduğu bölgeler Elbe Vadisi'nin orta kısmı, Doğu ve Kuzey Bohemya'nın komşu mıntıkalarıydı. Sazava Irmağı'ndan Brdy Dağları'na uzanan hattın genel olarak güney tarafında diğerine kıyasla daha zayıf bir yurtseverler topluluğu olduğu tespitini yapabiliriz.

5. Zanaatkârlar ile tüccarların en yüksek katılım oranına sahip olduğu yurtsever gruplar özellikle Elbe Vadisi'nin milli bakımdan daha faal bölgesinde yoğunlaşmışlardı. Umumiyetle önemli ölçüde seküler entelijansiyanın egemen unsur olduğu Batı ve Kuzey Bohemya'da yer alıyorlardı. Öte yandan güney ve güneydoğudaki pek çok yurtsever grubun hâkimiyeti ruhban sınıfındaydı (ortaokulu olan şehirler hariç).

6. Toplumsal köken bakımından en büyük grup olan şehir kökenli yurtseverlerin ekseriyetini zanaatkâr ve tüccar çocukları (erkek) meydana getiriyordu. Aileleri köylü olan yurtseverlerle entelektüel ailelerden gelen yurtseverler en son nesil yurtseverler arasında en yüksek orana sahipti.

7. Yurtsever entelijansiya mensuplarının doğum yerleri genel olarak yurtsever cemaat ağlarının en yoğun olduğu ve ortaokulu olan şehirlerle aynı bölgelerde yoğunlaşıyordu.

8. Gerçekte Çek milli uyanış hareketinin toplumsal bileşiminin analizine tahsis edilen bu bölümün aynı zamanda yöntembilimsel bir meramı da söz konusudur. Yöntemin uygunluğunu ve günümüze kadar gelen malzemenin mukayese imkânlarını deneme ve ayrıca güvenilirliği açısından bir ölçü sağlama niyeti taşımaktadır. Bohemya'yla ilgili sahip olduğumuz zengin mal-

zeme sayesinde incelememizin daha sonraki rotası bakımından temel öneme sahip üç sonucu test edebildik.

(a) Yurtsever basının desteklenmesi, dağıtımında yer alma ve basına yapılan bağışlarla ilgili kıstas yeteri derecede temsili bir yurtsever seçimi açısından güvence sağlar.

(b) Yurtsever grupların kökeni ve toplumsal bileşiminin analiz sonuçları hatasız bir sayılar kümesi değildir, yine de, yapının iç çelişkileri hariç tutarlı bir görüntüsünü verir ve rasyonel bir biçimde karşılaştırılabilir. Aynı oranların, sayısal olarak daha zayıf yurtsever gruplardan tamamen rastgele yapılan seçimlerde tekrar edişi bunu kanıtlar.

(c) Yine benzer biçimde, yurtsever topluluklar ile yurtseverlerin doğum yerlerinin kartografik bir projeksiyonu, milli hareketin toplumsal yapısına ilişkin bilgimizi önemli ölçüde zenginleştiren ve netleştiren sağlam veriler sağlar.

Yukarıda söz edilen sonuçlar, konuyla ilgili malzemeleri daha az olsa dahi diğer milli hareketlerle ilgili toplumsal analizimize devam etmemizi meşrulaştırır.

Diğer milletlerin yurtsever topluluklarının benzer bir analizinin sonuçlarının mukayese edilmelerine ancak yurtsever topluluğun oluşturduğu yapının daha bütünlüklü bir sunumu ve yorumunun izin vereceğini kanıtlamış olduk. Kitabın birinci bölümünde formüle ettiğimiz metodolojik çıkış noktası böylelikle teyit edilmiştir.

Çek milli hareketinin veyahut en azından B Evresi'nin Avrupa'daki kıyaslanabilir millet inşa sürecinin mutlak kronolojisindeki seçkin konumu, Çek milli hareketinin başlangıcının güçlü birleştirici unsurlara dayandığı ve bu unsurların da o dönemde Avrupa'daki diğer ezilen milletlerinkine göre daha güçlü ve gelişmiş olduğuna tanıklık eder. Siyasal ilişkiler açısından özellikle önemli bir etmen, uzun bir süredir pratik bir değeri olmadan boş bir biçim olarak var olan ancak buna rağmen milli bilincin uyanışında bir araç rolü oynayan siyasi birlik ve bağımsızlık geleneğiydi. Bu olgu egemen sınıfın tabakalarında doğrudan doğruya "Landespatriotismus" biçiminde tezahür etmiş, tebaalarını da dolaylı olarak etkilemiştir. Aşağı yukarı eklesias-

tik bir birime –Prag başpiskoposluk bölgesi– tekabül eden siyasal bir birliğin biçimsel varlığı iyi tanımlanmış bir mevcudiyete –Bohemya Krallığı– aidiyete dair temel farkındalığının kaynağı olmuştur. Tabii siyasal ilişkilerin kısmen ayrıştırıcı etkisi olan bir veçhesi de söz konusuydu; Çek milletinin yatay düzlemde birbiriyle herhangi bir siyasi bağlantısı olmayan iki hatta üç tarihsel birimin (Bohemya, Moravya ve ilaveten Avusturya Silezyası) coğrafyasında ortaya çıkmış olduğu da bir gerçektir.

Ayrıca bölgesel yapı da, özellikle Bohemya örneğinde, milletin oluşumuyla bağıntılı ilişkilerin hızlı biçimde gelişmesine müsaitti. Eyalet, geçmişi çok gerilere uzanan doğal sınırlara sahipti ve organik içyapısı ve genelde demiryolu çağının başlamasından önce bile bölgenin Çekçe konuşulan (muhtemelen Güney Bohemya hariç) bütün kesimleriyle iyi ilişkilere sahip Prag gibi sabit merkeziyle birleşik bir bütün oluşturuyordu. Bohemya'daki Çek topluluk başka milletlerin oturduğu yerleşim adacıklarının yahut karma dil bölgelerinin olmadığı, geniş yerleşim bölgelerine ayrılmamış yekpare bir coğrafyada yaşamaktaydı.

Çek milli hareketi manüfaktür üretim sisteminin zaten gelişkin olduğu bir dönemde doğmuştu ve zaten B Evresi zarfında da sanayi devrimine geçiş sürecini yaşamaktaydı. Dolayısıyla, teorik olarak baktığımızda, üretici güçlerin gelişiminin çıkarları ile iktisadi yaşamın feodal denetimi arasındaki ciddi oransızlık bütünleşme açısından önemli olacaktı. Ne var ki ilk başlarda manüfaktür ve sanayi alanındaki müteşebbislerin bila istisna Alman (Avusturya) milletinin yönetici sınıfına mensup olmalarından ötürü fiiliyatta bu çelişki milli açıdan bütünleştirici bir önem taşımıyordu. Üstelik toprak sahipleriyle tabiyetlerindeki köylüler arasındaki sınıf karşıtlığı ile bu iki sınıf arasındaki dilsel ayrılık koşut biçimde B Evresi'ne kadar devam etmişti. Eyalet dahilindeki iktisadi bağları güçlendiren bir etmen olarak manüfaktür ve fabrika üretiminin yarattığı, dolaylı olarak hissedilen, bütünleştirici etki daha önemliydi. Lakin bu açıdan önemli bir diğer birleştirici etmen de şehir ile kırsal kesim arasında düzenli bir mübadele ilişkisine sahip geleneksel yo-

gun şehir yerleşmeleri şebekesiydi. Tabii bu mübadele ilişkileri milli karşıtlıklar üzerinde doğrudan bir tesiri olmasa da iletişim imkânlarını ve Çek burjuva tabakasının öz bilincinin ortaya çıkışını etkilemiştir.

A Evresi'nden B Evresi'ne geçiş döneminde bütünleşme açısından önemli bir unsur da kültürel ilişkilerdi. Maria Theresa'nın eğitim reformu Bohemya topraklarının bütünü üzerinde düzenli bir okul sisteminin temellerini atmıştı. Bu okullardaki eğitim seviyesi, bilhassa kırsal kesimde, çok düşük olmasına rağmen genelde okuryazarlığın ve okuyucu kitlesinin genişlemesinin önkoşullarını yaratmıştı. Ezilen milletin topraklarının tam da merkezinde, Prag'da yer alan, diploma düzeyindeki öğrenimin ekonomi dışı kısıtlamalara tabi olmaktan çıktığı üniversite bütünleşme açısından özgül bir vasıtaydı. Kültürel alanda Çek milli hareketi oldukça gelişkin bir kadim edebiyattan destek alabiliyordu. Ayrıca edebi dil olarak Çekçenin oluşumu açısından önemli bir husus da Bohemya'daki diyalektlerin sadece çok küçük farklarla birbirlerinden ayrılmış olmalarıydı. Dinî ilişkilerin önemli bir sonucu A Evresi'nin kapsadığı dönem içinde en geniş iletişim araçlarını denetleyen Katolik Kilisesi'nin başlangıçta milli dil hareketine karşı nötr bir tutum takınmıştı. Bu durum fiili olarak kilisenin alt kademe ruhbanların yurtseverlerin yürüttüğü eylemlere katılmalarını yasaklamayı reddedişi şeklinde tezahür etmiştir.

Demek ki B Evresi'nin başlangıcında diğer küçük milletlerle mukayese edildiğinde durum Çek milli hareketi açısından oldukça elverişliydi. Koşullar lehte olmasına rağmen milli bilincin kazanılması süreci neden bu evrede bu denli yavaş ilerlemişti? Bunun nedeni en başta, siyasi düşüncelerin ifade edilmesini, toplumsal faaliyetin bütün örgütlü biçimlerini yasaklayan Avusturya devletinin baskı ve zulüm politikasıydı. Bu aynı zamanda yurtseverlerin halk kitlelerinin maddi çıkarları alanında yeterince geniş bir taban bulamadıkları bir dil programıyla yetinmek zorunda kalmalarının diğer bir nedeniydi. Çek toplumunun yurtseverlerin liderliğinde ortak bir çıkar etrafında bir araya gelebilmeleri yurtseverlerin şehirli topluluk açısın-

dan son derece az önem taşıyan köylü meselesiyle ilgili antifeodal bir konum benimsemeleri halinde ancak mümkün olabilirdi. Çek toplumu kapitalist ilişkilerin ileri derecede gelişmiş olması dolayısıyla öylesine farklılaşmıştı ki toplumun milli bilinç oluşturulmadan önce tek bir müşterek çıkar etrafında birleşmesi söz konusu değildi. 19. yüzyılın ilk yarısındaki koşullar altında ulusal topluluk içinde mutabakat düzeyinin yükseltilmesine yönelik çalışmaların hızıyla, aynı yüzyılın ikinci yarısında ulaşım devrimi ile iletişim alanındaki ilerlemelerin yaratmış olduğu hız elbette aynı olamazdı.

10

DEVRİMSİZ BÜTÜNLEŞME: FİNLİLER

12. yüzyıl ile 14. yüzyıl arasındaki dönemde bugünkü Finlandiya toprakları İsveç Krallığı'nın bir parçası haline gelmiş ve 18. yüzyıla kadar da öyle kalmıştı. Gelgelelim bu çerçeve içinde herhangi bir özel konuma sahip değildi: Finlandiya tabiri sadece coğrafi bir tanımlamaydı. İsveç'in genişleme ve sömürge faaliyetlerine başlamasından itibaren iki milliyetten oluşan bir halk bu topraklarda yaşıyordu. Nüfusun mutlak çoğunluğunu oluşturanlar Finlilerdi. Güney ve güneybatı sahil kesiminde yaşayan İsveçliler sadece yönetici sınıf mensuplarından oluşmuyordu, aynı zamanda şehirli nüfus ve uzun zamandır yerleşik yaşayan köylüler de İsveçliydi.

Reformasyon döneminde yazılı bir Fin edebiyatı yaratma doğrultusundaki ilk girişimler Piskopos Mikael Agricola'nın ismiyle ilişkilidir. 18. yüzyılın ilk yarısında Fince konuşan halkın dili ve kültürüne yönelik ilginin işaretlerini görmek mümkündür. Yüzyılın ortalarında ve sonlarında Finlandiya'da yaşayan soylular arasında, bölgesel yurtseverlik –"Landespatriotismus"– anlamında bir Finli olma bilincinin somut belirtileri görülmeye başlamıştı.

Finlandiya tarihinde önemli bir dönüm noktası 1809 yılında ülkenin Rusya ile birleşmesi oldu. Bu değişiklikle birlikte ül-

kenin politik yaşamı esaslı bir değişime uğradı. İsveç devletinin ayrılmaz bir bileşeni olmaktan çıkıp Rus monarşisi çerçevesi içinde bağımsız bir idari birim haline geldi. Fin ulusal bilinci 1809 yılı sonrasında bariz bir dönüşüm geçirdi. Yavaş yavaş ortaya çıkmakta olan yeni Finlilik bilinci milli varoluşun asli unsuru ve önkoşulları olarak dil ve kültüre öncelik vermişti.

Dilsel ve kültürel anlamda yeni bir milli hareket dalgası, muhtemelen 1820'lerde geliştirmeye başladığı, 1840'larda kategorik taleplerin sistematik bir toplamı haline gelmiş radikal bir yurtsever programın tasarlayıcısı Johan Wilhelm Snellman'ın şahsiyetinde canlanmıştı. Halkın milli bilincini şekillendirip, radikal yurtsever programı yaygınlaştırma gayretleri 19. yüzyılın ilk yarısının kırklı ellili yıllarına tesadüf eder; bu da B Evresi'nin başlangıcını en geç bu döneme yerleştirmemizi sağlar.

Çar II. Aleksandr'ın (1855) tahta çıkışı radikal Fin yurtseverler –*Fennomen*– açısından avantajlı bir durum yaratmıştı. 1860'larda bir dizi başarı kaydettiler. 1870'lerin sonunda Fin milli hareketi çoktan kitlesel bir nitelik kazanmıştı: B Evresinin başarılı biçimde tamamlanmasını en geç 1880'lere tarihlendirebiliriz.[1]

Bu yıllar itibarıyla Fin toplumunun farklı katmanlarının milli harekete yönelik tutumu hakkında neler biliyoruz? Fin milli hareketinin toplumsal temelleri mesela Baltık devletlerine geldiğimizde görebileceklerimizden çok daha çeşitli ve karmaşıktı. Temel kıstas olarak tek tek zümrelerin resmî bakış açısını alacak olsaydık şüphe yok ki çok basit bir görüntü elde ederdik: Burjuva zümresinin önde gelen şahsiyetleri İskandinavya-

1 Finlandiya'nın diğer dillerde yazılmış kısa bir tarihi için bkz.: E. Jutikkala, *A History of Finland* (Londra, 1962); M.G. Schybergson, *Geschichte Finnlands* (Gotha, 1896); ve *Politische Geschicte Finnlands 1809-1919* (Gotha, Stuttgart, 1925); J.H. Wuorinen, *Nationalism in Modern Finland* (New York, 1931); P. Sheibert, "Finnland zur Zeit Kaiser Nikolaus I", *Jahrbücher für die Geschichte Osteuropas* 5, 1940, s. 142 vd.; milli hareketin tarihi hakkında, bkz. P. Renvall, "Zur Organisations-und-Sozialgeschichte der finnisch-nationalen Bewegung in 19. Jahrhundert", *Sozialstruktur und Organisation europäischer Nationalbewegungen* (Münih, Viyana, 1971), s. 156 vd.; A. Kemiläinen, Nationalism. Problems Concerning the wod, *the Concept and Classification* (Jyväskyylä 1964); K.R.W. Wikman, "Den sveska nationaliteterrörelsen", *Detsvenska Finland* II 2 (Helsinki, 1923), s. 327 vd.

cılığa olan yakınlıklarını açıkça ortaya koyarken, zümre olarak telakki edilen soylular da ruhbanlar da hâlâ resmî dil olarak İsveççenin korunmasından ve bölgesel yurtseverlikten yana olduklarını beyan etmişlerdi.[2] Dolayısıyla Finlandiya'daki milli hareketin B Evresi'nin esas temelini köylülük mü teşkil ediyordu? Çeşitli zümrelerin tutumları temelinde böyle bir sonuca varmak yanlış olurdu. 1860'lara dek kırsal nüfus arasında milli bilincin olduğuna dair özellikle göze çarpan herhangi bir kanıt yoktur. Bu dönemde ortaya çıkan tüm çatışmalar toplumsal farklılıklardan kaynaklanmaktaydı.[3] Kırsal alanda yaşayan İsveççe konuşan halkla Fince konuşan halkın birbiriyle temas halinde bulundukları noktalarda herhangi bir kronik veyahut ulusal gerekçeli rekabet söz konusu değildi.[4] Yönetici sınıf kırsal nüfusun milli bakımdan şekilsiz nitelikte oluşunun zaten farkındaydı. Finli yurtseverlerin (*Fennomen*) kırsal bölgelerde toplumsal taban bulmaması gerekiyordu. İşte hem Çar yetkililerinin hem de İsveç bürokrasisinin kırsal kesimdeki genç nüfusunun toplumsal yükselişini önlemek üzere kasıtlı ve kararlı gayretleri bundandı.[5]

Dolayısıyla halihazırdaki literatürün mutat olduğu üzere Fin milli uyanışının erken safhalarında entelijansiyanın oldukça küçük bir kesiminden destek bulduğu yolundaki görüşü destekliyor olması şaşırtıcı değildir.[6] İlk yurtsever çağrılar özellikle entelijansiyayı muhatap almıştı.[7] 19. yüzyılın kırklı, ellili yılları boyunca bu çağrıların genç entelijansiya mensupları ve öğrenciler tarafından olumlu kabul gördüğü ileri sürülmüştür. Çağdaşları Fennomen hareketini bazen nesiller arası çatışmanın

2 L. Krusius-Ahrenberg, *Der Durchbruch des Nationalismus und Liberalismus im politischen Leben Finnlands 1856-1863* (Helsinki, 1934), s. 19; R. Johansen, "Skandinavismen i Finland", *Historiska och litteraturhistoriska studier* 6, 1930, s. 321 vd.

3 P. Scheibert, "Finnland...", s. 168-9.

4 Wuorinen, *Nationalism*, 2.47.

5 H. Waris, *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne* (Helsinki, 1948), s. 17.

6 Krusius-Ahrenberg, *Durchbuch*, s. 16.

7 Bkz. A. Arvidsson, *Finlands nuvarande statsförfattning* (Stockholm, 1841). "The patriots did not count on the nobility" (Scheibert, "Finnland...", s. 156).

bir sonucu olarak yorumlamıştı.[8] Bu demekti ki okuldan mezun olan yurtsever öğrenciler daha sonra yurtsever memurlar, ruhbanlar vb. olmuşlardı. Bu şekilde Fin milli uyanışının toplumsal temeli gerçekten daha genişlemiş midir?[9] Öyle ise, bu grubun milli faaliyetlerini bilfiil hangi tabakalar desteklemişti? Bütün bu örneklerde Finli yurtseverlerin toplumsal kökenine dair düşünceler bu yurtseverlerin halk tabakalarından geldiklerine ilişkin genel açıklamalarla sınırlıdır. Somut durumu tespit etmeye yönelik yegâne girişim, genç yurtseverlerin kırsal kökenli ruhbanların oğulları olduğunu, kısmen de şehir kökenli ailelerden geldiklerini belirtmiştir.[10]

Şimdi yurtsever grupların *toplumsal bileşimi* ve mensuplarının toplumsal kökeniyle ilgili kanıtlardan bazı kesin veriler çıkarmaya çalışalım. Kuruluşundan itibaren Fince popüler çalışmalar ve Fin etnik grubuyla ilgili literatür yayımlamayı gözeten önde gelen örgütlenme Fin Edebiyat Topluluğu'nu çözümleyerek başlayalım. Topluluk ayrıca Fin dili ve başka konuların araştırması için de destek sağlıyordu. Böylelikle, Estonya Edebiyat Topluluğu ile biraz da *Matice česká*'nın ilk evrelerindeki haline benzer bir konuma sahipti. Hareket içindeki köktenciler ile ılımlılar arasındaki çatışmayı önceliyor olması sebebiyle incelemeyi istediğimiz üye toplamlarının seçimi açısından nihai tarih olarak 1856 yılını seçtik. Ancak toplumsal bileşimin daha ileri gelişimini 1870'li yıllara kadar izleyeceğiz. Ayrıca topluluk B Evresi'nin başlangıcında geniş bir Finli yurtseverler cephesini bir araya getirmiş olması dolayısıyla başlangıcında eski tarz bir "Landespatriotismus" olarak da kabul edilebilir.[11]

1856 senesinde üye sayısı 950'den fazla olan bu grubun toplumsal bileşiminin gelişimini her yıl katılan yeni üye gruplarının toplumsal bileşimine bakarak hemen oluşturabiliriz (Tablo

8 Bu ifadenin anlamı bir tür olguda uzlaşma girişimidir. Bunun güvenirliği kanıtlanmadan kabul edilmemelidir (Krusias-Ahrenberg, Durchhruch, s. 84 ve 116).

9 Scheibert, "Finnland...", s. 187.

10 Scheibert, "Finnland...", s. 164-5.

11 Fin Edebiyat Topluluğu'nun niteliği hakkında, bkz. Schybergson, *Geschichte Finlands*, s. 591-2.; ve Wuorinen, *Nationalism*, s. 76-7.

TABLO 14
Fin Edebiyat Topluluğunun 1831-1875 Yılları Arasındaki
Yeni Üyeleri (yüzde olarak)

	1831	*32-3*	*34-5*	*36-7*	*38-9*	*40-1*	*42-3*	*44-5*	*46-7*	*48-9*	*50-51*	*52-6*	*57-66*	*67-75*
Üst düzey memurlar, soylular	10	6	19	17	17	11	6	10.5	7	4	14	6	10	5
Tüccarlar, Zanaatkârlar	–	3	4	8	4	4	3	8	7	5	15	19	14	10
Serbest Meslekler	45	19	5	6	17	11	3	1.5	1.5	4.5	4	7	12	4
Memurlar	4	9	19	16	12	13	6	20	12	8	20	23	17	10
Öğretmenler	4	7	5	4	8	6	13	8.5	8	5.5	6	1	15	19
Ruhbanlar	31	34	35	24	17	24	17	12	19	6.5	10	18	12.5	8
Öğrenciler	2	20	11	17	17	29	43	35	30	45	8	13	4	39
Subaylar	4	2	1	6	8	2	6	–	1.5	2	23	4	2	2
Köylüler	–	–	1	1	–	–	–	4	2	5	–	–	8	0
Yevmiyeli işçiler	–	–	–	1	–	–	3	–	1.5	3	–	–	0.5	2
Kadınlar	–	–	–	–	–	–	–	0.5	10	13	–	–	5	1
Toplam % olarak	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Yeni üyelerin toplam sayısı	51	102	75	83	23	54	31	140	135	111	57	79	298	99

14).[12] Daha sonra, incelediğimiz dönemi dört evreye bölüp her grubun toplumsal bileşimini ayrıntılı olarak çözümleyebiliriz (Tablo 15). Memur ve öğretmenlerin oranı artarken ruhban sınıfının başlangıçta yüksek olana oranı keskin biçimde düşmüştür. Tüccarların sergiledikleri yüksek ilgi bilhassa çarpıcıdır. Topluluğun edebi karakterinin toplumsal tabanının oluşumunda kısıtlayıcı bir etkiye sahip olduğu açıktır; kitlesel hareketin ortaya çıktığı dönemde bile geniş halk tabakaları açısından bir çekiciliği yoktu. Özellikle 1860'lı ve 1870'li yıllardaki yeni üyelerinin toplumsal statüleriyle ilgili veriler bunu kanıtlar.

Viipuri'deki Fin Edebiyat Topluluğu'nun toplumsal bileşimi bu tanımlamadan önemli bir sapma gösterir. Bu topluluğun 1840'larda sayısı yaklaşık 500 olan üyelerinin beşte biri köylülerden oluşmaktaydı. Memurlar, özellikle de hukuk alanında çalışanları topluluk içinde başı çekiyordu. Topluluğun faaliyetleri arasında Fin diliyle ilgili çalışmalar 1840'lar gibi erken bir tarihte bile önemli bir ağırlıktaydı, aynı zamanda toplumsal bileşimdeki farklılık da buna tekabül ediyordu. Elbette burada tayin edici unsur asla köylüler olmadı. Bilakis, polis gözetiminin daha sıkı hale geldiği 1848 yılı sonrasında topluluğun yöneticileri Çar polisinin "İnsanları galeyana getiriyorsunuz," temelli baskılarına kolay bahane sağlamamak amacıyla köylüleri gelecekteki üye toplantılarına davet etmeme kararı almıştı.[13]

Fin Edebiyat Topluluğu'nun bileşimi, konuştukları asıl dil ne olursa olsun kültürel konulara ilgi duyan Finlandiya sakinlerinin oluşturduğu toplumsal yelpazeden esaslı bir farklılık gösteriyor muydu? Bu soruyu yanıtlayabilmek için hangi milliyetten olursa olsun sanat dostlarını bir araya getirmiş, programı tamamen kültürel nitelikli, hatta dili ve muhtevası İsveççe olan bir örgütlenmenin, Fin Sanat Cemiyeti'nin 1851'e kadar-

12 Bkz. *Förteckning öfver Finska-Litteratur-Sällskapets i Helsingfors Ledamöter ifran dess stiftelse intill den 16. Mars 1856* (Helsinki, 1856). Daha sonraki dönemdeki bu üye listelerinin devamı için bkz. *Luettelo Suomalaisen Kirjallisuuden Sueran, Jäsenistä* (Helsinki, 1876).

13 Y. Teperi, "Vanhan Suomen Suomalaisuusliike I", *Historiallsia tutkimuksia* 69 (Helsinki, 1965), s. 274-5 ve 277.

TABLO 15
Fin Edebiyat Topluluğu'nun 1831-36 Yılları Arasındaki Üyelerinin Toplumsal Konumu (yüzde olarak)

	Dönemler				
	1831-6	*1837-43*	*1844-9*	*1850-6*	*1856'daki toplam*
Toprak sahipleri	1.	1.0	1.0	1.0	13
Üst düzey memurlar, yüksek ruhban	12	11.5	9.0	9.5	88
Toprak sahipleri ve üst düzey memurların toplamı	13	12.5	9.0	9.5	101
Tüccarlar, müteşebbisler	3.0	3.0	3.0	4.5	43
Zanaatkârlar	0.5	1.0	2.5	3.0	30
Üst ve orta sınıf burjuva toplamı	3.5	4.0	5.5	7.5	73
Doktorlar	9.0	8.5	6.0	7.5	70
Profesörler	8.0	6.0	3.5	4.0	39
Toplam serbest meslekler	17.0	15.0	10.0	12.0	117
Memurlar	11.5	12.5	14.5	19.5	181
Ruhban	31.5	29.0	22.5	24.5	230
Jimnazyum öğretmenleri	4.5	4.0	4.5	6.5	58
İlkokul öğretmenleri	1.0	2.5	4.5	4.5	42
Öğretmenler toplamı	5.5	6.5	9.5	11.0	100
Öğrenciler	14.0	16.0	19.0	5.5	51
Subaylar	2.5	3.5	2.5	4.0	36
Köylüler	1.0	0.5	2.0	1.5	16
Ücretli emekçiler	0.5	0.5	1.0	1.0	7
Kadınlar	-	-	3.5	3.0	30
Sayısal toplam	275	420	808	941	941
% toplam	100	100	100	100	

ki üye listelerinin bize sunduğu malzemeyi karşılaştırma yapmak için kullanabiliriz. Dolayısıyla böyle bir analizin sonuçları dili İsveççe olan ama İsveç milliyetine meyletmeyen, milli değil kültürel bir örgütlenmenin toplumsal bileşimi açısından bir örnek sunacaktır.[14] Tablo 16 daha önce bahsedilen iki yurtsever topluluğun toplumsal bileşimine tamamen zıt bir durum sergiler: Bu tabloda toplumun en üst tabakası yani "soylular" mut-

14 *Finska Konsföreningens Matrikel vid årsdagen den 10. Mars 1851.*

TABLO 16
Fin Sanat Cemiyeti'nin 1850 Yılına Kadarki Üyeleri

Soylular, Üst düzey memurlar	% 24.1	
Tüccarlar, müteşebbisler, zanaatkârlar	% 25.5	(%18.5'i tüccarlar)
Memurlar	% 19.2	(% 8.3'ü hâkimler)
Serbest meslekler	% 10.8	(% 5'i doktorlar, % 4.1'i öğretmenler)
Ruhbanlar	% 2.9	
Öğretmenler	% 2.1	
Subaylar (soylu olmayan)	% 5.0	
Öğrenciler	% 2.9	
Kadınlar	% 5.0	
Muhtelif	% 2.5	
Toplam	%100.0	

lak bir üstünlüğe sahiptir; öncü rolü oynayan ise yönetici sınıf mensupları ile entelijansiyanın bu sınıfla rabıtalı olan kısmıdır.

Yurtsever cemaatin toplumsal bileşimiyle ilgili kavrayışımızı derinleştirmek amacıyla, B Evresi boyunca ve C Evresi'nin başlangıcında faal olan, entelektüel ve siyasi hayatın önde gelen 200 şahsiyetini tespit ederek bir grup oluşturduk.[15] Seçim kıstasları, Tablo 17'de görülebileceği gibi bu yurtsever grubun toplumsal bileşiminde çarpıklık ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu yüzden de sanatçı, profesör yüksekokul (jimnasyum) öğretmenleri gibi kültür işçilerine verilen oranlar ilgisiz biçimde yüksektir. Bu çarpıklığın sonuçlarını dikkate almazsak listenin oransal temelde Fin Edebiyat Topluluğu'nun bileşimiyle ilgili verileri doğruladığını belirtebiliriz: serbest meslek grubunu bir yana bırakırsak fark, Fin milli hareketinin önde gelen şahsiyetleri arasında memurların oranının kısmen düşük oluşundan ibarettir.

Fin Edebiyat Topluluğu'nun Turku'daki Akademi'de ya da 1828'den sonra Helsinki Üniversitesi'nde öğrenim görmüş tüm yurtseverlerinin *toplumsal kökenini* öğrenebildik.[16] Haklarında

15 Bu grubun seçimine temel teşkil eden eser *Finsk biografisk handbok*,. Ed. T. Carpelan (Helsinki, 1903). Benimsenen belirleyici kıstas dergicilik ve örgütsel aktivitelerinin dilsel niteliği ve mahiyetiydi. J. Hučko'nun Slovakya'da edebi alanda aktif bir yurtsever grupla ilgili olarak kullandığı kıstas da genel anlamda buydu. Bkz. s. 166-167.

16 Biyografik veriler, Turku (bo) ve Helsinki (Helsingfors) için hazırlanan öğren-

TABLO 17
19. Yüzyılın Ortalarında Fin Milli Hareketinin Öncülerinin Toplumsal Bileşimi (yüzde olarak)

	1856'da Fin Edebiyat Toplumu üyeleri	*Lider yurtseverler ve aktif gazeteciler*
Toprak sahipleri, üst düzey memurlar, piskoposlar	10.5	3.0
Tüccarlar, müteşebbisler, zanaatkârlar, burjuvalar	7.5	5.5
Memurlar	19.5	5.5
Profesörler, ressamlar	4.0	33.5
Diğer serbest meslekler	8.0	6.5
Ruhbanlar	24.5	15.5
Gymnasia'daki öğretmenler	6.5	21.0
Diğer öğretmenler	4.5	3.5
Subaylar	4.0	1.5
Öğrenciler	5.5	–
Köylüler	1.5	4.0
Ücretli emekçiler	1.5	1.0
Kadınlar	3.0	–
Toplam	100.5	100.5

bu şekilde bilgi sahibi olduğumuz 400'ü aşkın sayıda bir topluluk yurtsever entelijansiyanın toplumsal kökenini belirlememizi sağlayacak yeterlilikte bir temsil niteliğini haizdir, ne var ki bu veriler genel olarak yurtseverlerin toplumsal kökeni açısından yeterli değildir (bkz. Tablo 18). İncelediğimiz grubun önemli bir bölümü ruhban ve memur ailelerden gelmekteydi (hep beraber yarısından fazlası), onları burjuvazi ve küçük burjuvazi kökenli olanlar izliyordu. Yurtsever entelijansiyanın oluşumunda köylüler ve şehir kökenli alt tabakanın oranı kayda değer düzeyde değildi. Belirtilen toplumsal gruplardan gelen yurtseverlerin oranları nesilden nesile muazzam farklılıklar gösteriyordu. En eski yurtseverler kuşağında hâkim unsur ruhbanlardı. Asker oğulları güçlü bir grup oluşturuyordu, il-

ci kayıtlarına dayanılarak oluşturulmuştur: □*bo Akademis Studentmatrikel* ıı ed. V. Lagus (Helsinki, 1895); *Helsingfors Universitets studentmatrikel 1820-1852*, ed. T. Carpelan (Helsinki, 1928-30). Şimdilerde, günümüz tarihçileri dikkatlerini öğrencilerin siyasi ve kültürel aktivitelerine yöneltmektedir: M. Klinge, *Studenter och idéer. Studentkåren vid Helsingfors universitet 1928-1960*, 3 cilt (Helsinki, 1969-75).

TABLO 18
Mevcut Toplumsal Statüleri İtibariyle Milli Eğilimli Fin Entelejansiyasının Toplumsal Kökeni (yüzde olarak)

Ebeveynlerin meslekleri	*Yurtseverlerin toplumsal statüleri*						
	Serbest meslekler	*Memurlar*	*Ruhban*	*Öğretmen*	*Diğerleri*	*Toplam No.*	*%*
Toprak sahipleri, üst düzey memurlar	12	12	1	–	12	34	8
Tüccarlar,	10	5	4	5	17	32	8
Zanaatkârlar, müteşebbisler küçük burjuvazi	6	7	8	11	6	32	8
Serbest meslekler	7	3	2	9	6	21	5
Memurlar	32	33	18	21	11	123	23.5
Ruhban	20	20	37	34	33	118	28.5
Öğretmenler	1	–	–	1	–	2	0.5
Subaylar	7	13	9	9	6	37	9
Köylüler	–	1	12	6	5	21	5
Ücretliler, işçiler	5	1	9	4	4	18	4.5
Toplam %	100	100	100	100	100	100	100
Toplam sayı	61	101	90	80	78	411	–

TABLO 19
Doğum Yıllarına Göre Milli Eğilimli Fin Entelijansiyasının Toplumsal Kökeni (yüzde olarak)

Ebeveynlerin meslekleri	*Yurtseverlerin doğum tarihi*			*Helsinki'deki bütün öğrencilerin doğum tarihi*		
	Öncesi 1805	*1806-20*	*1821-36*	*1828-32*	*1839-44*	*1848-50*
Toprak sahipleri, üst düzey memurlar	6	5	11	7	7	9.5
Tüccarlar, zanaatkârlar, müteşebbisler	6	18	15	20	16	17.5
Serbest meslekler	-	4	7	2	4	4.5
Memurlar	9	26	24	20	25	29.5
Ruhbanlar	40	26	29	22	25	20
Öğretmenler	-	-	1	-	2	2
Subaylar	17	11	6	17	9	8
Köylüler	11	5	4	8	6	4
Ücretliler, işçiler	11	5	3	4	4	5
Toplam (sayısal)	35	179	198	434	468	201

ginç bir biçimde köylü çocukları da güçlü bir gruptu. Daha genç kuşaklarda memur ve burjuva ailelerden gelenlerin oranı artmıştı, ancak yönetici sınıftan gelenlerin oranı da yükselmişti. Yurtsever entelijansiya arasındaki toplumsal köken ve toplumsal statünün olağan özdeşliği zümre kökenli kapalı bir top-

lumsal örgütlenmenin bazı tabakalar arasında devam edişinin açık bir işaretiydi.[17]

Helsinki Üniversitesi öğrencilerinin tümünün karşılaştırılması yurtsever entelijansiyanın toplumsal kökeninin genel olarak öğrencilerin toplumsal kökenine nereye kadar tekabül ettiğini tahlil etme gayesi taşır. Buradaki farklılıklar gayet aşikârdır. Ruhban oğullarının yurtsever entelijansiya içindeki oranı genel olarak öğrenciler arasındaki oranından hayli yüksektir.[18] Tersine, burjuva aileye mensup yurtseverlerin oranı ve daha genç kuşak içinde köy kökenli yurtseverlerin oranı da tüm öğrencilerin ortalama oranından kayda değer biçimde daha düşüktü.[19]

Daha evvel bahsetmiş olduğumuz öncü yurtseverler grubu da mukayese açısından daha ileri bir imkân sunar (bkz. Tablo 20). Özellikle hem zanaatkâr kökenli ailelerden gelenlerin hem de köy kökenli bireylerin katılımlarının yüksek olması dolayısıyla bu grubun toplumsal kökeni Fin Edebiyat Topluluğu'ndaki yurtsever entelektüellerinkinden farklıdır; önemli bir olumsuz fark, memur kökenli ailelerden gelen öncü yurtseverlerin katılım oranının daha düşük olmasıydı. Bu durum, sayısal olarak güçlü "öncü şahsiyetler" grubunun konumlarını bir üniversite tahsili olmaksızın kazandıklarını ve bu yurtseverlerin bir kısmının ilk kez B Evresi'nin sonlarına doğru faaliyete başladıklarını gösterir.

Fin ulusal uyanışının *bölgesel dağılımı* Fin Edebiyat Topluluğu'nun üye sayısına bakarak tespit edilebildi. Belli ki üyelerin önemli bir kısmı sahil şehirlerinde yaşamıştı. Daha fazla ve kesin veriler yurtsever nitelikli süreli yayınların okuyucu kayıtlarından çıkartılabilir. Belirli posta ofislerine gönderilen, oradan da tek tek abonelere dağıtılan süreli yayınların sayılarıyla ilgili notlar anlamındaki bu tür kayıtlar Finlandiya'da günümüze de-

17 Bunun hakkında, Waris, *Suomalaisen*, s. 15-16.

18 Daha erken dönem için bkz. J. Koskinen, Klubbekriget (Helsinki, 1864), s. 20-1 ve 50 vd. Bölgesel olarak sınırlı bir yayın için bkz. S.E. ström, 'Ståndseamhälle och universitet. Universitetsbesöken som socialt fenomen i Österbotten 1722-1808', *Bidrag till kännedom of Finlands natur och folk*, H. 95, No. 1 (Helsinki, 1950).

19 Eğer H. Waris'in öğrencilerin yüzde 8'inin köy kökenli olduğu yolundaki iddiasını doğru kabul edersek bu farklılık daha çarpıcı bile olabilir (*Suomalaisen*, s. 11-12).

TABLO 20
Öncü Fin Yurtseverlerin Toplumsal Kökeni (yüzde olarak)

	Yurtseverlerin toplumsal statüleri				
Ebeveynlerin meslekleri	*Serbest meslekler*	*Tüccarlar, zanaatkârlar*	*Memurlar*	*Ruhban*	*Toplam*
Toprak sahipleri, soylular, üst düzey memurlar	10.0	-	11.0	6.0	8.5
Tüccarlar, müteşebbisler	12.0	18.0	-	6.5	8.0
Zanaatkârlar	10.0	18.0	11.0	13.5	12.0
Memurlar	3.0	9.0	35.0	11.5	12.0
Serbest meslekler	9.5	9.0	-	-	6.0
Ruhbanlar	29.0	-	11.0	44.0	25.0
Öğretmenler	6.0	-	-	-	3.5
Subaylar	8.0	-	23.0	6.5	7.0
Köylüler	9.5	18.0	11.0	6.5	13.0
Ücretliler, işçiler	3.0	27.0	-	6.5	5.5
Toplam	100.0	99.0	100.0	100.0	100.5

ğin korunmuştur.[20] Dolayısıyla yurtsever nitelikli gazete ve süreli yayınların abonelerinin sayısına ilişkin her bölge için nispeten kesin ve güvenilir verilere sahibiz demektir ki bu da ülkenin farklı bölgelerinde yurtseverliğin düzeyi hakkında tahminde bulunmamızı mümkün kılar. Bu malzeme, tek tek yerleşmeleri anlayacak şekilde kullanılamaz olması dezavantajına sahiptir; temel birim olarak yerel posta ofisi bölgeleriyle yetinmemiz gerekmektedir. Dolayısıyla yurtsever nitelikli yayınların dağılımında şehir ve köylerden ziyade bölgenin oynadığı rolden bahsetmek daha faydalı olacaktır. Posta bölgeleri ve yol hatlarıyla ilgili kıstasları devlet idaresi, dil ve coğrafi bölgelerle ilgili olanlarla birleştirerek ülkeyi alt bölgelere ayırdık. Bu temelde hazırlanılan Tablo 21'de, 1845 yılında (yani B Evresi'nin başlangıcında) *Saima* ve *Maamiehen Ystava* ile 1849, 1853 ve 1855 yılları itibariyle *Suometar* süreli yayınlarının üye sayılarına ilişkin veriler bir araya getirilmiştir.[21]

20 Bu tablo, P. Tommila'nın *Suomen lehdistön leviki annen vuotta 1860*'ta (Porvoo-Helsinki, 1963) sunduğu verilerden derlenmiştir.

21 Sadece bütün Finlandiya genelinde dağıtımı yapılan süreli yayınları ve okuma topluluklarının niceliksel gelişiminin net bir görüntüsünü verecek biçimde incelenebilecek olan yılları seçtik.

TABLO 21
Finlandiya'da Yurtsever Nitelikli Süreli Yayınlarının Abonelerinin Bölgesel Dağılımı

	Yayınlara göre abonelerin ayırımı			
	Saima	*Maamichen Ystävä*	*Suometar*	
Posta Merkezi (Bölge)	*1845*	*1845*	*1849+ 1853*	*1855*
Turku, Rauma, Pori, Naantali	105	185	135	483
Hameenlinna, Tampere	53	128	103	523
Vaasa, Kaskinen, Kristiina, Pietarsaari, Kokkola	54	92	34	278
Oulu, Raahe, Tornis	36	75	51	370
Helsinki, Karjaa, Ekenäs, Porvoo, Loviisa	151	63	204	237
Viipuri, Hamina, Lapperanta, Kakisalmi	78	196	134	598
Mikkeli, Heinola, Joroinen	33	43	70	264
Kuopio, Jyväskylä	91	177	78	442
Joensuu, Tohmajärvi, Savolinna, Sortavala	31	74	48	277

1840'larda yurtsever nitelikli süreli yayınların abonelerinin çoğu daha büyük şehirlerde – Helsinki (*Saima* 108 abone, *Maamichen Ystava* 41 abone), Turku (73 ve 108 sırasıyla) ve Viipuri (sırasıyla 43 ve 110) yaşıyordu. Viipuri şehrinde sayının yüksek oluşunu çevre bölgelerdeki aboneleri de kapsadığına hükmedebiliriz. İki süreli yayının basım yerinin Kuopio şehri olması nedeniyle Kuopio ve civarındaki kayıtlı abone sayısının yüksek oluşunu tayin edici bir kanıt olarak kabul edemeyiz. Yurtsever okuyucu kitlesinin sonraki gelişimi dikkat çekicidir: Abone sayısının en hızla yükseldiği bölgeler Hämeenlinna, Kuopio-Jyvaskylä ve Kuzey Karelia idi. Öte yandan Güney Karelia kısmen yurtsever içerikli yerel bir gazete olan *Sanaan Saattaja*'nın nüfuzu altındaydı. Okur kitlesinin bu gelişim doğrultusu bir noktaya kadar Fin ulusal uyanışının 1840'lara kadar esas itibariyle Turku ve Helsinki ile sınırlı kaldığını (ve gerçekte genel anlamda üniversite çevresinde) ve yurtseverliğin köylü, zanaatkâr yahut alt düzey memur ya da değil ülkenin iç kısımlarında yaşayanlar açısından yabancı bir kavram olduğunu söyleyen gele-

neksel anlatım biçimine koşutluk gösterir.[22] Eğer genel olarak yurtsever abonelerin en hızlı biçimde artış gösterdiği bölgelerle özellikle *Suometar*'ın abone sayısının yükseldiği bölgeleri birleştirirsek Finlandiya haritası üzerinde merkezinde Hämeenlinna olmak üzere her bir köşesinde Turku, Helsinki ve Tampere şehirlerinin olduğu bir bölgeyi kapsayan bir üçgen çizebiliriz. Kuopio şehri civarında da ayrı bir yoğunluk söz konusuydu.

Fin Edebiyat Topluluğu saflarından gelen yurtsever entelektüeller grubumuz çeşitli yerleşim yerlerinin dünyaya yeni yurtseverler getirirken oynadıkları rolü oransal olarak nispeten doğru biçimde tespit etmek için kullanılabilir: Yurtseverlerin yüzde 46'sı şehir, yüzde 54'ü kırsal kesimden geliyordu. Kırsal kesimden gelenler esas olarak köylü çocuklarıydı ancak ayrıca baba mesleği rahiplik olan geniş bir grup da vardı. Tablo 22 çeşitli bölgelerin temsilcilerinin net bir görüntüsünü verir.[23] Bu verileri bir harita üzerinde gösterecek olursak doğum yerleri açısından çarpıcı bir yoğunluk gösteren iki bölge ortaya çıkar: Toplam yurtseverlerin neredeyse yarısı Nylands bölgesi ile Mikkeli bölgesinin batı kenarındaki geniş bir alanda, yani Turku-Pori, Hämeenlinna'da doğmuşlardı. Bu da demektir ki yurtsever içerikli dergilerin en geniş okuyucu kitlesine sahip olduğu bölgede doğmuşlardı.

Şehrin büyüklüğü ile orada doğan yurtseverlerin sayısı arasındaki ilişki açısından üç grup ayırt edebiliriz: (a) yüksek bir yerli yurtsever oranı olan şehirler – Kuopio (sakinlerinin 91'e 1 oranında yurtsever olduğu), Pori (211), Hämeenlilla (238), Oulu (246), Viipuri (249), Helsinki (253), Tampere (264), Porvoo (278); (b) yerli yurtsever oranı daha düşük olan şehirler – Vaasa (372), Turku (433); ve (c) yurtsever ailelerden gelen oğulların oranının kayda değer olmadığı Raahe, Raumo, Kokkola, Loviisa ve diğer şehirler. Açık biçimde tayin edici olan öncellikle her şehirde Fin etnik grubunun ve ilgili toplum-

22 Wuorinen, *Nationalism*, s. 56. Kıyı kesimindeki başlıca kentler Krusius-Ahrenberg'in de işaret ettiği gibi (*Durchbuch*, s. 31) Svecoman (Svecomanian) hareketinin merkeziydi.

23 Tablo 22'ye doğum yerlerini kesin olarak tespit edemediğimiz toplam 65 yurtseverin olduğu köyü de ilave ettik.

TABLO 22
Doğum Yerlerine Göre Fin Yurtseverlerin Kökeni

	Doğum yeri		Toplam	
Bölge	Köy	Şehir	Sayısal	%
Hämeenlinna	22	10	35	9.5
Turku-Pori	20	49	69	19.0
Nylands	12	30	42	11.0
Mikkeli	20	8	28	7.5
Kuopio	20	12	32	9.0
Viipuri	7	23	30	8.0
Vaasa	21	16	37	10.0
Oulu	13	18	31	8.5
Bilinmeyen yer	65	-	65	17.5
Toplam	203	166	369	100.0

sal tabakaların temsil edilmiş oluşuydu: Oranları tespit ederken sadece her şehirde Fince konuşanların sayısını dikkate almış olsaydık (a) grubundaki şehirlerin sıralaması biraz daha farklı olurdu. Yine de bu kanıt B Evresi'nde yurtseverlerin faal olduğu bölgelere ilişkin daha önce çizmiş olduğumuz resmi genel hatlarıyla doğrular.

Yurtseverlerin B Evresi'ndeki aktivitelerinin bölgesel yapısını hareketin kitlesellik kazanmaya başladığı dönemle ilgili verilerle karşılaştırırsak Finli tarihçi Pirkko Rommi'nin de gösterdiği gibi ortaya bazı enteresan bulgular çıkar.[24] 1870'lerde Finli yurtseverler (*Fennomen*) bir yüksekokul (jimnazyum) kurmak amacıyla bağış toplamaya başladıklarında ülkenin neredeyse hemen her bölgesinden geniş bir karşılık gördüler. Bağışçıların sayısı on binlere ulaşmıştı; örgütlü tahsilatın yapıldığı en aktif bölgeler kısmen (B Evresi'ne benzer biçimde) Häme ile Savo'nun batısındaydı ancak kuzeybatı (Güney Ostrobothnia) ve doğu (Kuzey Karelia) istikametine doğru bir yön değişikliği olmuştu. Ülkenin güneybatısının öneminde kısmi bir düşüş söz konusuydu. Aynı zamanda yurtseverlerin yürüttüğü aktivitelerin niteliği ve kapsamında farklılıklar olduğu da akılda tutulmalıdır: Aktiviteler siyasallaşmıştı ve halkın daha geniş

24 P. Rommi, "Fennomanian 'liikannallepano' 1870-luvalla", *Turun Historiallinen Arkisto*, 281973, s. 253 vd. (özellikle s. 263'teki harita).

tabakaları tarafından daha anlaşılır hale gelmişti. Ayrıca C Evresi'nin başında yurtseverlerin toplumsal bileşimi de değişmişti: Köylüler en geniş grup olmuştu; tahsilli kesim içinde de ekseriyet teşkil edenler okul öğretmenleriydi.

B Evresi boyunca faaliyet gösteren Finli yurtseverlerle ilgili analizimizin sonuçlarını artık özetleyebiliriz.

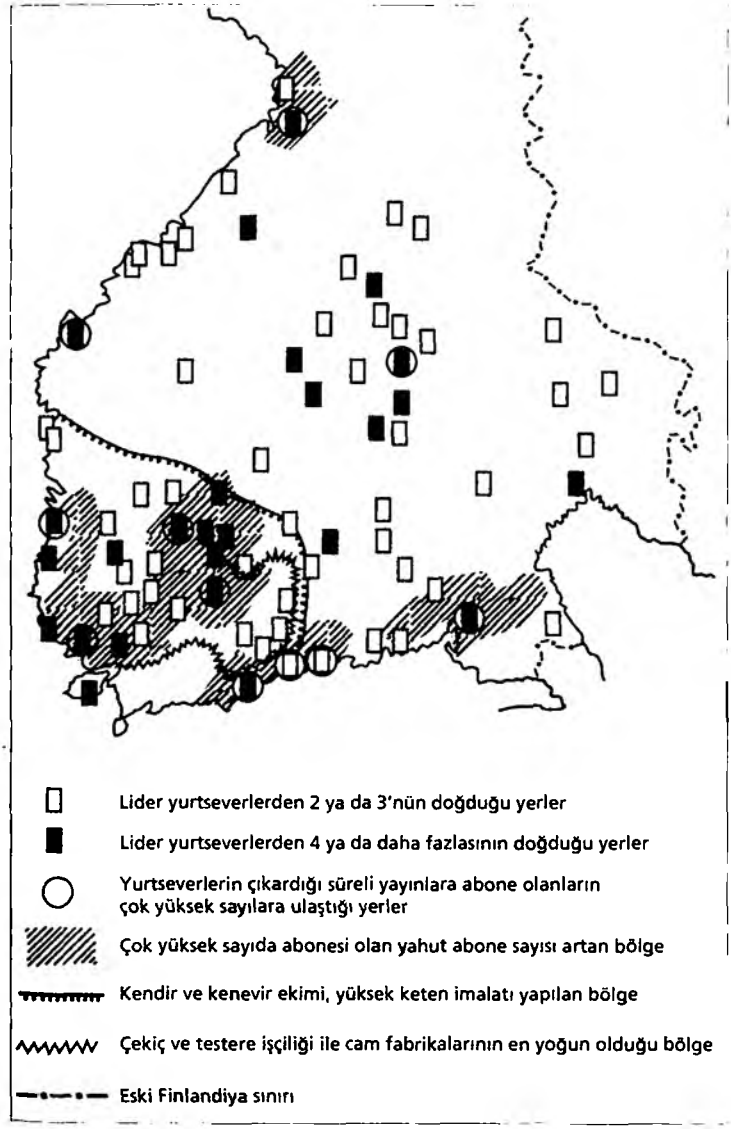
1. B Evresi boyunca Fin milli hareketinin ön saflarında yer alanlar sayıları daha yüksek olan memurlar, öğrenciler ve ruhbanlardı; ancak aktiviteler göz önüne alındığında bu listeye tabii ki serbest meslek grubu ile yüksekokul öğretmenlerinin de eklenmesi gerekir. Toplumun en üst sınıfı, "soylular", Fin milli hareketi içinde genel olarak güçlü bir biçimde yer almıştı.

2. Finlandiya'nın ağırlıklı olarak kırsal karakterde oluşu göz önünde alındığında şehirli tabakanın yurtseverler içinde nispeten güçlü biçimde temsil edildiği söylenebilir.

3. Milli açıdan faal bölge olarak Turku-Pori bölgesinin önemli bir bölümünü, Hämeenlinna bölgesinin batı ve güney kısmını ve Nylands bölgesinin bir kısmını kapsayan kompakt bir bölge tanımladık; bu bölgelere, iç kısımda (Savo bölgesi) Kuopio şehrinin etrafındaki küçük bir alan da eklenmelidir. C Evresi'ne geçişle Güney Ostrobothnia ve Kuzey Karelia harekete daha yoğun biçimde iştirak ederken Häme ve Savo bölgeleri de önemlerini muhafaza etti.

4. Finlandiya toplam nüfusunun sadece onda biri (ve Fince konuşan toplam nüfusun daha da küçük bir oranı) şehirlerde yaşıyor olmasına rağmen yurtseverlerin hemen hemen yarısı şehirlerde doğmuştu. Yurtseverlerin takriben üçte ikisinin ailesi entelijansiya kökenliydi, (kelimenin dar anlamıyla) burjuva kökenli yurtseverlerin oranı yüzde 20 idi. Köylü ailelerden gelen yurtseverlerin oranının hemen yüzde 10'un altında olduğunu tahmin edebiliriz. Dolayısıyla, kırsal kökenli yurtseverlerin çoğu köylü ailelerinden değil en başta rahip kökenli, ikinci sırada da memur ailelerden geliyordu.

~

Harita 2. Fin milli hareketinin bölgesel yapısı.

Modern Fin ulusunun oluşumu süresince birleştirici unsurlar olarak işlev gören nesnel ilişkiler ilkin siyasal ilişkiler oldu. 1809 senesinde, Finlandiya harici koşulların etkisi sayesinde siyasi açıdan özgün bir konuma kavuşmuştu: Ülke, siyasi bağlar hariç ne kültürel geleneği, ne dili ne de siyasi kurumlarının niteliği bakımından herhangi bir biçimde bağlı olmadığı güçlü bir devlet teşkilatı içinde özerk bir birim haline geldi. Ülkenin sahip olduğu siyasi özerkliğin (bu özerklik 1860'lara kadar çok geniş olmasa da) en başta yönetici sınıf ve tahsilli tabakalar olmak üzere Finlandiya halkı üzerinde karşılıklı bağımlılık hissiyatını uyaran bir etkisi oldu. Siyasal özerkliğin var olan öğelerini savunmak uğruna daha sık mücadele etmek gerektikçe ya da ülke namına daha fazla siyasal haklar kazanıldıkça bu duygu daha yoğun hale geldi. 18. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan Fin "Landespatriotismus"u (bölgesel yurtseverlik) uğruna verilen ilk mücadeleler çok kısa bir zaman içinde eski usul "Landespatriotismus" ile pek bir ortak tarafı olmayan yeni bir biçim kazandı: Bu yeni tip yurtseverlik ayrı bir siyasi mevcudiyeti olan bir birim çerçevesine sahipti; bu, siyasal ilişkilerin güçlendirdiği bir yurtseverlikti.

Finlandiya'nın coğrafi yapısı siyasal ilişkilerin birleştirici etkisini artırmıştı. Ülke dört bir yandan doğal sınırlarla çevriliydi; ülke sakinlerinin ezen iki milletin –İsveç ve daha sonra Rus milletlerinin– mensuplarıyla doğrudan irtibatları oldukça düzensiz ve seyrekti. Bu durum kendi "ana" milletleriyle birleşmeyi teorik olarak bile ancak büyük zorlukla idrak edebilecek İsveççe konuşan azınlık açısından bilhassa önemliydi. İsveççe konuşan bu azınlığın Finlandiya'ya yönelik aidiyet duygularına damgasını vuran belli ki ülkenin iç koşullarıydı. Ayrıca Finlandiya'nın coğrafi koşulları birleşik bir milli bütünün oluşumu açısından olumsuz öğeler de içeriyordu. Olumsuz öğeler yalnızca üzerinde çok az bir nüfusun yaşadığı milli toprakların hatırı sayılır ölçüdeki büyüklüğü değil aynı zamanda dahili yapısıydı da: yoğun göller şebekesi ile derin ormanlar uzak bölgelerin birbiriyle iletişimi açısından hep ciddi bir engel teşkil etmişti.

Coğrafi koşulların bu özgünlüğü iktisadi ilişkilerin oluşumu üzerinde de önemli bir etkiye sahipti, özellikle de sınır bölgelerin dışarıyla olan ticari ilişkilerin etnik bölge içindeki ilişkilerden çoğu kere daha kuvvetli olması anlamında. Öte yandan yabancı pazarla olan ekonomik ilişkilerin büyümesi, şehir nüfusunun asıl kendi ekonomik artbölgelerine duydukları ilgiden kaynaklanan bir millete ait olma bilincini de güçlendirmişti. İşte bu nedenle Finlandiya'da geniş bir "milli" pazarın ortaya çıkmasını sağlayan unsurlar dış ticaretle sıkı sıkıya ilişkiliydi ve bu ticaretin koşullarıyla ekonomik sonuçlarının etkili olduğu nispeten küçük bir bölgede yoğunlaşmıştı. Bilhassa ülkenin Rusya'ya bağlanması ve siyasal özerkliğinin finans ve gümrük mevzularına kadar genişlemesi sonrasında Finlandiya'nın doğal ekonominin sınırlarının dışına çıkıp yerel pazarın yalıtılmışlığının aşılmaya başlandığı kısımlarında dil farklılıklarının üzerinde kısmen bir köprü oluşturabilmiş ekonomik ilişkiler Finlandiya'nın ilerideki ulusal gelişimi açısından önemli bir birleştiren olmuştu. Bütünleştirici etkiye sahip bir diğer gelişme de tarımsal olarak kendine yeterli bölgeler ile yeterli olmayan bölgeler arasındaki mübadelenin artmasıydı.

Finlandiya'nın durumunda dil ve kültürün milli bir bütünün inşasını hızlandıran önemli unsurlar arasında ilk sırada olmadığı muhakkak. Kadim bir Fin "milli" kültürü yahut bu dilde var olan bir kültürel gelenek mevzubahis olmadığı için Fince marjinal bir konumdaydı ve bütünleşmeyi sağlayıcı bir güç haline gelemedi. Öte yandan Finlandiya'da 19. yüzyılın ortalarına kadar dilin sadece idari işlerle ilgili bir mevzu olarak düşünüldüğü ve ezen milletin Fince konuşan nüfusu asimile etmek gibi bir amaç taşımadığını söylenmek lazımdır. Yine de B Evresi süresince dil programı aynı zamanda bir sosyal program haline gelmişti: Soyluların ve yüksek bürokrasinin diline karşı olduğu için neredeyse demokratik bir programdı.

Toplumsal çatışma ve sınıf mücadelesinin Fin ulusal bütünleşme süreci üzerindeki etkisi Orta ve Doğu Avrupa'daki kadar güçlü olmamıştır. Bu her şeyden önce, feodalizmin sonlarında Fin toplumunun serflik hakkında hiçbir malumatı olma-

yan, kuramsal olarak toplum içinde yükselme imkânına ve dahası bazı siyasal haklara sahip (zümre sistemiyle ilişkili o günkü toplumsal engeller ve önyargıların sınırları içinde) özgür bireylerden oluşan bir toplum olmasından kaynaklanıyordu.

Üstelik Rusya'nın hâkimiyetine karşı ortak direniş iki etnik grubu birbirine yakınlaştıran bir unsurdu; bununla birlikte bu mücadele aynı zamanda Fin milli hareketi açısından belli bir dereceye kadar birleştirici bir rol oynamıştı. Kapitalist gelişmenin başlangıcında ortaya çıkan toplumsal çatışmalar politik bir mücadeleye mahsus olması anlamında nispeten erken bir tarihte dile getirilebildi. Bu nedenle B Evresi'ndeki Finli yurtseverlerin programında siyasal hedefler nispeten genişçe bir yer işgal etmişti. Bilinçli ve militan bir dil milliyetçiliğinin öne çıkması ancak C Evresi'nde söz konusu oldu.

11

GECİKMİŞ TİPE GEÇİŞ NOKTASINDA: ESTONYALILAR

Sıklıkla egemenleri değişen Estland'in daha ortaçağda siyasi bir birim olarak ortaya çıkışında Finlandiya Körfezi'nin güney kıyılarının sağladığı stratejik ivme önemliydi. Eyaletin adı daha sonra bölgenin orijinal sakinlerine devroldu. Ancak Estonyalıların yaşadığı bölge I. Petro döneminde Rusya egemenliğine geçen Estland bölgesiyle sınırlı değildi; Estonya'ya ilaveten Livonya'nın kuzey kısmını da kapsıyordu. Bu bölgedeki yönetici sınıfın bileşimini tamamen Töton Şövalyelerinin yayılımı ve müteakip Alman şehir kolonizasyonu belirlemişti. Dil o zamandan itibaren hâkim sınıfı tebaasından ayıran bir bariyer olmuştu.

19. yüzyılın ilk yarısında kadar Eston topluluk arasında milli bilincin var olduğuna dair herhangi bir belirtiyle karşılaşmayız, oysa 19. yüzyılın başlangıcı kimi Alman ya da Almanlaşmış edebiyatçılar arasında Eston halk kültürü ve diline yönelik bir ilginin ortaya çıkışına tanıklık etmiştir. İnsanların milli bir özbilinç ruhuyla tahsil görmeleri gerektiği fikri ancak 1850'lerde meyvelerini verdi. Tartu Üniversitesi'ndeki Eston kökenli bir grup öğrenci bu görüşü benimsemişti; ama daha da önemlisi doğrudan doğruya Estonyalılara yönelik olarak yapılan süreli bir basın girişimiydi.[1]

1 19. yüzyıl Estonya tarihiyle ilgili olarak bkz. *Istoryia Estonskoi SSR* II, (Tallinn, 1966); J. Kruus, *Grundriss der Geschichte des etnischen Volkes* (Tartu, 1932); Al-

1860'ların başında ortaya çıkan yurtsever nitelikli ilk aktiviteleri Estonyalı entelektüellerin Tartu grubu başlatmıştı. Bu aktiviteler sıkı sıkıya halk kültürüyle bağlantılıydı - mesela 1857 yılında epik şiir *Kalevipoeg*'in basımı ve Estonya korosunun toplantıları gibi. 1870'lerin başında faaliyetleri yeni bir milli hareketin göstergesi olan yurtsever nitelikli iki örgütlenme, Estonya Edebiyat Topluluğu ve daha sonra adı uygun biçimde Alexandre Okulu olarak değiştirilen Estonya Ortaokulu Encümeni (*Committee for the Estonian Secondary School*) ortaya çıktı.

Yurtseverlerin radikal kanadının başında 1868 yılında Estonya'nın ilk yurtsever nitelikli gazetesi *Sakala*'yı çıkarmaya başlayan K.J. Jakobson vardı. *Sakala*, Estonya'nın ulusal kişiliğini ve toplumu geliştirmeye yönelik, uzlaşmaz bir Alman karşıtı program benimsemişti.

Muhabir ve destekçilerden oluşan bir ağ kuran *Sakala* hızla başarıya ulaşmıştı. Alexandre Okulu Komitesi'nde hâkim bir konum elde etmiş, toplanılan bağışları siyasal ve milli ajitasyon faaliyetlerinde kullanmıştır. 1880'lerin başında Alman toprak sahiplerine karşı yürütülen şikâyet dilekçesi hareketi *Sakala*'nın etkisi altında gelişmişti.

Seksenli yılların ortalarında Çarlık otoriteleri Baltık eyaletlerinde açık bir Ruslaştırma kampanyası başlattı. Bu Ruslaştırma kampanyası milli hareketin tam da daha hızlı bir gelişme gösterdiği, yani yurtseverlik fikrinin halk arasında hızla ve başarılı biçimde yayıldığı, dolayısıyla B Evresi'nin zaten sona erdiği, milli hareketin kitleselleştiği C Evresi'nin sahnede yerini almaya başladığı bir döneme rast gelmişti.

Milli hareketin lider şahsiyetleri ve örgütleyicileri hangi toplumsal gruplardan çıkıyordu? A Evresi'ndeki görüntü öyle fazla karmaşık değildi: Estonya halkına ilk ilgi gösterenler bazı Al-

---

manların konumuyla ilgili bkz. R. Wittram, *Baltische Geschichte* (Münih, 1953); H. Rosenthal, *Kulturbestrebungen des estnischen Volkes währen eines Menschenalters (1869-1890)* (Tallinn, 1912); O. Lootris, 'The Renascence of the Estonian Nation', *Slavonic and East European Review*, 33, No. 80, 1954, s. 30 vd.

man rahipler, öğretmenler ve "Küster" olarak bilinen "kilisedeki kutsal eşyalardan sorumlu olan din görevlilerinden" oluşan bir gruptu.[2] Ulusal öz bilincin gelişimi doğrultusundaki ilk eğilimler 1860'larda tekâmül etmiş ve kırsal nüfus arasında olumlu bir kabul görmüştü (ya da gördüğü iddia edilir).[3] B Evresi'nin radikal yurtseverlerinin programı da kırsal topluluğa yönelikti. *Sakala* ilk planda köylülere, ikinci planda da kırsal kesimin yoksullarına (ya da kimi zaman küçük köylülere) yönelmişti. Hitap ettiği üçüncü kategori kentli işçi sınıfıydı. Jacobson, muhtemelen Narodniklerin de etkisiyle, küçük burjuvazinin değersiz olduğunu, milli hareket açısından bir önem taşımadığını düşünüyordu.[4] Elbette bu paragrafta söylediklerimiz ne hangi toplumsal tabakaların Jacobson ve takipçilerinin sürdürdüğü yurtseverlik ajitasyonunu gerçekten memnuniyetle karşıladığı ne de yurtsever cemaatin toplumsal bileşimiyle ilgili soruları cevaplandırmaz.

Tarihçilerin bu sorulara şimdiye kadar verdikleri iki temel cevap oldu: Birincisi, milli hareketin en aktif bileşeninin kırsal entelijansiyanın alt tabakası, en başta da köy öğretmenleri ve "Küster"lerin olduğudur.[5] Altmışlı ve yetmişli yıllarda Estonya'daki okullar yavaş yavaş Alman papazların etkisinden kurtulmaya başlamıştı.[6] Daha 1870'te B Evresi döneminde yapılan bir öğretmenler toplantısında yüksek eğitimin asimile edici sonuçlarının bir eleştirisiyle karşılaşırız.[7] Gelgelelim bu kadar küçük bir grubun toplumun tümü üzerinde bu türden geniş kapsamlı bir etkiye sahip olup olamayacağı şüphe götürür. İkinci cevap milli uyanışın asıl gücünün burjuvazide yat-

2 A. Pullerits, *Estland, Volk, Kultur, Wirtschaft* (Tallinn, 1931), s. 73.

3 Kruus, *Grundriss*, s. 127; Loorits, "Renascence", s. 30'da köylülerin hareket geçme imkânını toprak sahiplerinden kurtulmalarıyla ilişkilendirir; P. Hunfalvy 1860'larda Estonya'da çıkan süreli yayınların başlıca okuyucusunun köylüler olduğunu zikreder; *Reise in den Ostseeprovinzen Russlands* (Leipzig, 1874).

4 Kruus, *Grundriss*, s. 138.

5 Kruus, *Grundriss*, s. 119; Loorits, "Renascence", s. 30-1; Rosenthal, *Kulturbestrebungen*, s. 26.

6 H. Speer, *Das Bauernschulwesen in Gouvernement Estland vom Ende des 18. Jahrhunderts bis zur Russifizierung* (Tartu, 1936), s. 455-6.

7 Rosenthal, *Kulturbestrebungen*, s. 115.

tığını öngörür. Açık biçimde 1950'lerin Sovyet tarihçilerinin geliştirdiği bir görüştür bu. Milli hareketin başını çeken bu "burjuvazi"nin mesela küçük dükkân ve zanaat atölyesi sahiplerini ve köylüleri kapsadığı anlaşılmaktadır.[8] Bu görüş muhtemelen Estonya milli hareketinin C Evresi'ne ilişkindi.[9] Estonya burjuvazisi oluşum süreci seyrini milli hareketin B Evresi sonrasında tamamlamıştır ve yukarıda bahsedilen "burjuva" toplumsal gruplarının üyelerinden bahseden somut örnekler hiçbir yerde eski küçük ölçekli zanaat girişim düzeyinin üzerine çıkmamıştır. Şu ana kadar verilen cevapların hiçbiri bizim açımızdan tatmin edici değildir. Son zamanlarda bizzat çağdaş Sovyet tarihçilerin de bu cevaplardan hoşnut olmadıkları ortaya çıkmış olup Eston yurtsever topluluğunun niceliksel açıdan somut bir analizine girişmişlerdir. Ea Johnson'ın ulaştığı sonuçlar çalışmamızın bağlamı açısından bilhassa çok önemlidir.

B Evresi dönemindeki Eston yurtsever cemaatinin *toplumsal bileşimine* ilişkin nispeten çok miktarda kaynak günümüze kadar ulaşmıştır. Alexander Okulu destekçilerinin listeleri ile okul için bağış toplama işlerini organize eden komitelerinin üye listelerine sahibiz. Ayrıca *Sakala* çalışanları camiası ile abonelik işlemlerini takip edenleri de tespit edebiliyoruz. Aynı veçhile yurtsever cemiyet üyelerinin toplumsal statüsünü kısmen belirleyebilmekteyiz.

Alexander Okulu'nun bağış organizasyonunda yer almak hiç şüphesiz bir yurtseverlik kıstasıydı. Bu komitelerde çalışmanın riskli olduğunu biliyoruz. Hem belirli kişisel fedakârlıklarda bulunmaya hazır bulunmayı hem de köy ve kentlerde yaşayan halkı açık açık yurtsever hedefler doğrultusunda kışkırtma yeteneğine sahip olmayı gerektiriyordu.[10]

Toplumsal bileşimi açısından Estonya yurtsever örgütlerinin en iyi bilineni, B Evresi dönemi yurtseverlerin ılımlı ka-

8 *Istoriya Estonskoi SSR* I (Tallinn, 1954), s. 270.

9 Kruss, *Grundriss*, s. 117-18.

10 A. von Tobien, *Die livländische Ritterschaft in ihrem Verhältnis zum Zarismus und russisschen Nationalismus*, II (Berlin, 1920), s. 210; Speer, *Bauernschulwesen*, s. 455, ve konuyla ilgili temel çalışma, H. Kruss, *Eesti Aleksandrskooli* (Tartu, 1939), özellikle s. 215 vd.

nadının hâkim konumda olduğu Estonya Edebiyat Topluluğu idi. Kurucu üyelerinin neredeyse yarıya yakını öğretmen ve "Küster"di (43 üyeden 18'i). Bir sonraki en kalabalık topluluk öğrenci grubuydu.[11] Müteakip üyelik bileşimi de niceliksel olarak ifade edilebilir.[12]

Tablo 23 topluluk üyeleri içinde halkın, özellikle de kırsal unsurun gelişimini ve tersine biçimde memur ve öğrenci sayısındaki durgunluğu açık biçimde ortaya koymaktadır. Öğretmen sayısındaki artış bu grubun topluluk içindeki oranıyla ilgili nispi düşüşü değerlendirirken tedbirli olmamız gerektiğini göstermektedir. Bariz biçimde tabloda da görüldüğü gibi öğretmenler sayısal açıdan en güçlü grup olarak B Evresi'nin ileri safhasında dahi birincil konumlarını muhafaza etmişti.

Estonya Edebiyat Topluluğu ile ilk koroların toplumsal bileşimi arasında bir fark vardı. Tartu'daki 1869 koro festivalinin düzenleyicileri içinde hâkim konumda olanlar burjuvalardı (*burgher*, yahut kentliler): Festivalin 16 yöneticisi içinde sekiz zanaatkâr ve küçük esnafa karşı sadece iki öğretmen vardı.[13] Tartu ve Tallinn'deki şehir şarkı kulüplerinin başında özellikle

TABLO 23
Estonya Edebiyat Topluluğu'nun Toplumsal Bileşimi

	1878		*1882*		
Meslekler	*Sayı*	*%*	*Sayı*	*%*	*Bilinenler toplamının %*
Dükkân sahipleri	17	6.1	65	5.8	9.0
Zanaatkârlar	8	2.8	67	6.0	9.2
Memurlar	17	6.1	66	5.9	9.1
Rahipler	8	2.8	?	?	?
Öğrenciler	22	7.8	27	2.4	3.8
Öğretmenler	140	50.0	270	24.3	38.1
Köylüler veya küçük köylüler	26	9.3	219	19.6	30.8
Bilinmeyenler	42	15.1	404	36.0	-
Toplam	280	100.0	1,118	100.0	100.0

11 Rosenthal, *Kulturbestrebungen*, s. 129-30.

12 *Eesti kirjanceste Seltsi Aastatamaat 1878* (Tartu, 1878), s. 27 vd.; *Eesti kirjanceste Seltsi Aastatamaat 1822* (Tartu, 1883), s. 23 vd.

13 Rosenthal, *Kulturbestrebungen*, s. 54.

burjuvalar, küçük esnaf, zanaatkârlar ve kent konsülünde görev yapanlar bulunuyordu.[14]

Yurtsever nitelikli faaliyetlerle ilgili kesin bir başka kıstas da şüphesiz Jakobson'un *Sakala*'sıydı. Dolayısıyla *Sakala*'nın muhabir ve destekçilerinden oluşan liste hem hareketin radikal kanadına sempati duyan Estonyalı yurtsever grupların toplumsal bileşiminin analiz edilmesi hem de bu grupların taleplerinin anlaşılması açısından emsalsiz bir kaynaktır. Estonyalı tarihçi Ea Jansen'in çözümlemeleri sayesinde *Sakala* çevresindeki camianın toplumsal bileşimini B Evresi sonunda bütün bir Eston yurtsever cemaatinin, özellikle de milli ve toplumsal bakımdan daha radikal çoğunluk eğiliminin temsilcisi olarak telakki edebiliriz.[15] Tablo 24 *Sakala*'ya katkı bulunanların toplumsal bileşiminin 1882 yılı itibarıyla Estonya Edebiyat Topluluğu'nun

TABLO 24
Sakala'ya Katkıda Bulunanların Toplumsal Bileşimi

	Aktivite mahali		*Toplam*	*Toplam*
Meslek	*Şehir*	*Ülke*	*sayı*	*%*
Toprak sahipleri	–	7	7	1.2
Dükkân sahipleri	21	15	36	6.2
Zanaatkârlar	15	22	37	6.6
Serbest meslekler	7	–	7	1.9
Memurlar	14	31	45	7.9
Rahipler veya papazlar	2	6	8	1.3
Öğretmenler	23	152	175	30.7
Talebeler veya stajyerler	32	13	45	7.9
Köylüler	–	170	170	29.3
İşçiler, tarım işçileri veya hizmetliler	19	25	44	7.7
Toplam bilinenler	133	441	574	100.0
Bilinmeyen meslekler	93	258	351	–

14 Kruus, *Grundriss*, s. 136-7.

15 Ea Jansen, "*Sakala* kaastööliste sotsiaalsest ja kutselisest jagunemisest", *Eesti NSVTA Toimetised*, 14, 1965, No. 4, s. 435 vd. Ea Jansen *Sakala* abonelerı ile destekleyenlerinin üçte ikisinin toplumsal konumunu tespit edebilmiştir. Jansen'in toplumsal gruplarla ilişkin sınıflandırmasını kendi prosedürümüze uyarlayıp, bu temelde yeni bir değerlendirme yaptık (bkz. Tablo 24). Küster'i de öğretmenlerin arasına dahil ettik. Köy öğretmenlerinin en alt kategorisini oluşturuyor ve aynı zamanda zangoç ya da bazı durumlarda orgcu-koro şefi olarak görev yapıyorlardı.

toplumsal bileşimiyle büyük ölçüde aynı olduğunu ortaya koyar. *Sakala*'da daha yoksul tabakaların önemli bir rol oynaması bir edebiyat topluluğu ile yurtsever içerikli süreli bir yayının amaçları arasındaki farkla açıklanabilecekken küçük ölçekli kentli üreticilerin oranının düşük oluşu Jakobson'ın programının kırsal nüfusa yönelik olmasına isnat edilebilir. Estonya Edebiyat Topluluğu'yla mukayese edildiğinde yurtsever öğretmenlerin *Sakala*'yı destekleyenler arasında cılız biçimde temsil edilmiş olması eğitmenlerin milli radikalizminin yetersiz oluşu hakkındaki çağdaş feryatları teyit eder görünür. Mamafih incelediğimiz hareketler arasında kırsal kesimdeki öğretmenler yine de en fazla Eston milli hareketi içinde rol oynamıştı. Kentli küçük ölçekli üreticilerin rolünü de azımsamamalıyız: Oransal olarak hayli gelişkin Çek topluluğu içindeki rolünden hiç de daha az değildi ve hatta mesela Lithunaia'dakinden çok daha belirleyiciydi.

C Evresi'nin başlangıç dönemiyle ilişkin olarak 19. yüzyılın seksenli ve doksanlı yıllarında folklor araştırmacısı Jakop Hurt'ün çalışma arkadaşlarından terkip bir grubun toplumsal bileşimiyle ilgili karşılaştırmalı bazı kaynaklar mevcuttur. Jakob Hurt'ün arkadaşlarının yüzde 42'sinin mesleki statüleri tespit edildiğinde yarısına yakınının öğretmen, üçte birinin de köylü olduğu anlaşılmıştır. Bu grup içinde şehirli tabakalara mensup olanların oranının düşük olması grubun yürüttüğü yurtsever nitelikli faaliyetin folklorun derlenmesine yönelik oluşunun doğal bir neticesidir.[16]

Estonyalı yurtseverlerin toplumsal kökenini sosyal statülerine göre daha az tespit edebildik. Bu durum bir yandan üniversite tahsilli entelijansiyanın önemli bir rol oynamamış olmasından öte yandan da özellikle Estonya toplumunun bütününde nispeten basit bir toplumsal yapıya sahip oluşundan kaynaklanır.

Gazete abonelerinin yanı sıra *Sakala*'nın yazı işlerinin yazışmaları da 1880'li yıllarda *farklı bölge ve şehirlerin yurtsever içe-*

16 Ea Jansen, "Eesti talurahva rahvusliku teadvuse kujunemisest XIX sajandil", *Eesti talurahvc sotsiaalseid vaateid XIX sejandil* (Tallinn, 1977), s. 109-10.

rikli faaliyetlere katılım oranının düzeyiyle ilgili nispeten kesin ve güvenilir bir görüntü sağlar. Milli hareketin *bölgesel bileşimini* oluşturmak için ayrıca Alexander Okulu için toplanılan bağışlar, belli diğer süreli yayınların okurlarıyla ve şarkı kulüplerinin dağılımıyla ilgili verilerden (son ikisi hakkındaki veriler eksik olsa da) yararlanabiliriz. İlk önce genel hatlarıyla Estonya'nın farklı bölgelerinin niteliklerinden bahsedelim.

Estonya'nın Livonya bölgesi ile bizatihi Estland idari alanı içinde *Sakala* okurlarının dağılımı oldukça düzensizdir. Derginin en büyük kabul gördüğü bölge Viljandi idi. Buna karşılık, Harjumaa, Järvamaa, Läänemaa ve Saaremaa bölgelerindeki abone sayısı çok azdı. Virumaa, Tartumaa ve Pärnumaa bölgeleri bu iki uç arasında bulunuyordu. Şu halde, genel olarak Estland yönetiminin Estonyalı sakinleri (Virumaa bölgesi hariç) *Sakala*'ya Livonya yönetiminin Estonyalı sakinlerinden daha az alaka göstermişlerdi.[17] *Sakala*'ya faal biçimde katkıda bulunanların meydana getirdiği ağ abonelerden oluşan ağla hemen hemen örtüşür.[18] 1870'li yıllarda Alexander Okulu'nun topladığı bağışlara bakarsak Estland idari alanı dahilindeki en canlı aktivitelerinin –en kalabalık komitelerin merkezinin– Viruma bölgesi olduğunu görürüz, ancak bu defa neredeyse eşit seviyede bir ilgi Järvamaa bölgesinde de mevcuttur. Aynı zamanda bu iki bölge 1877 şarkı festivaline en kalabalık koroları gönderen bölgeler oldu.[19] Estonya yerleşmesinin güney bölgelerinde toplanılan bağışlar kuzeydekilerden kuşkusuz daha büyük miktardaydı. Bilhassa, 1870'in başlarında Viljandi ve Tartu bölgelerinin hâkimiyeti oldukça barizdi; mesela 1872'de Viljandi bölgesi tüm Estland idari bölgesinden beş kat fazla, Tartu bölgesi ise üç misli yardım toplamıştı.[20]

Estonya Edebiyat Topluluğu üyelerinin bölgesel dağılımı *Sakala*'ya katkıda bulunanlardan topluluk mensuplarının Tartu

17 M. Kahu, C.R. Jakobsoni, "Sakala levikust", *Keel ja Kirjandus*, 1964, 4, s. 213-14.

18 Ea Jansen, "Rahva poliitilisest ja kultuurilisest aktivsusest Eestis aastail 1878-1882", *Eesti NSV TA Toimetised* 12, 1963, s. 372 vd.

19 Speer, *Bauernschulwesen*, s. 446.

20 Rosenthal, *Kulturbestrebungen*, s. 167.

ve Võru bölgelerinde daha yoğun olmaları itibarıyla birbirinden ayrılır. Topluluk üyelerinin sayısı Viljandi ve Pärnu bölgelerinin doğu kısımlarındaki ortalamanın da üstündeydi.[21]

Estonyalılar arasındaki yurtsever nitelikli faaliyetlerin mevcut bütün endekslerini birleştirmeye ve farklı kilise bölgelerini (parish) milli aktivite açısından ya ortalama ve ortalamanın üstünde ya da altında olacak biçimde bu endekslere göre düzenleyerek her kilise bölgesinin (yahut sakinlerinin sayısı genelde 5.000 ile 10.000 arasında olan bir bölge birimi olan *Kihel*'in) genel niteliklerini vermeye çalıştık.[22] Bu özgün nitelikleri bir bölge haritası üzerine aktardığımızda yurtsever nitelikli aktiviteler açısından ortalamanın üzerinde diye tanımladığımız bölgelerin çoğunluğunun çekirdek bölge Viljandi olmak üzere, batıya doğru Pärnu istikametindeki komşu kilise bölgeleri, kuzeye doğru Rakvere, doğu tarafında Võru ve Tartu'nun kompakt bir bölge oluşturduğunu saptadık.[23]

Milli faaliyetlerin ortalamanın daha altında olduğu kilise bölgeleri de aynı derecede kompakt ve sınırları net bir alan teşkil ediyordu; yani, kuzeybatı Estland'deki oldukça geniş bir bölgeden, orta bölgede küçük bir kent olan Paide civarına ve ayrıca güneydoğu ve kuzeydoğu sınır bölgesinin de neredeyse tamamına kadar uzanıyordu.

Batı kıyısı açıklarındaki adalarda yaşayanların milli harekete iştiraki henüz düşük seviyedeydi. Estonya'nın en büyük iki kenti Tartu ve Tallinn milli bakımdan aktif olmayan bölge sınırında yer alıyordu. Her iki kentte de Alman unsur hâkim konumdaydı ancak Estonyalı geniş bir yurtsever grup da vardı. Milli bakımdan aktif olmayan bölgedeki diğer şehirler milli hareket açısından özel bir önem taşımıyordu.

Sakala muhabirlerinin bölgesel dağılımı yayımlandığı dö-

21 Jansen, "Eesti talurahva", haritalar, 4, 5, 6 ve 10.

22 Bu amaç çerçevesinde yurtsever aktivitelerle ilişkin olarak dört ayrı belirteni birleştirdik: *Sakala*'ya destek olanların sayısı, *Sakala* abonelerinin sayısı, Alexander Okulu için toplanan bağışların sonuçları ve Estonya Edebiyat Topluluğu'nun aktivitelerinin bölgesel yayılımı.

23 Jansen'in haritası ile karşılaştırın, "Eesti Talurahva", s. 102, ve "Rahva poliitilisest", s. 368-9.

nem boyunca önemli bir değişiklik göstermemiştir. Viljandi bölgesindeki faaliyetler bir dereceye kadar nispi bir düşüş yaşamış ancak bölgenin geri kalanından epey ileride olmuştur. *Sakala* muhabirlerinin sayısında Rakvere-Tallinn şeridi ile kısmi olarak Pärnu bölgesinde bahse değer bir artış olmuştur. Bu bölgelerin bir kısmında *Sakala* abonelerinin sayısında da benzer bir artış vardır, ancak Tallinn civarındaki bölge söz konusu olduğunda bu artış daha bariz biçimde ortaya çıkmıştır.[24]

Aynı zamanda Estonya Edebiyat Topluluğu üyelerinin bölgesel dağılımında 1873-1882 yılları arasında bir değişme olmuştu. 1870'lerin sonlarına doğru topluluk üyelerinin dağılımı Viljandi, Võru ve Tartu arasındaki ilk çekirdek bölgeden kuzey ve doğu istikametlerine doğru yayılmaya başlamıştır. 1880'lerin ilk yıllarında bu eğilim kuzey istikametinde durmuş, Pärnu bölgesinde de ancak duraksamalı olarak devam etmiştir. Öte yandan çekirdek bölgedeki üye sayısı son derece yükselmiştir.[25]

Milli hareketin yoğunluk endeksini tek tek kilise bölgelerinden ziyade bütün Estonya topraklarına uygularsak yine oldukça çarpıcı bir sonuç elde ederiz. 1881 senesinde, biraz yukarıda yurtsever nitelikli aktivitelere katılım oranını orta, ortanın üstü ya da altı biçiminde tanımladığımız alanın yekpare kısmında Estonca konuşan toplam nüfusun sadece yüzde 31'i yaşıyordu ama faal olarak *Sakala*'yı destekleyenlerin yüzde 58'i burada yaşarken, toplam abone satışlarının yüzde 65'i yine bu bölgeye gönderiliyordu.

Böylelikle Estland'da yaşayan yurtsever cemaatin toplumsal bileşimiyle ilgili nispeten basit bir görünüm elde etmiş oluruz.

1. Estonyalı yurtseverlerin en geniş grubunu oluşturanlar köy öğretmenleriydi. Entelijansiya içindeki diğer gruplardan bahse değer olanı sadece en düşük üye sayısı kategorisini oluşturan memurlardı. Üniversite tahsilli entelektüeller ile öğrenciler gibi diğer grupların oynadığı rol önemsiz düzeydeydi. Al-

24 Kahu, C.R. Jakobsoni, "Sakala lebikust", s. 213-14.

25 Jansen, "Esti talurahva", s. 88 vd.

man papazlar anlaşılabilir biçimde hareket içinde hiçbir suretle yer almadılar. Köylülerin milli hareket içindeki oranı, bilhassa ayrılmaya başlayan radikal kanadı destekleyenler arasında nispeten genişti ve hatta C Evresi'nin başlamasıyla daha da genişledi.

2. Bölgenin ağırlıklı olarak kırsal nitelikli oluşu ve kırsal kesimde yaşayan halk üzerideki radikal yurtseverlerin etkisini göz önüne alırsak kentli küçük ölçekli üreticiler ile küçük tüccarların hareket içinde oynadıkları rol nispeten büyüktür.

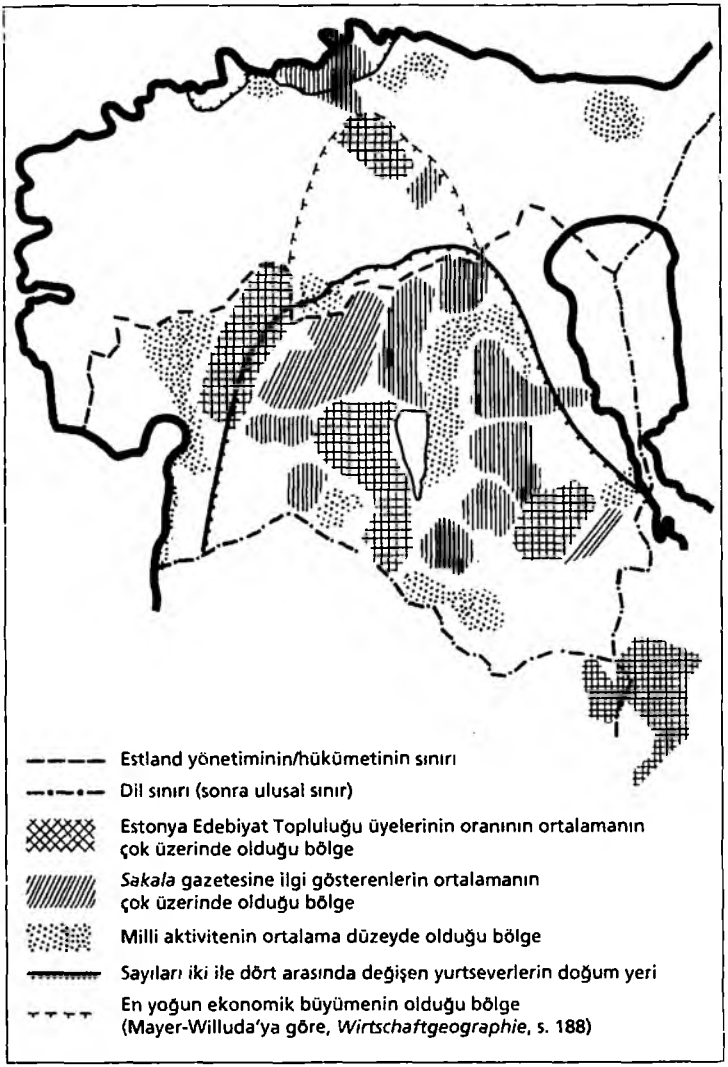
3. Yurtseverlerin çoğu elbette kırsal kesimde yaşıyordu, ancak hareketin en önemli liderleri şehirlerde özellikle de Tallinn, Tartu ve Pärnu'da yaşıyordu.

4. Yurtseverlik ajitasyonu en coşkulu biçimde Estonya topraklarının güney kısmında, özellikle Viljandi bölgesi ve komşu kilise bölgeleri ile Võru ve Tartu'da kabul gördü.

5. Belge olmayışı yurtseverlerin toplumsal kökenine dair herhangi bir tahlil yapılmasını imkânsız kılar. Yine de çoğunluğunun kırsal kökenli olduğu, bilhassa köylü ailelerden geldikleri bellidir.

Estonya milli hareketinin gelişimini belirleyen ve etkileyen koşulların bütününe baktığımızda bu koşulların pek çoğunun B Evresi'nin muhtemel başarısı ve gidişatı açısından oldukça elverişsiz olduğunu fark edebiliriz. Şimdiye dek milli hareketlerin birleşik tipinin gelişim çizgisini takip ettik ve bu hareketler içinde belirli ilişkilerin önemli kurucu unsurlar olarak ortaya çıktığını gördük. Ne var ki Estonya'da bu ilişkilerin neredeyse tamamı yurtsever tavrın yayılmasını hızlandırmaktan ziyade geriletici öğeler olarak hareket edecek biçimde değişime uğramışlardı.

Estonyalıların üzerinde yaşadığı topraklar tarihin hiçbir döneminde bağımsız bir siyasi birim olmadı. Bölge, mukaddederatları birbirinden farklı iki eyalet, Estland ve Livonya arasında bölünmüştü. Estonya milli hareketinin faaliyete başladığı dönemde bütün Estonyalılar gerçekte tek bir devletin –Çarlık Rusyası– sınırları içinde bulunmaktaydı ancak toprakları ta-

Harita 3. Estonya milli hareketinin bölgesel yapısı.

rihin belirlediği hat boyunca iki ayrı yönetime bölünmüş olarak kaldı. Dolayısıyla milli hareket bir politik tarih geleneğiyle bağlantı kuramamış, buna bağlı olarak da programı tarihsel bir öğeden mahrum kalmıştı. Bölgesel olarak bölünmüş olmasının neticesi olarak Estonya, milli hareketinin eyaletlere doğru yayılabileceği belirli bir merkezden yoksundu. Tallinn'i sarmalayan bölge milli bakımdan aktif değildi ve ülkenin iç kısımlarıyla iletişimi açısından dezavantajlı bir konumdaydı: Pârnu önemli oranda Almanlaşmış bir kentti; dolayısıyla hareketin merkezi Tartu, Võru ve Viljandi arasında bölünmüş durumdaydı.

Dilsel ve kültürel durum ulusun inşası açısından yeterince güçlü bağlar yaratmamıştı. Yazılı dil henüz oluşmamışu: İlk kez pek de maharetli olmayan biçimde A Evresi'nde biçimlendi. Ulusal dilde yazılmış edebi eser yoktu, sadece halk deyişleri, din ve ibadetle ilgili konularda okunacak bir şeyler mevcuttu. Kilisenin egemen Alman milletine ait bir aygıtın parçası olması ve tamamen bu milletin hâkim sınıfının tesiri altında bulunması hasebiyle dini ilişkiler milleti bütünleştiren unsurlar olarak rol oynamadı: Eston etnik grubundan olanların ruhbanlık kademelerinde toplumsal olarak yükselmeleri mümkün değildi. Kendi edebiyat geleneklerinin yetersizliği belli bir ölçüde komşu ve akraba Fin ulusunun kültürel geleneğiyle ikmal edilmek suretiyle telafi edilebildi. Bu durumda Ruslaştırmaya yönelik eğilimler o vakte kadar açık biçimde egemen olan Alman etkisini felce uğratmaları anlamında belli bir oranda olumlu bir tesire sahip olmuştu.

Aynı zamanda yaygın dağınık yerleşim tipi ve köylülerle Estonya topraklarının önemli bir kısmını kapsayan pazar arasındaki ilişkilerin zayıflığı milli hareketin gelişme imkânlarını aksi bir yönde etkiledi. Toplumsal iletişim imkânlarının yetersizliği buradan gelir; milli hareketin B Evresi'nin Baltık ülkelerinde demiryolu inşaatı döneminde başlamış ve hızla ilerleme kaydetmiş olması anlamlıdır. Estonya halkının sadece kırsal bölgeyi bırakıp gitmesini değil aynı zamanda şehirlerde yüksek tahsil yapmaları veyahut mesleki niteliklilik kazanmalarını da engelleyen ekonomi dışı bariyerler (en son bahsedilen engel toprağa olan kişisel bağımlılığın ilgasından sonra bile sürmüştür) hare-

keti olumsuz yönde etkilemiştir. Bu koşullarda eğitimin ve daha serbest bir toplumsal zihniyetin yegâne mecrası köy okullarıydı.

Böylesine güçlü bir ayrıştırıcı unsurlar toplamının etkisi ortada olduğuna göre öyleyse bütünleştirici ve ulusu inşa edici unsurlar olarak işleyen koşullar için nereye bakmalıyız? Burada yurtseverlerin sadece korku ve umutlarını izah etmek yeterli olmazdı. Belirli bir tarihten itibaren milli bilincin ezilen Estonya milliyetinin daha geniş tabakalarına yayılmasını kışkırtan asli ve muhtemelen en belirleyici unsur feodal Alman toprak sahipleri ile Estonyalı tebaa arasındaki sınıf antagonizmasıydı. Bu duruma ilaveten şehirlerle köyler arasında da çıkar çatışması söz konusuydu. Diğer örneklerde olduğu gibi Estonya'nın durumunda da eski toplumun asli sınıfları arasındaki antagonizma "halis" sınıf antagoniziması olarak kaldı ve milli veçhe hiç değilse bilinçli olarak 1850'lere kadar ön plana çıkmadı.

Eğitim, umumi durum ve köylülerin yaşam standardının 19. yüzyılın ilk yarısındaki tarım devrimini takiben belli bir seviyeye ulaşmasından sonradır ki yurtseverlerin ajitasyon faaliyetlerinin hitap ettiği kadirşinas ve yenilikçi bir topluluk zuhur etti. Tarım sorununun çözümüne ilişkin belirgin bir programı içermesi ajitasyonu çok daha etkili kılmıştı. Estonya etnik grubundan olanların, burjuva devrimi sayesinde bir dizi ticari faaliyete girebildiği ve yüksek tahsil olanağı elde edebildiği şehirlere gidip yerleşmesiyle bütünleştirici unsurlar alanı Estonyalı küçük ölçekli mal üreticileri ile orta ve üst kademe Alman tabakaları arasındaki antagonizmayı kapsayacak biçimde genişlemiştir. Estonyalıların B Evresi'nden hızlı biçimde geçişini (bölgelere göre değişmekle beraber) belirleyen nispeten yoğun bir okul şebekesi ve okuryazar oranında meydana gelen hızlı artış olmuştur. Yurtsever ajitasyon ve iletişim açısından bu sürece katkıda bulunan bir diğer unsur da neredeyse tüm kilise bölgelerindeki korolarda ifadesini bulan popüler yaratıcılık geleneğin kullanımı idi. Bu durum ayrıca bir iletişim kanalı oluşturup bölgedeki tarım yerleşmelerinin dağınık nitelikli oluşundan kaynaklanan boşluklar üzerinde köprü kurulmasını mümkün kıldı.

12

GECİKMİŞ TİP BİR MİLLİ HAREKET: LİTVANYA ÖRNEĞİ

Litvanya tarihi politik bir birimin tarihi ile ona ismini veren etnik grubun tarihi arasındaki farklılaşmanın karakteristik bir örneğidir. Ortaçağ Litvanya Grandükalığı topraklarında yaşayan soylular köken olarak Litvanya milliyetinden olduklarını açıklamışlardı; Polonya ile kurulan birlik değişmez bir politik gerçeklik haline gelir gelmez Litvanya Polonya'nın kültürel boyunduruğu altına girmişti. 16. yüzyıldan itibaren soyluların milli bilincinde Litvanlıktan Lehlilik istikametine doğru hızlı bir kayma gerçekleşti. Lehçe egemen dil olarak konumunu kabul ettirmiş, Leh kültürü egemen sınıfın kültürü haline gelmişti. 16. ve 17. yüzyıllar boyunca şehirlerin ve ruhban sınıfının Lehleşmesi de bu sürecin beraberinde getirdiği bir hususiyetti.

1815'ten sonra Litvanya topraklarının Suvalki bölgesi hariç önemli bir bölümünün tamamıyla Rusya devletine katılması Litvanya soylu ve entelektüellerinin daha da kuvvetli bir biçimde Leh kültürüne doğru yönelmelerine neden oldu. Kelimenin gerçek anlamıyla Litvan kültürü 19. yüzyılın ortalarına kadar bir köy kültürü sınırları dahilinde kaldı. 1820-1860 yılları arasında çok sayıda halk şarkısı ve kimi diğer popüler sanatsal yaratı örnekleri yayımlandı; doğal olarak bu yayınlar Leh ve Alman araştırmacıların bilimsel ilgi ve tercihlerinin ürünüydü.

Tabii ki bu ilgi A Evresi'nin tipik özelliği olan kültürü yaratan bir güç olarak insanlara duyulan sevgiyi dışlamıyordu. Litvanya topraklarında yaşayan Lehler de, Litvanyalılar da 1863 Polonya ihtilaline kaulmışlardı. Çar hükümeti ayaklanmayı bastırdıktan sonra da Polonya ve Litvanya halklarına yönelik misilleme saldırılarına devam etti.

1870'lerde Litvanyalıların yaşamında yeni bir tip milli görüş etkili olmaya başlamıştı. Litvan entelektüellerin Leh kültürel yaşamından bilinçli ve sürekli uzaklaşması bu gelişmenin ilk işaretiydi. Milli ajitasyona başlayanlar esas olarak 1870'lerin öğrenci gençliği mensuplarıydı. Gayretkeş müzakereler neticesinde 1883 senesinde *Aušra* (*Şafak*) dergisinin yayımlanması mümkün oldu. *Aušra*'nın çıkışı A Evresi'nin eski "Landespatriotismus" (bölgesel yurtseverlik) ile arasındaki ayrılığın ve dahası Litvan yurtseverlerin örgütleme mücadelesinin habercisiydi. Hareket noktaları olarak *Aušra*'nın programını benimseyen seküler entelijansiya bu programı hem sosyal hem de milli bakımdan çok daha radikal bir doğrultuda geliştirdi. Kitlesel bir milli hareketin doğuşuyla koşut biçimde ilerleyen siyasal farklılaşma 1905 devrim yılında zirveye çıkmıştı: Litvanya topraklarındaki her eğilimden yurtseverlerin siyasal bir görünürlük kazanması mümkün oldu (C Evresi).[1]

Litvanya milli tarihiyle ilgili mevcut araştırmalarda yurtsever grupların toplumsal bileşimini izah etme yönünde belirli ça-

1 19. yüzyıl Litvanya tarihiyle ilgili bkz. M. Römer, *Litwa. Studium o odrodzeniu narodu litewskiego* (L'vov, 1908); J. Ehret, *Litauen in Vergangenheit, Gegenwart und Zukunft* (Bern, 1919); W. Gaigalat, *La Lithuanie* (Cenevre, n.d.); W. Wielhorski, *Litwa wspóolczesna* (Varşova, 1938); C.R. Jurgela, *History of the Lithuanian Nation* (New York, 1948); M. Hellmann, *Grundzügeder Geschichte Litauens* (Darmstadt, 1966); J. Ochmaski, *Historia Litwy* (Wroclaw, Varşova, Kraków, 1967). Milli hareketlerle ilgili olarak, E. Linksch, *Litauen und die Litauer* (Stuttgart, 1917); M. Hellmann, "die litauische Nationalbewegung in 19. und 20. Jahrhundert", *Zeitschrift für Ostforschung* 1953, s. 81 vd.; V. Kaupas, *Die Presse Litauens, unterBerücksichtigung des nationalen Gedankens und der öffentlichen Meinung* 1 (Klaipeda, 1934); K.J. Čeginskas, "Die Polonisierung des litauischen Adels im 19. Jahrhundert", *Commentationes Balticae* IV-V, 1958, s. 19 vd.; ve "Die Russifizierung und ihre Folgen in Litauen unter zaristischer Herrschaft", *Commentationes Balticae* VI-VII, 1959, s. 122 vd.

balar olmuştur. Entelijansiyanın Litvan milli hareketinin B Evresi'nin en faal unsuru olarak genel kabul görmesinde şaşırtıcı bir yan yoktur. A Evresi'nde belirleyici rolü ruhban sınıfının ve kısmen daha küçük ölçekte alt kademe soyluların bilhassa Žymud (Samaiten, Samogitia) bölgesinden olanların oynadığı düşünülmektedir.[2] Yurtsever entelijansiyanın önemli bir kesiminin de alt kademe soylulardan gelmiş olduğu ileri sürülmüştür.[3] Halihazırda ruhbanların *Aušra*'ya karşı giriştikleri kampanya hakkında bildiklerimiz temelinde çoğunun hiç değilse B Evresi'nin ilk yıllarında yeni milli hareketten uzak durduklarını söyleyebiliriz.[4] Soylular *Aušra*'yı destekleyenler arasında yer almamışlardı; bilakis, harekete katılmayı reddetmeleri nedeniyle *Aušra* editörlerinin eleştirilerine maruz kalmışlardır.[5] Soylu sınıfının "Landespatriotismus"un kökleri Leh milli bilincinde uzun zamandır mevcuttu. Ancak Žmud'daki alt kademe soylular göz önüne alındığında bu görüş genel olarak kabul görmemektedir. Hatta kimi yazarlar alt kademe soyluların bir dizi yeni ve liberal taleplerle ve ulusun eşit haklara sahip bir yurttaş topluluğu olduğu anlayışıyla milli harekete katkıda bulunduklarını, ayrıca B Evresi'nin yurtsever entelijansiyasının menşeini bu gruba borçlu olduğunu ileri sürer.[6] Burada ana hatlarıyla belirtilen sav yeterince ikna edici değildir ve eleştirel bir tarzda ele alınması gerekir. Litvan yurtseverlerin Žmud'un alt tabaka soylularının dostluğunu kazanmaya gayret etmiş olduklarına kuşku yoktur ancak bu safhada yurtseverler de kendi milli bağlılıklarından emin değillerdi.[7]

Litvanya'nın milli uyanışında soyluların payıyla ilgili birbiriyle çelişen bu görüşler halk tabakasının oynadığı rolün değerlendirilmesindeki farklılıklarda yansımasını bulur. Litvanya

2 Römer, *Litwa*, s. 51-2 ve 57; Jurgela, *History*, s. 371-2 ve 402-3; Čeginskas, "Polonisierung", s. 19 vd.

3 Hellmann, "Nationalbewegung", s. 73.

4 Römer, *Litwa*, s. 118-119; L.Wasilewski, *Litwa i Białoruś* (Krakow, n.d.), s. 182; Hellmann, "Nationalbewegung", s. 85 vd.

5 Römer, *Litwa*, s. 105; Ochmański, *Historia*, s. 183.

6 Čeginskas, "Polonisierung", s. 16-17 ve 21; Jurgela, *History*, s. 370 ve 475.

7 D. Alsekia, *Lietuviu tautine ideja istorijas šviesvoj* (Vilnius, 1924), s. 1133-4.

milli cemaatinin toplumsal yapısı hakkında halihazırda bildiklerimiz göz önüne alındığında halk tabakası ibaresi mûnhasıran kırsal nüfusu ima etmektedir. Umumiyetle kabul gören görüş Litvanların kültürel geleneği ve dilinin muhafızı olan, Lehleştirme ve Ruslaştırma teşebbüslerini boşa çıkaran asli gücün kırsal nüfus olduğu idi. Milli hareketin B Evresi'nde köylülerin aktif katılım seviyesi hakkında çeşitli tahminler vardır. Çok sıklıkla köylülerin geri kalmışlığı, kültürel ve siyasal gelişmelerden tecrit olmuşluğu ve bununla bağlantılı olarak milli bilinçlerinin yeterince gelişmemiş olmasından bahsedilir. Bu görüşe göre 1880'lerdeki gelişmeler bütün gruplardan daha çok entelijansiyanın eseridir.[8] Öteki aşırı uçta ise milli uyanışta asli gücün köylüler olduğu, yurtseverlik çabalarını faal olarak destekledikleri ve B Evresi'ndeki hemen hemen tüm yurtseverlerin köy kökenli olduğu görüşü yer alır.[9] Gelgelelim Litvanya'da B Evresi boyunca millileşmiş burjuvazinin en küçük izine dahi rastlanmadığı şeklinde genel olarak kabul edilen görüz daha da anlamlıdır. Sosyalist ve yurtsever nitelikli dergi *Varpas* etrafında bir araya gelmiş yurtseverler Litvanyalıları kentlere nüfus etmeye ancak 1880'lerin sonu, 1890'ların başında çağırıyordu. Köylülerin ticaretle uğraşmalarını, çocuklarını şehirlerdeki zanaatkârların yanına çıraklığa göndermelerini ve çeşitli başka tedbirler tavsiye ediyorlardı.[10] *Varpas* grubunun çabaları ancak başarılı olmalarının nesnel koşulları mevcut iken yani milli hareketin daha geç bir safhasında netice verdi.

Dolayısıyla yurtseverlerin B Evresi'ndeki toplumsal bileşimine dair konuyla ilgili önceki çalışmaların sunduğu bilgileri şöyle toparlayabiliriz: Milli hareketin ardındaki esas güç belki köylü belki de soylu kökenli olan entelijansiya idi; ne köylülerin önemi düzgün olarak değerlendirilebilmiştir ne de Samogitia bölgesindeki alt düzey soyluların rolü. Entelijansiyanın çe-

8 Römer, *Litwa*, s. 30 ve 93-4; Wasilewski, *Litwa i Białoruś*, s. 98 vd.; Wielhorski, *Litwa*, s. 47-8.

9 A. Rimka, *Latuvia tautos atsimimo* (Kaunas, 1931), s. 15 vd.; Čeginskas, 'Russifiizierung', s. 15-16 ve 49-50.

10 Römer, *Litwa*, s. 178-9; Hellmann, "Nationalbewegung", s. 89.

şitli bileşenlerinin milli hareket içindeki payı hakkında da pek fazla bilgimiz yok; sadece öğrenciler hakkında kesin bir malumata sahibiyiz. Burjuvazinin hiçbir kesimi milli harekete katılmamıştır. Bu veriler fazlasıyla eksiktir ve bazı hususları tartışmaya açıktır. Yine de daha ileri bir araştırma için değerli bir hareket noktası oluşturabilirler.

Konuyla ilgili mevcut literatürün hiçbir yerinde yurtsever grupların toplumsal bileşimini nicel olarak ifade etmek yönünde bir teşebbüs yoktur. Bu sebeple B Evresi'ndeki münferit katılımcıların somut biyografik verileri kullanılarak aktarılan özet değerlendirmeleri çözümlemeyi deneyelim. Elimizin altında bulunan kaynaklar son derece kıt. Yurtseverler faaliyetlerini yoğun baskı altında illegal biçimde sürdürmüş olduklarından ne yurtsever nitelikli dergilerin abone listeleri ne de milli hareketin diğer veçhelerinde yer alanlarınki günümüze ulaşmıştır. Dolayısıyla diğer hareketlerin çoğunda yapmış olduğumuz türden kesin ve farklılaştırılmış bir tahlil yapma girişiminden vazgeçmek zorunda kaldık. Bunun yerine yurtseverlerle ilgili belirli dolaylı bilgileri birleştirmekle yetindik. *Aušra*'nın yazı işleri kurulu bu topluluğun nüvesi olarak kabul edilebilir. Tabii, yayımlanan kurul listesi mahlaslardan oluşuyordu ve isimlerinin sadece baş harfleri vardı, yine de çoğu deşifre edilip, gerçek isimler tespit edilebilmiştir.[11] *Aušra*'nın yazı kurulu listesi yurtsever öğrenci derneklerini örgütleyenlerin[12] listeleri ve doğrudan doğruya *Aušra*'da çalışmamış olsa da yurtsever olan yazar ve gazetecilerin listeleriyle takviye edilmiştir.[13] Böylelikle milli hareketin B Evresi'nde faal biçimde yer almış, doğum tarihi en geç 1870 olan 260 yurtseverin toplumsal konumuna ilişkin bilgi edinebildik. Bu gruptakilerin çoğu hakkında daha fazla biyografik veri elde etmek mümkün oldu: 1880'li ve 1890'lı yıllar zarfında mesleki uğraşlarda değişiklikler olduğunu anla-

11 Bu görev pek çok örnekte V. Biržiška tarafından başarılı biçimde yerine getirildi, bkz. "Slapyvardžiai", *Knygos* (1924), 4/6, 307 vd.

12 Bu listeler K. Grinius'un *Atsiminimai ir mintys* 1 (Tubingen, 1947), s. 46 vd ve 57 vd.de yayımlanmıştır

13 Otuz dört cildini kullanabildiğimiz *Litvanya Ansiklopedisi* (*Lietuviju enciklopedija*) çok önemli sayıda kıymetli makale içerir.

yabildik; bu bilgi yurtsever harekete henüz öğrenciyken katılmış olanlarla rabıtalı olduğu durumlarda bilhassa ilginçti. Nitekim bu veriler 1880-1885 yılları arasındaki yurtsever cemaatin toplumsal bileşimini gösteren bir tablo çizebilmemizi sağladı. Ayrıca bu tabloya aynı grubun 1890'lardaki toplumsal bileşimi de ekledik.

Tablo 25'te özetlenen bilgiler daha önce sözü edilen görüşlerle olağanüstü ilginçlikte bir mukayeseyi mümkün kıldı. Tablo ruhbanların bilhassa *Aušra* döneminde oynadığı rolün nispeten küçük olduğunu teyit etmiştir. Ruhbanların B Evresi'nde oynadıkları rol yalnız bir bütün olarak sayısal ağırlıklarıyla kıyaslandığında değil ama aynı zamanda Römer'in ruhbanların katkısının sayısal olarak takriben yüzde 50 civarın-

TABLO 25
Aušra Dönemi ve 1890'lar Boyunca Litvanya'daki Yurtsever Grupların Toplumsal Bileşimi

	Ausra dönemi			*1890 yılı civarı*		
	Sayısal toplam	*%*	*%*	*Sayısal toplam*	*%*	*%*
1. Soylular, toprak sahipleri	11	4.0		12	4.5	
2. Tüccarlar, müteşebbisler	5	2.0		11		4.0
3. Zanaatkârlar	16	6.0		16		6.0
4. Tüccarlar ve zanaatkârlar (2 + 3)	21	8.0		27	10.5	
5. Doktorlar, kimyagerler	14	5.5		45		18.5
6. Avukatlar	3	1.0		17		6.5
7. Serbest meslekler (5+6)	18	7.0		64	25.0	
8. Memurlar	12	4.5		20	7.5	
9. Ruhban	32	12.5		59	23.5	
10. Köy öğretmenleri	11	4.0		12		4.5
11. Jimnazyum öğretmenleri	11	4.0		13		5.5
12. Öğretmenler (10+11)	22	8.5		25	10.0	
13. Tıp öğrencileri	48	19.0				
14. Hukuk öğrencileri	20	8.0				
15. Teoloji öğrencileri	40	15.5				
16 Öğrenciler (13,14,+15)	108	42.5		12	4.5	
17. Köylüler	23	9.0		22	8.5	
18. Ücretliler ve diğerleri	10	4.0		15	6.0	
Toplam	257	100.0		256	100.0	

da olduğu yönündeki tahminiyle mutabık olduğumuz A Evresi'nde oynadıkları rolle kıyaslandığında da küçüktür.[14] Listelerde soyluların katılım oranının düşük oluşu da evvelki tahminlerle örtüşür. Ancak eğitim-öğretimle ilgili mesleklerin zayıf biçimde yer alması şaşırtıcıdır. Römer'in Rustifikasyon döneminde öğretmenlerin tavrıyla ilgili eleştirisi doğrulanmış görünür. Bohemya gibi Litvanya'da ulusal bir sınıf olarak yurtsever öğretmenler vardı ancak milli hareketin toplumsal bileşiminde önemli bir unsur olarak yer almıyorlardı.[15] Memurların düzeyinin düşük olması idari yapının geri kalmışlığına tekabül eder lakin memurların entelijansiyanın ezilen milliyetin dilsel aidiyetlerini çok önemli ölçüde korumak zorunda kalmış gruplarına dahil olduğunu söyleyen 1897 sayım sonuçlarıyla örtüşmez. Şaşırtıcı bir olgu, serbest meslek çalışanlarının özellikle doktorların yüksek katılım oranıdır. Litvanya milli hareketinin en göze çarpan vasfı buydu. Bir Litvan burjuvazisinin bulunmayışına dair bildiklerimizi hatırda tutunca zanaatkâr ve tüccarların oynadığı rol de biraz şaşırtıcıdır. Kırsal kesimde zanaatkârların çoğu durumda küçük ölçekli çalıştıklarına kuşku yok. Geçmiş dönemle kıyaslandığında tüccar sayısındaki artış, 1890'da milli hareketin bazı önderlerinin kitlesel olarak şehirlere nüfuz etme programını çoktan uygulamaya koyduklarına ve serbest ticari faaliyete başladıklarına işaret etmektedir. Bizim rakamlarımızda ortaya çıkan köylülerin alaka düzeyindeki durgunluk daha barizdir; B Evresi süresince köylülerin milli harekete katılımları hızlı bir artış kaydetti. Temelsiz bir spekülasyonda bulunmak istemiyorsak, konuyla ilişkin bilgilerimizin yetersizliği dolayısıyla B Evresi döneminde milli hareket içinde yer alan belirli toplumsal grupların oransal paylarının gelişimine dair herhangi bir nitelendirme yapmamamız gerekir.

14 Römer, *Litwa*, s. 43.

15 Litvanya Akademik Topluluğu'nun 1890'lı yıllara ait üye listesi buna bir tezat teşkil eder: Bu topluluğun üyeleri arasında Litvanya'da çalışan ortaokul öğretmenlerinin oranı yüksektir (bkz. topluluğun zabıtlarında yayımlanmış üye listeleri). Bu topluluk aslında, A Evresi'ne mahsus bir yurtseverliğe yönelik akademik bir ilginin devamı olarak görülmelidir.

Entelijansiyanın milli hareketin B Evresi'ndeki üstünlüğüne bakınca bu *grubun toplumsal* kökeni meselesi büyük bir önem taşır. Belirli karakteristik özellikleri ana hatları itibarıyla zaten belirttik. Şimdi daha detaylı incelemek üzere meseleye geri dönelim. 19. yüzyılın ilk yarısında Litvanya'da tahsilli sınıfların soyluların, Lehleşmiş şehirli tabakanın, burjuvaların ve bizatihi tahsilli sınıfın çocuklarından geldiklerinden şüphe etmek için hiçbir neden yoktur.[16] Yeri gelmişken, 1824 senesinde köylü çocuklarının ortaöğrenimden tamamıyla dışlanmış olduklarını da belirtelim.[17] 1861 senesinde serflerin özgürlüklerine kavuşmalarıyla birlikte bu kısıtlamalar kaldırıldığında da sadece büyük zengin köylü ailelerinin erkek çocukları tahsil yapmaya gidebildi.[18] Başlangıçta tahsil yapma kararının ardındaki saik rahiplik kariyerine girme niyetiydi. Lakin pek çok köylü çocuğu daha okuldayken bu fikirden cayıp toprağa geri dönme ya da tıp, hukuk yahut bilim gibi başka alanlara geçme kararı vermişti. Böylelikle yavaş yavaş seküler bir Litvan entelijansiyası doğuyordu. Bu dönüşüm sürecinin ardında yatan sebeplerle ilgili yalnızca tahminde bulunabiliriz. Kesin olan şuydu: 1870'lerde ilk gizli yurtsever nitelikli cemiyeti kuranlar köylü çocuklarıydı (oğulları). *Aušra*'nın altı genel yayın yönetmeninin hepsi de köylü ailelerden gelmişti.[19] Eğer bu savları B Evresi yurtseverlerinden oluşan 257 kişilik grubumuz hakkında topladığımız biyografik verilerle karşılaştırarak sınayacak olursak, yurtseverlerin toplumsal bileşimini tamı tamına gösterir bir tablo oluşturamıyor olsak dahi, savların tamamen doğrulandığını görürüz. Özellikle el sanatlarının dağılımının Litvanya'nın kırsal bölgelerinde çok daha seyrek olduğu bilinirken yurtseverlerin ezici çoğunluğunun (sadece 8 yurtsever –yüzde 3,5– şehirde doğmuştu) kırsal kesimden gelmesi onların köylü kökenli olduklarına yeterli kanıttır.

16 Jurgela, *History*, s. 404. Fakat Jurgela'nın yurtsever entelijansiyanın ağırlıklı olarak soylu tabakasından geldiği varsayımı savunulamaz.

17 Ehret, *Litauen*, s. 134.

18 Bu süreci Rimka yukarıda bahsedilen (9. dipnot) kitabında izledi. Ayrıca, bkz. Jurgela, *History*, s. 475; Liksch, *Litauen*, s. 14.

19 Ehret, *Litauen*, s. 146; Gaigalat, *La Lithuanie*, s. 96-7.

Cevaplanmamış yegâne soru hareket içinde yer alan kırsal entelijansiya mensuplarının, yani alt düzey memurlar ile öğretmen oğullarının katılım düzeyinin ne olduğu idi. Ne var ki bu katılımın yüksek olduğunu varsaymak için hiçbir sebep yok. Yurtseverlerin toplumsal kökeniyle ilgili kaynaklarda karşımıza çıkan tek tük referanslar otuzunun köy kökenli, altısının alt düzey soylu kökenli olduklarını; ikisinin orgcu, ikisinin memur, birinin doktor, birinin de öğretmen ailelerden geldiklerini göstermektedir.

Litvanya milli hareketinin *bölgesel dağılımını* iki açıdan inceleyebiliriz: yurtsever nitelikli faaliyetlerin lokasyonu ve yurtseverlerin doğum yerleri.

Geri kalmış bir tarım ülkesinde, Litvan yurtseverlerin aktivitelerinin lokasyonunu önemli ölçüde entelijansiyanın herhangi bir biçimde iş edinebilme olanağı bulduğu yerler tayin etmiştir. Ruhbanlar iş bulma açısından Litvanya kırsal alanında neredeyse sınırsız imkânlara sahipken seküler entelijansiya önemli sınırlılıklara maruz kalmıştı. 19. yüzyıl boyunca, 1880'lerin ortalarına kadar üniversite mezunlarının büyük bir oranı (belki okuldan ayrılanlar da) Litvanya'da bir iş bulabilme şansına sahip olamadı. Bu nedenle, okul bittikten sonra memleketlerine dönemeyip Rusya, Polonya ve Prusya kentlerinde kaldılar. Litvanya'daki şehirlerde iş bulabilme şansı ancak 1880'lerden sonra gelişti.[20] Yurtsever cemaatin toplumsal bileşimi göz önüne alındığında bu durum bizatihi Litvanya topraklarında yurtseverlerin yaşadığı geniş merkezlerin kurulması ihtimalini bertaraf etti. Litvanyalı yurtseverlerin yoğun olarak bulundukları merkezler Moskova, St. Petersburg, Varşova, Tilsit ve Memel idi. Son iki ismi Litvanya şehri olarak kabul edebiliriz ancak biri sınırda diğeri de –yani Memel– gerçek Litvanya topraklarının tamamen dışında bulunuyordu. Bu koşullar altında kelimenin gerçek anlamıyla "dışarıdan gelen" yurtseverlerin aktiviteleri Litvanya'nın her tarafında aynı kabulle karşılanmadı. Güvenilir bütün anlatılar ve o dönemin tanıkları en ateşli milli hareketin Suvalki idari alanının kuzey kısmında olduğu konusunda

20 Linksch, *Litauen*, s. 20-1; Romer, *Litwa*, s. 45 ve 225.

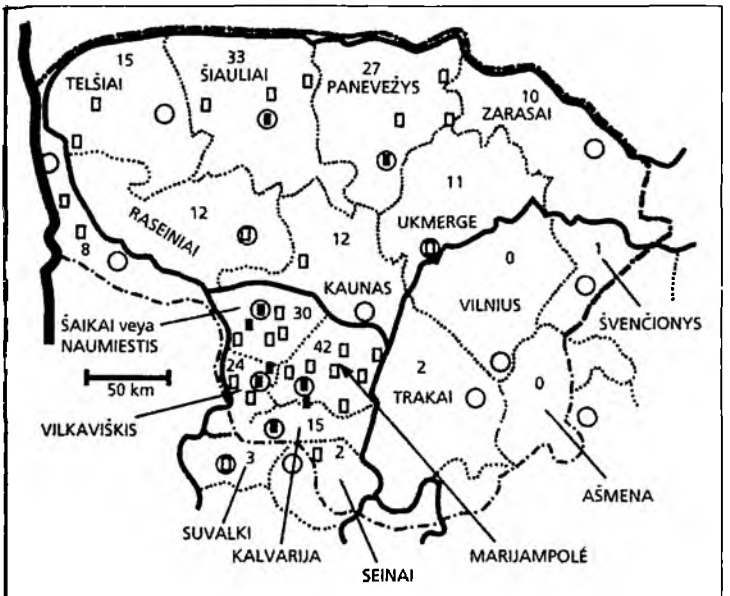
mutabıktır. Bu bölgedeki köylerde Litvanca kitaplar okumak üzere kurulmuş yoğun bir gizli okuma grupları ağı vardı. Litvan dili büyük oranda bölgenin köy okullarında gelişmiş ayrıca Litvanca yazılmış gizli broşürler de bu bölgeden çıkmıştı.[21] Yerel nitelikli yurtsever hareketlerin yoğunluğu bakımından Samogitia, Prusya'nın Litvanyalıların yaşadığı ve yurtsever oranının yüksek olduğu toprak parçasını hariç tutarsak, ikinci sırada yer alır. Bu bölgelerin aksine ülkenin doğusu, orta kısmı ve kuzeydoğusundaki geniş bir alanda yürütülen milli faaliyetler 19. yüzyılın sonuna kadar oldukça düşük düzeydeydi.[22]

Şimdi Litvanya toprakları üzerinde yurtseverlerin yürüttüğü düzensiz dağılım gösteren faaliyetlerle ilgili resme milli hareketin B Evresi'ndeki öncülerinin doğum yerleriyle ilgili verileri ilave edelim. Hemen hemen bütün yurtsever gruplardakilerle ilgili hem doğum yerlerini hem de ortaöğrenim gördükleri yerleri tespit edebildik. Yurtseverlerin gittiği okullar bizim için öğretici bir çerçeve oluşturdu. Eğitim geçmişlerini tespit edebildiğimiz yurtseverlerin aşağıdaki ortaöğretim okullarına gittiklerini belirleyebildik:

Eğitim yeri	*Yurtsever sayısı*
Marjiampole	68 (toplamın % 52'si)
Suvalki	5
Kaunas	3
Lettish bölgesi	12
Rusya'nın kalanı	8
Panevezys	3
Siauliai	25
Krajiai	1
Vejverai Öğretmen Okulu	5

21 Gaigalat, *La Lithuanie*, s. 100; Wasilewski, *Litwa i Białorus*, s. 174-5 ve 178; Čeginskas, "Polonisierung", s. 19; Wielhorski, *Litwa*, s. 47-8.

22 Bu bölgede ayrıca dilsel asimilasyon doğrultusunda güçlü bir eğilim de vardı; bkz. K. Pakštas, "Earliest Statistics of Nationalities and Religions in the Territories of Old Lithuania 1861", Commentationes Balticae IV-V, s. 24 vd. W. Tayla kitabımda, *Die Vorkämpfer der nationalen Bewegung*, Litvanya'nın doğu kısımlarındaki yurtseverlik faaliyetlerinin düşük olduğu yolundaki tespitle ilgili eleştirel bir mütaalada bulunmuştur. Kuzeyde olduğu gibi orada da milli aktivitelerin arttığına dair kanıt bulunabileceğini belirtmiştir (*Lietuvos istorijos Metrastis* [1974], s. 143 vd.).

Harita 4. Önde gelen Litvan yurtseverlerin doğum yerleri.

Bu verileri harita üzerine aktardığımızda Litvanya'nın güneyinde Suvalki idari alanının kuzey kısmına denk düşen küçük bir bölgenin Litvan yurtsever entelijansiyasının hemen hemen üçte ikisinin ilgisine mazhar olduğunu görürüz. Marijampole yüksekokulunun (jimnazyum) eski öğrencilerinin oranı bizatihi okuldaki yurtsever çevreye mensup bütün yurtseverler grubuna dahil edilmiş olması nedeniyle belki de bir miktar mübalağa edilmiştir. Ancak burada söz konusu sadece iki kişi oldu-

ğundan çok az bir önem taşır. Duruma daha netlik kazandırmak açısından çeşitli ortaöğretim kurumlarındaki Litvan öğrencilerin oranlarını verelim: Marijampole'de yüzde 40, Jelgana'da (Leton bir kent) yüzde 33, Liepja'da yüzde 22 ve Vejverai'de yüzde 50.[23]

Milli uyanışın bölgesel dağılımını ancak yurtsever faaliyetlerin lokasyonuna göre yurtsever nitelikli yayınların sağladığı veriler temelinde genel tahminler yaparak tespit edebiliriz. Yurtseverlerin kökeni ile ilgili meselede ise durum farklıdır: Burada kartografik ve niceliksel bir sunum yapmaya yetecek kapsamda malzemeye sahibiz. Yurtsever grupların toplumsal bileşimi ve kökenine ilişkin olarak, çocukluk ve gençliklerini geçirdikleri muhitin milli bilinç kazanmaları açısından, mesela Bohemya'ya göre çok daha derin bir etkisi olduğunu varsayıyoruz. Yurtseverlerin bildiğimiz kadarıyla doğum yerlerini ilgili idari bölgelerle (Rusça *uyezd*) ilişkilendirecek olursak hayli yol gösterici olan şu sonuçlara ulaşırız: Telsiai 15 yurtsever, yüzde 6; Šiauliai 33 yurtsever, yüzde 13; Panevežys 27 yurtsever, yüzde 11; Zarasai 10 yurtsever yüzde 4; Raseiniai 12 yurtsever, yüzde 5; Kaunas (Kovno) 12 yurtsever, yüzde 5; Ukmerge 11 yurtsever, yüzde 4.5; Vilnius (Vilna) hiç; Švenčionys 1 yurtsever, yüzde 0.5; Trakai 2 yurtsever, yüzde 1; Šakiai 30 yurtsever, yüzde 12; Marijampole 42 yurtsever, yüzde 17; Vilkaviškis 24 yurtsever, yüzde 10; Kalvarija 15 yurtsever, yüzde 6; Suvalki 3 yurtsever, yüzde 1.5 ve liste Prusya Litvanya'sı kökenli yüzde 3.5 yani 8 yurtsever ile tamamlanmış olur. Suvalki idari alanının kuzey kısmı (Šakiai, Marijampole, Vilkaviškis ve Kalvarija bölgeleri) Litvanya topraklarının sadece çok küçük bir bölümünü oluşturuyordu ve tüm Litvanyalıların yalnızca yüzde 15'i burada yaşamaktaydı ancak bilinen yurtseverlerin toplamının neredeyse yarısı bu bölgede doğmuştu. Ülkenin kuzey kısmında yer alan, en kalabalık ikinci yurtsever grubun olduğu Šiaulia ve Panevežys bölgelerinden meydana gelen kesim Suvalki'nin iki misli kadar bir genişlikteydi ve takriben aynı oranda Litvanyah nüfusa sahipti, lakin yurtseverlerinin oranı sade-

23 Römer, *Litwa*, s. 236-7

ce yüzde 24 idi. Yurtseverlerin yalnızca yüzde 25'i Litvan nüfusun üçte ikisinin yaşadığı geri kalan Litvanya topraklarında doğmuştu. Yurtseverlerin çoğunun kırsal kesimden geldiğini bir kere daha tekrarlayalım. Bu bağlamda, Marijampole ve iauliai hariç doğum yerleri listesinde şehirlerin etrafındaki bölgelerin çok kuvvetle temsil olmamış olması ilgi çekicidir; bunun en göze çarpan örneği bizatihi Kaunas civarının zayıf temsil edilmiş olmasıdır. Ne var ki bu verilerle ilgili genel bir değerlendirme yapmayı kitabın karşılaştırmalı tahlil yaptığımız sonuç bölümüne saklıyoruz. Burada görüşlerimizi aşağıdaki gibi özetlemekle yetinelim:

1. Milli hareketin başını çeken seküler entelijansiya idi. B Evresi'nin başlangıcında bu kategoriyi temsil edenler bilhassa öğrencilerdi; onlara peyderpey yine güçlü bir grup olan serbest meslek sahipleri grubu katılmıştı; üçüncü sırada ruhbanlar bulunuyordu. Milli hareketin B Evresi'yle mukaddem A Evresi arasında çok az bir devamlılık vardı. Hareket içinde giderek daha fazla rol oynayanlar köylülerdi.

2. B Evresi'nin sonlarında kısmen artmış dahi olsa zanaatkârlar ile tüccarlar önemli bir rol oynamamıştı.

3. Hareketin önde gelenlerinden oluşan geniş bir topluluğun faaliyet alanı asıl Litvanya topraklarının dışındaydı. Bu durum kısmen siyasi nedenlerden kaynaklanıyordu (Çarlık Rusyası'nda milli harekete yönelik zulümler) kısmen de maddi geçim kaygılarından (Litvanya'da geçimlerini sağlayacak iş bulma imkânlarının olmaması). Litvanya yurtseverlerin olduğu güçlü bir şehir merkezinden yoksundu. Litvanya'da yaşayan yurtseverler çok önemli bir oranda kırsal kesimde faaliyet içindeydi.

4. Yurtseverlerin yürüttüğü faaliyetlerin Litvanya topraklarında gördüğü kabul değişkendi. Kabulün en güçlü olduğu mıntıka Suvalki idari bölgesinin kuzey kısmıydı, en zayıf olduğu bölge ise ülkenin doğu ve kuzeydoğu kesimiydi.

5. Milli ajitasyon şehirlerde genellikle etkili olmamıştı; yurtseverlerin şehirlere nüfuz etme programı, milli bilinç köylü kitleleri arasında iyice yaygınlaştığında ancak kısmi başarı kaydetti.

6. Neredeyse tüm yurtseverler kırsal bölgelerden geliyordu ve çoğunun ailesi köylüydü.

7. Hareketin çekirdeğini oluşturan yurtseverler köken itibariyle Suvalki idari alanının kuzey bölgesindendi; yurtseverlerin üçte ikisinin gittiği yüksekokul da bu bölgedeydi. Samogitia kökenli olan diğer grup daha küçüktü. Litvanya'nın diğer bölgelerinde ancak tek tük örneklerle karşılaşırız. Ne var ki bunun anlamı bu bölgelerde milli faaliyetin hiç olmadığı değildir.

Litvanya milli hareketinin gelişimi üzerinde oldukça çelişkili bir dizi koşul egemen olmuştu. Bunlar hareketin iki asli niteliğinden kaynaklanmaktaydı: Litvanya milli hareketi B Evresi'nden hareketin kitlesellik kazandığı aşamaya büyük bir hızla ilerlemiş olsa da Avrupa'daki küçük milletler arasındaki "gecikmiş" tip grubuna dahildi. Sosyal ve kültürel koşullar arasında çok güçlü ayrıştırıcı etkiye sahip kimi unsurlarla karşılaşırız ama buna mukabil öznel koşullarda ulusun bütünleşmesi doğrultusunda etkili olan başka güçlü unsurlar da mevcuttu.

Siyasal durum ve idari yapı milli bilincin gelişimini elbette olumsuz biçimde etkilemişti. 1864 yılı sonrasındaki siyasal baskılar herhangi bir sosyal ya da kültürel faaliyetin ortaya çıkışını önemli ölçüde engellemişti. Baskılar, Litvan yurtseverleri bilhassa faaliyet merkezlerini kendi milli topraklarının dışına, uzağa taşımaya zorlamıştı; Litvanyalılar çok uzun bir süre istikrarlı kurumları ve salahiyeti olan sabit bir milli merkezden mahrum kaldı. Ayrıca, milli hareketin bütünleşmesine engel olan bir etken daha vardı: Etnik olarak Litvanya toprakları tek bir siyasal yahut idari birimden ibaret değildi, yani ülke Litvanların sadece birinde (Kovno idari biriminde) nüfusun ekseriyetini teşkil ettiği bazı daha geniş birimler arasında taksim olmuştu. Bu parçalı durum sadece tarihî anılarla yaşayabilen ve dolayısıyla B Evresi süresinde yok olan "Landespatriotismus" açısından uygun bir esas teşkil etmiyordu.

Litvanya halkı ortaçağlardan itibaren iki kez asimile edici baskılara maruz kalmıştı: Prusya'da Almanlaştırma ve Litvanya'da kendi topraklarında Lehleştirme. Ne var ki egemen milletlerin

şuurlu ve saldırgan milli aktivitelerinin ortaya çıktığı kritik dönemde Ruslaştırmaya yönelik bir eğilim Lehleştirmeye yönelik olanı felce uğrattı. 19. yüzyılın ikinci yarısı boyunca Almanların azamî bir gayretle izledikleri asimilasyon politikası hâlâ devam ediyordu. Öte yandan Ruslaştırma politikası Litvanya milli hareketi açısından zıt bir anlam taşıyordu. Belli bir açıdan bakıldığında yurtseverleri illegaliteye zorlamış ve etkili olma imkânlarını sınırlandırmıştı. Ancak başka bir açıdan bakıldığında Litvanların dilsel ve dolaylı olarak da milli açıdan daha hızlı biçimde bilinçlenmeleri ve Leh egemen sınıfından farklılaşmaları doğrultusunda bir itki yarattı. Dinî ve eklesiyastik ilişkiler de Litvan milli hareketi üzerinde karşıt yönde etkilere sahipti. Dinsel akrabalık bağları egemen Leh milletinden farklılaşma sürecinde olumsuz bir rol oynamış (Kilise'nin Polonya ile olan milli birlikten herhangi bir ayrılığa karşı çıkışı) olsa da, bilahare bu bağlar Çarlık baskılarının ilerlemesine karşı yurtseverlerin yürüttüğü faaliyetler açısından bir dayanak teşkil etmiş, Litvanca konuşan nüfus arasında milli bilincin yaratılması yolunda bir vasıta haline gelmişti. Ruhbanların milli hareketin B Evresi'ndeki tutumlarında ortaya çıkan tedrici değişiklik Katolik Kilisesi'nin oynadığı rolde meydana gelen bu genel değişime tekabül eder. Doğu Prusya'da ise aksine Litvan azınlık egemen milletle aynı mezheptendi ve dinî bağlar orada yaşayan Litvanların asimile edilmelerine katkıda bulunan bir unsur oldu; önemli bir ayrıştırıcı unsur da yurtsever nitelikli aktivitelerin ve özellikle de gazetecilik faaliyetlerinin önemli oranda yoğunlaştığı yer olan Prusya'daki Litvanların mezhebinin Litvanya topraklarında hâkim olan mezhepten farklı oluşuydu. Tüm bu koşullara bir başka unsuru daha yani Litvanya'da dinin olağanüstü güçlü rolünün ikinci planda, dinin ve otoritelerin zulüm ve takiplerinden ötürü tam bir gelişme kaydedememiş kültürel ilişkiler açısından bir tür geçici "ikame" konumundan kaynaklandığını da ilave etmeliyiz. Zaten zamansal gecikmişlik göz önünde bulundurulunca örgütlü işçi sınıfı hareketinin yalnız Batı ve Orta Avrupa'da değil Rusya ve Polonya'da da ortaya çıktığı ve genişlediği bir dönemde dine atfedilen böyle bir rol elbette anakronizmdi.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, Litvanca konuşan nüfusun toplumsal yapısı aşırı derecede basitti; kapitalist gelişimin eşiğinde, B Evresi'nin başlangıç safhalarında millet olarak bilinen geniş toplumsal grup köylü sınıfından ayırt edilemez durumdaydı. Bu olgu, dil farklılığı sınıf antagonizmasına koşut olarak gittiği ölçüde, ki bu yurtseverlik ajitasyonunun başladığı dönemde böyleydi, köylüler arasında milli bilincin gelişmesini hızlandırdı. Öte yandan bu durumdan kaynaklanan ve ulusun oluşum sürecinin tamamlanmasına ket vuran bir unsur daha vardı: Hareket şehirlerden gelebilecek bir destekten yoksundu, oysa diğer küçük milletlerin çoğunda şehirler yurtseverlik ajitasyonunun oradan kırsal kesimlere doğru yayıldığı merkezler konumundaydı. Ayrıca, ağırlıklı olarak Alman egemen nüfusun yaşadığı Doğu Prusya'daki şehirlerin Litvan köyleri üzerinde asimile edici güçlü bir etkisi vardı. Bizatihi Litvanya'da bu böyle değildi. Bunun sebebini araştırırsak yanıtı muhtemelen Litvanya şehirlerindeki Yahudi cemaatin oynadığı özgün rolde bulabiliriz. Yahudiler diğer milliyetleri asimile edemeyen ve kendisi de sadece belirli müstakil olaylarda asimilasyona uğramış kapalı bir gruptu. Yahudi entelektüeller daima egemen milletle özdeşleşmişlerdi. Litvanya'daki şehirler geniş Yahudi topluluklarını barındırdığı için, egemen ulus güçlükle sadece kırsal kesimleri asimile edebildi.

Ancak Yahudi unsurun Litvan etnik grubu açısından başka bir önemi daha vardı. Hızla artan Yahudi nüfus giderek toplumun kıyısına itilmişti. Yahudi cemaatin yokluk içinde yaşayan ekseriyeti gelişen kapitalist toplumda hizmetli, gündelikçi vb. gibi vasıfsız iş gücüne dayalı işleri yapmak üzere gettolarından çıkmıştı. Kapitalist gelişmenin eşiğinde, iş aramak için kırsal kesimden kalkıp şehirlere gelenlerin yaptıkları işler bunlardı. Kentlerde geniş Yahudi cemaatin varlığı, kırsal alanda yaşayan Litvanların kentlere akışını frenlemişti: Böylece şehirler Litvanya topraklarındaki yabancı yapılar olma niteliklerini muhafaza etmiş, bu da Litvan milletinin oluşum sürecini yavaşlatmıştı.

İktisadi ilişkilerin B Evresi'ndeki etkisi nispeten daha zayıftı. Litvanların üzerinde yaşadığı toprakların siyasi bölünmüşlü-

ğü özellikle uzun mesafe ticaretinin birleştirici bir yönelim kazanmasını önleyerek ayrıştırıcı bir unsur olarak rol oynamıştı. Böylesine farklı doğrultularda yer alan tarımsal bölgelerin sakinlerinin ortak ekonomik çıkarları olduğunu keşfetmesi zordu. Yerel ticaret bile pek çok ülkede aşina olduğumuz gibi birleştirici bir etkiye sahip değildi; Litvanya'nın bilhassa doğu kısmında köylüler ticari bağlantılarını önemli bir oranda doğrudan doğruya köylerine kadar gelen ve genellikle Yahudi olan simsarlar vasıtasıyla yürüttüğü için Orta Avrupa'daki benzerinden mukayese edilmez biçimde daha az sıklıkla yerel pazara gidiyordu. Köylülerin alt yatay hareketliliğinin bir başka nedeni de vardı: serfliğin var olduğu yerlerde bireysel özgürlüklerini sınırlandıran ekonomi dışı yükümlülükler. Bu olgu 1860'lara değin ve sınırlı bir ölçüde takip eden yıllar için de doğrudur. Milli hareketin B Evresi'nin ilk başarılarını köylülerin kurtuluşundan takriben bir nesil sonra kazanmış olmasında Litvanya'nın durumuna mahsus özel bir şey yoktur.

13

DIŞ BASKI ETKİSİYLE GECİKMİŞLİK: SLOVAK MİLLİ HAREKETİ

Slovak milliyetinden olan halkın yaşadığı topraklar ortaçağın başlangıcından itibaren Macaristan krallığının ayrılmaz bir parçasıydı. Türk akınlarından ve bilhassa 16. yüzyılın başlarında Macaristan'ın önemli bir kısmının Türkler tarafından işgal edilmesinden sonra Habsburg hanedanlığına bağlı Macaristan devletinin çok önemli bir bölümünü bugünün Slovakya bölgesi oluşturuyordu. İşgal altındaki topraklardaki Macar soylularının kuzeye, Slovak bölgesine çekilmiş olması yerel hâkim sınıfın hızlı biçimde asimile edilmesine katkıda bulunan bir unsur oldu. Asimilasyon süreci 16. ve 17. yüzyıllar boyunca devam etti. Slovak kültürel gelişiminin ayırt edici bir özelliği Çek topraklarıyla sıkıca iç içe geçmiş olmasıydı. Slovakya'daki Lutherci reformasyonun ortak dili Çekçeydi; Slovak öğrenciler Prag'a gidiyor; Çekçe yazılmış kitaplar Slovakya'ya getiriliyordu.

18. yüzyılın ortalarında halkların dili ve kültürüne yönelik Aydınlanmacı bir ilgi zuhur etmişti. 1792'den itibaren bazı Slovak kentlerinde faaliyet gösteren Slovak Bilim Derneği (Slovak Learned Society)'nin kurulmasının ardındaki saik kültürel eğitime yönelik bir alakaydı; bu dönemde kapsamlı ekonomi ve tarih çalışmaları edebi dilin yeni bir çeşidinde kaleme alınmıştı. 19. yüzyılın başlangıcında Katolik ve Evangelik kamplarda-

ki kimi şahsiyetler Slovaklar arasında ortak bir ajitasyonun hayalini kuruyordu. Ancak bu, 1820'lere kadar akademik bir spekülasyon seviyesinde kaldı.

Yurtseverlerin faaliyetleri ilk meyvelerini 1830'larda verdi. Genelde bu yurtseverler milli ajitasyonun amacını halk kitlelerinin milli görüşten yana kazanılması olarak kabul ediyordu ancak gayretlerinin fiili sonuçları henüz belli belirsizdi. 1840'tan sonra, diğer yurtseverlerle birlikte Ludovít Štúr yazılı Slovakçayla ilgili bir reform projesi tasarladı. Bu reformun kabul edilmesi nedensel bir unsur değil Slovak milli hareketinin önemli gelişmelerinde bir etmendi. Böyle bile olsa, 1840'ların ortaları Slovakya topraklarının çok geniş bir bölümü üzerinde başarılı bir milli ajitasyonun başladığına tanıklık eder. Ne var ki milli hareket 1848 devrimi boyunca kitlesel bir nitelik kazanmamıştı. Milli hareketin Bach mutlakıyeti (1852-9) altında yaşadığı durgunluk döneminden sonra yurtseverler 1861'den itibaren yeni bir mücadeleye giriştiler. Kültür ve eğitim sektörlerinde çok önemli bir dizi başarı elde ettiler. Ancak milli hareketin kitlesellik kazanma doğrultusundaki hızlı gelişimi 1867 senesinde *Ausgleich*'ın Avusturya-Macaristan ikili monarşisini kurmasının ardından kesintiye uğradı. 1870'lerin başında saldırgan bir Macarlaştırma dalgası Slovakya'nın üzerine çökmüştü; 1875'te Macaristan başbakanı Macaristan'da bir Slovak milleti olmadığını ilan etti. Bu dış müdahale B Evresi'nden C Evresi'ne intikali geçici olarak önlemiş, 19. yüzyıldan 20. yüzyıla kaydırmış oldu.[1]

Slovak milli hareketinin B Evresi'nin uzun sürmüş olması hareketin öncü ve destekleyicilerinin oluşturduğu toplumsal yelpazeyi inceleme şansımızı olumsuz biçimde etkiler. Slovak milli hareketinin B Evresi'ni en geniş biçimde kavramak istiyor-

1 Slovak tarihi hakkında, bkz. J. Butvin, J. Havránek, *Dejiny Československa* u. I (Prag, 1968); *Přehled dejin Československa* I, 2 (Prag, 1982); Slováci i ich národný vývin (Bratislava, 1966); K. *Počiatkom slovenského národného obrodenia* (Bratislava, 1964); V. Matula, "K niektorým otázkam slovenského národného hnutia štyridsiatych rokov", *Historický časopis* 2, 1954, s. 375 vd.; R.W. Seton-Watson, *Slovakia Then and Now* (Londra, 1931).

sak çözümlememize bir yüzyıldan daha uzun bir zaman süresi içinde doğmuş yurtseverlerin toplumsal bileşimini dahil etmemiz gerekir. Burada bilhassa 1820'li ve 1860'lı yıllar arasındaki dönemde faaliyet göstermiş yurtseverler üzerinde yoğunlaşmanın faydalı olacağını düşündük. Dönemin ilk yıllarında ortaya çıkanlar aktivitelerine kaynaklık eden A Evresi'ni hâlâ hatırlıyordu; çalışmaları dönemin sonuna denk düşenler ise Macarlaştırmanın yaşandığı özgül koşullarda ve aynı zamanda C Evresi'nin yerini almakta olduğu bir durumdayken faaliyet göstermişlerdi. Çok önemli olduğunu düşündüğümüz bu dönemle ilişkin olarak Slovak tarihçi J. Hučko oldukça değerli bazı biyografik verileri bir araya getirmişti. Hučko'nun toplumsal grupları seçme ve sınıflandırma kıstasları, bizim elimizdeki mevcut çalışmada kullandıklarımızdan kısmen farklıdır. Üstelik nesilleri örneklemekte kullandığı malzeme kronolojik açıdan daha geniş bir dönemi kapsamakta olup A Evresi'ne doğru sarkmıştır. Yine de evvela onun ulaştığı sonuçları hatırlamanın yararlı olduğunu düşünüyoruz. Hučko yurtsever entelektüellerle ilişkin iki grup ayırt eder: sanatsal ve edebi yaratıda aktif olanlar ve yurtsever nitelikli faaliyetlerde başka biçimlerde yer alanlar. Bu bağlamda Hučko tahsilli tabakanın önemli bir kısmının alt düzey soylu ailelerden geldiği Macarların durumunu özellikle dikkate almıştı; bu soyluların ekseriyeti orta sınıfın mesleklerini icra ediyordu, böylece terimin doğru anlamıyla hâkim sınıftan ziyade soylu olmayan meslektaşlarına daha yakındılar. Hučko toplumsal bileşimle ilgili analizlerine entelijansiya dışındaki toplumsal grupların mensuplarını dahil etmemişti. Ulaştığı neticeleri sunduğu iki tablodan yurtsever entelijansiyanın sadece edebiyat çalışmaları yapanlardan ziyade milli hareket içinde başka biçimlerde yer almış kesimin toplumsal bileşimiyle ilgili tablonun daha temsili olduğunu düşünür.[2] Ancak bu iki tablo elbette tek bir tabloda birleştirilebilir ki bizim de Tablo 26'da yaptığımız budur.

---

2 J. Hučko, *Sociálne zloženie i povod slovenskej obrodenskej inteligencie* (Bratislava, 1974), s. 43-4.

TABLO 26
1780-1848 Dönemi Slovak Yurtsever Entelijansiyasının Toplumsal Bileşimi

		Faaliyet şekli			
		Edebiyat		*Diğer*	
Meslekler	*Doğum*	*Sayı*	*%*	*Sayı*	*%*
Serbest meslekler	Soylu	34	3.8	23	2.0
	Soylu olmayan	74	8.2	30	2.6
Öğretmenler	Soylu	41	4.5	16	1.4
	Soylu olmayan	138	15.4	197	18.5
Katolik ruhban	Soylu	57	6.3	55	4.9
	Soylu olmayan	185	20.7	235	21.0
Protestan ruhban	Soylu	56	6.2	51	4.5
	Soylu olmayan	216	24.2	270	24.1
Memurlar	Soylu	35	3.9	63	5.6
	Soylu olmayan	39	4.3	97	8.6
Diğerleri	Soylu	3	0.3	13	1.1
	Soylu olmayan	14	1.5	67	6.0
Toplam	Soylu	226	25.0	221	19.7
	Soylu olmayan	666	75.0	896	80.3
Genel toplam		892	100.0	1,117	100.0

Hučko'ya göre yurtsever içerikli edebiyat çalışmalarındaki kıstas lisandı: Kişinin Çekçe ya da Slovakça yazması halinde edebi ürünün içeriğine bakılmaksızın o kişi yurtsever olarak kabul edilmişti. Kıstasın böylesine geniş kapsamlı tutulmuş olmasından ötürü Hučko'nun yurtseverler topluluğu özel hiçbir yurtseverlik eğilimi içermeyen dinî metinler yahut ekonomik anlaşmaları kaleme alanları da içermektedir; işte bu nedenle biz bu insanları kıstaslarımıza göre seçtiğimiz yurtseverler arasına dahil etmeyeceğiz. Hučko'nun "diğer tür" aktivitelerle uğraşan yurtseverler kategorisi içindeki en belirgin grup 1790'larda faal olan, Slovak Bilim Derneği mensuplarının oluşturduğu gruptu; diğer bir deyişle A Evresi için karakteristik olan aktivitelere katılanlardan oluşan bir grup. Bu iki önemli farklılığı bertaraf etmek ve diğer yurtsever gruplarla kıyaslanabilir bir Slovak yurtseverler topluluğu oluşturabilmek için seçimimizi edebi faaliyet içinde olup çalışmalarını yurtseverlik haleti ruhiyesi içinde kaleme almış olanlarla

sınırlandırdık.[3] Ayrıca, başka biçimlerde faal olan yurtseverlerin toplamıyla ilgili sapmaları bertaraf etmek için de benzer bir kıstas kullandık ve iki grubu birleştirdik. Soylu ve soylu olmayanlar arasındaki ayrım tablonun anlaşılırlığını önemli ölçüde azalttığı için bu iki kategori arasındaki ilişkiyle ilgili Tablo 28'de sunulan bilgilerle yetinip, konuyu daha fazla ileri götürmeyeceğiz: Soyluların memurlar ve serbest meslek sahibi üyeler içindeki oranı yüksektir, hatta edebiyatla uğraşan yurtseverler arasındaki oranı daha da yüksektir. İlkin nesillere göre yapılmış bir ayrım açısından seçilmiş yurtseverlerin genel yapısına bakacağız (Tablo 27). Sonra da edebi bir faaliyet içinde olan grupların karşılaştırılmalı bir analizini yapacağız (Tablo 28).

TABLO 27
Nesillere Göre Yurtsever Slovak Entelijansiyasının Toplumsal Yapısı

	Döneminde doğanlar										
	1740-80			*1780-1810*			*1810-30*			*Toplam*	
Meslekler	*Sayı*	*%A*	*%B*	*Sayı*	*%A*	*%B*	*Sayı*	*%A*	*%B*	*Sayı*	*%*
Serbest meslek	7	3	0.8	29	12	3.5	69	20	8.3	105	12.6
Öğretmenler	42	17	5.0	42	17	5.0	68	20	8.2	152	18.3
Protestan ruhban	80	33	9.6	93	39	11.3	119	34	14.7	292	35.2
Katolik ruhban	107	44	12.9	65	27	7.8	70	20	8.4	242	29.1
Memurlar	7	3	0.8	12	5	1.4	21	6	2.5	40	4.8
Toplam	243	100	29.2	241	100	29.0	347	100	41.8	831	100

A= Söz konusu neslin yurtsever topluluğun içindeki oransal payı
B= Bütün üç nesil içindeki yurtsever toplamının oransal payı

Tablo 27 seküler entelijansiyanın yurtseverler içindeki oranının, özellikle de serbest meslek ve memur kategorilerinde (sayısal olarak en düşük gruplarda), net bir artış kaydettiğini ortaya koyar. Katolik ruhbanların oranı belirgin bir şekilde azalırken Protestan ruhbanların payı hemen hemen sabit kalmıştır. İlk nesiller arasında Katolik rahiplerin oranının yüksek oluşu Slovak Bilim Derneği'nin yukarıda bahsettiğimiz üyeleri

3 Bununla ilgili biyografik veriler ve müteakip hesaplamalar, J. Hučko'nun yukarıda bahsettiğimiz kitabının eklerinden alınmıştır.

nedeniyledir;[4] Gelgelelim bu olgu bu grubun temsiliyetindeki genel düşme eğilimini ancak belli belirsiz değiştirmiştir. En son nesil yurtseverlerin toplumsal statüsüyle ilgili bilgiler bu neslin büyük bir kesimi 1840'larda henüz öğrenci olduğu için kesin doğru olarak kabul edilemez; Bu nedenle söz konusu verileri şimdilik kullanmıyoruz. Öğrenciyken harekete katılmış olanları edebiyat alanında faal yurtseverler grubunun dışında tutarsak öteki mesleklerin temsil edilme düzeylerine ilişkin kısmen farklı bir sonuç elde ederiz: Bu durumda serbest meslekler grubunun oranı oldukça küçülür (yalnızca yüzde 10), Protestan ve Katolik ruhbanların nispetleri az miktarda artarken, memur ve öğretmenlerinki hemen hemen sabit kalır. Gelişme eğilimleri açısından bunun anlamı Tablo 27'den elde edilen sonuçlarla ilişkin bazı düzeltmeler yapmamız gerektiğidir. En son kuşak memur ve öğretmenlerin oranındaki artış doğrulanmıştır. Hareket içinde yer alan serbest meslek mensuplarının sayısındaki hatırı sayılır artış daha ziyade B Evresi'nin son yılları için geçerlidir. Katolik ruhbanların oynadığı roldeki azalma ilk verilerde göründüğü kadar belirgin değildir.

Hučko'nun farklı seçim kıstasının ne derece farklı sonuçlara yol açtığını analiz etmek üzere edebiyat çalışmalarını mutlak bir yurtseverlik haleti ruhiyesi içinde yürüten yurtseverleri Hučko'nun yayımladığı verilere bakarak seçtik. 1800 yılından sonra doğanların grubunda milli harekete öğrenci olarak girmiş olanları bağımsız bir grup olarak ayırdık.

Bizim kıstaslarımıza göre seçilmiş faal yurtsever unsurların toplumsal bileşimi ile Hučko'nun edebiyat alanında faal yurtseverler grubunun toplumsal bileşimi arasındaki fark şaşırtıcı derecede küçüktür. Katolik ruhbanların oranı milli bakımdan faal yurtseverlerle ilgili bizim gruplandırmamızda kısmen daha düşük iken (yüzde 24'e yüzde 27) öğretmen ve memurların oranı iki çalışmada da hemen hemen aynıdır; bizim gruplandırmamızda serbest meslek mensuplarının oranı da (yüzde 10'a karşı yüzde 12) daha düşüktür. Belirtilmesi gereken daha bir göze çarpan farklılık Protestan ruhbanlarla ilişkindir: Edebiyat top-

4 Slovak Bilim Derneği'nin 446 üyesinden 355'i Katolik rahipti.

TABLO 28
Slovak Edebiyat Topluluğu İçindeki Aktif Yurtsever Unsurlann Toplumsal Bileşimi

	1800'den önce doğanlar		*1800'den sonra doğanlar*		*Toplam*	
Meslekler	*Sayı*	*%*	*Sayı*	*%*	*Sayı*	*%*
Serbest meslekler	15	14.0	14	5.5	29	8
Öğretmenler	15	14.0	45	18.0	60	17
Protestan ruhban	36	34.0	71	28.5	107	30
Katolik ruhban	33	31.5	37	15.0	70	20
Memurlar	7	6.5	16	6.5	22	6
Talebeler	–	–	66	26.5	66	19
Toplam	106	100	250	100	356	100

luluğunun aktif yurtseverleri arasındaki katılım düzeyleri Slovak edebiyat topluluğununkinden yaklaşık yüzde 7 daha yüksekti (yüzde 37'ye karşı yüzde 30).

Yukarıda bahsedilen düzeltmeleri net bir şekilde göz önüne alarak yurtseverlerin *toplumsal bileşimi* meselesini tahlil edeceğiz. İncelediğimiz yurtseverler topluluğu hem edebiyat alanında milli bakımdan aktif olan yazarları hem de milli amaçlar için başka biçimlerde faaliyet gösteren yurtseverleri içerir, lakin Slovak Bilim Derneği'nin mensupları ile 1760'tan önce doğan yurtseverleri kapsamaz. Aynı zamanda yurtseverlerin mevcut toplumsal statülerine ilişkin verileri toplumsal kökenleriyle ilgili verilerle birleştirdik. Ayrıca, toplumsal kökenleri açısından eski ve yeni yurtsever kuşakları arasındaki farklılığı anlamaya çalıştık. "Soylu" olarak tanımlanan grubun toplumsal kökeni meselesi ayrı bir problemdir. Bazı tekil örneklerde bu tanım toprak sahiplerini (ama çok zengin olmayan) belirtir, ne var ki sıklıkla tam da soylu kökenli olmaları ve kısmen de sahip oldukları mülkün miktarıyla diğer insanlardan ayrılan çiftçileri ifade eder. Ama örneklerin çoğunda kesin veriler mevcut değildir.

Slovak yurtseverlerin çok büyük bir kesimi, üçte birinden çoğu, zanaatkâr, tüccar ve burjuva ailelerden geliyordu.[5]

5 1787 senesinde bugünün Slovak topraklarının erkek nüfusunun sadece yüzde 2,6'sı zanaatkâr ve burjuva (*burghers*) kategorisinde yer alıyordu (Hučko, *Sociálne zloženie*, s. 20).

Soylu kökenli yurtseverlerin bir kısmının tarım dışı bir çevreden gelmiş olduklarını görmüş olsak da, yurtseverlerin üçte birinden biraz daha az bir bölümü köylü ve eşraf (gentry) kökenli ailelerden geliyordu, bu nedenle köylü ve eşraf kökenli ailelerin çocuklarının katılım oranı dar anlamıyla aslında düşüktü.

Her grup karşılaştırılacak olsa, bu oranların gelişme eğiliminin bir nesilde diğerine tamamen zıt olduğu görülür. Eski kuşak yurtseverler arasında köylü ve eşraf kökenli olanlar hâkim konumdayken (yüzde 40'tan fazla) genç kuşakta bu oran bariz biçimde düşmüştür. Buna mukabil, genç nesil yurtseverler arasında zanaat ya da genel olarak şehir (*burgher*) topluluğundan olanların oranı kesinkes artmıştı. Slovak Bilim Derneği'nin çoğunluğu köy ya da eşraf kökenli mensuplarının toplumsal bileşimini dikkate alacak olsaydık kuşaklar arasındaki fark çok daha büyük olurdu. Genç kuşak öğrencileri arasında şehir kökenli olanlar özellikle yüksekti (yüzde 40'tan daha fazla). Yurtseverlerin geldiği üçüncü büyük grup, yaklaşık beşte bir düzeyindeki payı eski ve genç kuşaklarda hemen hemen eşit olan Protestan ruhbanlardı. Bu gruba özgü bir hususiyet ise

TABLO 29
Yurtsever Slovak Entelijansiyanın Toplumsal Kökeni (% olarak)

Ebeveynlerin meslekleri		*Halihazırdaki meslek grupları*						*Toplam (a+b)*		
		1	*2*	*3*	*4*	*5*	*6*	*Sayı*	*%*	*%*
Tüccar, zanaatkâr	(a)	11.0	7.0	8.5	17.5	8.0	–	57	27.9	35.7
Burjuva	(b)	20.0	35.5	19.5	23.5	18.5	42.0	206	38.7	
Serbest meslekler	(a)	7.5	–	–	–	–	–	4	2.0	1.6
	(b)	2.0	0.5	1.5	–	1.5	1.0	8	1.5	
Öğretmenler	(a)	–	7.0	2.5	–	1.5	–	16	7.8	11.3
	(b)	–	14.5	8.0	1.0	1.5	17.0	100	12.6	
Protestan	(a)	5.5	1.5	15.5	–	1.5	–	38	18.6	18.8
	(b)	7.5	8.5	24.0	–	10.0	17.0	100	18.8	
Memurlar	(a)	–	–	–	1.0	1.5	–	2	1.0	1.6
	(b)	–	–	0.5	1.0	3.0	3.5	10	1.9	
Köylüler	(a)	7.5	5.0	7.5	15.5	3.0	–	45	22.1	15.4
	(b)	4.0	12.0	5.5	16.5	3.0	11.0	68	12.8	
Eşraf	(a)	11.0	3.0	3.5	16.5	11.5	–	42	20.6	15.6
	(b)	24.0	6.0	4.0	7.5	34.5	8.5	73	13.7	
Toplam	100	100	100	100	100	100	100	736	200	100

Protestan rahibi ailelerden gelen yurtseverlerin çoğunun kendilerinin de Protestan rahibi olmasıdır.

Yurtsever entelijansiya içindeki meslek gruplarını oluşturan insanların toplumsal kökenine baktığımızda oldukça farklılaşmış bir görüntüyle karşılaşırız. Zanaatkâr ve burjuva aile kökenli yurtseverler bütün meslek gruplarında hemen hemen eşit biçimde yer alırken, köylü ailelerden gelen yurtseverler arasında ağırlıklı konumda olan meslek Katolik ruhbanlık idi; eski kuşağın eşraf kökenli yurtseverleri arasındaki en kalabalık grubu da yine Katolik ruhbanlar oluşturuyordu. Protestan rahipler de özellikle yine kendi saflarından çıkmıştı. Aynı durum öğretmen ailelerinden gelen eski kuşak yurtseverler için de söylenebilir: Öğretmenlerin aileleri de genellikle öğretmendi.

Slovak milli hareketinin *bölgesel bileşimini* başta yurtseverlerin yürüttüğü aktivitelerin lokasyonu ve yurtseverlerin doğum yerlerine göre tahlil edebiliriz. Verileri bu iki parametreye göre kartografik olarak resmedersek dağılımı çok gayri nizami bir görüntü elde ederiz. 800'ü aşkın sayıda yurtseverin faaliyet merkezlerini, 520'sinin doğum yerini tespit edebildik. Bunun Slovakya toprakları üzerindeki yüzde olarak dağılımı şöyledir:

Coğrafi alan	*Aktif %*	*Doğum %*
Batı Slovakya		
1. Skalica ve Trenčin şehirleri arasındaki bölge	17	20
2. Modra, Nitra ve Trnava şehirleri civarındaki bölge	13	10
3. Bratislava	7	1.5
Kuzey Slovakya		
1. Váh vadisindeki Bytča ve Žilina arası	6	7.5
2. Liptov ve aşağı Orava bölgeleri	11	18
Orta Slovakya		
1. Banská Bystrica, Martin, Banská Štiavnica ve Zvolen	22	22
2. Yukarı Hron Nehri bölgesi	9	8
Zips'de	4	4
Doğu Slovakya	5	4
Slovakya'nın daha küçük diğer bölgelerinde	6	5

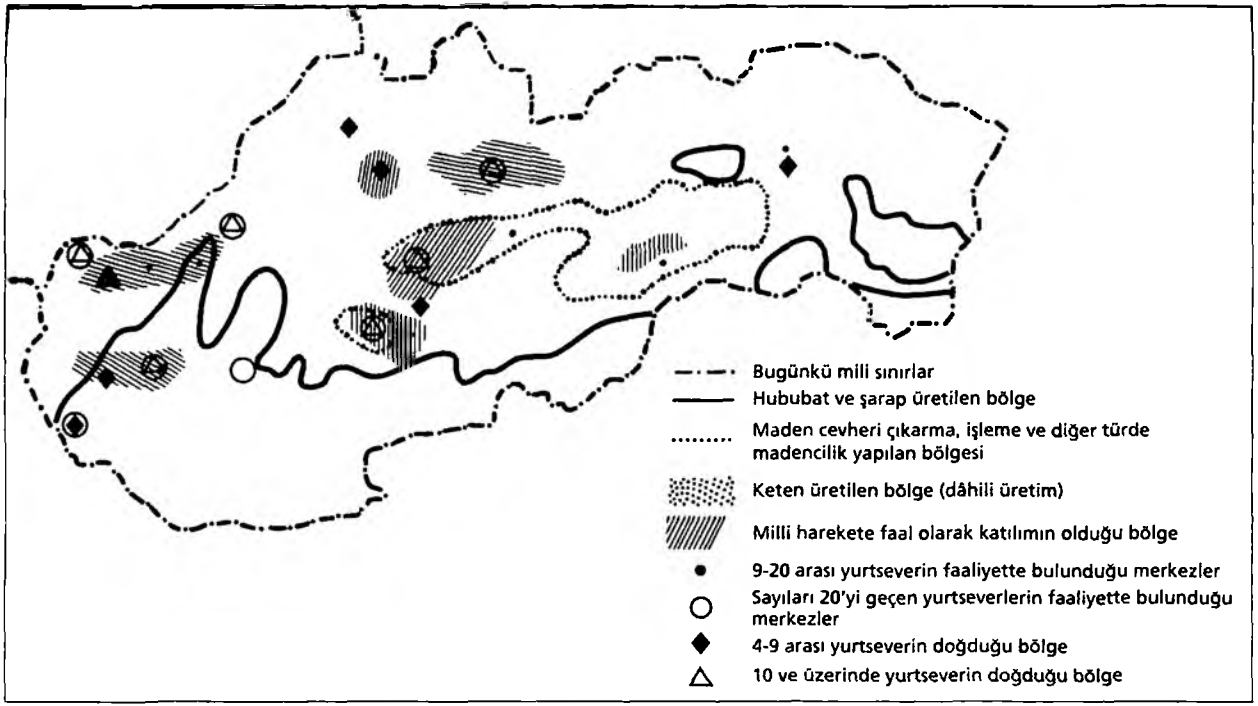
Bu verilerin dilekçe hareketlerine katılım, *Matica Slovenská*'ya üyelik gibi başka yurtsever nitelikli aktivite göstergeleriyle birleştirilmesi ve yüksek yoğunluklu bir kültürel yaşam[6] Slovakya'da milli hareketin B Evresi'nde yurtsever faaliyetler açısından üç bölgenin belirgin biçimde faal olduğunu doğrular: (1) Batı Slovakya'da kuzeyde Skalica ve Trenčín'den güneyde Trnava ve Nitra'ya, (2) Orta Slovakya'da kuzeyden aşağıya Banská Bystrica ve Martin'den Banská Štiavnica'nın güneyindeki alan, (3) Aşağı Orava bölgesiyle Liptov.

Yurtseverlerin üçte ikisinden fazlası hareket içinde aktif biçimde yer alıyordu ve neredeyse dörtte üçü Slovakya'nın milli toprakların üçte birinden daha azını kaplayan bölgede dünyaya gelmişti. Doğum yerlerinin yoğun olduğu bölgeler ile yurtsever faaliyetlerin lokasyonları arasındaki ilinti de dikkate değerdir; çarpıcı çeşitliliklerle sadece faaliyet gösteren yurtseverlerin oranının orada doğanlardan daha yüksek olduğu başkent Bratislava bölgesi ile eski yurtsever kuşaktan çok sayıda Katolik rahibin faaliyet gösterdiği Trnava civarındaki bölgede karşılaşmaktayız.

Zanaatkâr ailelerden gelen yurtseverlerin katılım oranının yüksek oluşu şehir ortamının yurtseverlerin yaşamındaki rolünün önemli olduğuna işaret eder; yurtseverlerin yüzde 22,5'i nüfusu 3,000'in üzerinde olan şehirlerde, yüzde 33'ü nüfusu 1,000-3,000 arasında olan küçük şehirlerde ve yüzde 44,5'i ise kırsal bölgede doğmuştu.[7] Dolayısıyla ağırlıklı olarak tarımsal bir ülkede yurtseverlerin yüzde 50'sinden fazlası kentsel bir çevreden geliyordu. Yurtseverlerin faaliyetlerinin lokasyonuna bakarsak şehirlerin payı yine, yaklaşık üçe ikiye varan bir oranda yüksektir; bu grup içinde de daha kalabalık olan şehirler daha büyük oranda rol oynamıştır. Tabii ki Slovakya'da küçük şehirlerin ağırlıklı olarak tarımsal nitelikli olduklarını ve genellikle büyük köylere benzediğini söylemek gerekir. Genç nesil

6 *Atlas československých dějin* (Prag, 1965), haritalar 19j ve 20h.

7 Bu hesaplar sadece 1780-1820 yılları arasındaki yurtseverleri kapsar, yani daha ziyade A Evresi'nden B Evresi'ne geçiş dönemindekileri (Hučko, *Sociálne zloženie*, s. 41).

Harita 5. Slovak milli hareketinin bölgesel yapısı.

içinde şehir kökenli yurtseverlerin oranı toplam yüzde 55,5'ten hemen hemen üçte ikilik bir orana yükselmişti. Dolayısıyla şehirler, kimi zaman varsayıldığı gibi, çok güçlü biçimde Macarlaşmamıştı.

Toplumsal ve bölgesel yapıyla ilgili tahlillerimizin sonuçlarını şu şekilde özetleyebiliriz:

1- Slovak milli canlanışının B Evresi'nin ilk bölümünde yurtseverler arasında ve yurtsever entelijansiya içinde hâkim konumda olanlar kesinlikle Katolik ve Protestan ruhbanlardı.

2- B Evresi zarfında Protestan ruhbanların oranı genelde aynı kalırken Katolik ruhbanların oranı düştü ve seküler entelijansiyanın oranı yükseldi. Özellikle yurtsever öğrencilerin faaliyetlerinde belirgin bir artış vardı.

3- Yurtseverlerin üçte birinden daha fazlası tüccar ve zanaatkâr ailelerden geliyordu ve bu tabakanın oranında sürekli bir artış söz konusuydu. Öte yandan köylü ve eşraf ailelerden gelen yurtseverlerin oranı düşmüştü. Yurtseverlerin tahsilli ailelerden gelmeleri halinde, bunun anlamı genellikle ailelerinin Protestan ruhban olduklarıydı.

4- B Evresi'ndeki yurtseverlerin yarısından çoğu şehirliydi; Kırsal kökenli olanların oranı yalnızca üçte bir idi. Aynı zamanda Slovak nüfusun önemli bir çoğunluğu kırsal bölgede yaşamaktaydı.

5- Milli hareketin bölgesel yapısı yurtsever faaliyetler açısından bazı bölgelerin aktif olduğunu gösterir: Güneydoğu Slovakya'da iki, Orta Slovakya'da da iki tane. Doğu Slovakya'nın önemli bir bölümü yurtsever nitelikli faaliyetler açısından dikkat çekici biçimde pasiftir; bu olgu kuzey kısımları için de geçerlidir.

14

BÖLÜNMÜŞ TİP: FLAMAN HAREKETİ

Büyük Fransız Devrimi günlerinde Güney Hollanda'nın sabık Habsburg mülkü –Belçika– Fransa'ya ilhak oldu ve tamamen bu ülkeyle bütünleşti. Sonrasında toplanan Viyana Kongresi tek bir Hollanda Krallığı oluşturmuş, dolayısıyla Belçika Kuzey Hollanda yönetimine tabi olmuştu. 1830 devrimiyle durum tamamen değişti. Özgür Belçika liberal bir anayasa benimsemiş, yeni devlet içinde Frankopon unsur Flemenkçe üzerinde kültürel bir hâkimiyet kazanmıştı. Başlangıçta talihin bu tersine dönüşü Flemenkçe konuşan topluluğun özellikle dikkat çekici bir reaksiyonuna neden olmadı. Ülkede Flemenkçe unsurun gelecekteki kaderi hakkında mütalaada bulunan sadece küçük bir yurtsever grup vardı.

Yurtseverlik ajitasyonu ilk başarılarını ancak 1840 senesinde Flemenkçeye Fransızcayla eşit haklar verilmesini talep eden bir dilekçe hareketi örgütlendiğinde kazandı. Bu dönem aynı zamanda Met Tijd en Vlijd yurtsever öğrenci derneğinin yeni bir faaliyetine de şahit oldu. Bütün bu aktivitelerin ilk sonuçları sınırlı olsa bile yine de Flaman hareketinin B Evresi'nin başlangıcını 1840'lı yılların başlangıcına tarihlendirebiliriz. 1840'ların sonunda politik bir program oluşturmak yolundaki mahcup ilk teşebbüsler yurtseverlerin kendi aralarında bile dostça kar-

şılanmadı. Flaman Merkez Komitesi (Het Vlaemsch Midden-Comiteit) olarak adlandırılmış örgütlenme, 1850'den sonra siyasallaşmış bir dil programı temelinde dağınık haldeki yurtsever grupların aktivitelerini birleştirmeye çalıştı. Merkez Komitesi faaliyetlerini önemli derecede geliştirmiş olmakla birlikte bir başarı kaydedemedi.

1860'lı yılların başında en önemli siyasi örgütlenme –Het Vlaemsch Verbond– yerel grupların siyasal birliğini sağlamak üzere yeni bir gayrette bulundu. Gelgelelim ne gelişmiş örgütlenme biçimi ne de siyasal programın içeriğindeki toplumsal talepler geniş kitleleri milli harekete katılmaları doğrultusunda seferber etmedi. Vlaemsch Verbond hedeflerine ulaşamadı. Flaman milli hareketi varlığını sürdürse de Belçika'nın Flaman bölgesinde egemen bir konum elde etmeyi başaramamıştı. Belçika kamusal yaşamının temel siyasi yapısı açısından tayin edici olan sınıf antagonizması değil liberaller ve ruhbanlar arasındaki antagonizmaydı. Üstelik örtülü olarak bu siyasal antagonizma Flaman hareketi içinde mevcut olduğundan, dil ve kültür temelinde tüm bir arada tutma teşebbüslerine rağmen eninde sonunda ayrılmak zorunda kalacaktı.[1]

Flaman hareketinin yurtsever cemaatinin karşılaştırmalı çözümlemesi açısından 1840'lardan itibaren devam eden dönemi B Evresi olarak seçeceğiz. Bazı nedenlerden dolayı milli hareket kitleselleşmemiş olduğu için araştırmamızı B Evresi'nin karşılaştırma yaptığımız diğer milli birimlerin ulusal hareketleriyle nispeten en büyük benzerlikleri gösteren tek bir kronolojik segmenti ile sınırlı tutacağız. Bu segment hareketin hemen hemen ilk 30-40 yılını yani 1860'lı ve 70'li yılları kapsar.

Flaman hareketi üzerine odaklanan bugüne kadarki literatür milli görüşlü (*nationally-minded*) grupların *toplumsal bi-*

1 Flaman hareketiyle ilişkin olarak bkz. L. Picard, *Geschiedenis der Vlaamse en Grotnederlandse Gedachte* (Antwerp, 1963); H.J. Elias, *Geschiedenis van de Vlaamse Gedachte*, I, II (Antwerp, 1963-5); M.Lamberty, *Philosophie der Vlaamsche Beweging en de overige stromingen in België* (Bruges, 1944); M. De Vroede, *De Vlaamse Beweging in 1855-56* (Brüksel, 1960); P. Freddericq, *Uit de Geschiedenis van Willems-fonds en Davids-fonds* (Ghent, 1909).

leşiminin sadece genel nitelikleriyle ilgilenmekle yetinmiştir; Mutat biçimde hareket Flemenkçe konuşan geniş bir tabakayla herhangi bir bağlantısı olmayan bir grup entelektüelin faaliyeti olarak betimlenmiştir.[2] Son zamanlarda M. De Vrode daha yetkin ve son derece farklı bir çözümleme yapmaya çalışmıştır. Dönemin risale literatürü üzerine yaptığı çalışma temelinde, toplumun bütün üst düzey tabakalarını dahil ettiği burjuva sınıfının Flaman hareketini ancak vasat düzeyde desteklediği sonucuna varmıştır; ülkenin Flaman kısmında dahi bu tabaka önemli oranda Frankopandı, ancak Flaman karşıtı değillerdi.[3] Avukat, doktor, akademisyen gibi serbest meslekler milli görüşe sahip Flamanlar grubu içinde sadece istisnai olarak temsil edilmişlerdir. De Vroede'ye göre hareketin 1850'li ve 60'lı yıllardaki en önemli katılımcıları öğretmenler, gazeteciler, sanatçılar, kitap satıcıları, zanaatkârlar ve kısmen de ruhbanlar ile memurlardı.[4] Maalesef bu görüşlerini somut niceliksel verilerle desteklememiştir.

Bu noksanlığı telafi edeceğiz ancak bunu merkezi bir örgütlenme yahut milli eğilimli bir yayın politikası olan Flamanca süreli bir yayının çevresinde bir araya gelmiş herhangi bir grubun toplumsal bileşimini çözümleyerek yapmayacağız. Çünkü Flaman milli hareketi özelinde böyle bir durum söz konusu değil; farklı siyasi renklerinin parçalarına bölünme eğiliminin yanı sıra hareketin temel vasıflarından biri partikülarizmiydi. B Evresi'nin başlangıcının 1840 yılı dilekçe hareketi, yani "petitionment" olduğundan söz etmiştik; ancak bu devamı gelmeyen tek bir eylem oldu ve sürekli bir örgütlenmenin kurulması doğrultusunda itici bir güç oluşturmadı. Ayrıca elimizde "petitionment" hareketin sadece yerel etkisine ilişkin veriler mevcuttur lakin bunlar da noksandır. Flaman milli hareketinin öncülerinin "tipik" özellikte bir listesini oluşturmak için biyografik verilerin mevcut olduğu örneklerle sınırlı olmak kaydıyla belirli daha küçük gruplara bakmamız gerekir. Çok farklı karaktere sahip olsalar bile milli

2 Picard, *Geschiedenis* I, s. 219; Lamberty, *Philosophie*, s. 94.

3 De Vroede, *De Vlaamse Beweging*, s. 95 ve 97-8.

4 De Vroede, *De Vlaamse Beweging*, s. 98-9.

bilince sahip Flamanların kurduğu iki önemli dernek uygun bir hareket noktası oluşturacaktır: Ghent merkezli Willems-Fonds ve Louvain'deki (Leuven) Met Tijd en Flijt. Diğer Flaman örgütlerinden farklı olarak bu ikisinin nüfuzu on yıllarca devam etmişti. Araştırılan dönem boyunca, dengeli ve düzenli biçimde olmasa da üye sayılarındaki artış süreklilik arz eder.

Met Tijd en Flijt cemiyeti edebi kaygıları olan bir grup öğrenci tarafından 1836 gibi erken bir tarihte kurulmuş fakat Flaman hareketinin önemli bir parçası haline ancak 1843 yılından sonra gelmişti. Örgütün nüvesi, Louvain Üniversitesi öğrencileri ile bazı öğretim görevlilerinden oluşmaktaydı; kısmen üniversitenin sabık öğrencilerinden oluşan, milli eğilimli daha geniş bir çevre de bu nüveye eklenmişti.[5] Cemiyetin faaliyetlerinin Louvain'de yoğunlaşması esasen cemiyet içindeki ruhban sınıfının ağırlıkta oluşunun bir göstergesidir. Met Tijd en Flijt'in 1855-6, 1864-5 ve 1867-8 yıllarını kapsayan yıllık faaliyet raporlarından elde edilen bilgiler çerçevesinde toplumsal bileşiminin gelişimi değerlendirilirken bu durumun akıldan çıkarılmaması lazımdır.[6] Sonuçlar Tablo 30'da sunulmuştur. Cemiyet üyeleri arasında ulusal eğilimli tahsilli insanların egemen konumda olması anlaşılır bir durumdu. Öğrencilerin oranı dönem içinde büyük bir hızla artmıştı ki bu da bize 1860'lı yıllarda Flaman hareketin ilkin bizzat üniversitede kök saldığını göstermektedir.

1851 senesinde Ghent'te kurulan Willems-Fonds derneği Flaman hareketinin önderlerinden ve öncülerinden J.F. Willems'e olan bağlılığını bizzat seçtiği isimle ilan etmişti. Derneğin amacı Flamanlar arasında milli bilincin gelişimini hızlandırmak, eğitimlerine katkıda bulunmak, bilimsel ve popüler Flaman literatürünün yayımlanmasına destek sağlamaktı. Üyelik koşulu olarak ya asgari dört frank tutarında yıllık düzenli bir aidat ya da daha büyük bir meblağ defaten ödeniyordu.[7] Dernek kurucularının

5 L. Dosfel, *Die flämische Studentenbewegung* (Gladbach, 1916).

6 *Verslagen van de voestand en de werksamheten van het Tel-en Lehtteren-Genootschap Met Tijt en Vlijt 1855-56, 1857-58; Verslag over de werkzaamheden can het Taal-en Letterlievend Studenten-Genootschap Met Tijd en Vlijt 1864-65, 1867-68.*

7 Bkz. yasalar *De Eendragt*, v. 9 Mart 1851 de yayımlanmıştır.

TABLO 30
Met Tijd en Flijt Cemiyetinin Toplumsal Bileşimi

	1855-6		1857-8		1864-5		1867-8	
Meslek grupları	*Sayı*	*%*	*Sayı*	*%*	*Sayı*	*%*	*Sayı*	*%*
Toprak sahipleri, üst düzey memurlar	3	1.5	1	0.5	5	2.0	5	1.5
Tüccarlar, zanaatkârlar, müteşebbisler	5	3.0	6	3.5	4	2.0	8	2.5
Serbest meslekler	33	18.0	36	19.5	40	17.0	58	18.5
Memurlar	15	8.0	17	9.0	23	10.0	20	6.5
Öğretmenler	32	17.5	31	16.5	31	13.0	33	10.0
Ruhban	49	27.0	48	26.0	55	23.5	60	19.0
Talebeler	16	8.5	19	10.0	40	17.0	95	29.5
Mebuslar, belediye meclisi üyeleri	3	1.5	3	1.5	12	5.0	18	5.5
Yazarlar	9	5.0	9	5.0	19	8.0	21	6.5
Mesleği bilinmeyenler	18	10.0	15	8.5	6	2.5	2	0.5
Toplam	183	100.0	186	100.0	235	100.0	320	100.0

siyasi tutumlarının liberal olduğu kuşkusuz... Bütün bu nedenlerden dolayı, elbette ruhbanlar hariç, Met Tijd en Flijt'ten daha geniş bir üye tabanına sahip olmalarını bekleyebiliriz. Daha sonra ruhbanlar da 1880'lerde baskın bir konuma gelen kendi rakip örgütlenmeleri Davids-Fonds'u kurmuşlardı. Ayrıca, 1852, 1857, 1862, 1865-6 ve 1868 (bkz. Tablo 31)[8] senelerine ait yıllık raporlar temelinde Willems-Fonds üyeleri hakkında malumat edinebilmekteyiz. Ruhbanların örgütlenme içinde önemli bir rol oynamamış olmaları derneğin liberal eğilimli olmasının kaçınılmaz bir neticesiydi. Öte yandan, öğrencilerin oranının neden düşük olduğunu açıklamak güçtür. O döneme ait bir kaynak vasıtasıyla, Willems-Fonds'un kuruluşunun ilk iki yılında kazandığı başarıların özellikle "akademi ve kolejlerdeki genç yazarların coşkusunun" bir neticesi olduğunu biliyoruz.[9] 1853 güz raporu özellikle öğrencilerle ilgilidir.[10] Dolayısıyla en azından 1850'li

8 *Willems'-Fonds. Verslag over de werkzaemheden van het bestuer gedurende het jaar 1852* (Ghent, 1853), *1856* (Ghent, 1857), *1861* (Ghent, 1861), *1865* (Ghent, 1866); *Jaarboek van het Willems'- Fonds voor 1869* (Ghent, 1868).

9 Yani jimnazyum ve üniversitede; bkz. *De Eendragt*, VII, 15 Mart, 1853.

10 *De Eendragt*, VIII, 30 Ekim 1853.

TABLO 31
Willems-Fonds Derneğinin Toplumsal Bileşimi

	1852	1857	1862	1865-6	1868
Toprak sahipleri ve					
üst düzey memurlar	9.0	7.5	9.5	4.5	4.5
1.Tüccarlar	2.0	4.0	3.5	2.5	5.5
2. Zanaatkârlar	–	3.5	7.0	5.5	5.0
3. Müteşebbisler	2.0	3.0	2.5	9.0	7.5
4. Kitapçılar	6.0	6.0	5.0	3.5	3.5
Burjuva ve küçük burjuva					
(1-4'ün toplamı)	10.0	16.5	19.0	20.5	21.5
5. Doktorlar	5.0	4.5	6.5	4.5	4.5
6. Hukukçular	5.0	9.0	12.5	12.5	12.0
7. Üniversite profesörleri	–	2.5	1.5	0.5	0.5
8. Ressamlar vs.	5.0	2.5	2.0	3.5	3.5
Serbest meslekler					
(5-8'in toplamı)	15.0	18.5	22.5	21.0	20.5
Memurlar	15.0	17.0	19.5	16.5	16.5
9. Jimnazyumdaki öğretm.	23.0	13.5	9.0	6.0	5.0
10. Diğer öğretmenler	2.0	2.0	4.5	10.5	14.5
Öğretmenler (9-10'un toplamı)	25.0	15.5	13.5	16.5	19.5
Ruhbanlar	–	2.5	0.5	0.5	–
Öğrenciler	4.0	4.0	1.5	2.5	3.0
Köylüler	–	0.5	–	–	–
Subaylar	–	0.5	–	–	–
Ücretliler	–	1.0	–	1.0	0.5
Mebuslar	6.0	7.0	4.0	2.5	1.0
Belediye meclisi üyeleri	5.0	4.5	4.0	7.0	5.0
Yazarlar	6.0	2.0	1.5	2.5	2.0
	2.0	2.5	3.0	1.5	1.5
Diğerleri	2.0	0.5	1.5	3.5	4.5
Toplam (%)	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
Toplam (sayısal)	59	171	187	628	710

yıllarda öğrencilerin dernekle işbirliği içinde olduklarını ancak doğrudan para yardımında bulunmadıklarını bu nedenle de üye kapsamına alınmadıklarını varsaymalıyız. Willems-Fonds'un en bariz vasfı, dernek içinde en yüksek katılım oranına sahip olan grupların burjuvazi ve küçük burjuvazi oluşuydu, memurların oranı da Met Tijf en Flijt cemiyetine kıyasla nispeten daha büyüktü. Öne çıkan bir diğer olgu da 1860'lı yıllar boyunca ilkokul öğretmenlerinin katılımındaki artıştır.

Her iki çözümlemenin sonuçlarını, milli temayüllü, farklı türdeki iki ayrı örgütlenmenin, (1846 yılındaki destekleyi-

cileriyle ilgili verilerin mevcut olduğu)[11] Willems-Monument ve (1858 yılı abonelerine ait verilerin mevcut olduğu) bilimsel nitelikli bir dergi olan *Vaderlandsch Museum*'un toplumsal bileşimi ile karşılaştırabiliriz.[12] Litvanya ve Finlandiya için kullandığımız benzer kıstaslara göre seçilmiş Flaman hareketinin önde gelen 200 şahsiyetinden oluşan temsili bir grup karşılaştırma açısından bir başka imkân ortaya koymuştur (bkz. Tablo 32). Antwerp'teki Nederduitsch Bond isimli cemiyetin tespit edilebilir üyeleri arasında da (sadece beşte biri tespit edilebildi) burjuvazi ve küçük burjuvaziye mensup olanların en kalabalık grubu oluşturduğunu ayrıca belirtmeliyiz. 1860'larda Nederduitsch Bond yerel düzeyde başarılı bir siyasal mücadele içinde yer almıştı.[13]

TABLO 32
Küçük Yurtsever Flaman Grupların Toplumsal Bileşimi

Meslekler	*Willems-Monument'i için toplananlar 1846*	*Vaderlandsch Müzesi aboneleri 1855*	*Flemish hareketinin öncüleri*
Toprak sahipleri, üst düzey memurlar	18.0	13.0	5.5
Tüccarlar, zanaatkârlar, müteşebbisler	10.0	16.0	7.5
Serbest meslekler	18.5	17.0	26.0
Memurlar	17.5	16.5	24.5
Ruhbanlar	4.5	8.0	12.5
Öğretmenler	12.5	10.0	23.0
Talebeler	0.5	5.5	–
Diğerleri ve bilinmeyenler	18.5	14.0	1.0
Toplam	100.0	100.0	100.0

Flaman hareketi içindeki en önemli toplumsal grupların memurlar, serbest meslek sahipleri, ortaokul öğretmenleri ile gittikçe artan raddede ilkokul öğretmenleri olduğunu söyleyerek

11 *De Eendragt*, I,'de 2 Ağustos ve 30 Ağustos 1846'da yayımlanmıştır.

12 Kitabın ilavesine bkz. *Vaderlandsche Museum voor Nederduitsche Letterkunde, Oudheid en Geschiedenis*, I, 1855.

13 "Naamlijst der Leden van der Nederduitsche Bond Antwerpen", *Archief voor het Vlaamse Cultuurleven*, Sign. B 714 D.

konuyu özetleyebiliriz. Burjuvazi, küçük burjuvazi, öğrenci ve ruhbanların oynadığı roller arasında önemli farklılıklar vardı. Sayısal olarak artma eğiliminin en güçlü olduğu gruplar ilkokul öğretmenleri ile burjuvalardı. Belçika hâkim sınıfının bileşenleri olarak saydığımız bütün grupları "burjuvazi" kategorisine dahil edecek olsaydık[14] Willems-Fonds içindeki bu grupların oranı 1850'li yıllar için yüzde 55, 1868'de yüzde 46 civarında olurdu. Aynı sınıf, (öğrenciler hariç) Willems-Monument'e katkıda bulunanların yüzde 58'ini, *Vaderlandsch Museum*'ın abonelerinin yüzde 46'sını oluştururken, Met Tijd en Flijt cemiyetinde yüzde 50 civarındaki bir oranla sabit kalmıştı. Flamanca konuşan halkın geniş bir kesiminin milli ajitasyona gösterdiği ilginin az olduğunu başka veriler de doğrular (Antwerp'te yaşayanlar hariç).[15]

Milli eğilimli Flamanların *toplumsal bileşimine* dair veriler çok eksiktir. Ghent Üniversitesi öğrenci kayıtlarında ebeveynlerin meslekleri belirtilmemiştir; biyografi rehberlerinde bile bu veriler kısmen eksiktir. Flaman hareketinin toplumsal kökenini tespit edebildiğimiz önde gelen altmış örgütleyicisi esas alınarak güvenilir genellemeler yapılamaz. Aşağı yukarı yarıya yakınının babasının (25) tüccar, imalatçı ve esnaf, diğer 10 kişinin ailesinin serbest meslek sahibi olduğunu ve sadece toplamın onda birinin (6) köy kökenli ailelerden geldiklerini söyleyebiliriz yalnızca. Bize göre, hareketin önde gelen ve doğum yerlerini tespit edebildiğimiz 180 kişisinden sadece 25'inin kırsal kesimde doğduğu ve bunların bir kısmının ailelerinin köylü olmayıp köy okulu öğretmenleri oldukları gerçeği bu rakamların kırsal çevreden gelenlerin oynadıkları rolün önemli olmadığı yönündeki önerisini teyit eder.

Flaman hareketinin *bölgesel yapısını* incelemek üzere şu indekslerden faydalandık: (a) Willems-Fonds'a katkıda bulunan-

14 Tüccar ve müteşebbislerin yanı sıra bu gruba toprak sahipleri, avukatlar, üst düzey memurlar, hâkimler, üniversite hocaları, mebuslar ve kent meclisi üyelerini de dahil ettik.

15 L. von Ploennies, *Reise-Erinnerungen aus Belgien* (Berlin, 1845), s. 76; L. Wils, *Het ontstaan van de meetingspartij te Antwerpen en haar invloed op de Belgische politiek* (Antwerp, 1963), s. 84-5 ve 130-1.

lar ile Met Tijf en Flijt üyelerinin dağılımı, (b) kentlerin 1840 "petitionment"ına gösterdiği tepki derecesi,[16] (c) *Belgiesch-chronykje* dergisinin 1844 yılı satış rakamları,[17] (d) 1853 yılının ilk aylarında Vlaemsch Midden-Comiteit'ın kurulduğu ve desteklendiği yerler,[18] (e) Het Vlaemsch Verbond'u[19] desteklediğini ilan eden milli eğilimli yerel derneklerin yerleri ve nihayet (f) hareketin önde gelenlerinin doğum yerleri. Bütün bu indeksleri birleştirerek, Flaman hareketinin halihazırda bahsetmiş olduğumuz partikülerizminin sonuçlarımızı tahrif edebilme tehlikesini asgariye indirmeye gayret ettik.

Araştırmanın temel sonuçlarından ilki, ulusal eğilimli insanların çoğunun şehirlerde yaşadığıydı. Bohemya'da ve kısmen de Finlandiya'da olduğu gibi bu durum hareketin bölgesel yapısını ulusal eğilimli insanların şehirlerdeki dağılım tarzını inceleyerek belirlememize imkân tanır. Altı indeksimizi birleştirerek milli faaliyetlerinin seviyeleri açısından net biçimde öne çıkan şehirleri ve çok az sayıdaki ara durumu dört gruba ayırdık:

1- Milli hareketin büyük merkezleri (Antwerp, Brüksel, Ghent, Louvain (Leuven), Bruges (Brugge));

2- Ulusal eğilimli geniş grupların var olduğu ve milli cemiyetlerin bütün hareketi birleştirme çabalarını aktif olarak destekledikleri şehirler: Flaman hareketinin önde gelen çok sayıdaki katılımcısının doğdukları yerler de genellikle bu şehirlerdi.

3- Ulusal eğilimli küçük grupların veyahut münferit milli cemiyetlerin olduğu şehirler.

4- kimi şahsiyetlerin veya faal olmayan bir cemiyetin tesadüfi mevcudiyeti hariç önemli bir ulusal canlılığın olmadığı şehirler.

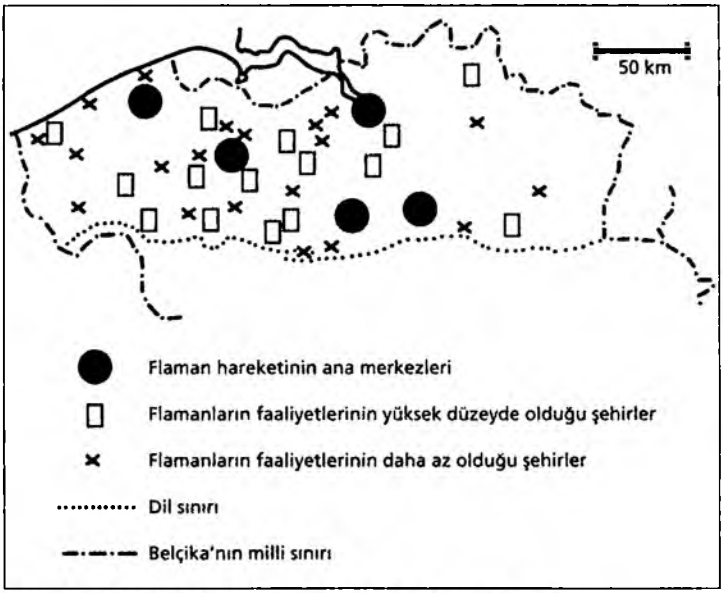
Bu sonuçları bir harita üzerine yansıtacak olursak Flaman hareketi içinde farklı ölçeklerde yer almış her eyaletle ilgili olarak net bir resim elde ederiz. "Aktif" olan bölgenin sınırlarını

16 *Kunst-en Letter-Blad* (1840), s. 23 içinde yayımlanmıştır.

17 *Belgiesch Chronykje*, III (1844), s. 3-4.

18 Bkz. *Vlaemsch Midden-Comiteit*, 15 Mart 1853 (s. 3), 20 Nisan (Ek 2) ve 25 Aralık 1853 (s. 11) (*Archief voor het Vlaamse Cultuurleven*, Sign. M 625/D.).

19 *Het Vlaemsch Verbond* (1861), No. 6.

Harita 6. 1870 yılına kadar Flaman hareketinin bölgesel yapısı.

kati biçimde belirleyemiyor olmamıza rağmen, hareketin çekirdek bölgesi Brüksel ve Antwerp istikametlerindeki uzantılarıyla birlikte Doğu Flamanlar eyaleti biçiminde net olarak çıkar ortaya. Doğu Flamanların bu konumda oluşunun nedeni Willems-Fonds'un idari merkezinin Ghent şehri olması değildir sadece. Flaman hareketinin önderlerinin üçte birinden daha çoğu burada doğmuştur. Ne var ki Flaman hareketine faal bir ilgi göstermeyen bölgeleri daha kesin olarak tespit edebiliriz; bu bölgeler Limburg eyaleti ile Antwerp ve Brabant eyaletlerinin doğu kısmından ibarettir. Halihazırda Flaman hareketinin toplumsal bileşimine ilişkin bildiklerimiz bağlamında, sanayileşmenin başlamasıyla birlikte büyümeye başlamış olmalarına rağmen büyük şehirlerin banliyölerinin çoğunun Flaman hareketiyle faal biçimde ilgilenmemiş olması dikkat çekicidir.

Artık çözümlememizin temel sonuçlarını özetleyelim:

1- Flaman hareketi içinde, kelimenin dar anlamıyla burjuva sınıfı mensuplarının oranı hiç de yüksek değildi, buna rağmen

yurtseverlerin hemen hemen yarısı hâkim sınıfa çok yakın bir konumdaki varlıklı entelijansiya mensuplarından oluşuyordu.

2- Memurlar, serbest meslek grubu üyeleri ve ortaokul öğretmenleri Flaman hareketine daha güçlü biçimde katılan yüksek toplumsal tabakaya mensup gruplardı. Kırsal bölgede yaşayan nüfus ile zanaatkârlar hareket içinde ancak çok düşük düzeyde yer almışlardı.

3- Flaman hareketine katılanların toplumsal kökeninin hareketin araştırılan dönemdeki toplumsal bileşimine tekabül ettiği açıktır. Hareket içinde yer alanların çoğunluğu şehir kökenlidir, muhtemelen de şehirli orta tabakaya mensuptular. Öte yandan köy toplumu hareket içinde önemli bir rol oynamamıştır.

4- Milli aktivitelerin en canlı olduğu eyalet Doğu Flamanlar eyaleti idi. Ayrıca Antwerp ve Brüksel şehirleri ile üniversite kenti olan Louvain'de de canlıydı.

5- B Evresi'nin ilk otuz yılındaki genel gelişim eğilimi orta sınıf ve halk tabakalarının Flaman hareketine katılımında herhangi bir artış olmadığını gösterir. Bu durumun tek istisnası öğretmenler arasındaki ilginin güçlenerek artmasıdır.

Flaman yurtsever hareketi gelişimini olağanüstü avantajlı koşullar içinde tamamlamış gibi görünebilir. Sansürsüz ve polis baskısından azade bir siyasal sistem önemli ölçüde ifade özgürlüğü ve geniş bir ajitasyon imkânı sağlamıştı. Belçika'daki yüksek kentleşme oranı ve genel iktisadi gelişimin ileri seviyede oluşu gazetecilik faaliyetlerini kolaylaştırmıştı. Gelişiminin karşılaştırılabilir evresinde hiçbir milli hareketin elinde Flaman hareketinin sahip olduğu kadar çok sayıda süreli yayın olmamıştı. Başka hiçbir örnekte bu kadar çok sayıda yurtsever nitelikli cemiyet ve örgütlenmeyle karşılaşmayız. Flaman yurtseverler arasında orta tahsil yapmış ve varlıklı sınıflar diğer milli hareketlerin pek çoğundakinden daha güçlü biçimde yer alıyordu. Tahminlerimize göre birleştirici bir rol oynaması gereken bütün bu unsurlara rağmen, Flaman hareketi görmüş olduğumuz gibi, kitlesel bir etki yaratamadı. Demek ki kuvvetli

bir ayrıştırıcı tesire sahip bir başka unsur bu güçleri etkisizleştirmişti. Bunu bulmak için nereye bakmalıyız?

Flaman hareketi Belçika'nın ekonomik bakımdan zaten önemli oranda ilerlemiş olduğu bir dönemde doğmuştu; kapitalist ekonomik sisteme sahip bir ülkeydi Belçika. Temel toplumsal antagonizma köylüler ve toprak sahibi sınıf arasında değil burjuvazi ve işçi sınıfı (ve bazı durumlarda küçük ölçekli üretim yapan zanaatkârlar) arasındaydı. Aynı zamanda dil ayrımı her iki sınıfın cephesini de boydan boya kesiyordu. Sanayi devriminin doğuşu ülkedeki farklı Flaman bölgeleri arasında çatışmalara sebep oldu. Üstelik Flaman hareketi siyasal alandaki çıkar çatışmalarının çözümlenmesine imkân tanıyan siyasi bir özgürlük ortamında ortaya çıkmıştı. Dolayısıyla bu çatışmaların kültürel ve dilsel taleplere dönüştürülmesi ve bu biçimde dile getirilmesi gerekmedi. Bu nedenle dilsel çatışmalar ve ilişkiler ikinci planda gelirken çoğu Belçikalının (ve dolayısıyla çoğu Flamanın) toplumsal bilincinde ilk sırayı siyasal çatışmalar ve ilişkiler işgal ediyordu. Gerçi orada siyasetin üstünlüğü milli değil dilsel açıdan ayrıştırıcı bir rol oynamış olsa da, bu olgunun kesin bir benzeri Norveç'te vardı. Bunu bir başka biçimde ortaya koyacak olursak: toplumsal iletişimin muhteviyatının siyasal olması mümkün olmuş, dolayısıyla ortada kültürel muhteviyat için sadece küçük bir alan kalmıştı. Üçüncü önemli ayrıştırıcı unsur Flaman hareketinin kesin sınırları saptanmış herhangi bir hedefinin bulunmayışı idi. Bu etnik grubunun "dışa açıklığı" (yani net bir tanımdan yoksun oluşu) bağımsız bir Flaman ulusu yaratma yönündeki eğilimi felce uğratmıştı; eşzamanlı olarak iki yöne de açıktı. Bir taraf ortaya çıkmakta olan Belçika ulusuyla bağlantılıydı. 16. yüzyıl Hollanda Devrimi sonrasında Güney Hollanda eyaletleri arasındaki seküler ilişkiler bu bölgeyi tek bir iktisadi ve kültürel birim olarak birleştirmişti. Fransa'yla başa baş yaşadığı ortak burjuva devrimi deneyimi çift dilli Belçika siyasi devletinin kuruluşu açısından sağlam bir temel oluşturmuştu. Bu gelişme Belçika'nın iki farklı ulusal dil temelinde iki parçaya bölünmesi yönünde bir eğilimin gelişmesine üstün geldi. Öte tarafta, Flamanların kuze-

ye doğru olan sınırları –Kuzey Hollanda'ya doğru– net biçimde belirlenmemişti. Ortak dil ve ortak kültürel miras militan Flamanları Büyük Hollanda milletine geri dönme geleneğinin aralarında hâlâ devam ettiği Kuzey Hollanda'ya çok yakınlaştırmıştı. Tabii Hollandalılık dayanışmasına yaslanmanın sağladığı imkân Flamanların asimile olmalarını yavaşlatmıştı, ancak bu onları sağlam biçimde oluşturulmuş kültürel ve dilsel ilişkilerin birbirine kenetlediği kapalı bir milli topluluk yaratmaktan da alıkoymuştu. Katolik Flamanları Kuzey Hollanda nüfusunun resmî Kalvinist çoğunluğundan ayıran din kültürel ilişkilerin yerini alabilirdi, ne var ki Flaman hareketinin kolları arasında sadece biri programında Katolik görüşü benimsemişti. Ayrıştırıcı unsurların asla ihmal edilmemesi gereken sonuncusu, olağanüstü gücünü iktisadi gelişmenin dahili eşitsizliğine borçlu tarihsel eyaletlerin bizzat Flaman kamp içinde çıkar çatışmasına neden olan güçlü bölgeselciliğiydi.

Özetle, Flaman hareketinin analizinin, ilk defa burjuva devriminin tamamlanması ve sanayi devriminin başlangıcından sonra ortaya çıkan ve bu nedenle başarılı olamamış bir hareket olarak kendi tipolojik niteliğini doğruladığını belirtmeliyiz.

15

BİR MİLLİ AZINLIK HAREKETİ ÖRNEĞİ: SCHLESWIG'DEKİ DANİMARKALILAR

Şu ana kadar milli azınlıklar ve onların milli canlanışlarına ilişkin meselelerden özellikle uzak durduk. Bu tip milli hareketlerin karşılaştırmalı inceleme konumuz olanlarla aynı kategoriye ait olmadıkları doğrudur; gelgelelim çok sayıda örnekte onlarla benzer niteliklere sahip oldukları görülür. Dolayısıyla, ezilen milletlerin ulusal hareketlerine en yakın olan türdeki azınlık hareketini incelemekle yetineceğiz. Örnek olarak seçtiğimiz 1840'lı ve 50'li yıllarda Schleswig'deki Dan milli mücadelesi bu tip bir milli hareketin toplumsal yapısının niteliklerinin bir taslağını çizmemize ve bu konuya ilişkin bazı temel genellemelerimizi doğrulamamıza yardımcı olacaktır.[1]

Schleswig ve Holstein bağımsız siyasi yapılardı ve on beşinci yüzyıldan itibaren şahsi bir birlikle (*personal union*) bağlı oldukları Danimarka devletinin bir parçasını teşkil etmişlerdi. Reformasyon'un galibiyet kazandığı dönemden itibaren Schleswig'de egemen dil Almanca olmuş ve 19. yüzyılın başlarında doğu kıyısı boyunca Flensburg'un güneyindeki verimli havalinin yanı sıra batıda Frisya bölgesine kadar yayılmıştı.

1 Dan milli hareketi hakkında, bkz. W. Carr, *Schleswig-Holstein 1815-48. A Study in National Conflict* (Manchester, 1963); K. Fabricius, *Søndrjyllands Historie* IV, *1805-1894* (Kopenhag); R. Skovmand, V. Dybdahl, E. Rasmussen, *Geschichte i hertogdømmerne Slesvig og Holsten ca. 1840-46* (Flensborg, 1975).

1831 senesinde, Christian Paulsen Dan azınlığa dilsel eşitlik hakkı tanınmasını talep eden bir kitapçık yayınladığında öyle pek bir heyecana neden olmadı. İlk açık ihtilaf delege olan Nis Lorenzen'in 1836 yılında Dancanın idari dil olarak tanınmasını talep eden bir dilekçe kaleme almasıyla başladı. Schweslig'deki yurtseverler grubu güçlerini hızla birleştirdi. 1838 yılında Schleswig'de Dancanın dilsel bakımdan Almancayla eşit haklara sahip olmasını talep eden dilekçenin altında 1,000 yurtseverin imzası vardı. Ertesi sene Danimarka edebiyatıyla ilgili köy halk kütüphanelerinin yaratılması bir başlangıç oldu. 1843 senesinde Kuzey Schleswigli bir grup çiftçi amacı Danca eğitimin geliştirilmesi olan Schleswig Topluluğu'nu (Den Slesvigske Forening) kurdu. Kuzey Schleswig'de halk yüksekokulunun kurulması doğrultusunda bir girişimin ortaya çıkışı bu gelişmenin bir neticesiydi; okul küçük bir şehir olan Rødding'de kuruldu.

Danlık ajitasyonu ilk başarılarını yaşarken genellikle Schleswig-Holsteinizm olarak tabir edilen yerel bir yurtseverlik akımı (*Landespatriotismus*) şekilleniyordu. Bu "Landespatriotismus"un kaynağı kısmen soylulardı, kısmen de bazı şehirlerdeki tüccar sınıfıydı, özellikle de Schleswig'in en önemli ticaret merkezi Flensburg'un Hamburg'la olduğu kadar Danimarka Krallığı'yla da çok menfaat ilişkisi olan tüccarlarıydı. Landespatriotismus açısından benzer bir açıklama hem liberal burjuvazinin Alman milliyetçiliğini hem de Dan yurtseverliğini reddeden Åbenrå şehrinin orta sınıfı için de geçerlidir.

Peki o halde, belirttiğimiz koşullar altında, Schleswig'deki Dan milli hareketinin toplumsal temeli nasıl oluşmuştu? Olayların gelişimiyle ilgili kısa özetimizin de zaten ortaya koyduğu gibi bu sorunun cevabı iki bileşene sahip: Bir yanda Danimarka Krallığı'ndaki, özellikle Kopenhag'daki nüfusun desteklediği yurtsever nitelikli aktiviteler, öte yanda da Schleswig sakinleri. Destek grubunun yalnızca ikinci bileşeniyle ilgilenmekteyiz. Daha önceki anlatılar şehirde yaşayan nüfusun ve entelijansiyanın Kuzey Schweslig'deki Dan milli hareketine yönelik tutumunun muğlak hatta düşmanca olduğunu, harekete özel-

likle çiftçilerin destek verdiğini net biçimde ortaya koyar.[2] Elimizde bu geleneksel görüşü doğrulama ve bu görüşü hem yerel bir Schleswig yurtseverliği ruhuyla Dan karşıtı faaliyetlerde bulunmuş grupların bileşimiyle ilgili hem de yurtsever topluluğun yapısına ilişkin sayısal verilerle karşılaştırma imkânı veren bazı örnekler mevcut.

1840 dil fermanına ilişkin olarak Schleswig ahalisinin krala gönderdiği teşekkür bildirisinin öncüleriyle ilgili listeyi incelersek on altı çiftçi, beş öğretmen ve sekiz tüccar olduğunu görürüz.[3] Toplam sayısı takriben 3,000 olan imzacılar içinde zanaatkârların oranı sadece yüzde 9, entelijansiya mensuplarının ise yüzde 2.5'ti, geri kalanlar çeşitli kategorilere ayrılmış köylüler ve kırsal kesimde yaşayan toplumsal statüsü belirsiz halktan oluşmaktaydı.[4] Bu bölümün ileri sayfalarında tartışacağımız, 1839'dan itibaren kurulan Dan halk kütüphaneleri ve okuma topluluklarının dağılımı da köylü unsurun hâkimiyetini teyit eder.

Schleswig'deki Dan yurtseverlerin kurduğu *Den sleviske Foreningen* isimli yurtsever topluluğun sosyal bileşiminin tarihsel gelişimiyle ilgili kesin verilere sahibiz. Topluluk zabıtları temelinde yeni kabul edilen üyelerin toplumsal statüsüyle ilgili bir tablo oluşturmak mümkün oldu.[5]

Tablo 33 köylü unsurun topluluk içindeki bariz üstünlüğünü net biçimde ortaya koyar. Köylülerin 1844 yılında kitlesel olarak topluluğa katılmasını geçici bir menfaat yükselişi olarak kabul edecek olsak bile yurtseverler arasındaki en kalabalık grup yine köylüler olarak kalır. Ayrıca şu da var ki topluluğa üye olmaya yönelik ilginin 1845'ten itibaren bariz biçimde azalması entelijansiyadan ziyade köylüler arasında daha belirgindir. 1845 senesinde feodal bağımlılığın kalıntılarını tasfi-

2 Fabricious, *Sønderjyllands Historia*, IV, s. 281 ve 285-6.

3 Bkz. Flor Papers (Ny. Kongl. Saml. 1766, Fol. III, 7)'de muhafaza edilen imza kampanyası çağrısı bildirisi.

4 İmzalı dilekçe RA Kobenhavn, Kongehusets arkiv, Christian VIII, 263'te muhafaza edilmektedir.

5 *Sønderjyske Aaboger* (1890), s. 124 vd.de yayımlanan *Den slesviske Forening* zabıtlarına göre.

TABLO 33
Den Sleviske Foreningen Topluluğunun Yeni Üyelerinin Toplumsal Statüsü

	1843	*1844*	*1845*	*1846-7*	*Toplam*	%
Toprak sahipleri	1	3	–	–	4	1.0
Tüccarlar	11	19	7	2	39	8.0
Zanaatkârlar	4	24	12	2	42	9.0
Serbest meslekler	–	3	–	2	5	1.0
Memurlar	3	9	2	6	20	4.5
Ruhbanlar	2	3	–	2	7	1.5
Öğretmenler	2	7	4	4	17	3.5
Öğrenciler	–	17	2	1	20	4.0
Çiftçiler	84	180	17	15	296	62.5
Fakir köylüler	1	13	6	5	25	5.0
Toplam	107	278	50	30	475	100.0

ye etmeye yönelik hareketin ortaya çıkışından sonra köylülerin ilgisinin toplumsal alana kayması bu gelişmede bir rol oynamış olabilir.[6]

Rødding'deki okulu mali olarak destekleyenlerin oluşturduğu grubun toplumsal bileşimi hakkında bildiklerimiz yurtsever cemaatin temel yapısı ve farklı toplumsal grupların cemaat içinde oynadığı rolün gelişme eğilimleriyle ilgili verileri teyit eder.[7]

TABLO 34
Rødding Şehrindeki Okula Katkıda Bulunan Grubun Toplumsal Bileşimi

	1850-1	%	*1860*	%	*Toplam*	%
Tüccar ve İşadamları	78	13.0	33	9.0	111	11.5
Zanaatkârlar	31	5.0	11	3.0	42	4.5
Serbest meslekler	21	3.5	23	6.0	44	4.5
Memurlar	116	19.5	83	22.0	199	20.5
Ruhbanlar	78	13.0	56	15.0	134	14.0
Öğretmenler	39	6.6	21	5.5	60	6.0
Köylüler	232	39.0	148	39.5	380	39.0
Toplam	595	100.0	375	100.0	970	100.0

6 Skovmand, Dybdahl ve Rasmussen, *Geschichte Dänemarks*, s. 76-7.

7 *Fortegnelseover Medlemmerne i den sønderjyske Afdeling of Foreningen for Rødding Flkehøiskole i Aarer 12. Juni 1851 til 12. Juni 1852* (Haderslev, 1853); "Beretning on Rødding Folkehøiskole i Aarer 12. Juni til. 12. Juni 1860", RA København, Statsrevisor Sofus Högsbro Arkiv Tillaeg II. E.'de muhafaza edilmektedir.

Rødding'deki okulun durumunda köylüler bir ekseriyet teşkil etmemiş olmasına rağmen yurtsever nitelikli faaliyetler içindeki payları kayda değerdir. Dikkate değer bir diğer noktaysa entelijansiyamn oranındaki nispi artış ile tüccar ve zanaatkârların gösterdiği ilgi oranındaki düşmedir.

Eğer meseleye ters taraftan yaklaşırsak, yani Danca dil programına karşı çıkarken ya da yerel Schleswig yurtseverliğini desteklerken hangi toplumsal grupların harekete geçtiği sorularını sorarsak Dan yurtsever cemaatinin toplumsal bileşimi daha açık biçimde ortaya çıkar. Bu bağlamda Schleswig-Holstein Yurtsever Cemaati merkezi bir yer işgal eder. Cemaatin 1845-1847 yılları arasmdaki dönemdeki üyeleriyle ilişkin bilgileri *Lyna* gazetesi vasıtasıyla edinmekteyiz. Cemaatin 1845-47 yılları arasındaki toplumsal bileşimi Tablo 35'te görüldüğü gibi özetlenebilir.

TABLO 35
Schleswih-Holstein Yurtsever Topluluğu'nun Toplumsal Bileşimi

Meslekler	*Sayı*	*%*
Tüccarlar, armatörler, imalatçılar	54	17.5
Esnaf ve zanaatkârlar	75	24.0
Serbest meslekler	34	11.0
Memurlar	25	8.0
Entelektüeller (yukarıdakilerin haricinde)	11	3.5
Öğrenciler	9	3.0
Çiftçiler	93	30.0
Diğerleri	10	3.0

Burada da en kalabalık grup yine çiftçiler olmasına rağmen yüzde olarak oranları *Den sleviske Foreningen*'dekinden daha düşüktür. Tersine burada burjuvazi ve küçük burjuvazinin, özellikle de küçük ölçekli kent üreticisinin oranı bariz biçimde daha yüksektir. İki grubun birleştirilebildiği kadarıyla toplam payları çiftçilerin oranının bir buçuk katı oranındaydı. Ayrıca entelektüellerin genel olarak kırsal çevrede mevcut görece düşük katılımı dikkat çekicidir; öğretmenler ve ruhbanlar. Demek ki genel olarak Schleswig'deki yerel Almanca (German-Language local patriotism) yurtseverliği özellikle burju-

vazi ve şehirli topluluğun meselesi olmuştu. Åbenrå'dan elde ettiğimiz eksik veriler de bu olguyu teyit eder niteliktedir. Yaklaşık 120 yurttaş kralın dil fermanını protesto eden bir bildiri imzalamıştı. İmzacıların dağılımı şöyleydi: 41'i (yüzde 34) gemi sahibi, 58'i (yüzde 49) zanaatkâr, 11'i (yüzde 10) entelektüel.[8] Skamlingspark'daki Dan festivaline karşı düzenlenen protesto mitinglerinde tüccar, memur ve benzeri grupların temsilcileri konuşma yapmış olmalarına rağmen tek bir köylü temsilcisinin bu mitinglerde konuşma yapmamış olması da karakteristik bir olgudur.[9]

Şimdi geriye Schleswig'deki Dan yurtseverliğinin toplumsal temeli hakkındaki bilgilerimizi yurtseverlerin toplumsal kökenlerine bakarak tamamlamak kalıyor. Yurtseverler arasında çoğunluğu köylü unsurun oluşturuyor olmasından bu çevrenin aynı zamanda yurtsever entelijansiyaya mensup yurtseverlerin kökenini belirleyecek olan çevre olduğu sonucunun çıkacağı da aşikârdır. Kuşkusuz bu sağlam temelli hipotezi Rødding'deki Halk Yüksekokulu'na (People's High School) devam eden öğrencilerin kökenleriyle ilgili verileri inceleyerek doğrulayabiliriz.[10]

TABLO 36
Rødding Yüksekokulu'nun Öğrencilerinin Toplumsal Kökeni

	Devam yılları				
Ebeveynlerin meslekleri	*1844-5*	*1846-7*	*1850-3*	*Toplam*	*%*
Tüccar ve zanaatkârlar	2	–	7	9	6
Değirmenciler	3	1	3	7	5
Memurlar	1	–	1	2	1
Ruhban	–	–	6	6	4
Öğretmenler	1	3	2	6	4
Köylüler	40	35	46	131	80
Toplam	47	39	66	152	100

8 G. Japsen, *Den nationale udvikling i Åbenrå 1800-1850* (Copenhagen, 1961), s. 197-9.

9 Fabricius, *Sønderjyllands Historia*, IV, s. 285-6.

10 "Fortegnelse over Eleverne ved Rødding Høiskole fra 1844 til 1848 og fra 19. Nov. 1850". *Flors Papers*, fol. III, Ny Kong. Samling 1766'da muhafaza edilmektedir.

Dolayısıyla kendilerini Rødding'deki ilk Halk Yüksekokulu'na adamış insanların toplumsal kökeniyle ilgili analizler köylü unsurun 1840'larda Schleswig'deki Dan yurtseverlerin faaliyetlerindeki açık üstünlüğünü teyit eder. Ortalama olarak öğrencilerin sadece yüzde 16'sının köylü ailelerden geldiği Kiel Üniversitesi göz önüne alınsa bile köylü çevrelerin payı yine vurgulayıcı biçimde öne çıkar.[11]

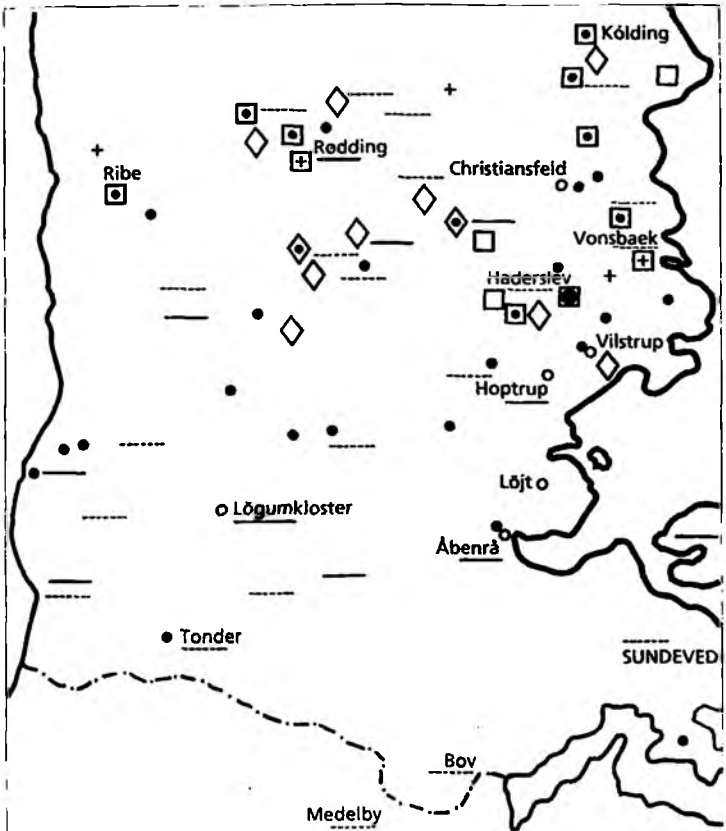
Neredeyse tek meslekten terkip yurtseverler grubunun ele alındığı durumlarda –Schleswig örneğinde bu tabii ki köylülerdi– milli aktivitelerin *bölgesel dağılımı* özel bir önem taşır. 1836 senesinde Danca lehine verilen ilk dilekçe dengeli bir dağılımın eksikliğini önemli biçimde gözler önüne serer. Haderslev bucağının (county) çoğu köyü (parishes), Åbenrå bucağının on altı köyü ve yaklaşık otuzkırk kişilik bir topluluk dilekçeye destek verirken Als adası, Tønder ve Sundeved bucakları hareketten neredeyse tamamen uzak kaldı.[12] 1840 yılında krala gönderilen teşekkür mektubuna en yoğun biçimde katılanlar yine Haderslev ve Åbenrå bucaklarının köylüleriydi; bilhassa kuzeyde Øster Logum ve güneyde Felsted köylüleri, Sundeved'deki kıyı köyleri ile Als adasının güney kesimindeki köylerin sakinleri. 1845 yılında Haderslev bucağının önemli bir kısmı (güneyde Hoptrup ve Vilstrup, kuzeyde Christianfield ve Magrup hariç) hâlâ yurtsever nitelikli faaliyetlerin en faal olduğu bölgelerdi, oysa güney ve batı bölgelerinde kayıtsızlık egemendi.[13]

Bütün bir kent ahalisinin böyle bir tavır takınmış olması hiçbir surette söz konusu olmamış olsa bile, daha önce bahsetmiş olduğumuz Haderslev, Åbenrå, Tønder ve Sonderborg şehirlerindeki Dan bölgesi dahilinde Dancayla ilgili taleplere karşı çıkan etkili bir muhalefetle karşılaşırız. Bunun dışında Danların yürüttüğü milli faaliyetleri reddeden, Almanlaşmaya karşı ko-

11 J. Biernatzi, "Aus welchen Schichten der Bevölkerung gegen unsere Studierenden hervor?", *Schleswig-holsteinische Jahrbucher*, II (1885), s. 149.

12 Staatsarchiv; Kiel'de muhafaza edilen dilekçelere göre (Fabricious, *Sønderjyllands Historia*, IV, s. 212-3.

13 Fabricious. *Sønderjyllands Historia*, IV, s. 260 ve 321 vd.

Harita 7. Schleswig'deki Dan milli hareketinin bölgesel yapısı.

yuşu hem gereksiz hem de başarısızlığa mahkûm bir çaba olarak telakki edip bunun yerine yerel bir Schleswig yurtseverliğini benimsemiş belirli kırsal topluluklar da vardı. Büyük oranda bu bölgeler ekonomik çıkarları Almanya'yla bağlantıların devam etmesinden yana olan, ticari tarımla uğraşan, zengin çiftçi nüfusa sahip olan bölgelerdi. Kuzeybatı Schleswig'in önemli bir kesimi hem Dan hem de yerel Schleswig yurtseverliğine karşı pasif bir tutum içinde olmuştu.[14]

Den slesviske Forening üyelerinin faal olduğu bölgeleri, çocuklarını Rødding'deki okula gönderenlerin yaşadığı merkezleri ve Dan halk kütüphanelerinin dağılımını göz önüne alırsak Dan yurtsever faaliyetlerinin kartografik bir izdüşümünü elde edebiliriz.[15]

Harita, Schleswig'in Danca konuşan sakinlerinin yaşadığı bölgedeki yurtsever nitelikli faaliyetlerin düzeyindeki farklılıkları açık biçimde gözler önüne serer. Yurtsever nitelikli faaliyetlere iştirak açısından oldukça küçük iki mıntıka, bölgenin geri kalanından belirgin biçimde daha yüksek oranda bir katılım sergiler: Birincisi, Haderslev ve Rødding ile civarlarında yer alır; ikincisi, Vonsbaek'ten Danimarka topraklarıyla olan sınırın diğer tarafında bulunan Kolding şehrine, kuzeye doğru kıyı boyunca uzanır. Bu mıntıkaların her ikisi de Haderslev bucağındadır. Öte yandan, Åbenrå bucağı milli bakımdan faal olmayan bir bölgeydi. Åbenrå ve Flensburg bir yana, yurtseverlerin faaliyette bulunduğu Haderslev'in (Christiansfeld) kuzey ve güneyindeki (Vilstrup) yerel merkezler hakkında bildiklerimiz de ayrıca bu olguyu doğrular.[16]

~

14 Fabricious, *Sønderjyllands Historia*, IV, s. 259 ve 280.

15 Kütüphaneler ağı *Beretning om Foreningen til dansk Laesnings Fremme i Slesvig*'de 1842-6 yıllarına ait raporlarda tasvir edilmiştir. Ayrıca, bkz. okuma derneklerinin yaygınlaşması hakkında krala gönderilen isimsiz bir rapor (muhtemelen 1844 yılına ait), RA Kobenhavn, Kongehusets A, Christian VIII, 273.

16 H.V. Gregersen, "Hjemmetyskheten i Vilstrup Sogn for hundrede år siden", *Sønderjysk Manedsskrift*, 1953, s. 57 vd.; J.H. Holdt, Løjtinger for hundrede år siden', *Sønderjysk Manedsskrift* (1950), s. 69 vd.; ve H.P. Jørgensen, *Uge Sogn. Et Graensesogn igennem 150 Aar* (1951), s. 133 vd.

Schleswig'deki Dan azınlığın durumu incelediğimiz öteki ezilen milletlerin başlangıçtaki durumuna bir dizi yönüyle benzerlik gösterir. Schleswig'in kendi toprakları üzerinde yaşayan yerli bir yönetici sınıfı yoktu: Bu bölge bağımsız, tarihsel bir mevcudiyete sahip olmayıp daha büyük bir siyasal birimin parçasıydı ve egemen sınıf yabancıydı. Gelgelelim önemli bazı farklılıklar da vardı. Her şeyden önce Dan azınlık kendi edebi dilini geliştirmek veyahut kendi kültürünü oluşturmaya gayret etmek zorunda kalmamıştı. Danimarka Krallığı'nda inkişaf etmiş dili ve kültürü kullanabilmişti; Danimarka aynı zamanda Dan azınlık açısından özerk bir siyasi gelişim ve siyasi bağımsızlık geleneğini temsil ediyordu. Tabii, Dan azınlığın sınıfsal yapısı tam gelişmiş değildi, ancak ana ülkenin yönetici sınıfından destek arayabiliyordu; dolayısıyla önceki bölümlerde incelenen küçük milletler için geçerli olan aynı fenomen yani sınıfsal yapının tümüyle gelişmiş olmaması milli programın oluşumunu ve milli bilincin ortaya çıkma sürecini etkilememişti. Gelişkin Danimarka milletinin ulusal kültürel gelenekleriyle olan mevcut bağlantıların yanı sıra Kopenhag burjuvazisi ve kısmen de mutlakiyetçi bürokrasiye güven duyabilme imkânı – işte bütün bunlar Dan azınlığın milli özbilincinin ortaya çıkışı sürecinde önemli bütünleştirici etkenler oldu. Doğal olarak Schleswig'in sadece etnik olarak Dan olan kısmında vuku bulan bu sürecin hızlı seyri tümüyle teşekkül etmişti ve olgun bir milletle bağlantı kurma imkânıyla ilintiliydi: Dan anayurdu içinde geniş boyutlu haberleşmeyi kullanmak nasıl mümkünse milli program da dışarıdan getirilebilirdi. Daha gelişmiş bir milli ortamdan gelen bu kültürel yayılımın eşlik ettiği, daha ziyade ayrıştırıcı bir unsur olarak rol oynayan bir diğer element de Schleswig'deki Dan milli hareketinin süratli bir içsel farklılaşmaya uğramasıydı. Ayrıştırıcı bir diğer unsur da vazgeçilmeye yüz tutmuş ancak milli bakımdan özellikle kent sakinleri ve kısmen kırsal nüfusun geçici kararsız ikiliğine tesir etmiş yerel Schleswig yurtseverliği idi. Yerel yurtseverliğin nispi başarısının sebebinin krallığın Dan burjuvazisiyle olan hırslı rekabet(te) yahut ticaretin Alman topraklarıyla, bilhassa

Holstein ve Hamburg'la olan düzenli ilişkilere bağlılığı türünden ekonomik menfaat farklılıklarında aranması gerekmektedir. Burada iki süreç birbiriyle çatışır: Dan ve Alman milli pazarının oluşumu. Ne Alman yurtseverleriyle olan açık savaşın ne de 1848-9 Prusya müdahalesinin güçlü bir Landespatriotismus akımının devam ettiği bölge ve yerlerde herhangi bir tersine davranışa sebep olmaması anlamlıdır. Aksine, Schleswig'in Danimarka'dan ayrılması ve Almanya'yla birleşmesinden sonra Almanya'nın asimilasyon politikası bu bölgelerde dikkat çekici bir başarı kazanmıştır.

Schleswig'deki Dan azınlık hareketinin toplumsal temeliyle ilgili görüşlerimizin herhangi bir evrensel geçerlilik taşıdığını, diğer azınlık hareketlerine uygulanması gerektiği gibi bir iddiada bulunmaksızın, bu azınlığın toplumsal temeli, yapısı ve tamamlanmışlık derecesinin küçük uluslar arasında milli uyanışın B Evresi'nin mukayese edilebilir özelliklerinden esas itibariyle farklı olduklarını belirtebiliriz. Fark aynı zamanda bu hareketin bütünleştirici ve ayrıştırıcı unsurların içsel eklemlenişiydi. Sonucun negatif olması, belirli derecede bir şematizasyonla başlangıçtaki kararımızın doğrulandığını belirtmemize izin verir, yani bu tür azınlık, milli hareketlerinin Avrupa'nın küçük milletlerinin milli canlanış hareketleri olduğunu düşünmüyor ve dolayısıyla bu hareketleri karşılaştırma nesneleri olarak bu çalışmaya dahil etmiyoruz.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Karşılaştırmalı Çözümleme

Kitabın giriş bölümünde karşılaştırma metodunun uygulama ilkelerini belirtmiştik. Her bir milli hareketin B Evresi'ndeki yurtsever grupların toplumsal yapısını karşılaştırma kıstası olarak saptamıştık. Dolayısıyla önceki bölümlerde varmış olduğumuz sonuçların bir karşılaştırmasını yapmak yararlı olacaktır. Milli hareketin B Evresi'ndeki çeşitli sınıf ve grupların oynadıkları rol ve oransal ağırlıklarının yanı sıra farklı milli hareketlerin toplumsal ve bölgesel yapısındaki çeşitliliklerin yorumlanmasıyla aydınlatılabildikleri sürece daha genel ilişkileri de saptamaya çalışacağız. Ancak bu, yurtsever toplulukların analiziyle ortaya çıkan müstakil vakaların toplamının mutlak homojenitesine dair herhangi bir yansılsamaya tabi olmadığımız anlamına gelmez; aynı biçimde, somut toplumsal aktivitelerin (ve dolayısıyla yurtsever nitelikli faaliyetlerin) salt bir dizi sayısal veriye indirgenemeyeceğinin öneminin de pekâlâ farkındayız. Farklı Avrupa milletlerinin ulusal hareketlerinin zengin tezahür biçimleri yurtsever topluluklar kümesine mensubiyeti bütünüyle aynı kıstasa referansla tanımlamamızı imkânsız kılar.

Yurtsever bir gruba mensubiyeti tanımlarken milli ajitasyona katılım veyahut milli ajitasyonun desteklenmesi gibi tek bir kıstastan hareket edebilmemize rağmen milli bilinçle yapı-

lan bir tavrın somut tezahürlerini tespit ederken farklı milletler için farklı kaynaklara güvenmek zorunda kaldık. Asli hareket noktaları aynı olsa bile yurtsever örgütlenmelerin her birinin amaçları ve eylemleri detayda farklılaşabiliyordu. Bu kısmi farklılıklar kaynakların niteliğinde ve ayrıca, dolaysız biçimde, harekette yer almış yurtsever grupların toplumsal yapısıyla ilgili verilere de yansımaktadır. Dolayısıyla, kaynak malzemenin türündeki farklılıkların ve yurtsever grupların üyeleri hakkındaki mevcut bilgi niteliğinin farklı sınıflar ve toplumsal grupların görünürdeki paylarını ne ölçüde etkilemiş olabileceğini sormamız gerekir. Kaynakların bu niteliğinin etkisi özellikle bazı grupların yurtsever topluluk içinde oransız olarak güçlü temsil edildikleri yerlerde mümkün olacaktır. Ancak öte yandan kaynakların spesifik niteliğinden ötürü yeterince temsil edilmediğini varsaydığımız grupların oranları hakkında tahminde bulunmanın caiz olmadığını düşünüyoruz. Bu gibi durumlarda yapabileceğimiz tek şey ilgili grubun gösterilen oranını yükseltmeden deformasyonun mümkün olduğuna dikkat çekmek olabilir.

Demek ki yurtsever cemaatlerin toplumsal yapılarının basit biçimde karşılaştırılması kesinlikle ilgi çekici olacaktır ama modern çağda küçük milletlerin oluştuğu bağlam hakkında derinlemesine pek bir şey söylemeyecektir. Bu nedenle karşılaştırmalı çözümlememize daha somut bir yön vereceğiz: Milli hareket içindeki münferit sınıflar ile toplumsal ve profesyonel grupların oranlarına bakacağız. Tek başına bu işlem elbette yeterli değildir – ama sırf toplumsal yapı meselesini her bir tikel grubun oranıyla ilgili ayrıntılı pek çok sorundan soyutlama tehdidinden dolayı değil. İşte bu nedenle karşılaştırmalı çözümlemenin ikinci bölümünde toplumsal yapının daha genel bileşenleri ile bu bileşenlerin toplum genelindeki kapitalizme geçiş çağı açısından karakteristik değişikliklerle bağlantısının çözümlenmesi yer alacaktır. Takip eden üçüncü bölüm ise milli hareketin bölgesel yapısıyla ilgili sorunlar ile ekonomik, toplumsal ve kültürel yorumlarına hasredilecektir.

16

Tek Tek Sınıfların ve Toplumsal Grupların Payı

İlkin kitabın ilk bölümünde incelediğimiz bütün milli hareketlerin yurtsever gruplarının toplumsal yapısını belirleyen temel oranları kısaca, ana hatlarıyla ortaya koymaya çalışacağız. Verileri özetleyen tabloları milli hareketler tipolojimize göre düzenledik; dolayısıyla tablonun Bulgar yurtsever cemaatinin toplumsal yapısıyla ilgili bölümünü kısmi verilerle tamamladık.[1] Sayısal veriler bilinen nedenlerden ötürü yuvarlanmıştır ve mevcut durumda bu veriler okuyucunun dikkatini genel oranlara ve gelişim eğilimlerine çekme amacı taşıyan genel göstergelerdir.

Tablo 37'den çıkarabileceğimiz en göze çarpıcı ve bariz sonuç olumsuz bir sonuçtur: Hiçbir sınıf ya da sosyal grup, yurtsever topluluğun yapısı içinde o grubun söz konusu milli hareket içinde sabit ve zaruri bir payı olduğunu belirlemeye yetecek kadar değişmez bir yere sahip değildir. Elbette bu olumsuz sonuç olumlu bir dizi sonucu hükümsüz kılmaz. Milli hareketin yapısı içinde herhangi bir toplumsal gruba sabit bir konum tayin edemiyor (ve grupların önemi açısından kesin bir sıralama

1 S.I. Sidel'nikov, "O chislennom sostave bolgarskich revolyutsionnych organizatsii v 1869-79 gg": *Istoriko-sotsiologicheskiye Issledovaniya* (Moskova, 1970), s. 270.

TABLO 37
Yurtsever Grupların Toplumsal Yapısına Egemen Olan Toplam Oranlar

	Entegre tip				*Gecikmiş tip*		*Ayaklanma tipi*	*Bölünmüş tip*	*Azınlık*
Grup	*Norveçliler*	*Çekler*	*Finler*	*Estonlar*	*Litvanlar*	*Slovaklar*	*Bulgarlar*	*Flamanlar*	*Danlar*
1. Eski hâkim sınıf, toprak sahipleri	sa. 20	7-1 az.	12-5 az.	sa. 1	sa. 4	sa. 5	0	20-5 az.	sa. 1
2 Tüccarlar, girişimciler	20-30 dal.	3-5 ar.	3-5 ar.	sa. 5	2-3 ar.	?	sa. 15	sa. 5	13-5 az.
3. Zanaatkârlar	5-15 ar.	5-10 ar.	1-3 ar.	3-7 ar.	sa. 5	?	sa. 15	sa. 5	5-10 dal.
4. Serbest meslek	sa. 10	10-4 az.	15-10 az.	sa. 1	7-15 ar.	10-5 az.	sa. 3	sa. 20	1-4 ar.
5. Alt ve orta sınıf memurlar	sa. 10	14-18 ar.	12-20 ar.	sa.t 5	5-8 ar.	10-6 az.	sa. 5	10-20 dal.	5-20 ar.
6. Alt sınıf ruhban	sa.10	35-20 az.	30-20 az.	0	15-20 ar.	60-30 az.	sa. 10	5-25 dal.	2-20 ar.
7. İlk ve ortaokul öğretmenleri	sa. 5	s. 6 dal.	5-10 ar.	50-30 az.	sa. 10	15-26 ar.	sa. 10	20-10 az.	sa. 5
8. Talebeler	s. 20 dal.	15-25 ar.	sa. 15	s. 5 dal.	40-20 dal.	10-20 ar.	?	5-20 dal.	sa. 5
9. Köylüler	sa. 10	1-5 ar.	2-5 ar.	10-30 ar.	10-30 ar.	?	sa. 33	sa. 1	40-65 dal.
10. Ücretli emekçi	0	0-3 ar.	sa. 1	sa. 7	sa. 5	?	sa. 2	sa. 1	?

yapamıyor) olmamıza rağmen (Schleswig'deki Dan azınlık hareketi hariç) bütün milli hareketlerin en güçlü bileşeninin özetle "entelijansiya" tanımı altında söz ettiğimiz grup olduğu açıktır. Bu kategoriye sadece bütün orta tahsilli yurtseverleri değil hayatlarını zihinsel emekleriyle kazananları da dâhil edebiliriz. Ne var ki diğer grupların oranı B Evresi boyunca genel olarak artmıştır – şehir ve kırsal kesimdeki üretici ve tüccarların oranı da. Aynı tipe bağlı (mesela entegre tip, geçikmiş tip) milli hareketlerin yurtsever cemaatlerinin toplumsal yapısı, özellikle de üst tabaka, memurlar ve köylülerin oranı bakımından büyük ölçüde benzerlikler sergiler.

Elbette yurtsever grupların genel toplumsal yapısını çeşitli ezilen milliyetlerin genel yapısını göz önüne almadan yorumlayamayız. B Evresi'nin başlangıcında egemen sınıfların ve bürokrasinin üst kademelerinin oranının bu tabakaların hiç değilse bir bölümünün söz konusu ezilen milliyetin mensuplarından oluştuğu yerlerde daha belirgin olması kolaylıkla anlaşılacaktır. *Çeşitli milli hareketlerin en aktif katılımcıları ezilen milliyetlerin mensuplarının toplum içinde yükselerek girmelerinin mümkün ve alışılagelmiş olduğu bu gruplardan geliyordu.* Bunu bir başka biçimde ifade edecek olursak: Küçük bir millet oluşumunu tamamlamaya (yani kapitalizm çağındaki bir milletin tam teşekkül etmiş sınıfsal yapısına) ne kadar yaklaşırsa B Evresi yurtseverleri arasında orta ve yüksek tabaka mensuplarının o kadar daha güçlü biçimde temsil edildiğini görürüz.

Ayrıca, milli hareketler içinde yer alan çeşitli sınıfların oranlarının gelişme eğilimlerinde belirli düzenlilikler saptadık. B Evresi'nin başlangıcında tüccar ve zanaatkârların oranının köylülerin oranından nispeten daha yüksek olduğu (Bohemya, Norveç, Finlandiya) yerlerde köylülerin yurtseverlik faaliyetlerine katılma oranı B Evresi süresince artmıştır. Ne var ki bu düzenli gelişme Flaman hareketinin temsil ettiği bölünmüş tip milli hareket açısından geçerlilik taşımaz. Diğer yandan B Evresi'nin başlarında köylülerin katılımının daha güçlü olduğu yerlerde yurtsever cemaatin toplumsal temeli, gelişmenin daha ileri kertelerinde zanaatkârlar ile tüccarları ve bazı örneklerde

entelijansiyayı içinde çekerek genişlemiştir. Milli hareket içinde yer alan çeşitli sosyal grup ve sınıfları toplumsal yapının genel gelişimi bağlamında inceleyip, bu grupların dönüşüm geçirmekte olan bir toplum içindeki yerlerine baktığımızda bu ilişkiler doğal olarak daha açık biçimde ortaya çıkacak ve onları doğrulamak da mümkün olacaktır.

Eski toplumun hâkim sınıfı

Feodalizm çağında egemen ulusla birlikte taşra hâkim sınıfının yürüttüğü dilsel asimilasyon genel bir olguydu. Flaman soyluların Fransızlaştırma, Macaristan'daki Slovak soylularının Macarlaştırma, Çek soyluların Almanlaştırma ve Litvanya soylularının Lehleştirme örneklerinden bahsetmek yeterli olacaktır. Bir ülkenin siyasi bağımlılığının uzun sürmesi genellikle aristokrasinin ve tedrici olarak bütün bir feodal sınıfın er ya da geç dilsel ve kültürel yönelimini belirlemişti.

Feodalizmin genel bunalımı sürecinde, mutlakıyet devrinin başlamasıyla birlikte eski toplumun hâkim sınıfı çelişkili bir konumda kaldı. Bir tarafta aristokrasi hem siyasal hem de ideolojik olarak kapitalizme karşıydı; öte tarafta kısmen mutlakıyetçiliğin ekonomik politikaların belirlediği iktisadi uygulamalar içinde kapitalizm tarafından dönüştürülmüştü.[2] Feodal ilişkilerin çözülmeye başladığı dönemde eski hâkim sınıfına mensup olanların dil meselesi konusundaki muğlak ve ikircikli tutumları da belirli ölçüde bu çelişkiyi yansıtır. Öte yandan aristokrasi ile eski seçkinlerin bir kesimi aynı zamanda belli bir zümreye mensubiyetin simgesi olarak işlev göreceği yerlerde dil farklılıklarının muhafaza edilmesi suretiyle kompartımanlara ayrılmış zümre toplumunu devam ettirmeye gayret etmişti. Doğu Baltık bölgesindeki Alman baronlar ile Finlandiya'daki İsveç aristokrasisi örneklerinde söz konusu durum budur; Polonya'nın doğu bölgesindeki Leh soylularının tutumunu da bu örneklere ekleyebiliriz. Öte yandan mutlakıyetçi sistemde,

2 C. Brinkmann, "Die Aristokratie im kapitalistischen Zeitalter", *Grundriss der Sozialökonomik*, *Abt.* IX., T.I (Tübingen, 1926), s. 23 vd.

hâkim sınıf muhakkak ki devletin birliği adına ve idarenin rasyonelleşmesi yararına gayretlerini bütün nüfusun dilsel bakımdan asimile edilmesine yönlendirmişti: Bunun klasik örnekleri Fransa, Prusya, II. Joseph döneminde Habsburg Monarşisi ve 19. yüzyılın ilk yarısında Rusya idi. Böylece mutlakıyetin asimile edici ve merkezileştirmeye yönelik baskılarına maruz kalan ezilen milliyetin, dilsel farklılıkların korunmasından yana olan eski hâkim sınıfın menfaatleriyle çelişkiye düştüğü bir durum ortaya çıkar; böyle bir çatışma daha sonra, hem ezilen milliyetin toprakları üzerinde beliren dilsel ve kültürel farklılıkların korunması hem de feodal partikülarizmin bir aracı olarak sömürülmeleri için bir neden oluşturabilirdi. Şüphesiz her iki durumda da aristokrasinin yurtseverce tutumu (Landespatriotismus) söz konusu dönemin temel gelişme eğilimlerine karşı giriştiği mücadele üzerinde yükseliyordu ve hiçbir surette milli hareket açısından kalıcı bir esas yahut bir hareket noktası teşkil edemezdi.

Hâkim sınıfın partikülarist kesimi A Evresi yurtseverlerinin etnografik ve kültürel faaliyetlerine katılabilmişti; özellikle mahut "tarihî milletlerin"in durumunda yurtsever toprak sahiplerinden oluşan bir azınlık mesen (Maecenas)* rolü oynamıştı. Bunun Bohemya, Finlandiya ve Litvanya'daki örnekleri malumumuz. Ancak bunların aksine, eski hâkim sınıfın zümre bariyerlerinin muhafaza edilmesindeki sınıfsal çıkarlarının kendi tebaasının dil ve kültürünü mutlakıyetçi merkeziyetçiliğe karşı bir argüman olarak kullanmanın siyasi çıkarlarına üstün geldiği bazı milliyetler vardı. Bu bakış açısının Estonlar, Slovenler ve Lusatia Sorbları gibi mahut "tarihsel olmayan milletler" arasında kabul edilmiş olduğunu biliyoruz. Bölünmüş tip milli hareketlerin durumunda bu mesele oldukça spesifik bir özellik kazandı. Flaman hareketi açısından hareketin B Evresi ile *ancient*

(*) Gaius Cilnius Maecenas MÖ 1. yüzyılda yaşamıştı. İmparator Augustos'un danışmanı ve yakın dostuydu. Genç şairleri ve sanatçıları desteklemesi kendisine "sanatın hamisi" unvanını kazandırmış olup, ismi bugün birçok dilde sanat ve bilimin koruyucusu anlamında kullanılmaktadır. Fransızca üzerinden Türkçeye mesen olarak geçmiştir – ç.n.

rejim arasında Büyük Fransız İhtilali ve kapitalist gelişmenin iki evresi [burjuva devriminin tamamlanması ve sanayi devrimi] yer alıyor olduğundan bu soru sorulamaz bile. Öte yandan, Breton soyluları, devrim sonrası koşullarda bile A Evresi yurtseverliğinin elbette asıl kaynağıydı. ancak hareket şehirlerde tutunamadığı ve dolayısıyla sınıfsal kısıtlamaların ve köylülerin çıkarlarının yerel partikülerizminin üstesinden gelemediği için yalnız bırakılmışlardı.[3]

B Evresi boyunca ister toprak sahibi ister yüksek kademe memur olsunlar eski egemen sınıfın rolü azaldı, bu süreç "tarihî uluslar" arasında da cereyan etti. Mesen (Maecenas) konumdaki şahsiyetlerin ekseriyesi oynadıkları bu rolden vazgeçmişti. Genellikle bu gelişme eğiliminin toplumun burjuva devrimi sırasında uğradığı büyük dönüşüme eşlik eden bir görünüm olduğu kabul edilmektedir, ancak bu eğilim bazı somut ve spesifik nitelikler bakımından değişmiştir. Bohemya'da milli hareketin B Evresi'ndeki destekleyicileri arasında aristokrasinin temsilcilerini ancak nadiren görürüz. Buna mukabil İskandinavya ülkelerinde yüksek makamları işgal eden ve yeni bir topluma geçerken bu makamlarını koruyan eski hâkim sınıfın bir kesimi hareketin B Evresi'nde de görece önemli konumunu muhafaza etmişti; bunun nedeni oradaki kapitalist dönüşüm sürecini etkileyen siyasal türde bir devrimin adeta olmayışıydı. O kadar ki, Norveç'te eski rejimin yüksek bürokrasisinin eski mensupları yükselen burjuvaziyle ittifak içinde yurtsever faaliyetlerin fiilen başını çekiyordu; bu durum B Evresi'ne kadar sürdü. Norveç kadar olmasa da durum Finlandiya'da da böyleydi. Çeşitli nedenlerle eski hâkim sınıf tipolojik olarak "küçük milletler" ile "egemen milletler" sınırında yer alan milli hareketler içindeki önde gelen konumunu korumuştu; Macar ve Leh hareketleri bunun örnekleriydi.[4]

---

3 Tamamlanmamış Breton milli hareketiyle ("Breton bölgeciliği") ilgili çalışmalar henüz başlangıç safhasındadır. Bkz. Y. Guin, Historie de la Bretagbe de 1789 á nos jours (Paris, 1977).

4 Bu Eric Hobsbawm'ın işaret ettiği, Polonya ve Macaristan'da orta ve alt düzey soyluların milli hareketin öncü gücü olduğu yolundaki olguya bir açıklama sunabilir. Bkz. Hobsbawm, *Age of Revolution* (Londra, 1962), s. 164-5.

Soylu aileden gelme kıstasıyla ölçülmesi eski hâkim sınıfın katılım sorununu hatalı biçimde daraltmıştır. Norveç hâkim sınıfın (tam olarak Norveç'teki Dan hâkim sınıf) çoğunluğu soylu kökenli değildi, tam tersine bir dizi millet arasında sınırlı zenginliğe sahip küçük soyluluğun önemli özelliği alt kademe memurluk, subaylık ve rahiplik gibi orta sınıf meslekleri icra ediyor oluşlarıydı ve toplum içindeki yerlerini esas itibariyle meslekleri belirlemişti. Soylu kökenli oluşları mevcut maddi imkânlar çerçevesinde bir yaşam tarzını beraberinde getiriyordu. Litvan yurtseverlerin bir kısmı açısından fakat en çok da soylu kökenli entalijensiya oranının yüzde 25'lere kadar çıktığı Slovak milli hareketinde durum böyleydi, ne var ki bundan Slovakya'da feodal sınıfın başat bir rol oynadığı sonucunu çıkarmak da yanlış olur.

Sanayi burjuvazisi

Marksist tarih yazımında modern burjuvazinin modern milletin oluşumuyla bağlantılı olduğu düşüncesinin kökeni muhtemelen Karl Kautsky'nin gençlik yıllarındaki kuramsal çalışmasına kadar gider.[5] Sanayi burjuvazisi egemen milletlerin burjuva devrimlerinin yalnızca siyasal ve toplumsal dönüşümlerinin en önemli faili olarak ortaya çıkmamış, aynı zamanda kendisini milletle özdeşleştirmiş ve milletin temsilcisi ilan etmiştir. Burjuvazinin kendi milli pazarını kontrol etme kaygısı, milli bilincin, milliyetçiliğin ortaya çıkışının arka planında itici bir güç olarak bulunabilirdi.[6] Analoji yoluyla, ezilen milliyetin burjuvazisinin o belirli milliyetin sınıfsal yapısının bir bileşenini oluşturuyor olmasından dolayı feodalizme karşı mücadele sürecine girebileceğini bekleyebiliriz. Burjuvaziyi kendi üretim araçlarına sahip ve ücretlinin emek gücünün ürettiği artı de-

5 K. Kautsky, "Die moderne Nationalität", *Die Neue Zeit* (1877), s. 405. Gelişmelerin tümü Çek bir tarihçi tarafından analiz edildiği J. Kolejksa, *Národnostní programy pro střední a jihovýchodní Evropu. Z dějin socialistické teorie národnostní otázky 1848-1917. Od Marxe k Leninovi* (Brno, 1971).

6 J.V. Stalin, *Marxism and the National question*'da, milli bilincin artırılmasında tamamen burjuvazinin bu kaynağına vurgu yapar.

ğer ile yaşayan bir sınıf olarak tanımlarsak ezilen milliyetlerin milli hareketlerinin (bırakın A Evresi'ni) B Evresi yurtseverleri arasında bu sınıfın oynadığı belirgin rolü görmek için boşu boşuna bekleriz. Sadece Norveç örneğinde yurtseverler arasında girişimciler vardı ve elbette çoğunluğu ticaret burjuvazisine mensuptu. Diğer bütün örneklerde "ticaret adamları" tabir ettiğimiz kategori ağırlıklı olarak sadece yerel düzeyde önemli küçük tüccarlardan ibaretti.

Soyluluk gibi burjuvazinin de milli hareket içinde sayısal bakımdan değil mali güçlerini seferber etmek biçiminde önemli bir rol oynamış olabileceği itirazı yapılabilir elbette. Milli çalışmaları maddi olarak desteklemiş ve nihayet burjuva devriminden sonra bir güç tabanı yaratmış olabilirler. Ezilen milliyetlerin yurtseverleri arasında burjuvazinin (imalat ve sanayi girişimcileri, ticaret burjuvazisi, mali burjuvazi ve çiftliklerini kapitalist bir işletme gibi yöneten toprak sahipleri dahil) araştırılması bu çalışma açısından salt istatistiksel amaç taşımaz; yaptığımız milli hareketin mesenlerinin (Maecenas), olası hamilerinin izlerini sürmeye çalışmak da hedeflenmiştir. Ne var ki burada da burjuvazinin araştırılması büyük bir başarıyla sonlanmadı; yine Norveç hariç, olsa olsa sadece birkaç münferit ve istisnai örnek söz konusuydu. Bohemya ve Finlandiya'da B Evresi'nin sonunda milli hareketin belirli burjuva hamileri olmuştu, ancak onlara lider bir konum yahut milli hareketin finansmanı, teorisi ve pratiği üzerinde etkili, tayin edici bir rol atfedemeyiz.

C Evresi'nde bu durum değişti; bu evreden itibaren o esnada teşekkül etmekte olan küçük milletin burjuvazisinin harekete katılımından bahsedebiliriz. Bu durum bölünmüş tip hariç incelediğimiz bütün milli hareketler açısından geçerlidir. Gelgelelim bu dönemde bile daima ve her yerde burjuvazinin birleşik bir milli pazar oluşturulması mücadelesinin başında bulunduğunu kesin bir biçimde söyleyemeyiz; bunun böyle olup olmadığı muhtemelen burjuvazinin milli hareketin ön saflarına geçtiğinde küçük milletin ekonomik gelişiminin ulaşmış olduğu safhaya bağlıydı. Bu meselenin daha fazla araştırılması gerekmektedir. Burada, incelediğimiz hareketlerin çoğunluğun-

da B Evresi boyunca burjuvazinin asli herhangi bir rol oynamadığını belirtmek yeterlidir. Toplumsal olarak burjuvazi saflarına yükselmeye çoğu zaman egemen milletle hemhal olma hali eşlik ediyordu.[7]

Milli hareket egemen milletin karşısına dikildiğinde –dolayısıyla kendi hâkim sınıfının– bu hareketin antikapitalist bir niteliğe büründüğü anlamına mı gelir? Milli hareketin programına hâkim olan antifeodal yönelim nasıl açıklanabilir? Ya da milli taleplerin kaçınılmaz olarak eski rejime karşı olmak zorunda olduğunu iddia etmek yanlış mıdır? Küçük milletlerin tipolojik niteliği belki de burjuvazisiz teşekkül etmeleri miydi? Küçük bir milletin inşasının başarıyla tamamlanışının esas olarak milli hareketinin kitlesellik kazandığı evreye, C Evresi, geçişine ve kendi milli burjuvazisinin ortaya çıkışma bağlı olduğunun bilincinde olursak bu tür bir şüpheciliğe kesinlikle mahal kalmaz. Ne var ki mesela Alman milleti gibi bazı egemen milletler arasında bile burjuvazinin feodalizmin yıkılmasını takip eden ilk on beş yirmi yıl içinde kendi siyasi kadrolarını oluşturup, toplumsal faaliyetlerin kontrolünü ele geçirmekten aciz olduğunu biliyoruz.[8] Bu nedenle küçük milletler söz konusu olduğunda siyasal özgürleşme süreci daha bile uzun sürmüştür. Yine de kendi milletine ait bir burjuvazinin, ticaret ve sanayi alanlarında girişimci bir tabakanın yaratılması hedefi Çek, Fin ve Leton milli hareketlerinin B Evresi'nde, sonrasında da Slovaklar ve Estonyalılar arasında da zaten dile getirilmişti.

Küçük milletin sınıfsal yapısının tamamen teşekkül etmediği dönemde burjuvaziyi diğer toplumsal grupların –mesela entelijansiyanın belirli bir grubunun– temsil ettiğini söyleyebilir miyiz?[9] Burada temsiliyet sorusunu yöneltmekte haklı olduğumuz kesin, ne var ki düşünülmesi gereken iki ayrı seviye olduğunun mutlaka göz önünde tutulması gerekiyor. Milletin genel

7 Elbette bu kural zengin köylülerin kapitalist formda girişimciliğe geçişlerine uygulanmaz (konu bölümün daha sonraki sayfalarında tartışılacaktır).

8 A. Gramsci, *Gli intelletuali e l'organizzazione della cultura* (Turin, 1955).

9 Mesela Sovyet tarihçi V.I. Freidzon'un yorumu budur. "Hnuti slovanských narodů v habsburské risi do dualismu", *Československý časopis historický*, 24 (1976), s. 694.

olarak feodalizme karşı modern bir sivil toplum yaratma yolundaki mücadelesi anlamında hiç şüphe yok ki entelijansiyanın (ve diğer grupların) temsilinden ve burjuvaziyi temsil ettiğinden bahsedebiliriz. Ama somut bir sınıfın somut sınıfsal çıkarlarının temsil edilmesini düşünüyorsak mesele daha karmaşık bir hale gelir ve her muayyen durumun herhangi bir ön genelleme olmaksızın tek tek incelenmesi gerekecektir. Yani, eğer burjuvazi teşekkül etmekte olan küçük milletin sınıfsal yapısında yoksa çıkarlarının temsil edilmesi mümkün olmayacaktı.

Burjuvazinin milli hareket içindeki rolüyle ilgili aşırı basitleştirici bazı görüşler, bu grubu içine bir dizi zanaatsal uğraşın yanı sıra arabacı, hancı ve çiftçi gibi mesleklerin de dahil edildiği bir kategori, "doğmakta olan burjuvazi" kategorisi içinde aramaktan kaynaklanmıştır. Milli yurtsever aktivitelerin kaynaklarından biri, ister B Evresi kadar erken bir dönemde ister sadece C Evresi'nin başlangıcında, nasıl ki bu gruplardan oluşan toplumsal çevre idiyse, bu toplumsal çevre burjuvazi için de bir taban olabilirdi kuşkusuz. Ne var ki bu yönde ilerlemek, bütün üreticileri ve mübadele yapan orta halli insanları, hatta "orta sınıfın" bütün mensuplarını genel bir burjuvazi başlığı altında toplamak, burjuvazi kavramını parçalamak olacaktır. Bundan kaçınmak istiyorsak yukarıda sözü edilen bütün meslek gruplarını ayrı bir kategoriye, ortaçağın "kentli orta sınıfından" (burghers) küçük burjuvaziye geçiş aşamasında yer alan küçük ölçekli üreticiler ve küçük tüccarlar kategorisine yerleştirmemiz gerekir. Milli hareketle bağlantılı olarak bu grup ayrı bir başlık altında incelenecektir..

Orta ölçekli zanaat üreticileri ve küçük burjuvazi

Kapitalizmin zuhur ettiği dönemde üretim araçları üzerinde özgül bir mülkiyet ilişkisine sahip, ayrı ve müstakil toplumsal çıkarları olan bağımsız bir sınıf olarak küçük burjuvazi burjuvazinin yanı sıra kültürel ve siyasal saflarda yerini almıştı.[10] Usta zanaatkârlar ve küçük tüccarlar tabii ki yeni gruplar de-

10 Bu nitelendirme mesela *The Communist Manifesto*'dakiyle bağdaşmaktadır.

gildi – eski rejimin lonca sistemi içinde mevcut olduklarını zaten biliyoruz. Toplumun kapitalist çağın eşiğindeyken uğradığı dönüşüm süreci içinde bu sınıfların içindeki en zengin unsurlar burjuvaziyi meydana getirdi, bir kısmı proleterleşti; kalanlar da küçük burjuvazi olarak 20. yüzyıla kadar varlığını korudu. Belirli temel ortak vasıflarına rağmen bu grup hep heterojen bir grup oldu. Bu yüzden milli harekete katılımları incelenirken özellikle zanaatkârları küçük tüccarlardan ayırt etmek önemli olacaktır.

Milli hareketin A Evresi'nin akademik niteliği küçük zanaat üreticisinin teorik yönden katılımını engellemişti. Öte yandan B Evresi boyunca payları önemli düzeyde dalgalanmalar göstermiş de incelediğimiz bütün örneklerde küçük burjuvazinin temsil edildiğini görürüz. Çek ve Norveç hareketlerinde en yüksek oranda temsil edilmişlerdi ve her iki örnekte de bariz bir yükselme eğilimi sergilemişlerdir. Estonya ve Fin hareketlerinde oran biraz daha düşüktür ancak burada da hızlı bir büyüme eğilimi söz konusudur. Son olarak Litvanya ve Flaman hareketlerinde ise nispeten en düşük orandadır. Çek ve Fin hareketlerinde küçük burjuvazinin payını bir miktar azaltma eğiliminde olan kaynakların niteliğinin ihmal edilmemesi gerekir; her iki örnekte de bu sınıfın katılımı yüzde rakamlarının ortaya koyduğundan daha yüksektir. Bu örneklerin iki istisnası vardır: küçük burjuvazinin payının zaman içinde düştüğü Flaman hareketi ve bu sınıfın payının hep çok az olduğu Schleswig'deki Dan hareketi. Söz konusu dönemde küçük burjuvazinin katılımı yine de otomatik olarak kentli unsurların katılımıyla özdeşleştirilemez. Estonya ve Slovakya'da şehirli ve köylü zanaatçılar eşit durumda, Litvanya'da köylü zanaatçılar üstün konumdayken, Bohemya ve Norveç yurtseverleri arasında, muhtemelen Finlandiya'da da şehirli zanaatçılar köylü olanlarından tartışmasız daha fazlaydı.

Küçük burjuvazinin milli harekete katılması neden önemliydi? İncelediğimiz hiçbir örnekte hareketin yönlendirici gücü olarak nitelenemez; bu konuma en yakın, yurtsever yaşamın örgütlenmesi ve milli programın oluşturulmasında belirgin bir

paya sahip olduğu Bohemya'da, B Evresi'nin sonunda gelmiştir. Ne var ki bu sınıf, yüzyıllık baskı ve lonca sistemine bağlılık içinde yaşayan kentli orta sınıflardan (burghers) miras kalan apolitik nitelikte bir tutum sergilemiştir.[11] Yine de milli hareket içindeki paylarının önemsiz olduğu düşünülemez. Küçük burjuvazinin ancak nadiren temsil olduğu milliyetlerin bütünüyle gelişmiş modern bir ulus biçimini almayı başaramamış ya da (Lusatiya Sorbları, Bretonlar, Beyaz Ruslar[12] ve diğerleri) gelişmenin bu evresine ancak çok tedricen ulaşmış milletler olduğu olgusuna dikkat çekmek yeterlidir. Yukarıda bahsettiğimiz Flaman örneği de bunu doğrular. Küçük burjuvazinin katılımı sanki milli hareketin B Evresi'nin başarılı olmasının önkoşuluymuş gibi görünür. Ama sonuçlarımızın hepsini hemen görmeyi beklemeyelim. Bunun yerine muvakkaten şehirli (ve köylü) küçük zanaat üreticileri ile tüccarların ortalama olarak milli ajitasyona diğer toplumsal grup ve sınıflardan daha açık olduklarını belirtmekle yetinelim. Küçük burjuvazinin milli harekete yönelik artan ilgisi, bu küçük burjuvazinin içinden çıkan ve milli hareketin C Evresi boyunca faal olmaya başlayan burjuvazinin milli bilincinin başlangıcı açısından tabiri caizse toplumsal bir köprübaşı oldu. Küçük burjuvazi takip eden dönemde, özellikle C Evresi'nde milliyetçiliğin asli toplumsal kaynağı olarak betimlense de[13] modern bir milletin hâkim sınıfı olması mümkün değildi. Demek ki, her ne kadar bazı örneklerde B Evresi'ndeki etkisi görece daha az olsa bile, küçük burjuvazinin önemi oluşum halindeki küçük milletler arasında milli bilincin yaratılmasının muhtemel temel vasıtalarından biri olmasından kaynaklanıyordu. Küçük burjuvazi bir başka açıdan da önemliydi: Küçük milletlerin hâkim sınıfı için potansiyel bir kaynak oluşturuyordu. Her

11 R. Engelsing, burjuvaların politikaya göstermeye başladıkları ilginin ilk belirtilerini metodolojik olarak çığır açıcı bir tarzda, bkz. "Die periodische Presse und ihr Publicum", *Zeitschrift für Geschichte des Buchwesens*, IV, 6, s. 148 vd.'de gözler önüne sermiştir.

12 Beyaz Rusya'nın toplumsal yapısı hakkında, bkz., N.P. Vakar, *Belorussia, the making of a Nation*, Russian Research Center Studies 22. cilt, (Cambridge, Mass., 1956), s. 90.

13 O. Bauer, *Die Nationalitatenfrage und die Sozialdemokratie* (Viyana, 1907), s. 268.

iki anlamda da küçük burjuva topluluğu geleceğin ezilen milliyetleri açısından içinde gizli bir güç barındırıyordu.

Memurlar

Memurlar grubu birbirlerinden tahsil dereceleri, yaşam standartları ve toplumsal itibar açısından farklılaşmış ancak ortak olarak belirli idari, mali, yasal veya diğer fonksiyonları ifa eden ve bir ücret ilişkisi içinde bulunan geniş bir meslekler yelpazesinin mensuplarını içerir. Bu meslekler grubunun bir unsuru bilinen nedenlerden ötürü memurların arasına değil hâkim sınıfın saflarına dahil edilmiştir: Bu memurlar grubu bürokrasinin karar alma erkine sahip konumdaki en üst tabakasını oluşturuyordu. Bazı milletler arasında devlet ve eyalet yüksek memurları A Evresi'nde ortaya çıkmış ve "soylular" olarak anılan grupla benzer bir rol oynamıştı. Fakat devlet hizmeti aynı zamanda diğer idare biçimlerinden çok daha güçlü biçimde egemen milletle bağlantılıydı; bu durum, bireyin kendini ezilen milletin refahına adaması açısından hiç de elverişli koşullar oluşturmuyordu. Yine de devlet aygıtının kademeli olarak modernize edilmesi ve idarenin bürokratikleşmesi devletin memur ihtiyacını artırmış –bilhassa alt ve orta kademede– ezilen milliyetin devlet aygıtında görev yapan üyelerinin oranı daha da büyümüştü. Bu durum, devlet aygıtına dönüşümle bağlantılı asimilasyonun yoğunluğunda bir düşüşü de beraberinde getirmişti. İdarenin şehir ve adli bölümleriyle ilgili memur talebinde de bir artış olmuştu. Ayrıca, temel idari birimin feodal mülklerden (senyörlükler) oluştuğu yerlerde aristokrasinin özel hizmetindeki memur sayısında da bir artış söz konusuydu. Bu memurların bir kısmı aynı zamanda üretimde de çalışıyordu; yeni memur tipi özellikle sanayi üretimi ve bu üretimle ilgili yatırım dalları (mesela, demiryolu yapımında mühendis, müfettiş vb. gibi) alanlarında ortaya çıktı. Fakat mevcut kaynaklar, bu yurtsever memurlar grubunun dahili bileşimini, grup içindeki mesleki farklılaşmanın tümüne gönderme yapacak biçimde tespit etmemizi namümkün kılar.

Yurtseverler arasında çeşitli memur kategorilerinin temsiliyeti milletten millete önemli değişiklikler göstermektedir. Memurların oranı Bohemya'da nispeten yüksektir ve B Evresi'nde iyice artmıştır. Burada en güçlü biçimde temsil edilen gruplar senyorel memurluklar ile genel olarak alt düzey memur kategorileridir. Memurların yurtsever nitelikli faaliyetler içindeki oranı, memurların fiili olarak hareketin başında bulunduğu Norveç ile devlet ve şehir yönetiminin alt ve orta kademe memurlar ile yargıçların temsil edildiği Finlandiya'da da yüksektir. Hâkim kategori orta kademe memurlardan oluşmakla birlikte, Flaman hareketinin öncüleri arasında da memurların payı benzer biçimde yüksektir. Buna mukabil incelediğimiz öteki milli hareketler arasında memurların oranı ya ciddi biçimde düşüktür ya da oranları belirgin düzeyde bir artış göstermemiştir. Orta kademe memurların oranındaki düşüşün sebepleri mahut "soylular" grubunun geri çekiliş nedenleriyle hemen hemen aynıdır. Her iki durumla ilgili yorumlarımız açısından E.J. Hobsbawm'ın eski toplumun tahsilli sınıflarının bir bölümünün ekonomik rolü ile ticaret sermayesinin sanayi devriminin başlangıcından sonraki rolü arasında kurduğu koşutluklar yol gösterici olabilir.[14] Dile yönelik asimilasyon yahut iki dilliliğin ezilen milliyetlerin (Norveç, Finlandiya ve Flaman hareketleri) yurtseverlik hedeflerini geliştirmeye yönelik faaliyetlerini bertaraf etmediği yerlerde memurların daha varlıklı kesiminin katılım oranının yüksek oluşu belli ki kalıcı bir özellikti. Memurların B Evresi boyunca katılım oranlarının büyümesinde belirleyici rolü olanlar elbette alt ve daha düşük kademe memurlardı; bu bağlamda, alt kademeye (ruhban, yazman ve yardımcı memur) mensubiyetin henüz otomatik olarak düşük eğitim düzeyi ve düşük vasıflarla özdeş olmadığını belirtmeliyiz. Belirli görevler için gerekli olan eğitim seviyesi ülkeden ülkeye farklılık gösterse de ezilen milletlerin bazılarında halk tabakasına mensup olanlar açısından toplum içinde yükselmenin temel fırsatlarında birinin (Katolik rahipliği ya da okul öğretmenliği gibi diğer olasılıklara ilaveten) küçük bir memurluk olduğu açıktır.

14 Hobsbawm, *Age of Revolution*, s. 166.

Yönetimin modernleşmesi sürecinin giderek artan sayıda memura ihtiyaç yaratmış olması dolayısıyla incelediğimiz milli hareketlerin çoğunda, bu grubun B Evresi yurtseverleri arasındaki payının arttığı sonucuna varabiliriz. Değişen düzeylerde de olsa memurların bütün yurtsever gruplar içinde temsil edildiğini görürüz, fakat milli hareketin gidişatı süresince taşıdıkları önem ve etkileri her bir örnekte muazzam bir farklılık gösterir. Açıktır ki bunlar çeşitli etmenlere bağlıydı: Toplumun büyük bir dönüşüm geçirdiği dönemde mevcut idari yapı tipi neydi, devlet makamlarındaki genel atmosfer nasıldı ve ayrıca yurtseverler arasında esas itibariyle ne tür meslekler temsil edilmişti. İşte bu nedenle, entelijansiyanın öteki pek çok grubunun aksine, memur tabakasının küçük milletlerin milli hareketleri içinde oynadığı role ilişkin ancak güçlükle genel bir yargıda bulunulabilir.

Katolik ve Protestan ruhbanlar

Ruhbanların toplum içindeki konumu kendine has özellikler taşır. Bu özelliklerin bazıları milli hareket içinde oynadıkları ya da oynamış olabilecekleri roller açısından önemlidir.

1. Ruhbanların çoğu halk tabakasıyla yani ezilen milletin mensuplarıyla sürekli ve doğrudan temas içinde yaşadı; toplum içindeki konumları aynı zamanda hâkim sınıfın belirli hususiyetlerine sahipti (bunun doğruluk boyutu dinî aidiyetlere ve ruhbanın payesine göre değişiyordu).

2. Ruhbanlar bir kurum olarak kiliselerine hem örgütsel hem de ideolojik (Katoliklerin durumunda daha kuvvetli, Protestan ve Ortodoksların durumunda daha az) olarak bağlıydı. Kilise aynı zamanda ruhbanların toplumsal aktivitelerini denetleme ve sınırlandırma, tutumlarını belirleme hakkına sahipti.

3. Rahiplik vazifelerini yerine getirebilmenin ilk şartı, dolayısıyla ruhbanlık görevi için de gerekli niteliklerin ayrılmaz öğesi, aralarında yaşadıkları ve çalıştıkları halkın lisanını bilmeleriydi. Bu nedenle söz konusu olan küçük milletin lisanını bilmek zorundaydılar.

Küçük milletin saflarından çıkıp ruhban zümresine yükselmenin zorla asimile edilmekle bir ilgisi yoktu ve dolayısıyla milli hareketin ortaya çıkışından önceki dönemde bile egemen milletle kaçınılmaz biçimde tam bir özdeşleşmeye neden olmamıştı. Bu bakımdan ruhbanlar, ilkokul öğretmenleriyle birlikte entelijansiyanın çeşitli grupları arasında kendine has bir konuma sahipti. Kendi milli dilinin sürdürülmesinin dahi egemen ulusun milli duygusuyla özdeşleşmeyi bertaraf etmediğini Litvanya örneği elbette göstermiştir.

Genel olarak "ruhbanlar" olarak tanımladığımız grup mezhepler açısından tabii ki üç bileşeni kapsar. İkisine büyük bir dikkatle eğildik: Katolik ruhbanlar (Bohemya, Litvanya, Belçika ve Slovakya'nın bir kesimi) ve Evangelist (Lutherci) ruhbanlar (Norveç, Finlandiya, Estonya, Schleswig ve Slovakya'nın bir kesimi). Bir de Bulgaristan'da marjinal olarak boy gösteren Ortodoks ruhbanlar. Mukayese edilecek milli hareketleri seçerken Yunan-Katolik (Uniate) ve Helvetian (Kalvinci) mezheplerini tamamen bir tarafa koyduk. Bu üç mezhep arasındaki farklılıkların bizi ilgilendiren mahiyeti neydi? Üç grup içinde maddi durumu en kötü olanlar basit Ortodoks ruhbanlar, en iyi durumda olanlar ise Lutheryenlerdi. Kilise'ye olan örgütsel ve ideolojik bağlılık Katolik ruhbanlar arasında diğerlerinden çok daha katıydı. Öte yandan yerel kilise cemaatine bağlılığın karakteristik olduğu, özellikle Norveç ve Finlandiya'daki Evangelist kiliseler (ancak Baltık bölgesinde değil), diğer ruhbanların aksine Katolik ruhbanlar yerel kilise cemaatine daha az bağlıydı. Kapitalizmin doğuşuna kadar Protestan din adamları ağırlıklı olarak kendi zümrelerinden gelirken, önemli oranda halk tabakalarından gelen Katolik ruhbanlar için böyle bir durum söz konusu değildi; parasını kilisenin ödediği tahsil yapma imkânı yoksul ailelerin istidatlı gençlerine ruhbanlık kariyeri için yol açmıştı.

Dikkatimizi ruhbanların sınıfsal yapısı üzerinde yoğunlaştırırsak, ilk önce tartışmasız biçimde *ancient rejim* döneminin feodal hâkim sınıfına bağlı ve modernleşme sürecinde onun akıbetini paylaşan kilise hiyerarşisini (ecclesiastical) ayırmamız

gerekir. Feodal toplumda alt düzey ruhbanlar da soylulukla bağlantılıydı, onların imtiyazlarını az çok paylaşıyordu, toprak üzerinde bir hak sahibi olmasalar bile feodal rantla yaşıyorlardı. Kilisenin örgütsel yapısına olan bağımlılıkları ve soylulukla örtüşmesi bize Katolik ruhbanların neden milli hareketin A Evresi'nde, eski hâkim sınıfın "Landespatriotismus"unun önemli bir özellik olarak öne çıktığı yerlerde (Kilise'nin bölgesel bir kaideye göre örgütlendiği Bohemya, Litvanya ve de Brittany) faal olduklarına dair bir açıklama getirir.[15] Bu durum ruhbanların A Evresi'nde harekete katılmalarının ardındaki saikın kaçınılmaz olarak Landespatriotismus ile sınırlı olduğu anlamına gelmez: Onları Landespatriotismus'un nesnel koşullarının var olmadığı Slovakya'da, A Evresi yurtseverleri arasında da görürüz.[16] Bunun aksine, ruhbanların Flaman milli hareketine katılımı kısmiydi; bu olgu Belçika'nın devletçi algısı ve kilisenin orada benimsemiş olduğu örgütlenme anlayışıyla bağlantılıydı.

Katolik ve Evangelik ruhbanların milli hareket içinde işgal ettikleri yerler arasındaki fark, her iki mezhebin din adamlarının yurtseverler arasında hemen hemen eşit oranda temsil edildiği Slovakya örneğiyle gösterilebilir. Katolik ruhbanlar Macar devletçilik ideali ruhuyla eğitilirken, Evangelik Kilise sadece kilisenin dili halkın konuştuğu lisana yakın olduğu için değil, aynı zamanda tüm kilise bir Slovak Kilisesi olarak organize olduğu için de "milli" bir karakter ihtiva ediyordu: Slovak denetçiler sadece Slovak değil, Alman ve Macar kilise toplantılarına da nezaret ediyordu. Bu durumun, Katolik olmayan Macarların önemli bir kesiminin doğal olarak Luther kilisesinden ayrı olarak örgütlenmiş Geneva mezhebinden olmalarıyla ilintili olduğunu da ilave edelim. Milli bilinçle hareket eden, toplumsal köken bakımından daha ziyade eski toplumun "soylu" grubuna mensup Evangelik ruhbanlar yeni üyelerini önemli ölçü-

15 Ruhbanların rolü hakkında bkz., M. Zur, *Der bretonische Regionalismus in Frankreich (Berlin, 1938)*, s. 53 ve, *M. Lagrée, Mentalités, religion et historie en Haute-Bretagne au XIXime sicele Le diocèse de Rennes, 1815-1848 (Paris, 197)*.

16 Hučko, "K charakteristike vlasteneckej inteligencie v prvej fáze slovenského národného obrodenia se zretel'om na jej socialne zlozenie a povod, K *počiatkom národného obrodenia*" (Bratislava, 1964), s. 35-6.

de kendi zümrelerinden sağlıyordu ve milli hareketin başladığı dönemde seküler görevler için ulusal bilince sahip entelektüeller sağlayan bir kaynak durumundaydı. Hemen hemen her bir yurtsever ruhbanının aynı zamanda şair, âlim ya da en azından eğitimci yazar olması geleneksel olarak sürdürdükleri yüksek kültür seviyesinin bir göstergesidir.[17] Diğer gruplardan gelen Evangelik ruhban sayısı azdır; öğretmen, eşraf (*gentry*) ve kentli orta sınıf (*burghers*) ailelerden ve sadece Patent of Toleration'dan* sonra da köylü ailelerden gelmişlerdir. Buna mukabil Katolik ruhbanlar geleneksel olarak bilhassa köylü nüfus arasından geliyordu. Kırsal toplulukla daha yakın ilişki içindeydiler ancak ortalama kültür seviyeleri daha düşüktü. Bu durum devamlılık imkânını ve kimi Katolik din adamlarının işlerini yaptıkları kültürel seviyenin daha gelişmesini engelleyen bekâret yemini kuralından kaynaklanmış olabilir. Doğal olarak aynı şey yurtseverlik tavrı ve aktivitelerin devamlılığı açısından da söylenebilir.

Kapitalizmin gelişiyle Kilise (özellikle Katolik Kilisesi) siyasal ve ekonomik açıdan önemli bir tabyasını kaybetti ve din adamları belli bir ölçüde kendilerini "iktidar boşluğunda" buldu. Keza, feodal toplum yapısını yok eden yahut ciddi biçimde sarsan bir dizi idari ve siyasal reform da konumlarını tehdit etti. Bu sürece bir de toplumsal itibar yönünden yaşadıkları bir gerileme eşlik ediyordu; özellikle Katolik ülkelerde bu grubun alt kademelerinin ekonomik durumunun yetersizliğini o zamana kadar aslında bu itibarı dengelemekteydi. Ortalama basit bir rahibin ilk defa maddi durumunun düşük olduğunun farkına varmasını ve bunu mutlak bir "yoksulluk" biçimi olarak görmesini sağlayan işte bu itibar kaybıydı. Böylece bu rahiplerin çoğu radikalleşmenin çeşitli biçimlerine açık hale geldi. Burada sanayileşme çağında küçük burjuvazinin bir kesiminin yoksullaşmasının sosyo-psikolojik etkisiyle belli bir analoji oluşur.

Ortodoks Kilisesi'nin, Türklerin hâkimiyeti altındaki Bulga-

17 Hučko, "K charakteristike...", s. 74 vd.

(*) "Hoşgörü Beratı", Avusturya İmparatoru II. Joseph'in 1781 senesinde yayınladığı, Katolik olmayan Hıristiyanlara dini özgürlük tanıyan berat – ç.n.

ristan ve Sırbistan gibi ülkelerdeki eski toplumun hâkim sınıfıyla özü itibarıyla farklı bir ilişkisi vardı. Burada sıradan din adamlarının durumu yalnızca toplumsal ve siyasal yapı içindeki yerleri açısından değil aynı zamanda maddi konumları, yaşam tarzları ve kısmen de eğitim düzeyleri bakımından tabi nüfusunkine daha yakındı. Üstelik siyasal baskı koşullarında kültürel geleneği muhafaza eden esas merkezler manastırlardı.[18] Kimi durumlarda kilise örgütlenmesi devlet bilincinin sürekli varlığının kalıntıları açısından doğal bir zemin oluşturuyordu (Sırbistan). Başka yerlerde kilisenin kültürel ve örgütsel özerklik mücadelesi milli hareketin doğuşunun habercisi oldu ve hareketin A Evresi'nin muayyen bir unsurunu oluşturdu. 19. yüzyılın ilk yarısında Bulgar ruhbanların Yunan Kilisesi'nden bağımsızlaşma mücadelesi bu sürecin bir parçasıdır; üstelik aynı dönemde yeni kilise yapımı için bağış toplanması gibi diğer eklesiyatik aktiviteler de zımnen yurtsever bir nitelik taşıyordu.[19] Gelgelelim, Kilise bağımsızlık kazandıktan sonra yeni hâkim sınıfın bir destekleyicisi haline geldi, dolayısıyla milli hareket açısından önemini ciddi biçimde kaybetti. Ortodoks inanca bağlılığın etnik sınırlarla denk düştüğü yerlerde egemen ulus ile küçük milliyet arasındaki ulusal farklılaşma, bu nedenle burjuva toplumu oluşurken yurttaş eşitliğinin uygulamaya konulmasından kaynaklanan farklılaşmay-

18 Z. Markova, Bulgar tarihçilerin kilisenin milli hareket içindeki rolüyle ilişkin yazdıklarının bir özetini, "Problemi na tsrkovno-natsionalnite borbi v izsledvaniyata na b'lgaskite istoritsi", *Problemi na b'lgarskata istoriografiya* (Sofya, 1973), s. 323 vd'de verir. *Srpska pravoslavna crkva, 1219-1969. Spomenica o 750-to godišnjici autokefalnosti* (Belgrad, 1969) koleksiyonunda Sırbistan'da Ortodoks kilisesinin rolüyle ilişkin genel bir bilgi verilmektedir. Tuna havzası ve Transilvanya bölgesindeki durum hakkında, bkz. E. Turczynski, *Konfession und Nation. Zur Frühgeschichte der serbischen und romanischen Nationbildung* (Düsseldorf, 1976), özellikle, s. 43 vd.

19 Bulgar kilisesinin bağımsızlık mücadelesi hakkında bilhassa *100 g. Ot uchrelvaneto na B'lgarskata ekzarkhiya* (Sofya, 1971) başlıklı koleksiyona bakınız; Ayrıca, T. S'bev, *Uchrelvane i diotsez na B'lgarskata ekzarkhiya do 1878g* (Sofya, 1973). V. Traykov daha yakın tarihli bir çalışmasında bu meseleleri daha geniş bir bağlam içinde ele almıştır, *Ideologischeski techeniya i programi v natsinalno-osvobiditelnitse dvizheniya na Balkanite do 1878 godina* (Sofya, 1978), s. 269 vd.

la aynı öneme sahip değildi; elbette ikinci farklılaşma biçiminin sonuçları milli değil daha ziyade siyasal alanda ortaya çıktı. Bosna ve Ukrayna gibi dinî ve etnik sınırların birbirine geçtiği ya da sokulduğu yerlerde özel bir durum meydana geldi. Ne var ki bu durumdan bahsetmek araştırmamızın kapsamının dışına çıkmak olacaktır.

Ruhbanların, milli hareketin B Evresi'ndeki rolünü yorumlayabilmek için, bu grubun yeriyle ilişkin toplumsal bağlamın bütününde meydana gelen karmaşık değişikliklerin daha teferruatlı olarak tanımlanması gerekir. Bohemya'da ruhban sınıfının B Evresi yurtseverleri içindeki niceliksel oranı genel olarak düşme eğilimi sergilemiş olmasına karşın yine de yüksekti: ruhbanların yurtsever nitelikli ilk eylemlere katılım oranı neredeyse yüzde 50 civarındayken, 1840'larda bu oran dörtte bire düşmüştür. Litvanya'da, ruhbanların C Evresi'nin başlangıcıyla birlikte artma eğilimi gösteren oranı B Evresi'nde yüzde 15'ler civarındaydı. İlk başlarda yurtseverlerin neredeyse yarısının ruhbanlardan oluştuğu Slovakya'da Katolik ruhbanların oranı Litvanya'daki oranla aynıydı, ama burada düşme eğilimi gösteriyordu. Burada, B Evresi'nde Evengelik ruhbanların eşit biçimde yüksek olan oranı da benzer biçimde düşmüştür, bunun nedeni aslında grup içindeki çıkarların görece düşmesi değil grubun bizzat küçük olması dolayısıylaydı. Fin milli hareketinde de ruhbanların oranında benzer bir düşme eğilimi fark edilir: Başlangıçta bu grup yurtseverlik eylemlerini destekleyenlerin dörtte bir oranını bile oluşturmuyordu. Norveç'te rahipler milli hareket içinde çok düşük bir oranda yer almış, katılım seviyelerinde de zaman içinde bir artış gerçekleşmemişti. Ruhbanların Eston ve Leton milli hareketlerinin B Evresi'ndeki oranı dişe dokunur bir oran değildir. Flaman milli hareketinin liberal kesiminde ancak tek tük ruhbana denk geliriz; ama Katolik kesimde, oranları müteakip dönemde giderek azalsa bile ilk yurtseverlerin hemen hemen üçte biri rahipti. Demek ki ruhbanların milli hareket içindeki oranının yaygın biçimde düşme eğilimi gösterdiğini söyleyerek durumu özetleyebiliriz. A Evresi ile B Evresi'nin başlangıcında ezi-

len milletin mensuplarının ruhban zümresine kabul edilmeleri şansının daha iyi olduğu yerlerde ruhbanların oranı net biçimde daha yüksektir.

Ruhbanların katılım oranının, incelediğimiz milli hareketlerin çoğunda sayısal olarak yüksek oluşu din adamları zümresinin bu hareketler açısından tartışmasız biçimde asli bir öneme sahip olduğunu yine de göstermez. Kaldı ki Litvanyalı din adamlarının ekseriyetinin *Aušra*'dan uzak durduğunu, Finli rahiplerin büyük bir kesiminin *Saima*'nın çabalarını görmezden geldiğini ve 1840'lardaki Çek hareketinin liderleri arasında sadece birkaç rahip olduğunu da belirtelim. Bu bizi, ruhbanların milli hareket içindeki gerçek etkisiyle ilişkin olarak, sayısal verileri mekanik bir biçimde yorumlamamız halinde elde edecek olduğumuzdan biraz daha makul bir değerlendirme yapmaya götürecektir. Din adamlarının muhtemelen en önemli rolü köy cemaati ile milli çevreler arasındaki temasın aracısı olarak oynadığı roldü. Din adamları grubu, kapitalist dönemin ileri aşamalarına kadar, özellikle az gelişmiş bölgelerde, bir yandan daha geniş bir ulusal dünya içinde olup biten olaylara dair bilginin ulaştığı (ya da sızdığı) ana bağlantı hattı, diğer taraftan da dış dünyaya köylü toplulukları içinde neler olup bittiği hakkındaki bilginin aktarıldığı bir aracı olmaya devam etmişti. Bu iletişim fonksiyonunun ne tür insanlarca yerine getirildiğinin tespit edilmesi elbette çok önemli bir mesele; bu insanlar ya ezilen milletin saflarından gelen ruhbanlardı ya da kısmen veyahut bütünüyle egemen millete mensuptu. Köylü kitlelerinin milli uyanışı sürecinin esas itibariyle bu koşullara bağlı olduğunu iddia etmenin düşüncesizce yapılmış bir genelleme olacağı kuşkusuz. Mutlak kronoloji bakımından, daha sonra bu sürecin Litvanya ve Doğu Baltık bölgesinde oluşumuna devam etmesi oradaki din adamlarının milli aidiyetinin kaçınılmaz biçimde doğrudan bir yansıması değildi; elbette her iki olgunun da kendine has, derinde yatan nedenleri olabilir. Burada üzerinde durmadığımız bir dizi örnekte ezilen milletin saflarından gelen din adamlarının köy topluluğu içinde başlatmaya çabaladıkları milli aktivitelerde herhangi

bir belirgin başarı elde edemediklerini de hatırlayalım (mesela Brittany, Bukovina ve Slovenya).[20]

Ruhban grubunun B Evresi yurtseverleri arasındaki oranının genel olarak azalmasını (A Evresi ile de mukayese ederek) nasıl açıklayabiliriz? Milli hareket somut siyasi ve pratik amaçlar için gayret sarf etmeye ve dolayısıyla devlet organlarıyla ve nihayetinde resmî devlet ideolojisiyle çatışmaya yönelebilecek bir mücadeleye girer girmez ruhbanların önemli bir kısmı geri çekildi. Bu tür bir mücadeleye destek olanlar yurtsever ruhlu ortalama rahipler değil sadece ruhban zümresine mensup tek tük şahsiyetlerdi. Ruhbanların mesafeli duruşları yalnızca eski sınıfın hâkim sınıfıyla yaşanan çatışmalardan değil, aynı zamanda ruhban karşıtı olmayan bir politika izlemedikleri sürece, egemen milletin yeni devlet gücüyle olan çatışmalarından da kaynaklanıyordu. Bu durumda C Evresi boyunca milli hareket içinde özgül bir ruhban akımının ortaya çıkışı içsel farklılaşma sürecinin bir parçasıydı. Ne var ki kilisenin kendi özgül çıkarları adına benimsediği pozisyonlar bu nitelikte değildi. Dolayısıyla, mesela Litvanya'daki Katolik Kilisesi'nin Ruslaştırmaya karşı direnişi esasen devlet destekli Ortodoks inancının ülkeye nüfuz etmesine yönelik bir direnişti ve ancak ikincil anlamda ulusal bir içeriğe sahipti.[21] Benzer bir durum belli bir zamana kadar İrlanda Katolik Kilisesi'nin İngiliz karşıtı görüş açısı için de söylenebilir;[22] elbette bu İskoç din adamlarının İngiliz hâkimiyetine karşı 1830'lardaki direnişi için de geçerlidir.[23] Aynı şekilde Rumen, Ortodoks Sırp ve Uniate kiliselerinin en üst düzey ileri gelenlerinin gerek milli gerek mezhebi görüş açısını belirleyen ana itibariyle eklesiyastik menfaatleriydi: Buralarda B Evresi süresince alt kademe ruhbanların görüş

20 E. Prokopowitsch, "Die rumänische Nationalbewegnung in der Bukowina und der Dakoromanisum", *Studien zur Geschichte der österreichisch-ungarischen Monarchis*, III (Köln, Graz, 1965), s. 11.

21 Römer, *Litwa*, (L'vov, 1908), s. 66.

22 E. Larkin, Roma Katolik Kilisesi'nin rolüyle ilişkin sıklıkla dile getirilen bu görüşe yönelik yeni bazı itirazlarda bulunmuştur. *Roman Catholic Church and the Creation of the Modern Irish State 1878-1886* (Philadelphia, Pa., 1975).

23 R. Coupland, *Welsh and Scottish Nationalism*, (Londra, 1954), s. 267.

açısı hiyerarşininkinden doğal olarak farklılaştı.[24]

Özetle, ruhbanlar grubunun milli hareket üzerindeki etkisiyle ilişkin üç ayrı düzey ayırt edebiliriz. Bu bütün mezhepler için geçerlidir.

1. Ruhbanlar hem merkezle eyaletler arasındaki hem de müstakil yöre ve bölgeler dahilindeki toplumsal iletişimin vasıtalarıydı; iletişim alanındaki bu rolleri küçük ulusun mensupları arasında, genellikle milli hareketin C Evresi'nde gerçekleşen, okuryazarlığın yaygınlaşmasıyla yok olmaya başladı.

2. Ruhbanlar belirli toplumsal grup ve sınıfların çıkarlarını temsil ediyordu: Evangelik rahipler nispeten küçük burjuvaziye, küçük ölçekli üreticiyle daha fazla ortak şeyi olan ve nesiller boyunca özel mülkiyet edinemeyen daha alt kademe Katolik rahiplerden daha yakındı. Katolik rahipler milli hareketin ilk evrelerinde eski toplumun hâkim sınıfına bağımlıydı.

3. Ruhbanlar açısından milli hareketin sözcüsü rolünü kısmen üstlenmek ve nihayetinde milli bir programın oluşturulmasında yer almak mümkündü; bu bağlamda Katolik ülkelerde daha öne çıkan bir rol oynarlarken, Protestan ülkelerdeki rolleri daha sınırlıydı. Elbette, genel olarak milli hareketin giderek politikleşmesiyle birlikte daha önemsiz bir duruma geldiler.

Bütün bu nedenlerden dolayı, ruhbanların milli bilinç yaratmaya yönelik hareketi ve milli eylemleri, milli hareketin içeriği kültürel ve dilsel amaçlar üzerinde yoğunlaştığı ve hareket ideolojik birliğini toplumsal ve siyasi taleplere göre formüle etmeden sağladığı ölçüde yoğun biçimde sürdü. B Evresi'nde milli hareket önceki kültür programının sınırlarının ötesine geçtiğinde bunu ruhbanların katılımı olmaksızın gerçekleştirdi (ya da en azından, büyük ölçüde onların yokluğunda). C Evresi boyunca bu farklılaşma sürecinin devam eden işleyişi ya ruhbanların milli ataletinin avdet etmesine sebep oldu yahut burjuva milliyetçiliğinin ruhbanlara mahsus bir nev'ini yarattı.

---

24 Turczynski *Konfession und Nation*, s. 217 vd.

İlk ve ortaokul öğretmenleri

Tek tek yurtsever cemaatlerin toplumsal bileşimiyle ilgili analizimizde "öğretmenler"den bahsettik. Bu tabiri kullanırken aklımızda maddi durumları, eğitim düzeyleri ve toplumsal itibarları bakımından ciddi biçimde farklılık gösteren iki temel tabaka vardı: ilkokul öğretmenleri ve ortaokul (pek çok ülkede "jimnazyumdaki profesörler" olarak tabir edilen) öğretmenleri. Aslında ikinci grup mevkii açısından eski toplumun "soyluları"na daha yakındı, ne var ki biz onları toplum içindeki eylemlerinin niteliğine göre sınıflandırmayı tercih ettik. Ortaokul öğretmenlerinin toplam sayısı söz konusu bir toplum içinde her halükârda çok azdı; dolayısıyla yurtseverler arasında büyük sayılarla temsil edilmediler. Gelgelelim etkileri ve önemleri basit yüzdelik sayıların ortaya koyacağından çok daha büyüktü: Çek, Fin ve daha düşük düzeyde Slovak ve Litvanya milli hareketlerinin edebi açıdan aktif liderleri arasında bu gruba mensup olanların oranının yüksek olması bunun bir göstergesidir. B Evresi boyunca sayısal açıdan küçük bir grup olan bu mesleğin yüzde oranındaki düşüş bu durumda herhangi bir değişiklik olduğu anlamına gelmiyordu; bu düşüş entelijansiya içindeki öteki grupların mensuplarının sayısındaki artışın bir yansımasıydı.

Şimdi de çok daha geniş bir grup olan ilkokul öğretmenlerine bir bakalım. Yaşamlarını zihin emeğiyle kazanan bütün grupların içinde ortalama olarak en düşük eğitim vasıflarına sahip ve en berbat maddi koşullarda yaşayan, yaşam standardı kimi zaman orta düzey köylülerinkine dahi erişmeyenler işte bu gruptu. Toplumsal itibarları elbette köylülerinkinden daha yüksekti veyahut genelde hiç değilse teorik olarak böyle varsayılabilir. Üstelik öğretmenler hemen her yerde ister mahalli idarenin organlarında ister devlet hizmetinde çalışsınlar varoluşsal ve ideolojik bakımdan yerel otoritelere bağlıydı. Bu bağımlılık *ancient rejim* ve senyörel sistem koşullarında anlaşılır biçimde daha da ağır bir yüktü. Hele kırsal kesimlerde şehirlerdekinden çok daha ağırdı. Bu nedenle, analizimizde öğretmenlerin rolünün, yurtseverlik aktivitelerinin bireyin maddi refah

düzeyine bağlı olduğu her yerde, ayrıca milli bağlılık ile devlet yetkililerinin veya özerk yerel idarecilerin tutumu arasında siyasal bir çatışma tehdidinin olduğu her yerde aşağıya düşme biçiminde bir bozulmaya tabi olacağını varsaymamız gerekir. Böylece, bu kaydı düştükten sonra, küçük milletlerin yurtseverleri arasında öğretmenlerin oranlarıyla ilgili sayısal verilerden çıkan sonuçları yorumlamaya geçebiliriz.

Milli harekete katılan ve entelijansiyayı oluşturan gruplar içinde öğretmenlerin oranı büyük bir çeşitlilik sergiler. Eston yurtseverleri arasında hem yüzde oranları hem de fiili önemleri anlamında hâkim konumdaki grup hiç tartışma yok ki öğretmenlerdi. Daha sonraki bir dönemde, öğretmenlerin oranında yaşanan aleni düşüş, halk saflarından çok sayıda yurtseverin harekete akın etmesinin yarattığı bir sonuçtu sadece yoksa eylem ya da etkilerinde herhangi bir düşüş söz konusu değildi. Öğretmenlerin Beyaz Rus ve Makedon yurtseverler arasındaki oranı da (bu iki ülkenin durumunda öğretmenler entelijansiyanın ana grubunu oluşturmaktaydı)[25] yüksekti; keza, asla Estonya'daki öğretmenlerin oranı kadar büyük olmasa da Slovenya'da da yüksekti. Flaman milli hareketi içinde öğretmenlerin başlangıçta yüksek olan oranı B Evresi boyunca düşmüştür; ortaokul öğretmenlerinin oranı yalnızca görece değil mutlak biçimde de düşmüştür. Öğretmenlerin katılım oranının düşük olduğu karşı kutupta Çek, Fin ve Norveç milli hareketleri yer alır. Bu ülkelerde (özelikle Bohemya ve Finlandiya'da) öğretmenlerin oranı mevcut kaynakların niteliğinden ötürü daha az gösterilmiş olsa da öğretmenlerin oranının yüzde 5'in altına düştüğünü söyleyecek kadar ciddi bir azalma olduğunu kabul edemeyiz. Elbette örneklerin her ikisinde de yurtseverler arasında bir bütün olarak daha kuvvetli biçimde temsil edilmiş olanlar ortaokul öğretmenleriydi. Litvanya'nın durumu ortalarda bir yerlerdeydi; ilkokulların baskı ve zulüm dönemindeki özgül koşulları öğretmenlerin harekete daha yüksek oranlarda katılımını bariz biçimde engellemiştir.

25 L. Wasiliewski, *Westrussland*, s. 28-9; Wasilewski, *Litwa i Białoruś* (Kraków, tarihsiz), s. 287.

Öğretmenlerin temsil edilişlerindeki bu karşıtlıkları nasıl izah edeceğiz? Öğretmenlerin maddi koşullarındaki farklılıklar ne Estonya ve Slovakya ne de Beyaz Rusya ve öğretmenlerin Çek ülkesi ve Finlandiya'dan çok daha iyi durumda olduğu Osmanlı İmparatorluğu açısından bütünüyle tatmin edici bir açıklama sunmaz. Öğretmenlerin koşullarının tam da daha kötü olduğu yerlerde daha aktif oldukları şeklinde tersine bir varsayımda bulunabiliriz. Kültürel baskı da yeterince izah edici değildir: Öğretmenlerin Çarlık Rusya'sında koşulları Metternich'in Habsburg Hanedanlığı dönemindeki kadar ağırdı, orada ise İskandinavya'da olduğundan bile daha kötü. Yürürlükte olan öğretim diline atfen yapılacak bir açıklama da bizi daha ileriye götürmeyecektir; bunun bize izah edeceği en fazla şey Litvan milli hareketi içinde yer alan öğretmenlerin oranının düşük olduğudur. Farklı milletlerin öğretmenleri arasında mutlak kıstaslara göre yapılacak ölçümleme ve karşılaştırmalar araştırmamız açısından pek bir fayda sağlamıyor gibi görünmektedir.

Öğretmenlerin aynı milletin diğer grupları karşısındaki görece durumunu hesaba katarsak daha fazla açıklama yapabileceğiz. Bohemya, Norveç, Finlandiya ve Belçika'da da ezilen milletin saflarından gelenlerden oluşmuş entelijansiyanın bütün grupları arasında en düşük toplumsal tabakayı oluşturan grup ilkokul öğretmenleriydi ve dolayısıyla bizzat yurtseverler arasında da hemen hemen en düşük toplumsal tabakayı yine onlar oluşturuyordu. Yurtsever memurlar, ruhbanlar, doktorlar ve diğerleri toplumsal skalada öğretmenlerden daha üst kademeleri işgal ediyorlardı. Ne var ki Baltık bölgesinde toplumsal skalanın en üst seviyesinde egemen milletin lisanını kabul etmemiş olan öğretmenler yer alıyordu. Aynı zamanda bu grup ezilen milletin saflarından çıkıp hiç zahmetsizce yükselmeleri mümkün en üst kademedeki toplumsal gruplardan biriydi. *Küster*'i bu tabakanın bir parçası olarak sayarsak öğretmen (veya alt kademe memur) olmanın Estonyalı köylülerin oğullarının toplumda yükselmelerinin en yaygın biçimi olduğunu söyleyebiliriz. Bu tanım Beyaz Rusya ve belli bir ölçüde Slovakya

ve Litvanya için de geçerlidir – bu iki bölgede Estonya ve Beyaz Rusya'daki yüksek eğitime girişin engellenmesi türünden zümre tipine bağlı, ekonomi dışı engellerden bahsedemeyiz. Üstelik burada köylerde görev yapan öğretmenlerin aktivite düzeyleri ile milli harekete katılan köylülerin aktivite düzeyleri arasında bir koşutluk olduğunu da ilave edebiliriz; yüksek düzeyde katılım ortak yahut benzer nedenlerden kaynaklanıyormuş gibi görünmektedir.

Son olarak, incelediğimiz örneklerde, okulların sadece standartlarının değil, söz konusu bölgedeki yoğunlukları ve geniş halk kitleleri üzerindeki nüfuslarının derecesinin de önemli ölçüde değişikliğe tabi olduğu olgusunu göz önüne almak gerekmektedir. Bu bağlamda, etkilerinin yoğunluğu ille de ülkenin ekonomik gelişim seviyesiyle doğrudan orantılı değildi (Belçika'daki okuma-yazma bilmeyenlerin oranının yüksek oluşu gibi). Bütün milli hareketlerin liderleri eninde sonunda öğretmenlerin kırsal kesimdeki iletişimin arabulucusu ve yurtseverlik ajitasyonunun vasıtaları olarak önemini kavramıştı. Burada incelenilen hareketlerin her biri (orada gereksiz olduğu için Estonya'daki hariç) B Evresi zarfında, belirli bir noktada köy öğretmenlerinin nasıl faaliyete sevk edilebileceği, ilkokullardaki eğitim seviyesinin nasıl artırılacağı ve yurtseverliğin okullara nasıl aşılanacağı sorularını sormaya başladı. Bu mesele Bohemya ve Finlandiya'da ve tabii Letonya'da kendine has bir kesafet kazandı.[26]

Öğrenciler

Öğrencilerin milli hareketin B Evresi'ndeki katılımları değerlendirilirken, öğrenci olmanın ömür boyu devam eden bir uğraş olmaktan ziyade o uğraş için bir hazırlık safhası olduğu hesaba katılarak, konumlarının muğlak doğası da göz önüne alı-

26 Leton öğretmenlerin harekete katılımıyla ilgili, bkz. *Istoriya Latviyskoy SSR* II, s. 101 ve 105. Çağdaş uzmanlar arasında J. Eckhardt'tan bahsedilebilir *Bürgerthum und Büreaukratie. Vier Kapitel aus der neuesten livländischen Geschichte* (Leipzig, 1870), s. 254; makalesi için, bkz. "Zur Nationalitätenfrage", *Baltische Monatsschrift* (1864), s. 568 ve ayrıca, bkz. Lenz, *Umvolkungsvorgänge*, s. 46.

nacaktır. Bir yanda özgün bir toplumsal grup oluşturdular, öte yanda da hazırlandıkları mesleğin yanı sıra, eğitimini gördükleri meslekle ilgili gerçek yaşamın onlara sundukları müstakbel başarı, ailevi bağlantıları ve toplumsal konumlarına göre dahili olarak farklılaştılar. Üniversitelerin lokasyonuyla ilgili önemli farklılıklar vardı: Milli hareketin ortaya çıktığı dönem içinde sadece Norveç'te yöresel bir üniversite kuruldu; yurtsever öğrencilerin tahsil yaptığı üniversitelerin hepsi egemen milletin üniversiteleriydi. Slovakya, Litvanya ve Letonya'da olduğu gibi bazı üniversiteler aslında küçük milletin toprakları dışındaydı.

Yurtsever bir gruba mensubiyetin tanımlandığı kıstaslar, öğrenciler söz konusu olduğunda, onların milli hareket içindeki paylarının hesaplanmasındaki orantısızlıklar üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Özellikle, milli hareketin toplumsal bileşimini geriye dönük olarak yurtseverlerin biyografileri temelinde (Litvanya ve Slovakya) tanımladığımız yerlerde, belirli bir tarihteki öğrencilerin sayısının tayin edilmesi ancak çok yaklaşık olarak yapılabilmektedir. Yine de bazı orantısal ilişkiler bütünüyle açık ve kesindir; öğrencilerin milli hareketin B Evresi'ndeki katılımları önemli ölçüde artış gösterir. Bohemya'da yüzde olarak oranları yirmi yıl içinde neredeyse beş misli artmıştır (yüzde 6'dan yüzde 30'a), Finlandiya'daki oranları ise ikiye katlanmıştır. Slovakya'da öğrencilerin oranını *Štúr*'un etrafında toplanan radikal bir yurtseverler grubunun ortaya çıktığı, toplam sayının dörtte birini oluşturdukları zamana ait verilerden hareketle kesin olarak belirleyebiliyoruz. Flaman hareketi de giderek artan bir biçimde öğrencileri cezbediyordu; tamamen bir öğrenci oluşumu olan Leuven'deki yurtsever çevreyi hariç tuttuğumuzda bile yurtsever gruplara mensup olanların dörtte biri öğrencilerden oluşuyordu. Litvanya'da hareket içinde yer alan öğrencilerin yüzde olarak oranının değişimini kesin olarak takip edemiyoruz; gene de hareketin B Evresi'nin daha başlangıcında incelediğimiz diğer hareketlerdeki oranlardan daha yüksek olduğuna hiç şüphe yok. Norveç'te B Evresi'nin başlangıcında öğrencilerin katılımıyla ilgili herhangi bir kanıt yoktur, gerçekten de çok belli belirsiz bir oranda katıl-

mışlardır; her ne kadar bu beyanı istatistiki oranlarla desteklemek zor olsa da, 1830'lu ve 40'lı yıllarda çok güçlü biçimde ortaya çıktılar. Öğrencilerin az bir rol oynadığı yegâne milli hareket bu nedenle Estonya hareketiydi. Dahası B Evresi zarfında oranları sadece orta seviyede bir artış gösterdi. Ayrıca, Schleswig'deki Dan hareketi içindeki öğrencilerin katılım oranı da düşüktü.

Dolayısıyla, her bir milli hareket içinde yer alan öğrencilerin temsiliyetindeki çeşitlilikler kuramsal olarak tahmin edebileceğimiz kadar büyük değildi. Küçük milletin toprakları üzerinde yer alan bir üniversite olmaksızın harekete katılan öğrenci oranının düşük olacağı varsayımını doğrulayan sadece Estonya örneği olmuştur. Mesela, Litvanya'da Vilna Üniversitesi'nin kapanışından sonra yegâne yükseköğretim kurumlarının ilahiyat fakülteleri olması, ama buna rağmen Litvanyalı yurtsever öğrencilerin en geniş kesimini tıp ve doğa bilimleri öğrencilerinin oluşturması anlamlıdır. Öğrencilerin yurtseverler içindeki oram örnek ülkelerin çoğunda B Evresi'nin başlangıcında düşük olmasına rağmen, evrenin ileri aşamalarında önemli oranda artmıştır. Bu artış sadece öğrencilerin sayısal oranındaki basit bir yükselmeyle değil, yurtsever nitelikli aktivitelerin örgütlenmesi ve propagandasının yürütülmesinde üniversite çevresinin giderek daha bir önem kazanmasıyla da kendini gösterdi. Öğrenci ortamı milli ajitasyona olağanüstü derecede açık bir ortamdı. Milli fikri çok çabuk benimsediler, sadece tek tek bireyler olarak değil, aynı zamanda giderek daha da örgütlü hale gelen bir grup olarak yurtsever topluluklarla bağlantılar kurdular. Söz konusu bağlamda bu birlik içinde yurtsever öğrencilerle beraber başlayan formalite düzeyinin herhangi bir önemi yoktu. Öğrencilerin hızlı biçimde aktifleşmelerinde gençlikleri muhakkak ki tayin ediciydi ancak toplum içindeki konumlarının nev'i de bunda etkili oldu: Maddi çıkarlardan nispeten daha müstakillerdi (bu, ideolojik denetime tabi olmadıkları anlamına gelmez), vakitlerini tasarruf etme özgürlüğüne sahiplerdi, karşılıklı temasın yoğun olduğu koşullarda yaşamışlardı. Elbette bu karşılıklı yoğun temas aynı zamanda öğrencilerin milli

hareket açısından önemini sınırlayan da bir unsurdu: Toplumsal ve bölgesel anlamda önemli ölçüde içine kapalı bir gruptu ve üniversite çevresi dışındaki etkileri çok zayıftı. Öğrenciler, milli hareket açısından itici bir güç olmuştu ancak hareketin asla asli bir unsuru olamamışlardı; üniversiteler geleceğin doktorları, memurları, rahipleri ve benzerinin ulusal bakımdan bilinçlenmelerinde etkili oldular, ne var ki bir bütün olarak hareket üzerinde bir hegemonya kuramadılar. Üniversitelerin önemini doğru biçimde açıklayabilmek için, çoğu üniversitenin (Oslo hariç) aynı zamanda egemen milletin üyelerinin de milli bilinç kazandıkları yerler olduğu olgusuna itibar etmeliyiz – Prag'daki Alman, Helsinki'deki Swedes, Rusya üniversitelerindeki Lehleri ve diğerlerini hatırlayalım.

Köylülük

Ezilen milletin etnik katmanı hiç şüphesiz ki köylülerdi; yurtsever aktivitelere ne ölçüde ve hangi biçimlerde katıldıkları sorularına cevap bulmak için dikkatimizi ilkin daha genel toplumsal ilişkilere çevirmeliyiz: Özellikle feodal bağımlılıktan kurtulma yolundaki temel değişikliklerin bağımlı köylüleri hangi yolla kapitalist çağın bağımsız küçük ölçekli tarım üreticisine dönüştürdüğüne bakmalıyız. Kırsal alanda feodal ilişkilerin tasfiyesi ve köylülerin kurtuluşu toplumsal çelişkileri belirleyen bir dönüşüme sebep oldu. Köylülük ile feodal asiller arasındaki temel çelişki kırsal kesim ile şehir arasındaki çelişkiler ve köylülerin içindeki farklılaşmadan kaynaklanan içsel çelişkiler gibi yeni bir dizi çelişkiyle (ya da bazı örneklerde halihazırda var olan çelişkilerin yoğunlaşması) yer değiştirdi. Bu değişiklikler özellikle, milli hareketin B Evresi olarak tanımladığımız dönemiyle olan kronolojik ilişkileri itibariyle değerlendirilmelidir.

Çek milli hareketi içinde çok sayıda köylüye sadece B Evresi'nin sonlarında rastlıyoruz: O dönemde bile oranları hiç yüksek değildir. Çek milli hareketinin C Evresi'nin başlangıcındaki yegâne unsur, köylülerin yurtsever aktivitelerindeki bariz

artıştır. Litvanya'da B Evresi'nin başlangıç aşamasında köylüler yurtsever cemaatin küçük bir bölümünü oluşturmaktaydı ve Litvanya bağlamında, C Evresi'ne geçişi önceleyen 1880'ler de oranları önemli derecede arttı. Durum Estonya köylüleri arasında da benzerdi; yurtsever hareket içindeki payları B Evresi'nin yirmi yıllık zaman süresince üçte bir oranında yükseldi. Öte yandan Finlandiya'da köylülerin B Evresi'nde harekete katılımı çok düşük seviyedeydi; Bohemya'dakinin aksine, B Evresi'nin milli ajitasyonu süresince faaliyetlerinde herhangi bir artış olduğuna dair kesin bir kanıt yoktur. Ama C Evresi'nin başlangıcına baktığımızda o dönemin aktiviteleri içinde, özellikle dil programıyla alakalı olarak, çok somut payları olduğu görülür. Norveç köylüleri de B Evresi'nin başında ciddi derecede çok düşük oranda yurtsever nitelikli aktivitelere katılmıştı; her halükârda girdikleri, 1830'lardan itibaren Storting ve başka yerlerde çözümlenen, siyasi ihtilaflara başlangıçta net, herhangi bir program eşlik etmiyordu. Flaman hareketi içinde de köylülerle nadiren karşılaşırız – öyleyken bile, ortaya çıkışları hayli gecikmeli olmuştur. Schleswig'de köylüler milli programa hızla karşılık vermişlerdi, ama yalnızca belirli bölgelerde. Cassubian, Lusatiya-Sorbları ve Breton yurtseverlerinin yürüttüğü faaliyetler içinde köylülerin payı başlı başına özel bir meseledir.[27] İrlanda köylüsünün katılım oranı daha yüksekti fakat sadece belirli evrelerde ve belli milli hareket biçimlerinde.

İncelediğimiz milletlerin yurtseverleri ne ölçüde kırsal ya da köy kökenliydi? Burada yalnızca yurtsever entelijansiyanın toplumsal kökeni meselesiyle yetinecek olsak bile sonuçlar yine de yeterince anlamlıdır ve bu sonuçları oldukça somut ve sayısal değerler biçiminde ifade etmek mümkündür. Bohemya'da yurtsever entelijansiyanın yaklaşık olarak yüzde 15'i köy kökenliydi; bu oran B Evresi boyunca orta derecede artış göstermişti. Slovak yurtseverlerin yüzde 20'sinden fazlası kırsal

27 S. Ramult, *Statystyka ludności Kaszubskiej* (Krakov,1899), s. 33; B. Stelmachowska, *Stosunek Kaszub do Polski* (Toru, 1932), s. 14 vd.; W. Chojnacki, "Polska akcja narodowo-uświadamijaca na Mazurach przed I. wojn swiatow", *Zapiski historiyczne* 21 (1955-6), s. 242 vd.

kökenliydi, ancak burada aşağı düşme doğrultusunda bir eğilim gösteriyordu. Fin ve Norveç milli hareketlerine katılanların yalnızca yüzde 5'i kırsal kesimden geliyordu; bu oran B Evresi'nde bir artma eğilimi göstermedi. Yurtsever topluluğun üniversite tahsili yapmamış insanlardan oluşan bir diğer kesiminin, muhtemelen çoğu şehir kökenli zanaatkâr ve küçük tüccarlardan oluştuğu dikkate alınırsa yurtseverlerin toplumsal kökeni içinde köylü çevrelerinin oranı bu rakamların gösterdiğinden biraz daha düşük olur. Estonya ve Litvanya milli hareketlerinde, sayıları tam olarak tespit edememiş olmamıza rağmen, her iki hareketin yurtsever entelijansiyanın ekseriyetinin köylü ailelerden geldiği bellidir; köylülüğün yurtseverler arasındaki oranı nedeniyle burada köylü topluluğun önemi çok daha güçlü biçimde ortaya çıkar.

Yurtsever entalijensiyanın hangi kesiminin toplumsal köken itibariyle kırsal çevreyle (böylece usulen köylü olarak anılanlar değil) bağlantılı olduğu sorusunu sormamız halinde burada açıkladığımız sonuçlar kısmen değişecektir. Çek yurtseverlerin kabaca üçte biri kırsal kesimde doğmuştu – aynı durum Norveçli yurtseverler için de geçerlidir. Slovakya'da yurtseverlerin yarısından çoğu kırsal kesimden geliyordu; Finlandiya'da yurtseverlerin üçte ikisi ile dörtte üçü arasındaki bir oran kırsal kökenliydi. Kimliklerini tespit etmeyi başardığımız Litvanyalı yurtseverlerin hemen hemen hiçbiri şehir kökenli değildi: kırsal kökenli yurtseverlerin oranı yüzde 100'e yakındı. Estonyalı yurtseverlerin durumunda kırsal bölgelerde doğan yurtseverlerin oranı yüzde 80 ile yüzde 90 olarak tahmin edilmektedir. Tam aksine, kimliği tespit edilebilen Flaman yurtseverlerin hemen hemen hepsi şehir kökenliydi.

Yukarıda bahsedilen bu veriler küçük milletlerin toprakları üzerinde yaşayan nüfusun genel toplumsal yapısıyla mukayese edilirse daha açık bir anlam kazanır. Bohemya'da 19. yüzyılın başında nüfusun yaklaşık yüzde 80'i kırsal kesimde yaşıyorken, Slovakya'da 19. yüzyılın ilk yarısında bu oran toplamda yüzde 90 civarındaydı. Habsburg Hanedanlığı'nın bu bölgelerinin kentte yaşayan nüfusunun sadece küçük milletin üyele-

rinden ibaret olmadığını da ilave etmeliyiz; söz konusu her bir örnekte Alman milliyetinden olanlar da mevcuttu. B Evresi boyunca Norveç'te nüfusun kabaca sekizde biri kentlerde yaşıyordu, çiftçilerin nüfus içindeki oranı da bunun birazcık üstündeydi, yani yaklaşık yüzde 15 civarındaydı. Finlandiya'da 19. yüzyılın ortalarında kentte yaşayan nüfusa ait rakamlar da benzerlik gösterir; ne var ki burada kentte yaşayan nüfusun sadece üçte biri el zanaatları ve ticaretle meşguldü ve özellikle kıyı bölgesindeki şehirlerde yaşayan üst tabaka egemen İsveç milliyetine mensuptu. 19. yüzyılın ikinci yarısının başlangıcında Estonya topraklarındaki nüfusun sadece yüzde 10'u şehirlerde yaşıyordu ve üçte bir ile yarısı arasındaki bir nüfus, ekseriyeti şehirli yüksek tabakaya mensup Alman milliyetindendi. Nüfusun benzer biçimde yüzde 10'unun yaşadığı Litvanya şehirlerinde Litvanlar ancak azınlık durumundaydılar.

İşte bu nedenle, sayısal verilerimiz temelinde, B Evresi boyunca, yalnızca Estonya, Litvanya ve Schleswig'deki Dan azınlık söz konusu olduğunda köylüler ve kırsal çevrenin ağırlıklı bir rol oynadığını söylemek mümkündür. Köylülerin önemli olduğu İrlanda, Beyaz Rusya ve Lusatiya Sorbları gibi örnekleri de bunlara ilave edebiliriz. İncelenilen diğer bütün örneklerde köylülerin milli hareket içindeki payı küçük milliyetlerin toplumsal yapısı içindeki toplam oranlarına tekabül etmekten çok uzaktı; kesin biçimde söyleyecek olursak hakikaten çok düşüktü. Köylü nüfusun küçük bir milletin dili, etnik özgüllüğü ve kültürel devamlılığının idamesi açısından önemini bütünüyle kabul etsek bile, milli hareketin B Evresi'ndeki yurtsever çabalarla ilişkin olarak köylüleri önemli bir birleştirici unsur olarak (yukarıda andığımız iki örnek hariç) nitelendiremeyiz. Köylülerin milli hareket içinde daha faal biçimde kendini göstermesi ancak C Evresi'nde başlamıştı; nihayet ortaya çıktığında, amacı daha ziyade kendi müstakil toplumsal çıkarlarını korumaktı.

Köylülerin milli hareketle olan ilişkisinin genel çerçevesini, milli uyanışın köylüler üzerindeki kapsamlı etkisinin ancak serfliğin ve feodal bağımlılığın kaldırılmasından sonra veyahut burjuva politik devrimi boyunca olduğu şeklinde kısaca tarif

etmek mümkündür. Gecikmiş tipin bazı milli hareketleri (Litvanya ve Beyaz Rusya) hariç ezilen milletlerin köylüleri, milli amaçlar uğruna girişilen mücadeleye o milletin toplumsal yapısını oluşturan diğer sınıf ve grupların (tabakaların) çoğundan daha sonra eklenmiştir. İletişim alanındaki gelişmeler ve toplumsal hareketlilik ancak belirli bir düzeye eriştiğinde, köylüler ulusal kaderi tayin, ulusal kültürün idamesi ve benzeri talepler içinde kendi maddi çıkarlarını formüle edebildi. Bununla birlikte, köylülerin faaliyetlerinin seviyesini belirleyen, feodal bağımlılık ilişkilerinin yıkılmasından önceki dönemde maruz kaldıkları baskı düzeyi değildi: Norveç ve Fin köylüleri hiç serflik yaşamamıştı ama B Evresi'ndeki payları Çek ve Slovak köylülerinin oranı kadar düşüktü. Öte yandan köylülerin katılımının yüksek oranda olduğu her iki milli hareket de serfliğin çok zalim bir varyantının hâkim olduğu koşullarda gelişip büyüdü. Hâkim feodal sınıfın aynı zamanda egemen milletin ve dolayısıyla sadece sosyal değil aynı zamanda milli baskının da temsilcisi olduğu gerçeğini göz önüne alırsak, köylülerin kalpleri niçin kendiliğinden ulusal kurtuluş fikrine ısınmamıştı? İncelediğimiz milli hareketlerin pek çoğunda, eski toplumun iki temel sınıfı arasındaki antagonizma neden köylülerin milli bilincinin oluşumunda böylesine küçük bir rol oynadı?

Bu soruları cevaplandırmak için sadece ekonomik ve sosyal çatışmalara atıfta bulunmak yeterli olmaz. Milli hareketin harici temel vasfı eski feodal topluma has sadece toplumsal değil aynı zamanda kültürel ve psikolojik ilişkilerin de ilgasına yönelik bir program olmasıydı. Feodal bağımlılığa karşı çıkıyor olmalarına rağmen, hâlâ hüküm süren patriyarkal koşullarda yaşayan köylüler için böyle bir program başlangıçtan itibaren yabancıydı. İncelenilen bütün hareketlerde, başlangıçtan itibaren milli program, Estonya hariç, köylünün kurtuluşuna yönelik açık ve somut herhangi bir talebi bünyesine almayı başaramadı. Dolayısıyla köylüler milli kurtuluşun avantajlarını hakkıyla ancak pazarla ve bir bütün olarak daha geniş kolektif bir milli cemaatle düzenli ilişkilere girdikleri zaman değerlendirebildiler. Bu durum, esasen köylülerinin dilsel ve milli bakımdan ya-

bancı bir hâkim sınıfla feodal bir bağımlılık ilişkisi içinde olduğu ezilen milliyetler için de geçerlidir.

Köylülerin milli aktivitelerinin seviyesi açısından egemen feodal sömürü biçimi ya da siyasal sistem tipi asli bir öneme sahipmiş gibi görünmemektedir. Köylüler, partikülarizm ve âdemi-merkeziyetçiliğin egemen güçler olduğu her yerde ilk baştan itibaren milli hareketin B Evresi'nin dışında kaldı: Yüksek düzeyde sömürünün olduğu bölgeler kadar sömürü düzeyinin nispeten düşük olduğu bölgelerde de bu böyleydi. İşte bu sebeple, köylülerin milli aktivitelere katılmalarının temel koşulları sadece kurtuluşları ve daha geniş pazar ilişkileri içine girmeleri değildi, aynı zamanda milli ideolojiyle kendi maddi çıkarları arasındaki bağlantıyı idrak etmeye yetecek, belirli bir eğitim seviyesine de ihtiyaç vardı. Eğitimle ilgili bu gerekliliklerin arasında köylülerin toplum algısının sekülerleşmesi, bir din ideolojisinin egemenliğinden kurtulmaları ihtiyacı özel bir yer işgal eder.

Eğitim düzeyindeki çeşitlilikleri, en basit okuryazarlık göstergeleri hariç tam doğru biçimde tespit etmek için belirli kıstaslar olmamasına rağmen incelediğimiz ülkelerdeki köylülerin eğitim düzeyi ve maddi durumları bir ülkeden diğerine önemli farklılıklar göstermektedir. Dahası, geleneksel yargılara ya da genel tahminlere itibar etmek de pek akıllıca olmaz. Mesela, mantıksal akıl yürütme yöntemiyle B Evresi döneminde Litvanya köylülerinin eğitim düzeyinin Çek köylülerinin mukayese edilebilir tarihî bir dönemdeki eğitim düzeyinden daha düşük olduğu sonucuna varabiliriz. Oysa yurtsever Litvanya köylülerinin biyografik verilerine şöyle bir bakmak bile takriben üçte birinin kısmi (hatta tam) bir ortaokul (jimnazyum) tahsilinden geçtiği ve sonra doğup büyüdükleri topraklara, evlerine döndüklerini güvencelemeye yetecektir. Köylülerin milli hareketin B Evresi dönemindeki eğitim ve kültür seviyelerini analiz ederken kültürel farklılaşmanın bizzat önemli bir kaynağı olan derin bünyevi toplumsal farklılaşmalarını da göz önüne almak gerekecektir.

Bu çalışmada incelediğimiz milli hareketlerin pek çoğunda köylülerin, sayısal olarak üstün durumda olmalarına ve top-

lumsal ağırlıklarına rağmen, özel bir köylü entelijansiyası meydana çıkarmamış olması, ya da, belki köylü okul öğretmenleri hariç, entelijansiyanın geleneksel tabakalarından hiçbirini kendi menfaatleri için sahiplenmemiş olmaları anlamlıdır. Buna mukabil diğer toplumsal sınıf ve grupların ideologlarının pek çoğu köken olarak köylü bir evveliyata sahipti.[28] Bu aynı zamanda ulusun feodal dönemden gelen karakteristik etnografik sıfatlarının daha sonra şehirli ve entelektüel yurtsever çevrelerce benimsenmiş olmasına da bir açıklık getirir. Başka zamanlarda bu elbette basit bir siyasal bağlılık belirtisiydi. İncelediğimiz olayların çoğunda yurtseverler, köylülerin kendilerini tam da bu yurtseverlerle ve onların milli programıyla özdeşleştirdiklerinden daha şevkle kendilerini köylülerle ve onların yaşam biçimiyle özdeşleştirmişlerdi.

Tamamlanmış bir birim olarak modern milletin oluşumun nihai başarısını getiren ilk karar köylülerin milli harekete girişleriydi (C Evresi). Millet hiçbir zaman tamamıyla köylü bir topluluk olmadı, ama öte yandan milli hareketin akıbeti köylülerin katılımına göre belirlendikçe hareketin C Evresi daha da geç başladı.[29]

---

28 Gramsci, *Gli intellettuali*.

29 Köylülerin milli hareket içindeki rolünü daha detaylı olarak "Die Landbevölkerung und des 'Erwachen' kleiner Nationen" de inceledim *Studia Hsitorica in Honorem Hans Kruus* (Tallinn, 1971), s. 367 vd. Ea Jansen konuyla alakalı daha genel nitelikte dikkate değer gözlemler yapmıştır "Eesti talurahva rahvusliku", *Eesti talurahve sotsiaalseid vaateid XIX sejandil* (Tallin, 1977), s. 117 vd.

17

TOPLUMSAL YAPININ ASLİ BİLEŞENLERİ

Önceki bölümde yapmış olduğumuz çözümlemelerin sonuçları esas itibarıyla olumsuzdu. Varılan sonuç şudur: B Evresi'ndeki, milli bilincin yükseltilmesine yönelik aktivitelerin başarısı milli uyanış sürecindeki payları açısından incelediğimiz toplumsal gruplardan özel olarak birinin katılımına bağlı değildi. Toplumsal grupların "tipik" bir bileşimi de yoktu.

Modern milletin ortaya çıkışı açısından gerekli nesnel toplumsal ön koşulların incelenmesine gerek olmadığı yolunda bir kanıt olarak görmediğimiz sürece bu nev'i bir olumsuz sonuç bile yararlı olabilir. Buna karşılık, çözümlemenin sonucu, esas itibariyle olumsuz bir neticeden ibaret değildir sadece. Aynı zamanda, milli hareketin seyri ve toplumsal bileşimi veya liderlerinin toplumsal kökeni arasında çarpıcı bir dizi benzerlik ve koşutluklar gözlemledik. Milli hareketin A Evresi'nden C Evresi'ne uzanan gelişiminin hızının hızlı ya da yavaş olmasının belirli sosyal grupların katılımının zayıf ya da güçlü olmasına tekabül ettiğini gördük. Ayrıyeten, belirli bir toplumsal grubun bir milletin ulusal canlanışında yer alıp almadığının, toplumsal gelişmenin söz konusu düzeyinde o sınıfın durumuna ve çıkarlarına bakarak da açıklanabileceğini gördük. Çeşitli grupların milli harekete katılmaları için gerekli ön koşullarla ilgili çö-

zümlememiz neticesinde elde ettiğimiz bu sonuçların değerini azımsamamalıyız. Ne var ki bu, bizatihi milli hareketi yorumlamanın ilk adımıdır yalnızca.

Bundan sonraki adım, toplumun bir çağın bitip diğer çağın başladığı noktada geçirdiği dönüşümle birlikte *pari passu* yaşanan belirli temel toplumsal ilişkiler ve süreçleri karşılaştırmak olacak; bu fenomen modern milletin orta çıkışıyla birlikte düşünülmelidir. Böyle bir karşılaştırmanın en uygun biçimi, yapısal öğeler olarak milli canlanış sürecinde yer alan büyük toplumsal gruplarının katılımını çözümlemek olacaktır. Bu aynı zamanda bize bu süreçteki rollerini genel olarak toplumsal yaşamdaki yerleriyle mukayese etme olanağı sağlayacaktır. Milli hareketin toplumsal yapısını, genel sosyal yapıyla verimli biçimde karşılaştırabileceğimiz genel özellikleri hareket noktamız olarak alarak mevcut en basit kıstaslar üzerinde yoğunlaşacağız: yurtseverlerin toplumsal kökeni, yurtseverlerin eylemde bulunduğu toplumsal çevrenin türü (yani, kasaba, şehir, kırsal bölge), şahsi zenginliklerinin düzeyi, yaş gruplarına göre sınıflara ayrılmaları, farklı kuşakların nispi önemi, milli hareket içindeki aktivitelerinin yoğunluk düzeyi ve nihayet toplumsal hareketlilik düzeyleri.

Yurtseverlerin toplumsal kökeni

İncelediğimiz milletlerin yurtseverlerinin toplumsal kökeni hakkında karşılaştırılabilir veriler elde edemedik, dolayısıyla, verilerin yurtsever cemaatlerin toplumsal bileşimini mukayese ederken mümkün olduğu gibi detaylı bir analizine girişmek yanlış olacaktır. Gene de, en azından temel ilişkiler göz önünde bulundurulduğu sürece bu rakamlar da yeterince ikna edicidir. Dört farklı milletin yurtsever entelijansiyasının toplumsal kökeniyle ilişkin elimizdeki mevcut eksik verileri mukayese edelim (bkz. Tablo 38). Litvanya'da yurtseverlerin ezici çoğunluğu (yüzde 90'ın üzerinde) köylü ailelerden geliyordu. Entelijansiyanın toplumsal kökeniyle ilgili verileri bütün yurtsever cemaati (yani yüksek tahsilli olmayan insanları) kapsayacak biçim-

TABLO 38
Yurtseverlerin Toplumsal Kökenlerinin Oranları

	Bohemia	*Finlandiya*	*Norveç*	*Slovakya*
Ebeveynlerin meslekleri	*Eğilim %'si*	*Eğilim %'si*	*Eğilim %'si*	*Eğilim %'si*
Toprak sahipleri, üst düzey memurlar	3?	8 artan	15 azalan	? azalan
Tüccarlar, zanaatkârlar,	50 durağan	15 artan	25 durağan	40 artan
Protestan ruhban	–	30 azalan	15 azalan	20 durağan
Memurlar, öğretmenler	20 durağan	30 artan	20 artan	15 artan
Köylüler	15 artan	5 azalan	5 durağan	20 azalan
İşçiler, çalışanlar, fakir	5 artan	3 azalan	3 durağan	3?

de genişletmeyi istersek rakamlarımızda şu değişiklikleri yapmamız gerekir: Bohemya'da tüccar ve zanaatkârların oranının en azından yüzde 10, köylülerinkinin ise yüzde 3 ile 4, Finlandiya'da tüccarlar ve zanaatkârların oranının yüzde 5 ile 8, köylülerin oranının yüzde 3 ile 4, Norveç'te tüccar ve zanaatkârların oranın yüzde 5 ile 10 arasında artırılması gerekir. Bu değişiklikleri yapma gerekçemiz, bu çalışma boyunca defalarca sınanan, tüccar ve zanaatkârların önemli bir oranının toplumsal gelişmenin bu evresinde yine tüccar ve zanaatkâr çocukları olduğu, köylülerin hemen hepsinin kırsal bir çevreden geldiği yolundaki varsayımımızdı. Yukarıdaki düzeltmelerin sonucu bu üç millet açısından tipik olan temel oranların daha da belirgin hale gelmiş olmasıdır.

Yurtsever cemaatin toplumsal kökenini incelerken elimizin altında, yurtsever cemaatin toplumsal bileşimini analiz ederken sahip olduğumuzdan nispeten daha dar bir bireyler grubu olmasına rağmen, sonuçlar, toplam oranların güvenilir bir genel bilançosu olarak kabul edebileceğimiz kadar çarpıcıdır. Yurtseverlerin toplumsal kökeni açısından incelediğimiz milli hareketler grubu üçe ayrılabilir:

(a) Yurtseverlerin ağırlıklı olarak köylülerden oluştuğu milli hareketler (Litvanya, Estonya; Beyaz Rusya'da bu gruba dahil edilebilir).

(b) Liderlerinin üçte ikisinin entelijansiya ve orta sınıflara mensup olduğu milli hareketler.

(c) Liderlerinin sadece ya da ağırlıklı olarak şehirli orta sınıflar (Bohemya, Flaman hareketi) yahut şehir ve kırsal bölgelerdeki zanaatçı ve küçük tüccarlardan oluşan bir sınıfa (Slovakya) mensup olduğu milli hareketler.

Yurtsever topluluğun toplumsal bileşimini belirleyen kısmen toplumsal kökeniydi. Yurtsever topluluğu oluşturanların büyük oranda halk tabakasından gelmesi üst tabakalar ile yüksek bürokrasinin milli harekete katılımını genel olarak engellemiştir. Kimi istisnaları olmakla birlikte, Kuzey Avrupa entelijansiyasına ait istatistikler tahsil yapmış kırsal kökenli insanların en fazla serbest meslek sahibi olacak kadar yükselebildiklerini ortaya koymuştur.[1] Büyük çapta Litvanya için dahi geçerli olan bu olgu Litvan yurtseverleri arasında serbest meslek sahiplerinin yüksek katılma oranını da açıklamamızı kolaylaştırır. Özellikle ruhbanlık, halk tabakasından gelenlerin toplum içinde yükselmeleri açısından kilit konumda bir meslekti. Katolik bölgelerdeki yurtseverler açısından rahip "kendi yaşam koşullarını aşma yolunda toplumsal hırsları olan herkes için toplumsal bir model" idi (Antonio Gramsci). Dolayısıyla köylülerin en büyük arzusu hiç değilse çocuklarından birisinin eğitimden geçmesiydi, özellikle de teoloji eğitimi. Fakat bekâret yemini kuralı toplum içindeki bu yükselme imkânının semeresiz kalacağı anlamına geliyordu. Ne olursa olsun, Flaman milli hareketi içinde ruhbanların payının az olması ve buna koşut olarak milli bakımdan faal, köy kökenli entelijansiyanın oranının düşük oluşu anlamlıydı. Kapitalist çağın başlangıcında, katı biçimde zümrelere bölünmüş toplumun gevşemesinden sonra, daha yüksek bir toplumsal statü elde etmenin benzer bir yolu Protestan bölgelerinde de vardı: Ruhbanlık toplumun daha üst katmanlarına doğru olan dikey hareketlilikte genellikle bir geçiş safhası oldu.[2] Baltık ülkelerinde mevcut toplumsal yükselme imkânlarının sınırlı oluşundan dolayı

1 T. Geiger, *Det dansk intelligens fra reformjonen til nutiden* (Copenhagen, 1949), s. 130.

2 V. Aubert ve U. Torgersen, *Akademiker i norsk samfunnsstruktur* (Oslo, tarihsiz), s. 14.

bu süreçteki ara bağlantı işlevini öğretmenler ve alt düzey memurlar üstlenmişti.

Yurtsever entelijansiyanın toplumsal kökeni ezilen millet mensuplarının yaşadığı topraklar üzerinde yaşayan bütün tahsilli insanların toplumsal kökeniyle ne denli örtüşüyordu? Norveç, Finlandiya (kısmen) ve Belçika (muhtemelen) söz konusu olduğunda, bu ikisi arasında yüksek bir bağlantı olduğunu gördük. Dolayısıyla, bu milletler arasında bizatihi toplumsal köken yurtsever nitelikli aktivitelerin nedeni değildi. Ne var ki incelenen öteki milletlerde bir bütün olarak entelijansiyanın toplumsal kökeni yurtseverlerin toplumsal kökeninin tam zıttıydı; öyleyse burada toplumsal kökenin yurtsever nitelikli aktiviteler açısından teşvik edici olduğunu söyleyebiliriz – ama ancak eğitimin egemen milletle özdeşleşmek anlamına gelmesi son bulduktan sonra. Ezilen milletin bu iki grubu arasındaki farklılık milli uyanışın kronolojisindeki farklılıklara koşuttur. *Yurtseverlerin ağırlıklı olarak kırsal kesimden yahut köylü ailelerden geldiği yerlerde milli uyanış, (ya da kesin olarak söylersek B Evresi) somut biçimde daha geç ortaya çıkmıştır.*

Şehir ve kırsal kesim

Kitabın ilk bölümünde yurtseverleri neden toplumsal gruplarına göre sınıflandırmayı tercih ettiğimizi açıklarken böyle bir sınıflandırmanın olası tek ve doğru sınıflandırma yöntemi olmadığını belirtmiştik. Bu sınıflandırma, başka şeylerin yanı sıra, şehir ve kırsal alandaki aktiviteler arasında yurtsever olarak tanımlanmış toplumsal gruplar açısından bir ayrım yapmadığı için yetersizdir. İşte bu nedenle, çeşitli toplumsal grupların milletin uyanışı zarfında oynadıkları rollerle ilgili çözümlememiz sonucu elde ettiğimiz neticeleri, şehir ve kırsal alan arasındaki ilişkiyi aklımızda tutarak, burada özetleyelim.

İncelenen mili hareketlerin çoğunda örgütsel ve ideolojik liderliğin şehirlerde yoğunlaşmış olduğu doğrudur. Ne var ki geniş anlamda yurtsever çevrelere baktığımızda durum farklıdır. Bohemya, Belçika ve Norveç'te yurtseverlerin çoğu şehirlerde

yaşıyordu; Finlandiya ve Slovakya'da şehirler ve kırsal alanlar eşit biçimde temsil edilmişti; Estonya ve Letonya'da hareketin ideolojik ve örgütsel merkezleri şüphesiz şehirlerdi ama yurtseverlerin çoğu kırsal kesimde yaşıyordu ve nihayet Litvanya ve Beyaz Rusya milli hareketleri içinde şehirler neredeyse hiç temsil edilmemişti. Prag ve Riga gibi şehirler cemaat yaşamındaki ağırlıklı, özel konumları nedeniyle doğal olarak yurtseverleri (patriotic life) önemli oranda kendilerine çekmişlerdi.

Aynı zamanda, şehirlerin, yurtseverlerin toplumsal kökeniyle ilişkili olarak milli uyanış esnasında oynadığı rolle ilişkin sorumuzu sorabiliriz. Burada incelediğimiz milletler arasındaki farklar aktivitenin yeri söz konusu olduğunda ortaya çıkan farklarla benzerlik taşır. Bohemya ve Norveç'te yurtseverlerin üçte ikisi, Slovakya'da yarısı, Finlandiya'da sadece dörtte biri, Estonya'da ise yüzde 10 ile 20 arasındaki bir oran şehir kökenliydi. Öte yandan Litvanya'da (benzer biçimde Beyaz Rusya'da da) yurtseverlerin hemen hemen hiçbirisi şehir kökenli değildi. Ancak Flaman hareketinin neredeyse tamamının şehir kökenli olduğunu –yüzde 90'ı– belirtmemiz gerekir. Şehir kökenlilerin milli uyanış sürecindeki katılımının tayin edici olduğu yerlerde, B Evresi'nde yurtseverlerin toplumsal kökeninde önemli bir değişiklik olmamıştır; kırsal nüfusun oranı yavaş bir artış gösterdi.

Ana hatlarıyla sunduğumuz veriler elbette ezilen milliyetlerin her birinin toprakları üzerinde yaşayan toplam nüfusun toplumsal bileşimiyle karşılaştırılacaktır. Şehirlerde yaşayan yurtseverlerin oranının yüzde 75, şehir kökenli yurtseverlerin oranının yüzde 70 olduğunu tespit ettiğimiz Bohemya'da, 18. yüzyılın başında nüfusun beşte dördü kırsal kesimde yaşıyordu. Slovenya'da, 19. yüzyılın ilk yarısında nüfusun yüzde 90'ı kırsal kesimde yaşıyordu. Üstelik kentte yaşayan nüfusun tamamı Çek veya Slovak etnik gruplarından oluşmuyordu. Aynı dönemde Norveç'te nüfusun sadece sekizde biri şehirlerde yaşıyordu. Norveç milli hareketi içinde dil meselesinin özel durumuna bakarsak, Danimarkalıların etkisi altında bulunan şehirli yüksek tabaka ve muhtemelen orta tabaka da mühim bir rol oy-

namadı. 19. yüzyılın ortalarında Finlandiya'da kırsal nüfus toplam nüfusun yüzde 85'ini teşkil ediyordu ve kalan yüzde 15'lik şehirli nüfusun sadece üçte biri ya küçük zanaatkârdı ya da ticaretle uğraşıyordu. Finlandiya'daki bütün şehirlerin en üst tabakası Finli değil İsveçli'ydi. İç kısımlarda bulunan bazı şehirleri bir tarafa koyarsak şehirli nüfusun Fince konuşan kesiminin İsveççe konuşan kesiminden hem toplumsal konumları itibariyle daha alt seviyede yer aldıklarını hem de daha az tahsilli olduklarını söyleyebiliriz. Estonya'da 19. yüzyılın ikinci yarısının ilk başlarında şehirli nüfus toplam nüfusun yüzde 10'unu teşkil ediyordu; bu yüzde 10'un üçte biri ile yarısı arasındaki bir kesim Alman'dı (genelde şehirlerdeki üst tabakayı oluşturuyorlardı). Şehirlerde Estonca konuşanlar entelijansiyanın en düşük düzeydeki mensupları olan yoksul zanaatçılar ve genel olarak Almanlardan daha az eğitimli olan çalışanlar, hizmetliler ve işçilerdi. Litvanya ve Beyaz Rusya'da şehir ve kırsal kökenli nüfus hemen hemen eşit durumdaydı; ancak şehirde yaşayan neredeyse tek bir Litvan ya da Beyaz Rus yoktu.

Tablo 39'da milli uyanışın temel aşamalarını ve bu aşamaların şehir ve kırsal alanlardaki aktivitelerin B Evresi'ndeki oranıyla arasındaki ilişkiyi eşzamanlı olarak genel hatlarıyla vermeye çalıştık.

TABLO 39
Milli Hareket İçinde Kentsel ve Kırsal Nüfusun Katılımı

Ülke	*1800*	*1820*	*1840*	*1860*	*1880*	*1900*
Norveç		B kentsel ağırlık		C		
Bohemya		B kentsel ağırlık				
			C			
Slovakya			B kırsal ve kentsel eşit dağılım			
Finlandiya			kırsal ve kentsel eşit			
			B dağılım		C	
Belçika						
(Flaman Hareketi)				B kentsel ağırlık		
				kırsal ağırlık;		
Estonya				B Kısmen kentsel C		
Kırsal nüfusun						
					Ağırlığı	
Litvanya					B	C

Tespit ettiğimiz bağlantılar temelinde bazı farazi sonuçlar çıkaralım:

1- *Başarılı bir milli hareket, B Evresi'nin erken ortaya çıktığı yerlerde ağırlıklı olarak şehirli tabakaya dayanıyordu* (Bohemya ve Norveç); ne var ki başarısız Flaman hareketi de şehir tabakasına dayanıyordu.

2- *İncelediğimiz milletlerin hepsinde, B Evresi'nin çok geç ortaya çıktığı milletler hariç* (Litvanya ve Beyaz Rusya), *şehir toplulukları milli uyanışta önemli bir rol oynamıştır:* O nüfusun milliyetini bir kenara koysak bile *aslında şehirli topluluk, toplam nüfusun şehirli oranına denk düşebilecek olandan daha büyük bir rol oynamıştır genellikle.* Bu fark, şehirli nüfusun sadece ezilen milletin üyelerinden ibaret olan kesimini dikkate almamız halinde çok daha çarpıcı olabilirdi.

3- Milli hareket, ezilen millete mensup az sayıda insanın yalıtılmış bir yaşam sürdüğü şehirlerde kök salmayı başaramadı. Diğer yandan şehirli alt sınıfların sadece bir kesiminin ezilen millete mensup olduğu bu şehirlerde de yurtseverlere rastlıyoruz.

Zengin ve yoksul. Zenginlik kıstası

Milli hareket içine yer alan çeşitli toplumsal grupların oranlarını analiz ederken yurtseverlerin maddi durumlarını dikkate almış olmamıza karşın maddi refah seviyesinin milli bilincin gelişimini ne ölçüde etkilediği sorusunu henüz sormadık. "Zengin" ve "yoksul" izafi terimlerdir; biz de onları bu çekinceyle kullanacağız. Küçük milletlerin kendi yurtsever içerikli literatürünün alışılagelmiş biçimde ileri sürülen şematik takdimlerde bütün meselenin oldukça basit olduğu varsayılır: Milli uyanış popüler bir niteliğe sahiptir; ezilenlerin ezenlere karşı verdiği bir mücadele olduğu ve dolayısıyla yoksulların zenginlere karşı yürüttüğü bir savaş olduğu söylenir. Verilerimiz bu şemaya ne denli örtüşüyor?

Ne toprak sahibi soyluların ne de burjuvazinin (Norveç hariç) milli hareketlerin B Evresi'nde tayin edici bir rol oynama-

dığını zaten gördük. Ama bunun tersi de doğrudur: Yoksul olarak tanımlayabileceğimiz tabakanın oynadığı rol de hiçbir surette büyük değildi; yurtseverliğin belirlenmesinde uyguladığımız parasal destek kıstasının sebep olduğu muhtemel sapmaları belirtecek olsak bile, bu tabakanın rolü aslında öyle küçüktü ki bu durum veriler üzerinde önemli bir değişiklik yaratmış olmazdı. Muhtaç halde yahut yaşamını sürdürebilmesi için gerekli asgari temel ihtiyaçlarının tam hududunda yaşayan birinin milli fikirle bir alakası yoktu; genel eğitim seviyesinin düşüklüğü göz önüne alındığında, sefaletinden diğer millete mensup olan "düşmanının" sorumlu olduğuna yahut sadece milli topluluğun yaşadığı bu zor durumdan bir çıkış yolu sunacağına onu "ikna edebilecek" herhangi bir iletişim aracının yokluğunda böyle bir alaka asla ortaya çıkamazdı. Açıkça söyleyecek olursak bu türden iletişim araçları milli uyanışın B Evresi'nde mevcut değildi ve 20. yüzyıla kadar da olmayacaklardı.

Belirli bir hayat standardına sahip olmanın milli harekete ilgi göstermenin temel koşulu olduğunu söylemek bu standardın ille de burjuvazinin yaşam seviyesinde olmak zorunda olduğunu iddia etmek değildir. Milli harekete esas olarak katılan tabaka çok zenginlere çok yoksulların arasında yer alıyordu. Benimsediğimiz izafi terimleri kullanarak bir başka biçimde söylersek; zenginin yoksulu, yoksulun zengini olan tabaka. Ne var ki belirli bir toplumsal grubun aktif yurtseverlerinin maddi zenginlik skalasında işgal ettiği noktayı her bir örnek için sistematik olarak oluşturabilmemize imkân sağlayacak yeterli verilere sahip değiliz; mesela yurtsever hâkimlerin, doktorların ve memurların mesleklerinin yahut uğraşlarının zengin kesimine mi yoksa yoksul kesimine mi dahil olduklarını söyleyemiyoruz.

Çek, Fin, Eston ve Norveç yurtseverlerin maddi durumlarıyla ilgili bazı kısmi veriler, B Evresi süresince "zengin" zümrenin milli aktivitesinden, giderek ve giderek daha yüksek seviyede "yoksul" tabakanın katıldığı aktivitelere doğru kısmi bir değişim olduğuna işaret etmektedir; bu noktada özellikle "soy-

lu" sınıfından milli harekete daha da kuvvetli biçimde katılan alt düzey entelijansiyanın daha yoksul kesimlerine doğru somut bir yer değiştirme olduğunu düşünüyoruz. B Evresi süresince, tek bir örnekte, bir toplumsal grup içindeki farklılaşmayı daha kesin biçimde yapabiliyoruz: Yurtsever öğretmenler arasında daha zengin olanlar, yani ortaokul öğretmenleri incelediğimiz hareketlerin pek çoğunda ağırlıklı rol oynamışlardı. Bu genelleme Finlandiya, Bohemya, Litvanya ve Norveç için geçerlidir fakat Estonya veya Makedonya yahut, muhtemelen Letonya için söz konusu değildir. Bütün bu açıklamalarda meseleye tamamen farklı tabakaların sayısal temsili açısından bakıyoruz; fakat milli aktiviteleri mali bakımdan destekleyen daha zengin tabakaların pragmatik önemi elbette sorgulanamaz.

İşte bu nedenle maddi hayat standardının yurtseverlik motivasyonu açısından oynadığı rolle ilgili çözümlememiz, en azından başlangıçta, bizi bir dizi olumsuz sonuca ulaştırdı.

1. En zengin tabaka milli uyanışın B Evresi'ne katılmamıştı. Bu kuralın tek istisnası Norveç'ti. Milli programının içeriği yahut bu ezilen özgün milliyetin toplumsal yapısının "organik" niteliği Norveç'in bu istisnai durumunu açıklayabilir belki. İncelediğimiz hiçbir milletin yurtseverleri arasında, şehirli ya da kırsal kesimden gelen yoksullara rastlamıyoruz; üstelik yoksul tabakaya mensup yurtseverlerin sayısı, belirli sayıdaki bireyin toplum içinde rasgele yükselmesi unsurunun tayin ettiği asgari seviyenin üzerine hiçbir yerde çıkmamıştır.

2. Toplumsal tabaka zenginleştikçe bu tabakanın geniş bir kesimi ya egemen milletle özdeşlemişti ya da zaten egemen milletin mensubuydu; toplumsal tabaka yoksullaştıkça bu tabakanın daha geniş bir kesimini ezilen milletin üyeleri oluşturmaktaydı. Fakat tek bir tabakanın milli aktivitesinin, hareketin B Evresi'nde oynadığı rolün bu tabakanın sayısal kuvvetiyle doğrudan doğruya ilgili olmadığını zaten biliyoruz.

3. Milli hareketin B Evresi'nin başlangıcı geciktikçe "yoksulların zenginlerinin" oynadığı rol artmıştır; Litvanya açısından bu sadece sınırlı ölçüde geçerli olsa da, özellikle Estonya ve Makedonya'da ayan beyan ortadadır. Burada bahsettiğimiz bu

husus kesin biçimde tespit edilmemiştir; daha ziyade oluşum halindeki bir hipotez niteliğindedir.

Aslında maddi zenginlik kıstasıyla ilgili çalışmamız bu üç noktayı belirtmekle bitmiyor. Yapılması gereken bir çözümleme daha vardı: Kitabın bu kısmının üçüncü bölümünde milli hareketin bölgesel yapısının incelenmesi bunun temelini oluşturacak. Bölgesel yapı hakkında malumat sahibi olduktan sonra "yurtseverlik" faaliyetlerinin canlı olduğu bölgelerin maddi zenginliğini milli bakımdan kayıtsız ya da asimile olmuş bölgelerin zenginliğiyle karşılaştırabiliriz.

Şimdiye kadar yurtsever grupların toplumsal bileşimini sayısal orantıları yönünden ele aldık; hareket açısından şahısların etkisinin düzeyini ve önemlerini anlatmaktan kasti olarak uzak durduk. Ayrı bir çalışmada sayısal orantıları bırakıp milli hareketin önde gelen şahsiyetleri, örgütleyicileri ve teorisyenlerini ele almayı umut ediyoruz. Ancak bu yapıldığında şu ana kadar elde ettiğimiz bilgiye gereken perspektif verilmesi mümkün olacaktır. Elinizdeki bu çalışmada milli hareketin toplumsal yapısının diğer önemli bileşenlerinden sadece şöyle bir bahsedip, geniş bir inceleme yerine, söz konusu küçük milletlerin her birini ayrı ayrı araştırırken var olduğunu gördüğümüz ilişkilerle ilgili genel bir hipotezde bulunacağız: *Milli hareketin önde gelen liderleri özellikle (i) söz konusu küçük milletin toplumsal spektrumunda bizatihi en yüksek biçimde temsil edilen toplumsal gruplar arasında ve (ii) söz konusu küçük milletin oldukça geniş grup üyeleri üzerinde uygulanan karşılıklı ve güçlü etki açısından en iyi koşulları sağlayan çevrede bulunacaktır.*

Milli hareketin bölgesel dağılımı toplumsal yapının önemli bir diğer bileşimini teşkil ediyordu; bundan bir sonraki bölümde bahsedilecek.

18

BÖLGESEL YAPI

Teritoryal yapıyla ilgili incelememizin ilk sonuçları şu iki önermede formüle edilebilir:

1) İncelenen küçük milletlerin hepsinde, milli aktivitelerin yoğunluğu çok düzensiz bir dağılım gösterir.

2) Dağılımdaki bu düzensizlik (hiç de rastgele oluşmuş bir mozaik değildi) yoğun biçimde yurtseverin yaşadığı küçük, yekpare bir toprak parçasıyla yurtseverlerin ilgisinin orta ila az derecede olduğu ya da milli ajitasyon döneminde ancak çok yavaş büyüdüğü eşit biçimde yekpare bölge arasında bir ayırım yapmak suretiyle açıklanabilir.

Buna istisna teşkil eden tek ülke, milli hareketin asıl merkezleri olan şehirlerin yekpare bir alan meydana getiremeyecek kadar birbirlerinden uzak olduğu Norveç'ti. İncelediğimiz tüm örneklerde, yurtseverlik faaliyetlerinin yoğun olduğu bölgeler ile yurtseverlerin önemli bir kesiminin doğduğu bölgeler arasındaki bağlantılar oldukça güçlüydü. Bu nedenle, yurtseverlik hareketinin bölgesel bileşimiyle ilgili çalışmamızın sonucu küçük bir milletin toprakları üzerindeki yurtseverlik aktiviteleri açısından en canlı bölgelerin hepten rastgele gelişmeyip, daha ziyade başka bir soru sormamızı haklılaştıran bir biçimde, yani düzenli bir örüntü oluşturacak şekilde geliştiğini doğrular: Bu

bölgesel dağılımın nedenleri incelediğimiz milli hareketlerin hepsinde müşterek miydi? Bunu sırf soru sormuş olmak için sormuyoruz; mesele modern bir milletin ortaya çıkışındaki temel bir problematikten kaynaklanmaktadır. Amacımız burada da yurtsever nitelikteki bir hareketin başarılı olması için elverişli, milli bilincin genişlemesini kolaylaştıran nesnel koşulların neler olduğunu tespit etmek.

Bölgesel vasıflar

Ezilen milletin mensuplarının üzerinde yaşadığı toplam yüz ölçümle bağlantılı olarak milli bakımdan faal olan bölgenin coğrafi durumu neydi? Finlandiya'da milli bakımdan faal olan bölge milli sınıra yakın olan orta bölgeydi, Bohemya'da hem orta bölgenin bir kısmından hem de çevreleyen bölgeden oluşuyordu, Estonya ve Litvanya'da ve bir dereceye kadar Slovakya'da oldukça net biçimde eski merkezi bölgede, sınırın tam üzerinde yer alıyordu. Ülkenin ekonomik ve siyasi merkezlerine yakın ya da uzak olmak milli bakımdan aktif olan bölgenin lokasyonunu hiçbir surette etkilememişti. İtiraf etmek gerekir ki bu merkezler genellikle (Litvanya hariç) büyük ve önemli yurtsever grupların idari karargâhlarıydı, ancak bu tür gruplar ezilen milletin toprakları dışında kalan geniş şehir merkezlerinde de bulunuyordu. Litvanya örneğinde olduğu gibi önde gelen yurtseverlerin bir kesiminin belirli bir süre ezen milletin toprakları üzerinde bulunan şehirlerde (Moskova, Königsberg, Klajpeda) yaşadıklarını görmüştük; Lusatiya Sorbları (Prag, Leipzig) ve Slovak ve Bulgar hareketleri gibi yeni başlamış Letonya hareketi de kendi topraklarının dışında benzer "bir temsili merkeze" (St. Petersburg) sahipti.

Milli bakımdan faal olan bölgelerin hiçbiri, dahili olarak doğal engellerle bölünmemiş, coğrafi yönden genelde homojen bölgeler olmalarına rağmen kendi içine kapalı, doğal oluşumlar değildi. Doğal sınırlarla karşı karşıya kaldığımız yerlerde milli bakımdan aktif olan bölgenin yekpareliğinde de bir kırılma saptarız.

Üstelik hâkim yerleşme tipine baktığımızda milli bakımdan aktif olan bölgelerin aynı vasıflara sahip olmadıklarını görürüz. Litvanya'da (aynen Beyaz Rusya'da olduğu gibi) kırsal bölgeler açık biçimde üstün konumdadır, ancak Bohemya'da milli çekim merkezi daha ziyade belirli bir bölgenin şehirlerindeydi. Hatta Belçika ve Norveç'te de durum kesinlikle böyleydi. Finlandiya, Estonya ve Bulgaristan'da her iki tür yerleşme de eşit biçimde temsil olunmuştur. Büyük şehirler milli hareketin merkezleriydi fakat bazen bu şehirlerin hemen art bölgeleri yurtseverlik bakımından (patriotic life) daha pasifti. Tartu ve Tallinn'nin komşu bölgeleri, Prag ve Brüksel'in yakın çevresinin önemli bir bölümü bu olgunun oldukça karakteristik örnekleridir. Kaunas şehrinin civarındaki, milli hareket açısından faal olmayan bölge de bu türde bir bölgedir, fakat bu şehrin her halükârda milli değil ekonomik ve idari bir merkez olduğu kaydını da düşmek gerekir. Dışarıda bağımsız merkezler kurulmasını engelleyen hemen yakındaki daha büyük bir şehir merkezine girme imkânı mıydı sadece?

Dilsel vasıflar

Küçük bir milletin ulusal bakımdan aktif olan bölgesinin dilsel yapı açısından özelliği neydi? Bir bölgenin dilsel bakımdan homojen olması milli bilincin gelişimini hızlandırıcı bir unsur olarak kabul edebilir mi veyahut aksine bu süreci hızlandıran tam da dilsel çeşitlilik, tek bir dilsel sınır karşısında farklı milliyetlerin doğrudan doğruya iç içe geçmesi miydi?

Bohemya'da kırsal kesimi neredeyse tamamı Çek olan bir bölgeyle uğraşmak durumundayız. Yurtsever nitelikli faaliyetler açısından aktif olan şehirlerde sayısal olarak anlamlı bir Alman azınlığa ancak nadiren denk geliriz (Plze, Jindřichův Hradec). Benzer bir durumla Flaman milli hareketinde de karşılaşırız. Estonya'da şehirler üçte bir (Viljandi) ile yarısı (Rakvere) arasında değişen oranda Alman nüfusa sahipken milli bakımdan aktif olan bölgenin kırsal kesimi bütünüyle Eston idi.[1] Şe-

1 Jansen, "Rahva poliitilisest", *Eesti NSV TA Toimitised*, 12, s. 374.

hir ve kırsal kesim arasında benzer türde bir farklılık Slovakya'da da vardır. Öte yandan, Finlandiya'da güneyde, iç kesimde tamamen Finlilerden oluşan yurtseverlerin yaşadığı kırsal alan, ağırlı olarak İsveçlilerden oluşan bölgeye ve batıya, ülkenin dilsel olarak karma bir bölgesine doğru uzanmaktaydı. Bu bölgedeki şehirler Helsinki ve Turku gibi yarı-İsveç tipte olanlardan Kuopio, Hämeenlinna gibi tamamen Fin karakterinde olanlara değin çeşitlilik gösteriyordu. Litvanya'da dilsel bileşim açısından en büyük çeşitliliği temsil eden bölge Litvan milli hareketinin merkezi olan bölgeydi: Bu bölgede Litvanca konuşan nüfusun oranı yüzde 60'tan (Seinai, Vilkaviškis) yüzde 77 (Mariampole), yüzde 73'e (Kalvarije) kadar çeşitlilik gösteriyordu. Nüfusun geri kalanı Yahudi, Leh ve Vilkaviškis'de ise Alman'dı.[2] *Demek ki, milli hareketin aktivite seviyesi üzerinde geliştiği topraklardaki dilsel homojeniteye bağlı değildi.* Dilsel açıdan saf ve dolayısıyla yurtseverlik bakımından faal kırsal alan ile yurtseverlerin bulunmadığı "milliyetçileşmemiş" şehirler arasında bir tezat olduğu varsayımına da başvuramayız.

Ancak, milli bilincin gelişimi açısından dilsel çeşitliliğin önemli olduğu hipotezini araştırmak için bir hareket noktamız daha var. Bir dil sınırının yakınlığı belirli bir bölgede dilsel bir karışımın ortaya çıkışında benzer bir etkide bulunmuş olabilir. Milli ajitasyon bu sınırın komşu bölgelerinde gerçekten de daha mı canlıydı? Daha mı büyük başarılar kazandı orada? İncelediğimiz her bir milletin milli bakımdan faal olan bölgesinin hududunu dil sınırıyla mukayese edelim. Bohemya'da bu iki hat sadece kuzey sınırında ve kısmen de batıda birbiriyle çakışır. Gelgelelim Bohemya'nın büyük bir bölümünde bu iki hat birbirine koşut dahi gitmez. Buna mukabil Litvanya'nın en aktif bölgesinin yarısı, hatta üçte ikisi, dilsel açıdan yabancı unsurlarla kuşatılmıştı; batıda Alman topraklarıyla komşuydu (burada dilsel sınır siyasi sınırla hemen hemen aynıydı), güneyde Leh bölgesiyle, doğuda da kısmen Beyaz Rusya ile komşuydu. Estonya'nın yurtsever bölgesi ülkenin yalnızca güney kısmındaydı ve burada nispeten kısa bir mesafede hudut dilsel

2 Wasilewski, *Litwa i Białoruś* (Krakow, tarihsiz), s. 96-7.

sınırla bitişiyordu; bu ezen komşu milletle –Letler– olan bir sınırdı; burada ne bir çatışma ne de herhangi bir düzeyde asimilasyon olduğuna dair bir işaret mevcut değildi. Bildiğimiz gibi Finlandiya'da iki sınır kesişiyordu ve milli bakımdan aktif olan bölge İsveççe konuşulan bölgeye, ya da duruma göre karma-dil bölgesine kadar uzanıyordu. Flaman hareketinin Brüksel hariç bütün aktif merkezleri Valonlarla olan dil sınırından belli bir mesafede yer alıyordu. Slovakya söz konusu olduğunda yurtsever nitelikli aktivitenin gücü yalnızca ülkenin güneybatısındaki dil sınırının civarıyla ilişkiliydi.

Dolayısıyla, B Evresi boyunca (C Evresi'nde durum muhtemelen değişti) milli bakımdan aktif bölgelerin dağılımı ve durumu meselesini açıklamamıza yardımcı olacak unsurlar olarak ne dilsel homojeniteye ne de dil sınırlarının yakınlığına itibar edemeyiz. Dolayısıyla etnik ve coğrafi çeşitlilikleri milli bilincin canlanmasında ya da gerilemesinde rol oynayan unsurlar olarak kabul edemeyiz.

Okul eğitiminin etkisi

Milli aktivitenin artması ne ölçüde o bölgedeki nüfusun eğitim düzeyine ve okulların etkisine bağlıydı? Okullardaki eğitim ile milli bilincin gelişimi arasındaki ilişki meselesinin aslında ayrı bir çalışmada ele alınması gerekir. Burada, okul şebekesinin yoğunluğunu yurtseverlerin olduğu merkezlerin ve yurtsever toplulukların bölgesel dağılımıyla karşılaştırmaktan daha fazlasını yapacağız. Bilgilerimizin bugünkü durumuna göre eksiksiz bir karşılaştırma yapmak elbette mümkün değil. İncelediğimiz milletlerin okul sisteminin gelişimiyle ilgili gerekli ilk çalışmalar mevcut değil; eğer olsalardı, bu çalışmaların, çeşitli türdeki eğitim kurumlarının milli topraklar üzerindeki dağılımı göz önüne alınarak, kıstaslarımız temelinde incelenmesi gerekirdi. Demek ki, aksine, incelediğimiz her ülkede okul şebekesinin yoğunluğunu biraz farklı göstergelere göre kurmak zorundayız; gene de sonuçlarımızı temel bir karşılaştırmada kullanılabilecek bir form da sunmaya gayret edeceğiz.

Takriben söyleyecek olursak Bohemya'da jimnazyumlar ülke genelinde dengeli biçimde dağılmış vaziyetteydi; yine de yoğunlukları Almanca konuşulan bölgelerde nispeten daha fazlaydı.[3] Jimnazyumu olan, hiç değilse kısmen Çeklerden oluşan bir çevreyle kuşatılmış her şehir çok sayıda yurtsever topluluk barındırıyordu; jimnazyumun komşu şehirler ve kırsal bölgeler üzerindeki etki düzeyi elbette önemli farklılar gösteriyordu.

Nüfus yoğunluğunda daha sonra yaşanan önemli değişiklikler 1821 yılıyla ilgili sahip olduğumuz somut rakamlar temelinde oluşturduğumuz resmi değiştirmiş bile olsa, ilkokul sayısının ortalamanın çok üzerinde olduğu bölgelerin genelde "'milli bakımdan aktif" olarak nitelendirdiğimiz topraklar üzerinde bulunuyor olmasının dikkate değer olduğunu düşünüyoruz. Söz konusu durumda en güvenilir gösterge her bir bölgeye göre okulların sayısındaki artıştır; daha sonra bu rakamı bölge sakinlerinin sayısıyla karşılaştırmaya gerek yoktur. 1850 yılına ait kanıtlara göre, 1790'ların başlarından 1821 senesine kadar 14 bölgede okul sayısı üçte bir oranından daha fazla arttı; artışın yaşandığı bölgelerden sadece üçü "milli bakımdan aktif" olan alanın dışında kalıyordu.[4] Dolayısıyla Bohemya'da yurtsever toplulukların dağılımı ilkokul sisteminin gelişme dinamiklerine önemli ölçüde tekabül ediyordu. Slovakya'da ise daha ziyade ortaokulların dağılımıyla bağıntılıydı.

Litvanya'da jimnazyumu olan bütün şehirler arasında sadece Mariampole'de yurtsever bir topluluk vardı; bu jimnazyumun civar bölgeler üzerinde etkisinin olduğu su götürmez. Litvanya'daki ilkokullarla ilgili B Evresi'nin başlangıç dönemine ait herhangi bir veriye maalesef sahip değiliz; ama onun yerine hiç değilse B Evresi'nin başlamasından yirmi otuz yıl sonrasına ait verileri kullanabiliyoruz. Yüzyılın başında, Litvanya'nın milli açıdan faal bölgesi Suvalki *guberniya*'sında 15,200 öğrencinin okuduğu 239 ilkokul vardı; Suvalki *guberniya*'sının neredeyse

3 Bkz. P.J. Šafařík'in *Časopis Českeho Musca* (1848) anlatısı.

4 *Ottův Slovník naučný*, 6. cilt (Prag, 1893)'deki "Čechy" makalesi temelinde hesaplanmıştır.

toplam nüfusu kadar insanın yaşadığı Kaunas *guberniya*'sının üç bölgesinde 4,750 öğrencisi olan sadece 105 okul vardı.[5] 19. yüzyılın ikinci yarısında Suvalki *guberniya*'sında okuryazar olmayanların oranı yüzde 25 civarındaydı;[6] oysa Kaunas *guberniya*'sında bu oran 1890'larda bile bölgeden bölgeye yüzde 30 ile 70 arasında değişiyordu. Okula devamın artmış olması öğretim diliyle de ilgili olabilir; Suvalki *gubernaiaya*'sında 1880'lere kadar en azından dinî öğretimin Litvan dilinde verilmesine izin veriliyordu.[7] Dolayısıyla Litvanya'da da en yoğun okul şebekesi ile en yüksek oranda okula devamlılığın milli bakımdan aktif bölgelerle örtüştüğünü görüyoruz.

Estonya'daki okul şebekesi hakkında da epey malumata sahibiz. Elbette, burada sadece ilkokulları nazarı dikkate alıyoruz. Eston yurtseverlerin yüksek bir oranının öğretmen olmasının kendisi de zaten yurtseverlik hareketiyle ilkokul şebekesi arasındaki bağlantıyı açıkça gösterir. Öğretmen okullarını bir tarafa bırakırsak sadece Tartu ve Tallinn'de ortaokul vardı.[8] Livland *guberniya*'sının en yoğun okul şebekesine sahip bölgeleri Tartumaa ve Võrumaa idi;[9] oysa Estonya'da kır topluluklarının sayısıyla mukayese edildiğinde en yüksek sayıda okul doğu Järvamaa ve Virumaa'da bulunuyordu. Eston milli hareketinin B Evresi'nde okulların en seyrek olarak bulunduğu bölgeler Pärnumaa, Hatjumaa ve Läänemaa idi.[10] Yurtsever nitelikli aktivitelerin en yüksek olduğu bölge Viljandi bu iki grubun ortasında bir yer işgal ediyordu. Tersi, yani okul şebekesinin en yoğun olduğu bölgelerin milli bakımdan da en aktif bölgeler olduğu doğru olmamasına rağmen, köy

5 N. Gukovskiy, *Kovenskaya guberniya* (Kaunas, 1890-6) 1-6 kısımlar; M. Ascmies, *Land und Leute in Litauen* (Breslau, 1918), s. 73.

6 Gaigalat, *La Lithuanie*, s. 58

7 J. Ehret, Litauen in Vergangenheit, *Gegenwart und Zukunft* (Bern, 1919).

8 Burada, milli hareketin B Evresi'nin başlangıcında jimnazyum belirgin bir şekilde hâlâ bir Alman meselesiydi elbette; bkz. P Jordan, *Beiträge zur Statistik des Governements Estland* II (Reval, 1871), s. 5-6.

9 *Materialien zur Kenntniss des evangelisch-lutherischen Landvolksschulwesens in Livland* (Riga, 1884), s. 2 vd.

10 H. Speer, *Das Bauernschulwesen in Gouvernment Estland vom Ende de 18. Jahrhunderts bis zur Russifizierung* (Tartu, 1936, s. 265.

okullarının nispeten en az sayıda olduğu bölgeler milli açıdan da en pasif bölgelerdi. Bu bölgelerde 15 yaşına kadar olan köylü çocukların okula devamlılık oranı da çok yüksek değildi; 1862 yılı için kayıtlar Võrumaa bölgesinde katılım oranının yüzde 71 olduğunu göstermektedir; onu yüzde 57 ile kuzey Valgamaa bölgesi izler. Öte yandan yurtseverlerin çok olduğu Viljandimaa bölgesinde okula devamlılık oranı sadece yüzde 34'tü. Ne var ki Viljandimaa kuzey Valgamaa'dan sonra çocukların en yüksek oranda evde eğitim aldıkları bölgeydi;[11] bu doğal olarak yurtsever faaliyetler açından canlı bu bölgede devam eden her türden eğitimin yüzdesini yükseltmiştir. Okulların dağılımı ile Eastland *guberniya*'sında yer alan Alexander Okulu namına bağış toplama işini en başarılı biçimde yürüten merkezlerin yerleri arasında yapılacak bir karşılaştırma, her iki göstergenin bazen aynı yoğunluğa sahip olduğunu fakat yurtsever nitelikli aktivitelerinin seviyesinin çoğunlukla okul şebekesinin yoğunluğunun sergileyebileceği seviyeden daha düşük (mesela, merkezde Läänemaa ve Paide civarındaki bölge) olduğunu saptamamızı mümkün kılar –keza bunun tersi de doğrudur.[12]

Norveç ve Belçika gibi milli aktivitelerin esas olarak şehirlerde yoğunlaştığı ülkelerde bu olguyu şehir okullarında söz konusu küçük milletin dili açısından elverişli eğilimlerin ortaya çıkmış olmasından ötürü yurtseverlerin faaliyetinin düzeyi ile okul şebekesinin yoğunluğu arasındaki ilişki sorununa verilen bir yanıt şeklinde düşünebiliriz. Ne var ki, Flaman hareketi söz konusu olduğunda yurtsever nitelikli aktivitenin en yüksek olduğu bölgelerin aynı zamanda genel eğitim seviyesinin de en yüksek olduğu bölgeler olduğu görüşü savunulamaz. 1880 gibi geç bir tarihte bile bütün Flaman toprakları üzerinde okuryazar olmayan nüfus oranının (yüzde 48.2) en yüksek olduğu yer kesinlikle East Flanders bölgesiydi; oysa milli açıdan pasif Lim-

11 F. Jung, *Material zu einer allgemeinen Statistik livlands und Oesels* (Riga, 1863), s. 78 ve 84 vd.

12 Estonya'da milli faaliyetlerin en yoğun olduğu, Tallinn'in güneydoğu istikametindeki kırsal bölgede neredeyse hiç okul yoktu, (bkz. Speer, *Bauernschulwesen*, s. 163-4 ve 446 vd).

burg eyaletinde bu oran sadece yüzde 42.3'tü. Antwerp bölgesi en düşük okuryazar olmayan nüfus oranına sahipti.[13]

Mevcut literatür Finladiya'da okul şebekesi ile milli bakımdan aktif bölgeler arasında bir karşılaştırma yapmaya yetecek kadar malzeme içermez. Başlangıçta ortaokulların neredeyse tamamının kıyı bölgesinde yoğunlaştığı ve ancak 19. yüzyılda Finlandiya'nın iç kısımlarına nüfuz etmeye başladığını belirtmekle yetinmek zorunda kalacağız. Üstelik bu okullar sadece "milli bakımdan aktif" olduğunu bildiğimiz, aynı zamanda jimnazyumların da bulunduğu, iç kısımda Fince, kıyıda karma dilin konuşulduğu bölgede bulunuyordu.[14] Köy okul şebekesi sadece kıyı kesiminde yoğundu ve dolayısıyla ağırlıklı olarak İsveççe ya da karma dil konuşulan bölgedeydi. İç kısımlarda öğretmen ve okul açığı vardı; bu açık kısmen öğretmenlerin bir yerden diğerine seyahat ettiği bir sistem içinde telafi edilmekteydi.[15]

Milli bilincin onsuz kavranılamaz olduğu okuryazarlığın önkoşulu olarak okula devam yurtsever nitelikli aktivitelerin bölgesel yapısını mutlak surette etkilemiştir. Fakat yurtsever nitelikli aktivitelerin düzeyinin bağlı olduğu yegâne unsur köy okul şebekesinin yoğunluğu değildi.

İktisadi ilişkiler

İncelediğimiz milletlerin ulusal bakımdan aktif bölgelerindeki iktisadi ilişkilerin mümeyyiz vasfı neydi? Söz konusu milletin üyelerinin üzerinde yaşadığı geri kalan bölgelerde bu durumla ilgili bahsedilmesi gereken önemli farklılıklar var mıydı? İlk iş olarak milli hareketin bölgesel bileşimini iktisadi durumun üç göstergesi açısından mukayese etmek istiyoruz: fabrika ve atölye üretimi, tarımsal üretim ve mübadele ilişkileri. Özellikle sayısal ve kartoğrafik olarak ifade edilebilir olgular üzerinde yoğunlaşacağız. Dönemi her ulusta milli ajitasyonun evrelerine

13 Lamberty, *Vlaamsche Beweging*, s. 133 ve 198.

14 E. Jutikkala, *Suomen historian kartasto* (Helsinki, 1949), harita no. 72.

15 Schybergson, *Geschichte Finnlands* (Gotha, 1896), s. 467.

temlik ettiğimiz kronolojik hudutlarla sınırlandırmayıp, önceki gelişmelerin asli özelliklerinin izlerini sürmemize izin verecek kadar geriden başlatacağız.

Bohemya'da imalat bölgeleri milli faaliyetin geliştiği bölgeyle hiçbir biçimde özdeş değildi. Milli hareketin geliştiği bölgenin kuzey sınırı yoğun yerel tekstil üretiminin güney sınırına hemen hemen koşut uzanıyordu ve sadece, Orlický Dağları'nın güney ucundan Polička'ya kadar uzanan Doğu Bohemya bölgesinde bu iki alan birbirleriyle örtüşüyordu.[16] Orta Bohemya bölgesi düzlüklerinde imalatçılar ancak birbirlerinden yalıtık biçimde ortaya çıkmıştı ve gıda maddeleri tedarikiyle iştigal edenler hariç, kendilerini genellikle uzun süre idame ettiremiyorlardı. Sanayi devriminin gelişiminin başlangıcına tanıklık eden, Prag hariç Bohemya'nın bilhassa Almanca konuşulan bölgeleriydi.[17] Elbette, bir bütün olarak ele alındığında Bohemya 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Habsburg İmparatorluğu'nun iktisadi yaşamı içinde özel bir konuma sahipti; imparatorluğun en gelişmiş eyaletlerinden biriydi.

Slovakya'nın milli açıdan gelişmiş üç bölgesinden ikisi fabrikasyon üretiminin yaygınlaşmasıyla bağlantılıydı. Orta Slovakya'da eski bir madencilik ve metal işleme geleneği vardı. Liptov ve onu çevreleyen bölgenin mümeyyiz vasfı yaygın bir yerli tekstil üretimine sahip oluşuydu.[18]

Flanders erken modern dönemden itibaren klasik bir imalat bölgesiydi. Şehir ve kırsal bölgedeki binlerce insanın geçim kaynağı tekstil üretimiydi. Endüstrinin doğuşu Flanders'ı mahalli zanaat üreticilerinin kitlesel olarak yoksullaştığı batı bölgesinde daha derin ve bunaltıcı olan bir toplumsal krizin içine düşürdü. Sanayi devriminin çekim merkezi güneyde, Belçika'nın Walloon bölgesindeydi. 19. yüzyıl boyunca, genel olarak küçük ölçekli üreticiler ve dağınık halde bulunan imalatçılar, geçimlerini

16 *Atlas Československých dějin* (Prag, 1965), harita no. 17; Ayrıca bkz. Karniková, *Vyjov obyvatelstva v českých zemích 1754-1914* (Prag, 1965), s. 36-7 ve 80.

17 L. Karniková, *Vývoj obyvatelstva*, s. 92-3; *Atlas Československých dějin*, harita no. 17a.

18 *Atlas Československých dějin*, harita no. 12 d.

Belçika'nın Flaman kesiminde daha güçlü olarak sağladılar. 19. yüzyılın ilk yarısında dahi Flaman eyaletlerinde bağımsız üretici oranı yaklaşık olarak yüzde 45, ücretli işçi oranı yüzde 51 iken, Walloon eyaletinde bu oranlar ilki için yüzde 40, ikincisi için yüzde 55'ti.[19] İşte bu nedenle Flaman hareketinin ulusal bakımdan faal olan mıntıkası, bölgenin ekonomik ilişkilerin nispeten daha hızlı biçimde istikrar kazandığı, eski tekstil üreticilerinin yaşadığı krizden etkilenmiş kısmıyla (yani Doğu Flanders) tümüyle örtüşür. Yukarıda bahsetmiş olduğumuz gözlemle mutabakat içinde olan bir olgu daha var; milli hareket hızlı nüfus artışı olan şehirler arasında, sadece Antwerp'te geniş bir kabulle karşılaşırken, kesinlikle Batı Flanders'ın bozulan şehirlerinde değil durgun ya da yavaş büyüyen şehirlerde daha aktifti.

Polonya, Prusya ve ayrıca Lehlerin yaşadığı bölge ile mukayese edildiğinde Litvanya marjinal ve geri kalmış bir bölgeydi. Erken dönemlerde Litvanya'nın kırsal bölgesinde imalat hiç yoktu. Büyük atölyeler aynı zamanda ilk küçük tekstil ve demir işletmelerinin de bulunduğu şehirlerde (Vilnius, Kaunas) oluştular. Suvalki bölgesinde zanaat dallarındaki üretim küçük ölçekli olarak sürdürüldü; 19. yüzyılın sonunda her dört işçiye bir atölye düşüyordu. Büyüme özellikle gıda üretimiyle ilgili dallarda ve ayrıca kırsal bölgenin ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik (sabun yapımı, deri işleme, damıtma, fırça yapımı, mum yapımı gibi) endüstrilerde ortaya çıktı.[20]

Litvanya'da olduğu gibi, Estonya'da da başlangıçta Tartu, Tallinn gibi büyük şehirlerin dışında mamul mal üretimi hemen hemen hiç yoktu. Gelgelelim, 19. yüzyılın ortalarından itibaren endüstri devrimi kırsal kesime de nüfuz etti; ama bu biçimde ortaya çıkan sanayi girişimi aslında bizim milli bakımdan en aktif bölge olarak nitelendirdiğimiz (Narva) bölgenin dışında kalıyordu. Diğer taraftan Viljandi'de farklı bir alanda hızlı bir büyüme yaşanmaktaydı; küçük zanaat atölyeleri.[21]

19 Lamberty, *Vlaamsche Beweging*, s. 128-9.

20 Gaigalet, *Litauen*, s. 116.

21 *Istoriya Estonskoy SSR* II, s. 99 ve 101; Jansen, 'Rahva poliitilisest', s. 375.

Finlandiya'daki zanaat üretimi ve imalat aşırı derecede kısıtlıydı; genellikle hızarcılık ve ağaç işleme girişimi biçiminde ortaya çıkmıştı. Bu girişimlerin çoğu bölgenin iç kısımlarda yer alıyordu; 19. yüzyılın başlarına kadar Finlandiya'nın güneybatı kesimi hariç imalatçı bir vasfı haiz yegâne girişimleri bu işletmeler temsil etti. Güneybatı Finlandiya ve batı kıyılarında ağaç işleme teşebbüslerinden farklı olarak bir önceki yüzyıldan beri devam eden nispeten geniş bir demir işleme grubu da vardı; keza bazı bölgelerde dağınık halde küçük tekstil fabrikaları da mevcuttu. Dilsel olarak karma bir bölge olan Nylands'ı bir yana bırakırsak kereste, demir ve tekstil üretimi açısından en aktif olan bölgeler Hämeenlinna bölgesinin orta ve güney kesimleriyle Turku şehrinin doğu hinterlandıydı. İç bölgelerde üretimin yoğun olduğu merkezler şehirler değildi. Yeni kurulan sanayi merkezleri arasında Helsinki hariç bahsedebileceğimiz yer Hämeenlinna bölgesinde, Fin sanayisinin doğum yeri olarak adlandırılabilecek olan Tampere'ydi.[22] Dolayısıyla Finlandiya'da milli bakımdan en aktif olan bölgenin çekirdeğini ülke imalatının oldukça yüksek oranda geliştiği bölge (İsveççe konuşulan bölgeleri bir tarafa koyarsak) oluşturmuştu. Finlandiya büyük sanayi komplekslerine sahip olmadığı, mümeyyiz vasfı daha ziyade küçük atölyeler olduğu için (Helsinki ve Tampere hariç) milli toprakların yurtseverlerin yürüttüğü faaliyetler açısından aktif olan bölümünün küçük ölçekli zanaat üretiminin genişlemesine tanıklık ettiğini, sadece belirli dallarda bir imalat artışı söz konusu olduğunu ve fabrikasyon üretimin neredeyse hiç olmadığını söyleyerek özetleyebiliriz.

İncelediğimiz örneklerde yurtseverlerin yaşadığı bölgeleri tarımsal üretimleri açısından nasıl nitelendirebiliriz? Bohemya'da milli bakımdan aktif olan bölgenin neredeyse tümü tahıl üretimin yüksek olduğu mıntıkadaydı. Bu mıntıkanın batı sınırında da şerbetçiotu üretiliyordu. Güneyde özellikle bu iki bölgenin yani tarım üretimi yapılan bölge ile milli bakımdan aktif olan bölgenin sınırları dikkat çekici biçimde örtü-

22 Jutikkala, *Kartasto*, harita no. 53 ve 54.

şürken; batıda tarım üretimi yapılan bölge dil sınırlarının ötesine, doğuda milli bakımdan aktif olan bölge dağların eteklerindeki daha evvel zikrettiğimiz keten üretimi yapılan bölgeye değin uzanıyordu. Elbe Vadisi'nin köy çiftlikleri daha 16. yüzyılda kısmen şehirlere, kısmen de dağlara sattıkları tarımsal üründen artı değer elde ediyordu; ürettikleri ürünün küçük bir bölümünü kırsal kesimden ihraç ediyorlardı.[23] Milli bakımdan aktif bölgedeki pazar üretiminin hacmi son dönem çalışmaların gösterdiği gibi, pasif olan bölgeden ciddi biçimde yüksekti.

Milli bakımdan aktif olan Doğu Flanders bölgesinin ülkenin çok verimli bir yöresi olduğu gerçeğinin bölgenin karakteriyle ilgili olduğu düşünülemez. Flaman hareketinin kesinlikle şehirli bir hareket olmasından ötürü buradaki durum Bohemya'da olduğundan farklıydı; kaldı ki Belçika'nın yegâne verimli bölgesi hiç de Doğu Flanders değildi.

Bohemya'dakine benzer bir durum Litvanya'da da gelişmişti. Subarki *guberniya*'sının kuzey kısmı Litvanların üzerinde yaşadıkları bütün topraklarının en verimli bölgesiydi. Bununla karşılaştırılabilir tek bölge Kaunas bölgesinin batı kısmıydı.[24] Aynı zamanda Suvalki *guberniya*'sının ekilebilir toprak oranı komşu *guberniya*'ların hepsinden daha yüksekti.[25]

Slovakya'nın yurtseverlik kıstasları açısından aktif bölgeleri arasında sadece güney- batı kısmı yüksek tahıl üretimi yapılan bölgede bulunuyordu. Burası aynı zamanda şarap üretiminin de ileri olduğu bir bölgeydi. Mutlak verilere göre, ne Liptov ne de orta Slovakya ülkenin en verimli tarım bölgesinde yer almıyordu, ancak çok yoksul dağlar ve çayır alanları arasındaki konumları onları çok uzak bir bölgenin üretim merkezi yapmıştı. Ayrıca Orta Slovakya'nın madenci şehirlerinin ihtiyaçla-

23 J. Petrá, *Zemědělska výroba v Čechach ve druhe polovině 16. A počátkem 17. Století* (Prag, 1964), s. 187 vd.

24 Linksch, *Litauen und die Litauer* (Stuttgart, 1917), s. 29.

25 Suvalki *guberniya*'sında tarıma elverişli arazi yüzde 49, ormanlık alan yüzde 23 iken, komşu Kaunas *guberniya*'sında ekilip biçilebilir arazi oranı sadece yüzde 38, ormanlık alan ise yüzde 24, Vilnius *guberniya*'sında tarıma uygun arazi yüzde 40, ormanlık alan yüzde 28'di; bkz. Gaigalat, *Litauen*, s. 111.

rını tedarik ettiği de ilave edilmelidir. Güney ve doğu istikametindeki, gerçekten de verimli olan kimi bölgeler milli bakımdan hiç de faal değildi.

Viljandi bölgesi ve milli bakımdan faal, ona mücavir olan alanlar Estonya'nın en verimli tarım bölgesindeydi. Ne var ki milli bakımdan daha çok pasif olan Tartumaa bölgesi de bu kategori içinde yer alır. Bu bölgede çavdarın yanı sıra buğday, hayvan yemi, kendir ve daha az miktarda da kenevir yetiştiriliyordu.[26] Viljiandimaa aynı zamanda ekonomik büyümenin en yoğun olduğu bölgenin bir bölümünü oluşturuyordu.[27]

Bilhassa, verimli bir alan olmayan Finlandiya kırsal bölgesi asla geniş ölçekli bir tahıl ihracatçısı olmadı. Tarımsal üretim yeterince ancak 18. yüzyılın sonunda gelişmişti. Aynı dönemde Hâmeenlinna bölgesinin güney kısmı büyük miktarlarda kendir ve kenevir yetiştirip ihraç etmeye başladı.[28] Gene de milli bakış açısından en hareketli bölgeler ülkenin tarımsal açıdan tamamen kendi kendine yeterli bölümündeydi. Kuopio şehrinin daha uzak kısımları çoktandır ekonomik bakımdan, Mikkeli bölgesinin önemli bir kesimini oluşturan sınır şeridi gibi kendi kendine yeterli değildi.[29] Dolayısıyla, tarımsal üretimin incelediğimiz milletler arasındaki hususiyetinin karşılaştırılması bir başka genel kural daha saptamamıza imkân tanır: *İncelenilen bütün örneklerde, yurtseverlik bakımından aktif olan bölge ezilen milletin yaşadığı toprakların ya kısmen ya da bütünüyle en verimli ve de en çok pazara yönelik olan kısmındaydı.* Bu bölge genellikle pazara yönelik tahıl üretimi yapan bir bölgeydi ancak sanayi kullanımına yönelik bazı bitkiler de yetiştiriliyordu. Burada, yurtsever bölgelerin hususiyetlerini tayin ederken kullanacağımız bir diğer kıstasa, yani yurtseverlerin yaşadığı bölgelerin meta mübadelesinde ne tür bir yer işgal ettikleri meselesine geldik.

26 Meyer-Willuda, *Wirtschaftgeographie von Estland* (Berlin, 1938), s. 25-6.

27 Meyer-Willuda, *Wirtschaftgeographie von Estland*, s. 188.

28 Schybergson, *Geschichte Finnlands*, s. 438.

29 Jutikkala, *Kartusto*, harita no. 48

Mübadele ilişkileri

Çek milli hareketi söz konusu olduğunda, Bohemya eyaletinin Çekçe konuşulan bütün bölgeleri içinde milli bakımdan en aktif olan bölgenin aynı zamanda ticaretle de en aktif biçimde uğraştıklarını kanıtlayacak geniş kapsamlı göstergelere ihtiyacımız yok. Bölge yaygın ve kesif bir pazar kentleri ağına sahip olup, daha evvel bahsettiğimiz "dağlık bölgeyle" olan geleneksel ticari ilişkilere ilaveten, bölgenin kırsal kesimleri Prag ve diğer büyük şehirlere sevkıyat yapmaktaydı. Ülkenin özellikle kuzey kesiminde komşu tarım bölgeleriyle, mahalli sakinlerinin konuştuğu dil ne olursa olsun, yoğun mübadele ilişkilerinin kurulmasına neden olan gelişmelerin Bohemya'nın genel ekonomik yapısında meydana getirdiği dönüşüm yeni ve kesinlikle önemli bir unsurdu. Ulaşım ve iletişim açısından da, yurtseverlik bakımından aktif olan bölgenin çekirdeği Bohemya'nın tam da başkentle çok yakın ilişkileri olan kısmıydı. Dahası en yoğun yol şebekesine ve hem posta hem de ulaşım açısından Prag'la göreli olarak en hızlı iletişim kurma araçlarına sahipti.[30]

Flanders'taki şehir sakinlerinin oranının yüksek olması olgusu şehirlerle kırsal hinterlantları arasındaki mübadele ilişkilerinin canlılığının açık bir delilidir. Şehirlerin hızla geliştiği yerlerde ticari ilişkilerin yoğunluğu da hızla artmıştır. Brüksel ve Antwerp'in dışında nispeten en büyük gelişme doğu Flanders'ın şehirlerinde, yani milli aktivitenin kesinlikle en canlı olduğu bölgede kaydedilmişti. Flanders'ın batı kısmı bu duruma bir tezat teşkil eder: Özellikle ekonomik gerileme ve dolayısıyla mübadele ilişkilerinin zayıflaması bölgeye ağır bir darbe vurmuştu; milli hareket açısından en faal bölge içinde yer almıyordu.[31]

Suvalki *guberniya*'sının kuzey kısmındaki köylülerin pazara yönelik tahıl üretimi yaptıklarını zaten malumumuzdu; bu üretimin bir kısmını ihraç ediyorlardı. Buradaki köylüler Lit-

30 *Atlas Československých dějin*, harita no. 19c, 19d ve 19f.

31 H. Pirenne, *Histoire de Belgique*, 7. cilt, (Paris, 1932), s. 126 vd.; R. Van Eenoo, *Economische crisis en Vlaamse beweging: reacties in de Brugse pers*, Studia Historica Gandensia, 119 (Ghent, 1969).

vanya'nın geri kalan bölgelerindeki köylülerden daha zengindi.[32] Geleneksel olarak bu bölgenin Nieman Nehri yolu üzerinden Avrupa pazarıyla doğrudan bir ilişkisi vardı. Yine de ticaretin Litvanya'nın diğer bölümlerindeki durumu hakkındaki bilgimiz ticaret bağlantılarının nispi yoğunluğunu karşılaştırmamızı mümkün kılmaya yetmez.

19. yüzyılın ortalarından itibaren Viljandi şehrinin yükselişi sayısal büyümenin tarzından apaçık bellidir.[33] Viljandi civardaki bir dizi küçük mahalli pazarın bağımlı olduğu zengin bir ticaret merkezine dönüşmüştü. Şehir ile kırsal hinterlantı arasındaki mübadele ilişkilerine aracılık eden işlevinin yanı sıra ihracata yönelik tahıl ve endüstri bitkileri alımını da şehrin pazarı idare ediyordu. Riga şehrinin çok uzak olmayan mahallelerivle birlikte bu bölge özellikle kendir ihracatçısı olarak Avrupa pazarlarıyla yakın bir temas halindeydi.[34] Estonya topraklarının güney kısmındaki iç ticaret bir bütün olarak kuzeydekinden önemli oranda daha canlıydı. Kuzey bölgesi aynı seviyeye tedricen, ancak yüzyılın sonlarına doğru gelebildi.[35]

Kıyı bölgesinin haricinde Finlandiya'nın geniş ölçekli ticari faaliyeti sadece Turki-Pori ve Hämeenlinna bölgelerindeydi. 19. yüzyılın gidişatı içinde bu faaliyetler iç kesimlere doğru kuzeydoğu istikametinde genişledi. İlki Lahni ve Heinola olan, sonrasında Mikkeli ve daha sonra da Joensuu ve Lisalmi'nin takip ettiği yeni şehirler ve pazar merkezleri kuzeydoğu bölgesinde zuhur etti.

Çeşitli milli bölgelerin iktisadi hususiyetlerinin, yurtsever aktivitelerin çok ya da az olduğu bölgeler arasındaki farklılık bakımından karşılaştırılması bazı olumlu sonuçlar ortaya koymuş-

32 Hellman, *Grundzuge der Geschichte Litauens* (Darmsdat, 1966), s. 115.

33 19. yüzılın ikinci yarısında bütün Estonya şehirleri içinde en yüksek büyüme endeksine sahip olan Viljandi idi; veriler için bkz., *Istoriya Estonskoy SSR* II, s. 132, ve E. Kant, *Bevölkerung und Lebenstamm Estlands* (Tartu, 1935), s. 191. Ayrıca, hepsinden daha yakın tarihli, R. Pullat, *Gorodskoye naseleniye Estonii s kontsa XVIII veka do 1940 goda* (Tallinn, 1976), s. 22.

34 Kant, *Bevölkerung*, S. 225-6; *Istoriya Latviyakoy SSR* I, s. 554.

35 *Istoriya Estonskoy SSR* II, s. 122-3

tur. Okula devam etme hariç yönetim, dil, yerleşim tipi gibi ekonomi dışı göstergelere göre yapılan ortak bir payda arayışı temelli karşılaştırmalar beraberinde net sonuçlar getirmezken, yurtsever nitelikli aktiviteler açısından faal olan bölgeler iktisadi açıdan belirli ortak özellikler sergilemiştir.

1- Bu bölgeler genişleyen endüstrilerin toplandıkları merkezler olmayıp, pek çok örnekte imalat merkezi bile değillerdi; şehirdeki ve tarımsal hinterlanddaki nüfusun (yani iç pazarın – ç.n.) ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik küçük ölçekli zanaat üretiminin geliştiği bölgelerdi;

2- Milli toprakların en verimli kısmında yer alıyorlardı (en başta tahıl üretimin yapıldığı, ancak sıklıkla endüstri bitkileriyle harmanlandığı) ama verimli toprakların ille de her tarafını kaplamıyorlardı;

3- Tarımsal üretimleri, genel olarak mahalli pazara yönelikti; ne var ki bu mahalli pazar aracılığıyla daha uzak mesafelerdeki pazarlarla da bağlantı kurabilmişlerdi; dolayısıyla söz konusu bu mahalli pazarlar ortaçağ tipi kapalı pazarlar değildi;

4- Sanayileşme sürecinin ana vasıtaları olmamalarına karşın doğmakta olan kapitalist toplumun kültürel dönüşümlerinin niteliği bu bölgelerin ekonomik hayatını ve toplumsal yapısını etkilemişti.

Yukarıda belirttiğimiz hususiyetler Norveç milli hareketinin bölgesel yapısıyla ilgili bildiklerimizle tezat teşkil etmez; burada milli hareket neredeyse tamamen, ülkenin özel coğrafi koşulları nedeniyle yekpare bir bölgesel alan teşkil etmeyen şehirlerde yoğunlaşmıştı. Köylülerin siyasallaşması söz konusu olduğunda bu Norveç'in tarımsal olarak en gelişmiş bölgesi Østland'de gerçekleşmişti.[36] Çözümlememizin sonuçlarının doğruluğunu Balkan milletlerinden biriyle ilgili vereceğimiz çok yakın geçmişe ait bir örnekle teyit etmek mümkündür. 1869-1873 yılları arasındaki Bulgar milli bağımsızlık hareketi içinde en yoğun devrimci komiteleri şebekesini şehirler ile Bulgaristan'ın ekonomik olarak tam da en çok gelişmiş kır-

36 H. Koht, ve C.W. Schnitler, *Eidsvolds-maendene. Eidsvold 1814* (Christiania, 1914), s. 366.

sal kesiminde buluruz: Sofya, Plovdiv, Pasardzik ve daha düşük oranda da Lovec ve Stara Zagora bölgelerinde).[37] Diğer yandan yüzyılın başında, Makedonya milli hareketinin ulusal bakımdan en aktif bölgesi verimli ovalardan ve çok önemli iletişim hatlarından uzakta bulunan dağlık Manastır sancağıydı. Ne var ki burası Türk nüfusun nispeten daha güçlü biçimde temsil edildiği, netice itibariyle de Osmanlı yönetimiyle olan çıkar çatışmalarının toplumsal bilince daha süratle nüfuz edebildiği bir bölgeydi.[38]

Yurtseverlik bakımından aktif olarak tanımladığımız bölgelerin mümeyyiz vasıfları arasına varsayımsal olarak bir tane daha ekleyebiliriz. İncelediğimiz bütün örneklerde muhtemelen bu bölgeler bir yerden diğerine en hızlı biçimde hareket etmeyi mümkün kılan çok yoğun, köklü bir şebekeye sahip bölgelerdi.[39] Dahası, muhtemelen uzun bir zaman önce yerleşik hayata geçilmiş ve uzun zamandır ekip biçilen bölgelerdi; ülke toprakları üzerindeki en yoğun nüfus buralardaydı. Kırsal kesim (çiftçiler) ve şehirlerdeki (zanaatkârlar) bağımsız küçük ölçekli üreticiler kendi nüfuslarının toplumsal yapısında muhtemelen bir başka yerde olduğundan çok daha güçlü biçimde temsil edilmişlerdi.

Dolayısıyla, milli hareket milli ajitasyon evresi süresince en coşkulu kabulü küçük ulusun topraklarının, toplumsal iletişim seviyesinin görece en yüksek olduğu bölümünde gördü. Bu bağlam-

37 Sidel'nikovi "O chislenmon sostave", *Istoriko-sotsiologicheskie issledovaniya* (Moskova, 1970), s. 262. Bu gelişmeleri K. Kosev, *Za kapitalisticheskoto razvitie na b'lgarskite zemi prez 60-te i 70-te godiny na XIX vek* (Sofia, 1968). Tarımsal üretim açısından bu bölge verimli bir tahıl üretim bölgesi değildi, ancak özellikle gülyağı, şarap üretip, tekstil hammaddesi olan bitkiler yetiştiren başarılı bir uzmanlaşmış üretim bölgesiydi. Aynı zamanda koyun otlatma bölgesiydi.

38 J. De Jong, *Ansätze und Grundlagen einer makedonischen Nationalbewegung* (doktora tezi, Bochum, 1982, s. 249vd.

39 Finlandiya için bkz., Judikkala, *Kartasto*, harita no. 65 ve 66; Bohemya için, bkz., *Atlas Československých dějin*, haritalar, 19c ve 19d; Litvanya için, bkz., *Das Strassennetz in westrussland* 1 (Berlin, 1917); Ayrıca, A. Schönemann, 'Die litauischen Binnenstrassen', *Osteuropa-Markt*, 16 (1936), s. 602 vd.; ve nihayet Estonya için, bkz., *das Strassennetz in livund Estland* (Berlin, 1918); ve Kant, *Bevölkerung*, ek 18.

da iletişim sürecinin temel araçları ilk önce küçük ölçekli meta üretiminden ortaya çıkıp gelişen pazar ilişkileriydi (bu ilişkilerin şehir ya da kırsal ilişkiler olup olmadığı fark etmez) ve eğitim sisteminin gelişiminin rolü ancak ikincil derecedeydi. Bu bölgeler aynı zamanda yatay toplumsal hareketliliğin en yüksek seviyede olduğu bölgelerdi.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Sonuç

Sunuş bölümünde de belirttiğimiz gibi küçük milletlerin ulusal uyanışıyla ilgili toplumsal ve bölgesel bir çözümlemenin, çeşitli somut istatistiki verilerin salt kendimizi aydınlatmaya yönelik bir özetinden ibaret olmayıp, bütün tek yanlılığına rağmen, modern milletlerin oluşum sürecini belirleyen toplumsal güçler ve ilişkilerle ilgili bilgilerimizi genişletme gayesi taşıyan ileri doğru atılmış bir adım olması gerekir. Bu nedenle sonuç bölümümüzde, toplumsal yapıyla ilgili verilerin işaret ettiği yol boyunca ilerleyip, modern millet oluşumunun açığa çıkardığı daha genel bağlantılar ve düzenlilikler üzerine kafa yormak istiyoruz. Karşılaştırmalı yaklaşımımızda kullandığımız kıstas yurtsever grupların toplumsal yapısının nispeten dar bir sorunu olsa da, son bölümde bu sorunun meselenin tam da çekirdek kısmına temas ettiğini belirttik.

Sayısal verilerimiz üzerinden ulaştığımız kısmi sonuçların bazıları bilgili okura çeşitli milli hareketlerin toplumsal yapısı hakkında halihazırda bildiklerinin ya da tasavvur ettiklerinin teyit edilmesi ya da netleştirilmesi gibi görünebilir. Ancak biz itibari niteliklerin sayısal olarak bu şekilde teyit edilmesinin bizatihi olumlu bir gelişme olduğunu düşünüyoruz. İkincisi, geleneksel olarak geçerli kabul edilen ama aslında yanlış olan çok sayıdaki genellemeyi sayısal bir temel üzerinde ikna edici biçimde çü-

rütmek mümkün oldu. Elbette bu iki uç, varsayılanın teyit edilmesi ya da çürütülmesi arasında gerçeğe daha çok yaklaşmamıza mümkün kılan bütün bir sonuç ve düzeltmeler yelpazesi vardır. Tarihçiler görünürde mantıklı ve apaçık olan yapılara hiç eleştirisiz itimat ettikleri için milli hareketlerle ilgili çalışmaların etrafında elbette birçok mit ve dogma ortaya çıkmıştır. Kendi alanımızdan örnekler verecek olursak; pek çok milli tarihçinin mutat biçimde kabul ettiği bütün milli hareketlerde öğretmenlerin önemli bir rol oynadığı, küçük milletlerin yurtseverlerinin ağırlıklı olarak kırsal kökenli oldukları ve burjuvazinin girdiği andan itibaren milli hareketin başında bulunduğu tezleri gibi. Bunlar ve diğer tezler sayısal verilerle karşılarına çıkıldığında evrensel olarak geçerli oldukları iddiasını sürdüremezler.

Ne var ki çalışmamızın daha önemli neticeleri milli hareketin koşulları ve kökleriyle ilgili sorunun yanıtının ortaya çıktığı yerde başlıyor. Bu bağlamdaki en önemli ilerlememizin *modern milletin kökeni ve milli hareketin doğuşunun başlı başına milli ajitasyon üzerinden açıklanamayacağı* başlangıç hipotezimizi kantitatif yöntemle teyit etmeyi başarmak olduğunu düşünüyoruz. Özdeş ajitasyon biçimleri, özdeş yurtseverlik tezahürleri farklı milletler arasında çok farklı sonuçlara neden oldu ve hiçbir yerde tek başlarına milli hareketi başarılı biçimde kitlesellik kazandığı evreye taşımaya yeterli değillerdi. Yurtseverlik ajitasyonu, entelektüellerin A Evresi dönemi zarfındaki tutum değişikliklerini açıklamamızı mümkün kılabilir. Ancak milli hareketin, küçük bir milletin gelişiminin daha ileri gitmesinde belirleyici bir aşama olan B Evresi'ni yorumlama meselesine geldiğimizde milli ajitasyon ve kapitalist toplumun eşiğinde genel toplumsal dönüşüm, şehirleşme, endüstrileşme, tarım devrimi süreçlerinin oluşturduğu nesnel ilişkiler arasındaki aleni bağlantıları göz önüne almak zorunda kalırız. Her halükârda, daha derinlemesine yapılacak bir araştırma A Evresi'nin bile sadece "ulusu yaratan fikirlere" göndermede bulunarak izah edilemeyeceğini ortaya çıkaracaktır.[1]

1 Örnek olarak E. Lemberg'in *Nationalismus* (Hamburg, 1964)'da, özellikle 2. bölümün E ve F kısımlarında ortaya koyduğu kavrama bakılabilir. Lemberg'e

A Evresi'yle çok az ilgilenmiş olsak da, bu evre ne önemsiz bir dönem olarak görülebilir ne de modern milletin oluşumdaki anlamı göz ardı edilebilir. A Evresi bir milletten diğerine önemli ölçüde farklılık gösteren bir yoğunluk içinde ilerlemişti. Bazı milli hareketlerin (Estonya ve Letonya) A Evresi çok kısa sürmüşken, diğerleri bu dönemi hem daha uzun hem de daha yoğun yaşamışlardır (Bulgaristan ve Litvanya). Egemen millet mensubu entelektüeller harekete çoğu kere bu evrede katılmışlardır (Baltık bölgesindeki Alman rahipler, Beyaz Rusya'daki Rus âlimler, Finladiya'daki İsveççe konuşan entelektüeller ve diğerleri). Tarihsel bir gerçeklikten ziyade tarihsel bir bilinç aracılığıyla dolayımlanmış belirli bir siyasi birlik geleneğini muhafaza etmiş küçük milliyetler, Landespatriotismus'un (bölgesel yurtseverlik) kendisinin yanı sıra akademik bir ilgi olarak da ortaya çıktığı çok belirgin bir A Evresi sürecinden geçmişlerdir. Landespatriotismus'un ortadan kaybolmakta olan gerçek bir siyasi otonomi veyahut eski otonominin kalıntıları üzerine kurulu olduğu yerlerde söz konusu teritoryal birimin eski hâkim sınıfının bir kesimi A Evresi'nde milli harekete dahil olmuştur. A Evresi'nde siyasal program daha güçlü temsil edildikçe onların katılımları daha yoğunlaştı. Bu noktanın daha iyi anlaşılabilmesi için, milli hareketin, öyle olması şart olmasa da, feodal, zümre benzeri karakterdeki bir siyasal programı benimsenmesiyle milli ajitasyonun başlangıcının özdeş olabildiğini hatırlayalım. Bu noktada, yönetici sınıfın milli hareketin A Evresi'ndeki katılımı açısından, bir tarafta Çek ve Litvan hâkim sınıfının katılımı ile öte yanda Macar, Leh, Hırvat ve Norveç hâkim sınıfının katılımı arasında bir fark olduğuna dikkat çekmek yeterli olacaktır.[2] Bölgesel yurtseverliğin (Landespatriotis-

göre, milliyetçiliğin etkisinden sonra, nesnel ilişkiler milletin inşa sürecinde ikinci sırada yer alıyordu. Bu düşünce kendilerini Marksist olarak kabul eden bazı tarihçiler arasında da destek bulmuştur. Örnek olarak bkz., J. Chlebowczyk, *Procesy narodotwórcze we wschodniej Europie srodkowej w dobie kapitalizmu* (Warsaw, ve Kraków, 1975), özellikle 2. bölüm.

2 Bu konuya daha önce P. Sugar değinmiştir. P. Sugar, "The roots of Eastern European nationalism", *1er Congrès international des études balkaniques (Sofia, 1966), Résumés et communications. Historie XXe siecle*, s. 167.

mus) rabıtalandığı siyasi birimin toprakları, söz konusu küçük milliyetin mensuplarının yaşadığı topraklarla (Hırvatistan, Finlandiya, Bohemya, Schleswig) çakışmıyordu; bu gibi örneklerde milli harekete kaynaklık eden toplumsal grup içinde A Evresi zarfında içsel farklılaşmalar yaşanmıştı.

Bütün toplumu etkileyen dönüşüm sürecinde eski toplumun hâkim sınıfı burjuvaziye (özellikle toprak sahibi burjuvaziye) dönüşmüştü; dolayısıyla, toplumsal desteğin A Evresi'nden B Evresi'ne kadar sürekliliğinin söz konusu olduğu yerlerde bu insanlar ancak milli hareketin B Evresi'nde harekete ilgi duymaya başlamıştı. Bu grubun payı o zaman bile minimum seviyeye düşmüştü. Toplumsal desteğin devamlılığının mevcut olmadığı yerlerde hareketin B Evresi'nde eski hâkim sınıfın vârislerinden kimseye rastlamıyoruz. Entelijansiyanın milli hareketin B Evresi'ndeki en kalabalık grup olduğu elbetteki bizim kişisel keşfimiz değil. Bu tabakanın güçlü içsel farklılaşması göz önüne alındığında genel niteliği bakımından entelijansiyanın bu hâkimiyetinin toplumsal bir anlamı olmayacaktır. Bu nedenle entelijansiyanın mesleki gruplaşmalara göre iç taksimatını dikkate aldığımızda incelenen milli hareketler arasında bu gruplardan hiçbirisinin özdeş ya da sürekli bir yere sahip olmadığını belirtmeliyiz. Burada, milli hareket içindeki çeşitli mesleki grupların oranları arasındaki farklılıkları en ince detayına dek yeniden anlatmayıp, belirli bir sınıf ya da toplumsal gruba mensubiyetin *a priori* olarak milli harekete katılımı belirlemediği, tam aksine, aslında hiçbir sınıf ya da toplumsal grubun hareketin B Evresi'nin yeri doldurulamaz bir bileşeni olmadığını belirtmekle yetineceğiz. Yine de iki sınıfın durumunda bu sonuca daha büyük bir hassasiyet göstermemiz gerekir: burjuvazi ve köylüler. Bu iki sınıfın katılımı olmaksızın hiçbir milletin sınıfsal yapısı tam teşekkül etmiş (yani kapitalist topluma mahsus sınıfsal yapıya) olamayacağı için, bu iki sınıfın milli harekete katılımı modern ulusun ortaya çıkışının temel önkoşulluydu ve bu sınıfsal yapı ulus inşa sürecinin tamamlanması açısından kaçınılmazdı.

Şu bir gerçek ki, milli hareketlerin çoğunun B Evresi yurtseverleri arasında burjuvazi sınıfı mensupları yalnızca birbirinden

kopuk bireyler olarak çıkar karşımıza (Norveç, buradaki tek istisnadır). Bu evrede, şehirli küçük ölçekli üreticiler ile tüccarların yurtsever grupların çoğunda yer aldıklarını da saptadık. Tabii her somut durum açısından ne ölçüde loncayla ilişkili eski usul zanaatkârlarla uğraşıldığını, ne ölçüde modern küçük burjuvaziyle karşı karşıya kalındığını kestirmek zordur. Yine de, kapitalist ilişkilerin gelişmesi açısından en yüksek öneme sahip olan şehirdeki üretici ve ticaret çevresinin milli ajitasyonun etkisine açık olduğu ve B Evresi'nde bile, az ya da çok, hareketi destekledikleri açıktır. Bu demek ki C Evresi boyunca küçük milletlere münhasır burjuvazi bu çevrede doğdu. Dolayısıyla başlangıçta burjuvazinin görevini, bir dereceye kadar şehirdeki küçük ölçekli üreticiler yerine getirmiş olabilir. Ne var ki tek ihtimal bu değildi. Bir milletin oluşumunu belirleyen belirli bağlar ve ilişkiler nasıl ki birbirine ikame edilebiliyordu, öyleyse belli sınıfların ve toplumsal grupların rolleri de, geçici kaydıyla bile olsa, karşılıklı olarak birbirinin yerine üstlenilebilirdi. Milli hareketin B Evresi'nde burjuvazinin işlevinin küçük ölçekli üreticinin dışında ezilen milliyetin entelijansiyasının belirli gruplarınca ve bazen de aslında doğmakta olan kırsal burjuvazi tarafından (Litvanya) üstlenilebildiğini zaten belirtmiştik.

Köylülerin durumu kısmen farklıydı. Milli dil ve kültürel geleneğinin doğal kaynakları olan köylüler herhangi bir milli hareketin başarısı açısından vazgeçilemez bir konumdaydı. Bu elbette, köylülerin yeri doldurulamaz bu nesnel rolünün ille de öznel rolleriyle eşit önemde olduğunu ima ediyoruz anlamına gelmez. Tam aksine, genel olarak köylülerin milli ajitasyon faaliyetleri içinde nispeten zayıf biçimde yer aldıklarını yahut B Evresi süresince milli bilinci benimserken nispeten gönülsüz olduklarını gördük. Köylüler yalnızca, bu evrenin görece geç başladığı (Litvanya, Estonya) yerlerde daha güçlü biçimde katılmışlardı.[3] Köy çevresinden gelen yurtseverler B Evresi'nde

3 E. Niederhauser Balkan milli hareketlerinde bu ilişkinin mevcut olduğunu iddia eder. Bkz., E. Niederhauser, "Les intellectuels de la société Balkanique au XIX$_e$-XIXe siécle", *Ier Congrés international des études balkaniques* (Sofia, 1966), *Historie XVe-XIXe siecles*, s. 225.

bilhassa milli hareketin bu evreye geçişinin tarım devrimi ya da köylülerin kurtuluşunu müteakiben olduğu yerlerde öne çıkmıştı (bunun illa feodalizmin tamamen tasfiye edilmesiyle özdeş olması gerekmiyordu). Milli varoluşun nesnel temeli olarak köylülerin rolü eşsiz olsa bile yine de milli ajitasyon içindeki öznel katılımları B Evresi'nin başarılı biçimde ilerlemesinin kaçınılmaz koşulu değildi. Köylülerin ya da en azından belirli bir kesiminin milli hareket içinde yer almaları elbette milli hareketin kitlesellik kazandığı evreye geçiş açısından gerekli kıstaslarından biriydi. Bu demek ki köylülerin C Evresi'ndeki katılımı burjuvazininki kadar kaçınılmazdı.

Burada milli hareketin B Evresi'ndeki bazı sınıf ve grupların yeri doldurulamaz işlevlerinden bahsediyor olmamıza rağmen, bu, bizim milli aktiviteyi kendi araçlarının toplumsal durumundan soyutlama niyetinde olduğumuzu göstermez. Yine de, farklı bütün milletler, toplumsal ve mesleki gruplar ve sınıflar arasında B Evresi süresince milli hareketle bilinçli bir özdeşleşmenin gelişmesi ve milli aktivitelerin yayılması açısından elverişli olan ya da olmayan benzeri koşulları yaratan genel toplumsal vasıfların araştırılmasının gerekli olduğunu düşünüyoruz.

Bu türden belirli ortak vasıfları zaten ortaya koymuştuk. Kentlerde yaşayanların kırsal alanda yaşayanlardan genellikle daha hızlı biçimde yurtsever saflara katıldıklarını tespit etmiştik. Aynı şey eski kuşakla mukayese edildiğinde genç kuşak için de söylenebilir. İlk kez kendilerini ispatlamaya çabalayan bu "genç insanlar" ya öğrenciydi ya da entelijansiyanın genç mensupları. Elde ettiğimiz sonuçları şu şekilde özetleyelim: *Milli ajitasyona yönelik en fazla ilgi ezilen millet üyelerinin henüz erişebildiği en yüksek meslek grupları arasındaydı*; toplum içinde yükselmenin somut imkânları elbette söz konusu zaman ve mekâna göre önemli oranda çeşitlilik gösteriyordu.

Bu çalışmada milli bakımdan aktif olan grupların toplumsal bileşimiyle ilgili çözümlememizi belli mesleklere veya daha geniş terimlerle, belli tabaka ve sınıflara mensubiyetin sabit ve kesin olduğu varsayımı üzerinden yaptık. Bir kişinin bu gruplar-

dan birine mensubiyetinin belirlenmesindeki kesin an o kişinin yurtseverlerin saflarına katıldığı andı. Elbette gerçek yaşamda bireyin toplum içindeki yeri sabit veya değişmez değildir. Bireyin toplum içindeki yeri hem kendi mukadderatının getirdiği hem de toplumsal dönüşümler nedeniyle ortaya çıkan ve bilhassa mensubu olduğu meslek grubu içinde bu toplumsal dönüşüm süreçlerinden kaynaklanan değişiklikler nedeniyle başkalaşır. Feodal toplumdan kapitalist topluma geçiş döneminde ortaya çıkan bu toplumsal değişiklikler özellikle dinamik ve karmaşık yapıdadır. Yine de bu sorunların çözüm yolları mevcuttur. Milli hareketin bölgesel yapısını analiz ederken bireylerin ve grupların toplumsal durumlarının harekete olan potansiyel bağlılıkları açısından, yani iki genel niteliği kullanarak; toplumsal iletişimin derecesi ve toplumsal hareketliliğin seviyesine göre tanımlanıp, ölçülebileceğini belirtmiştik.

Bu iki göstergeden daha bariz olanı toplumsal hareketliliktir.[4] Entelijansiyanın milli hareket içindeki yüksek katılım seviyesi ve diğer kanıtlardan da görülebileceği üzere, toplumsal hareketliliği daha kuşak içi olan gruplar incelenilen milli hareketler içinde hâkim bir konumdaydı. Ancak, *kuşaklar arası bölgesel hareketlilik* meselesi biraz daha karmaşıktır. Burada da B Evresi yurtseverlerinin ekseriyeti, bu anlamda hareketli olan gruplara mensuptu. Toplumsal köken itibariyle entelijansiyanın ağırlıklı olarak akademisyen olmaması da bunu gösterir. Üstelik bu tabakayı oluşturan mesleklerin çoğu, tabiatları gereği, oğulların mesleki işlevleri babalarınınkinden bir başka yerde ifa etmeleri temel gereklilikti. Ancak kuşaklar arası yatay hareketlilik hem Schleswig'deki Dan azınlık hareketinde hem de Estonya hareketinde düşük seviyedeydi. *Dikey toplumsal hareketliliği* değerlendirirken her şeyden önce toplumsal kökenlerini ayrıntılı olarak bildiğimiz yurtsever gruplara güvenmek zorundayız. Bu gruplarla ilgili olarak kuşak içi dikey hareketlilik ile kuşaklar arası hareketlilik arasında önemli bir bağlantı olduğu tespitini yapabiliriz. Meslekleri, üyelerine sunduk-

4 Burada kullandığımız terimler J.S. Roucek ve R.L. Warren, *Sociology: an Introduction* (Totowa, N.J.; 1965) s. 53-4'ten alınmıştır.

ları toplumsal yükselme şansının türünde bir kıstasa göre alt gruplara ayırırsak belli bir milletin daha sabit ya da daha hareketli gruplara mensup olan yurtseverlerinin oranlarını yaklaşık olarak belirleyebiliriz. Dikkatimizi toplumsal köken meselesine yöneltirsek yurtseverlerin toplumsal merdivende ailelerinin gerçekleştirmiş olduklarından ne oranda daha yüksek bir pozisyona geldiklerini genel olarak oldukça açık biçimde tespit edebiliriz; burada genel olarak geçerli olan durum şudur: Yurtsever entelijansiyanın kökeni ne kadar halk tabakasından geliyorsa kuşaklar arası dikey hareketlilikleri o kadar yükselir. Dikey hareketliliğin iki kategorisi arasındaki ilişkiyi özetle, tablo halinde gösterebiliriz (bkz. Tablo 40). Elbette buradaki rakamlar büyük ölçüde sembolik olup, tablo daha ziyade bir model niteliğindedir.

TABLO 40
Yurtsever Grupların Dikey Toplumsal Hareketliliği

	Dikey hareketlilik: Hareketli (H) ve Durağan (D) gruplar arasındaki ilişki	
Milli hareket	*Kuşaklar içinde H:D*	*Kuşaklar arası H:D*
Norveç	6:4 (or 5:5)	4:6
Finlandiya	6:4	3:7
Bohemya	3:7 (0r 4:6)	6:4
Slovakya	3:7	6:4
Estonya	3:7	5:5
Litvanya	4:6	7:3

Burada dikkati çeken husus dikey hareketliliğin iki tipi arasındaki "karşılıklı telafi ilişkisi"dir. Üyelerinin, büyük oranda, toplumsal yükseliş şansının iyi olduğu mesleklere mensup olduğu yurtsever gruplar nispeten düşük bir kuşaklar arası hareketliliğe sahipti (Norveç ve Fin örneklerine ilaveten, Flaman hareketi de bu kategoriye dahildi). Bunun aksine, gelecekte toplum içinde yükseliş açısından önemli herhangi bir şansı olmayan grupların hâkim olduğu yurtsever topluluklar (ruhbanlar, kırsal bölgelerdeki okul öğretmenleri ve köylüler) bir önceki nesille mukayese edildiğinde toplumsal statülerinde önemli

bir iyileşme sergilemişlerdir. Bu farklılık aynı zamanda milliyetin genel toplumsal yapısı içindeki bir farklılığa tekabül eder ve bu farklılık söz konusu milliyetin burada incelediğimiz temel milli hareket tiplerinden birine mensubiyetiyle bağlantılı değildir (entegre ya da gecikmiş tip). Yine de belirli bir bağlantının ana hatları programla ilgili alanda görülebilir. Kuşak içi hareketliliğin yüksek ve kuşaklar arası hareketliliğin düşük (Norveç, Finlandiya, Flaman hareketi) olduğu milli gruplarda dil programı diğer milletlerde oynadığı kadar önemli bir rol oynamamıştır. Zümre tipi sınırların varlığını güçlü biçimde koruduğu, kırsal nüfus ya da kırsal kesimle bağlantılı alt düzey entelijansiyanın milli harekete egemen olduğu yerlerde yurtseverlerin toplum içinde yükselme şansı çok azdı. Yurtsever gruplardan hiçbirinde hâkim konumdaki yurtseverlerin kuşaklar arası ya da kuşak içi düşük dikey hareketliliğe sahip yurtseverler olmaması elbette anlamlıdır. Dolayısıyla konuyu, yüksek toplumsal hareketliliğin mili hareketin B Evresi'ndeki yurtsever içerikli programın (patriotic programme) kabulü açısından elverişli bir durum yarattığını belirterek bağlayabiliriz.

Gerçekliğe ilişkin bilgi ve verileri, köklü davranışları ve içgüdüsel reaksiyonları aktaran bir süreç olarak *toplumsal iletişim* modern toplumda, bilinçli bir bağlılık gerektiren her durumda –dolayısıyla milli hareketle ilişkin olarak da– mühim bir rol oynar. Bu açıdan kitlelere milli bilinç kazandırma çabalarını milli kolektivitenin oluşturulmasına yönelik belli davranışları etkileme gayesiyle iletişim sistemine nüfuz etme gayretleri olarak vasıflandırabiliriz. Daha önce yaptığımız kantitatif analizimizin sonuçları değerli bir kılavuz olarak pekâlâ işlevsel olabileceği halde, B Evresi'ndeki iletişim düzeyini tahlil ederken takribi verilere dayanmak zorunda kaldık.[5] Yurtseverlerin mensup oldukları ya da geldikleri toplumsal ve meslek gruplarını iletişim ağlarının kuvvetine göre tasnif edecek olsaydık, hiç kuşku yok ki, B Evresi'ndeki yurtseverlik ajitasyonuna ezilen mil-

5 İletişim seviyesi kıstası olarak K.W. Deutsch'un geliştirmiş olduğu ölçüyü kullandık, *Nationalism and Social Communication* (Cambrideg, Mass., 1953), s. 100; "harekete geçmiş ahali".

letin özellikle daha kuvvetli iletişim hatlarına sahip olan kesiminin mukabelede bulunduğu sonucuna varırdık. Ama aksine, incelediğimiz milletlerin bir bölümünün yurtseverleri iletişim düzeyinin düşük olduğu (köylüler, zanaatkârlar) çevrelerden geliyordu ağırlıklı olarak. Ancak burada ulusal varoluşlarının başlangıcındaki dönemde çeşitli küçük milletlerin sınıfsal yapılarındaki farklılıkları hesaba katmak gerekir. Bu nedenle dikkatimizi milli topraklar dahilindeki ilişkilere çevirmeliyiz. Milli hareketin bölgesel yapısının incelenmesi milli ajitasyonun iletişim düzeyinin nispeten daha yüksek olduğu bölgelerde daha hızlı biçimde başarı kazandığını ortaya koyar.

Dolayısıyla, milli hareketin ezilen milletin toplumsal bakımdan daha hareketli olan ve daha güçlü iletişim bağlantılarına sahip kesimi arasında daha hızlı biçimde başarı kazandığı yolunda bir genelleme ile konuyu özetleyebiliriz. B Evresi'nde milli hareketin yaygınlaşması toplumsal iletişim ve hareketliliğin ilerlemesiyle el ele gitmiştir. Toplumsal iletişim ve hareketliliğin burada temel bir unsur, *a primum movens* olmayıp, daha ziyade ekonomik ve toplumsal alanlardaki somut dönüşümler ile toplumsal bilinç arasındaki ilişkinin araçları olduğunun farkındayız.

Bu sonuç şimdilik sadece bir varsayımdır. Bu sonucu, iki tezat durum açısından, yani toplumsal iletişimin aşırı ölçüde geri olduğu ve toplumsal iletişim ve hareketliliğin yüksek olduğu durumlarla karşılaştırarak doğruluğunu kanıtlamak gerekir. İlk karşılaştırma için Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Doğu Polonya'nın bir kısmını teşkil etmesine rağmen bugün Sovyet Beyaz Rusya'sının batı sınırları içinde yer alan, Polezya (Polesia) bölgesindeki gerçek bir örnek laboratuvarı ele alalım. 1919 ve 1930 seçimlerinde Polezya'nın yerel sakinlerine milliyetleri sorulduğunda çoğunluk bu soruyu "buralardan" ("*tutejszy*") oldukları biçiminde cevaplandırmıştır.[6] Polezya çok seyrek bir ulaşım ağma sahip, toplumsal hareketliliğin minimal düzeyde

6 Ayrıca, kimi zaman "mejscowi" ("yerliler") tabirini de kullanmışlardır. Bkz., J. Tomaszewski, *Z dziejow Polesia 1921-1939* (Warsaw, 1963), s. 24 ve 32; ve G. Garecki, "Mezhy Zachodnjaj Belarusi u Pol'shchy", *Matarjaly da gevagrafii i statystyki Belarusi* 1 (Minsk, 1928), s. 91.

olduğu bir bölgeydi (bataklık bir alandı) ve köylülerin pazarla temasları çok zayıftı. Pazarla olan ilişkileri aslında, çoğunluğu Yahudi olan ve bizzat pazara giden simsarlar vasıtasıyla dolayımlı bir ilişkiydi. Yüzyılın başında köylü nüfusun sadece üçte biri okuma yazma biliyordu. Örneklerin çoğunda, sadece bu bölgedeki küçük kentlerde yaşayanlar milliyetinin ne olduğunu söyleyebilmişti.[7] Benzer biçimde düşük iletişim ve toplumsal hareketlilik seviyesi Litvanya-Beyaz Rusya sınırındaki,[8] Aşağı Lusatia'nın bir kısmındaki[9] ve kimi değişikliklerle Batı Prusya ve Mazuria[10] bölgelerindeki geniş halk tabakalarını etkisi altına alan ortaçağa mahsus ulusal atalet hastalığının devamlılığını sağladı. Dolayısıyla negatif analiz toplumsal hareketlilik ve iletişimin önemiyle ilgili tezimizi teyit eder.

Peki diğer örnek için ne söylenebilir? Ezilen milliyetlerin özgürleşme sebepleri iletişimin yoğun biçimde artması ve yüksek toplumsal hareketlilik miydi? Sanayi devrimi eşlik eden bütün sonuçlarıyla birlikte Güney Galler (ve belli bir gecikmeyle Kuzey Galler de) dahil Büyük Britanya'da çok erken tarihlerde kök salmıştı. Burada toplumsal dönüşüm çok hızlı gerçekleşmişti; üstelik kamusal yaşam incelediğimiz herhangi bir ülkedekinden daha hızlı gelişmişti. Bu durum milleti oluşturan süreci nasıl etkilemişti? Yurtseverler 19. yüzyılın ortalarına doğru milli ajitasyonu etkin hale getirmek için çabaladıklarında sadece kısmi bir

---

7 N. Gukovskiy, *Kovenskaja gubernija* (Kaunas, 1890-6), Vilkomirskij ujezed, s. 32vd.; Kovenskij ujezd, s. 63 vd. Tomaszewski, *Polesia*, s. 70 vd.; M. Bürgener, 'Pripet-Polessie'. *Petermanns Mitteilungen*, Ergänzungsheft 237 (Gotha, 1939), s. 107-8 ve 119 vd. M.B. Dovnar-Zapolskij, *Narodnoje khozjajstvo Belorussii 1861-1914* (Minsk, 1926), s. 224 ve 229.

8 K. Srokowski, *Sprawa narodowosciowa na Kresach Wschodnich* (Kraków, 1924), s. 7; L. Wasiewski, *Westrussland*, s. 18, 37-8 ve 98-9; L. Wasilewski, *Litwa i Bialoruś* (Kraków, tarihi yok), s. 290.

9 R. Lehmann, *Geschichte der Niedelausitz* (Berlin, 1963), s. 684.

10 W. Chojnacki, "Polska akcja narodowo-uświadamiajaca na Mazurach przed I. wojna swiatowa", *Zapiski historyczne* 21 (1955-6), s. 242 vd.; ve benzer biçimde, Cashubianlar için, bkz., S. Remult, *Statystyka Ludności Kaszubskiej* (Kraków, 1899), s. 33 ve B. Stelmachowska, *Stosunek Kazsub do Polski* (Toru, 1932), s. 14-5. J. Chlebowczyk asimilasyon konusundaki kayda değer teorisinde bu tür milliyetleri maalesef hesaba katmayı başaramaz (Chlebowczyk, *Procesy narodotwórcze*, s. 41 vd.).

başarı elde ettiler ve milli hareketin kitlesellik kazandığı evreye geçmeye muavvak olamadılar. Sanayileşmenin tamamıyla geliştiği bölge milliyet fikrinin de bütün bütün ortadan kaybolduğu bölgeydi, oysa Galler'in en geri kalmış kesimleri milli hareketin en azından bazı kısmi başarılar elde etmiş bölgeleriydi.[11] Demek ki bu örnekte yüksek toplumsal hareketlilik seviyesi ve çok iyi gelişmiş iletişim milli açıdan ayrıştırıcı bir unsur olarak rol oynamıştı. Bunun tek örneği de Galler değildi. Toplumsal hareketliliğin artması Schleswig, Brittany, Prusya ve Lusatia'da da benzer sonuçlar yaratmıştı. Yaygın bir dilsel asimilasyon olmamasına karşın, Flaman hareketinde, yüksek iletişim ve toplumsal hareketlilik seviyesi ile milli ajitasyona yönelik ilginin zayıf olması arasındaki orantısızlık özellikle göze çarpıcıdır.[12] Burada sunmuş olduğumuz örneklerin hepsinin kitabın giriş kısmında bölünmüş tip veya Schleswig söz konusu olduğunda, azınlık milli hareketi olarak nitelendirdiğimiz kategoriye dahil olması tesadüfi değildir. Bütün bu örneklerde milli ajitasyon gelişmiş bir liberal toplumun içinde zuhur etmişti.

Dolayısıyla K.W. Deutsch tarafından geliştirilmiş modelin testi geçemediği aşikârdır.[13] Toplumsal iletişim ve hareketliliğe

---

11 R. Coupland, *Welsh and Scottish Nationalism* (Londra, 1954), s. 168-9. Sanayi devriminin önemi hakkında, bkz., A.R. Dodd, *The Industrial Revolution in North Wales* (Cardiff, 1933); ve N. Edwards, *The Industrial Revolution in South Wales* (Londra, 1924). Konu genel hatlarıyla Deutch'un *Nationalism and Social Communcation* kitabında s. 111'de ele alınmıştır.

12 F. Burkhardt, *Die Entwicklung des Wendentums im Spiegel der Statistik* (Berlin ve Leipzig, 1932), s. 13 ve 74-5; Lehmann, *Niederlausitz*, s. 694. Prusya'daki Litvanya toprakları için bkz., W. Hubatsch, "Masuren und Preusisch-Litauen in der Nationalitätenpolitik Preussens 1870-1920", *Zeitschrift für Ostforschung* 14 (1965), s. 641vd.; Breton bölgesi için, bkz., Zur, *Der bretonische Regionalismus* (Berlin, 1938), s. 38 ve 42.; Belçika için, bkz. Lamberty, *Philosophie der Vlaamsche Beweging en de overige stromingen in België* (Bruges, 1944), s. 128, 133 ve 198.

13 Deutsch'un iletişim düzeyinin ekonomik unsurlara bağımlı olduğunun farkında olması olgusu bunu hiçbir biçimde değiştirmez (*Nationalism and Social Communication*, s. 65). Kuramında sadece küçücük bir yer işgal ediyor bile olsa bahsettiğimiz antagonizmaları biliyordu, ancak yine de onları toplumsal iletişim sürecinin ürünü olarak görüyordu (örnek olarak kırsal kesimde milli türde antagonizmaların uyanışı hakkındaki yorumlarına bakınız, *Nationalism and Social Communication*, s. 129).

ilaveten, modern milletin oluşumu ya da milli hareketin izlediği rota açısından tayin edici bir başka önemli unsur daha vardı. Tam da diğerleri gibi, bu unsur da, kapitalizme geçiş sürecinde toplumun geçirdiği dönüşümden kaynaklanan ve insanların bilincinde maddi çıkarlara dair fikirler olarak dolayımlanan çıkar çatışmalarıydı. Biz bu toplumsal antagonizmaların, bu çıkar çatışmalarının özellikle ulusal bakımdan anlamlı olan bileşeniyle ilgilenmekteyiz. Yani, *B Evresi döneminde önemli oranda dilsel (bazen de dinî) farklılıklarla örtüşen bu çatışmalarla* ilgilenmekteyiz. Milli hareketin yoğunluk kazanması bakımından mensuplarının aynı zamanda dahil oldukları farklı dilsel ve milli topluluklara da bölündüğü grup ve sınıflar arasındaki çıkar çatışmaları tartışmasız çok önemliydi. Demek ki maddi çelişkilerdeki kutuplaşma milliyet farklılıklarına koşut gelişmiş ve bunun neticesinde de bu çıkar çatışmaları sadece onlara denk düşen toplumsal ve siyasal düzeyde değil, aynı zamanda ulusal kategoriler ve talepler düzeyinde de dile getirilmişti. İşte bu nedenle, yalnızca iletişimin ulaştığı basit ve soyut düzeyle değil, aynı zamanda maddi çıkar çatışmalarının az çok dönüşüme uğramış yansıması olarak bu iletişim sistemi vasıtasıyla dolayımlanan içerikle de ilgilenmekteyiz. Küçük uluslar arasında milli bilincin gelişimi süreciyle ilgili nihai modelimizi ve milli hareketin başarılı olup olmamasını belirleyen unsurları işte bu yönde tamamlamalıyız. Tabii bu bizi yurtsever cemaatlerin toplumsal yapısının karşılaştırılmalı çözümlemesinin sınırlı çerçevesinin ötesine taşır. Bu toplumsal yapının sadece milli bakımdan anlamlı çeşitli antagonizmaları ayırt etme yollarının araştırılması açısından semptomatik bir (kontrol grubu rolü oynayan) önemi vardır.

Bu türden bazı temel antagonizmaları belirlemeye kalkışmadan önce milli hareketin ne B Evresi'nde ne de C Evresi'nde yaygın anlamıyla "milli çıkarlar" ve "milli antagonizma"dan söz edilemeyeceğinin altı çizilmelidir. Millet, temel çıkarlar açısından tek bir birime sahip homojen bir grup ya da sınıf değildir. Yurtseverlerle ilgili çağdaş eserlerde belirtilen ve dahası modern tarihçilerin eserlerinde dolaylı olarak ortaya çıkan

"milli menfaatler", mensuplarının aktif biçimde milli hareket içinde yer aldığı (ya da harekete kazanılması gereken) belli somut sınıf ve grupların maddi çıkarlarının yüceltilmiş ve dönüşüme uğramış olan imgesidir. Kelimenin gerçek anlamıyla "milli menfaatler"den tek bir birim gibi düşünülen milli gruba özgü belli ilişkilerin gelişmesi, milli varlığının yararını temsil eden bir soyutlama olarak ancak mecazi anlamda söz edebiliriz. Ancak o zaman çıkar çatışmalarından değil genel bir ulusal gelişim temayülünden söz edilebilir. *İşte bu nedenle, milli ajitasyonun milli hareketin B Evresi'nde başlatılamadığı ve küçük milleti oluşturan spesifik sınıf ve grupların çıkarlarının milli terimlerle dile getirilemediği yerde milli hareketin başarı kazanması mümkün değildi.* Dil, ulusal edebiyat veyahut tarih, folklor ve benzeri diğer üstyapısal vasıfları kapsamayan bir bayrak altında sürdürülen ajitasyon halk kitlelerini yurtseverlik bayrağı altında kendiliğinden bir araya getiremiyordu: B Evresi'nden C Evresi'ne giden yol kapanmış, yahut bazı durumlarda kesintiye uğramıştı.

Yurtsever cemaatlerin toplumsal yapısı hakkında bildiklerimizden hareketle çıkar çatışmalarının milli hareket içindeki rolüyle ilişkin ne söyleyebiliriz? Dikkatimizi ilkin burjuva devrimleri ve eski feodal toplumun dönüşüm süreci açısından tipik temel antagonizmalara çevirmeliyiz: Yani, yükselen burjuvazi ile eski feodal sınıf arasındaki antagonizmalar ile yine feodal sınıf ve köylülük arasındaki antagonizmaya.

Eski toplumun hâkim sınıfı ile dar anlamıyla sanayi burjuvazisi arasındaki çelişkileri göz önüne aldığımızda sorunun cevabı basit ve nettir: Milli hareketin B Evresi'nde bu tür bir çelişkiye rastlamayız. Küçük milletin oluşum halindeki, tamamlanmamış sınıfsal yapısı tam da burjuvazinin var olmamasıyla ayırt edilir ve dolayısıyla eski ve yeni toplum arasındaki temel sınıfsal çelişkilerinden kaynaklanan mücadelenin sadece egemen milletin saflarında yaşandığı görülür. Gelgelelim Kautsky'nin burjuvaziden yoksun olan milliyetlerin asimile olmaya mahkûm olduğu yolundaki düşüncesinin bakiyesi olan bu düşünce aşırı basitleştirici ve şematize edilmiş bir görüş olur-

du.[14] Burjuvazi, homojen ve yekpare bir varlık olarak değil, her bir bileşeninin, burjuvazinin genel çıkarlarına ilaveten, müstakil menfaatlerinin de söz konusu olduğu, ayrı ayrı bileşenlerin bir toplamı olarak görülmelidir. Bu bileşenlerin bir kısmı yurtsever cemaatin toplumsal yapısı içinde henüz embriyon halinde bulunabilir (mesela, tüccarlar ya da zengin ve girişimci çiftçi köylüler). Ancak daha da önemlisi, burjuva bir toplumun inşasına duyulan alakanın diğer toplumsal gruplar, özellikle de entelijansiya ve bazen de bağımsız küçük ölçekli üreticiler tarafından temsil edilebilmesi olgusudur. Aynı zamanda, buradaki esas mesele sadece koşulları, menfaatleri ve bazı durumlarda kökenleri itibariyle entelijansiyanın belli bir kesiminin yönetici sınıfa yakın olması değil, ancak daha önce de belirttiğimiz gibi, otoriteleri ve toplumsal iletişim sistemi içindeki pozisyonları yüzünden, oluşum süreci içindeki küçük bir milletin durumunda muvakkaten yönetici sınıfın işlevini de yerine getirmiş olmasıdır.

Köylülerle feodal soylular arasındaki antagonizma milli hareket içinde ne ölçüde birleştirici bir rol oynadı? Ezilen milletler söz konusu olduğunda eski toplumun bu klasik antagonizmasına, mutat olduğu üzere, hâkim sınıf ile kırsal alanda yaşayan ahali arasındaki dilsel (ayrıca İrlanda ve Güneydoğu Avrupa'da dinsel bir ayrım) bir ayrılık eşlik ediyordu: Böylece soylular aynı zamanda ezen milleti, köylüler ise ezilen milleti temsil ediyordu. Küçük bir milletin oluşumunun nesnel koşullarından biri, hiç şüphesiz, ister açık bir ayaklanma biçiminde (ki bu çok yaygındı) isterse tek tek hukuki ihtilaflar yahut itaatsizlik tezahürleri biçiminde ifade bulsun, serflerin eski rejime karşı mücadelesiydi. Yine de somut tarihî olayların seyrinin kısmen aksi yönde olduğunu gördük: Köylülerin milli harekete olan öznel ilk bağlılığı az ya da çok bir gecikmeyle vuku buldu. Milli hareketin C Evresi'ndeki failleri, aktif taşıyıcıları olabilmeleri için evvela harekete kazanılmaları gerekiyordu. A Evresi, sıklıkla B Evresi'nin içlerine kadar devam eden, dönemindeki anti feodal köylü hareketlerinin amaçları ağırlıklı olarak

14 K. Kautsky, "Die moderne Nationalität", *Die Neue Zeit* (1887), s. 404 ve 444.

toplumsal talepler ve kategoriler biçiminde ifade edilmişti: Bu talepler ve kategoriler milli unsurlar içermiyordu. Bu bağlamda Doğu ve Orta Avrupa'da B Evresi'nin köylülerin serflikten kurtulmalarından yaklaşık bir kuşak sonra başladığını hatırlatalım. Bu yine de bu bölgedeki bütün milli hareketlerin B Evresi'nde köylülerin temsil edildiği anlamına gelmez.

Köylülerle soyluların toplumsal konum ve etnik karakterlerinden ziyade varolan başka niteliklerle ayrıldığı her yerde köylüler milli programı daha hızlı biçimde benimsemiştir: Bu fazladan ayırt edici çizgi genellikle dinsel olandı ve burada din, din dışı bir işleve sahip olmuştur – tam da dil programının dil dışı bir fonksiyon üstlenmesi gibi. Köylülerin ya da en azından bir kısmının hareketin B Evresi'nde milli programla zaten özdeşlik kurduğu bu durumlarda bu evre nispeten geç ortaya çıktı (bir dizi nedenden dolayı İrlanda bir istisna teşkil eder bu açıdan). B Evresi'nde her yerde, hatta köylülerin ancak yalıtık biçimde milli harekete bağlandığı yerlerde bile, köylülerin özgürleşmesinin tarımsal programı bir ya da öteki biçimiyle milli programın bir bileşenini oluşturuyordu. Milli hareketlerin sadece dördüncü yani "bölünmüş" tipi için durum böyle değildi. Köylülerin onları eski topluma bağlayan ve özellikle de kentli bir nitelik kazandığı yerlerde milli hareketin amaçlarıyla özdeşleşmelerini engelleyen kimi özelliklerinin bu bağlamda gözden kaçırılmaması gerekir. Köylülerin, özellikle patriarkal ilişkiler ve patriarkal düşünce tarzından oluşan değer sistemi içinde, zahiri ya da gerçek, yalnızca patriarkal ilişkileri himaye edici bir niteliğe sahip olduğu sürece milli talepler için bir yer vardı. Köylülerin ataerkil tonlardaki yurtseverliği doğal olarak içinde yurttaşların eşitliği fikrine ve toplumsal ilerlemeye yabancı, ırkçılık temelli yabancı düşmanlığının bakiyelerinin var olmaya devam ettiği feodal bir yurtseverliğin güçlü özelliklerini barındırıyordu. Bu olgu kırsal kökenli tabakanın yoksul köylüler ve topraksız emekçilerin özgürlük mücadelesiyle ve örgütlü işçi sınıfı hareketinin doğuşuyla karşılaştığı anda ortaya çıkmıştı.

Daha önce belirttiğimiz, milli bakımdan anlamlı ama iki temel toplumsal antagonizmaya kesinlikle indirgenemeyecek çı-

kar çatışmalarına dönelim. Milletin dahili yapısı sınıfınkinden esas itibariyle farklı olduğu için böyle bir indirgeme yapılamaz: Millet adını verdiğimiz geniş toplumsal grup içinde hepsi farklı grup çıkarlarına sahip bir dizi sınıf, tabaka ve insan grupları yer alır. İşte bu nedenle daha nesnel çatışmalara, çeşitli toplumsal grupların çıkar ve durumlarına kök salmış ve milliyetler arasındaki farklılığa koşut bir rota izleyen çatışmalara bakmamız icap eder. Tam da genel bir toplumsal dönüşümün yaşandığı bir dönemde bu tür çatışmalar karmaşık ve çok yönlüdür. Her milli hareketin arka planında kısmi çıkar çatışmalarının özel bir bileşeni bulunduğunu varsayabiliriz; tek tek milliyetlerin gelişimlerini ele alırken bu çatışmaların bir kısmının niteliklerinden söz ettik. Burada milli hareket açısından anlamlı varsaydığımız pek çok çatışmadan üçünü tanımlamaya çalışacağız. İncelediğimiz milli hareketlerin hepsinin değilse de bir kısmının B Evresi'nde bu üç çatışmanın varlığını doğrulayabiliriz.

Sanayileşme süreci sadece modern burjuvazi ve proletaryayı yaratmadı. Aynı zamanda bir yanda eski lonca mensubu zanaatkârlarla (ve küçük tüccarlar) diğer tarafta büyük ölçekli sanayi üreticisi (ve büyük tüccarlar) arasındaki çıkar çatışmalarını da beraberinde getirdi. Küçük zanaatkâr ve küçük tüccarların ezilen milliyetlere mensup oldukları sürece geniş ölçekli üretim ve ticaretin ortaya çıkışı, ezilen milletler açısından egemen milletin yükselişinin karakteristik bir özelliği olarak belirdi. Bu objektif çelişki büyük milletler söz konusu olduğunda toplum yasalarına göre tali bir antagonizma olarak kalırken, ezilen milletler söz konusu olduğunda milliyetçilik şiarı altında devam eden bir çelişkiye dönüşebildi. Bu çelişkinin yoğunluk ve milli bilincin doğuşuyla olan iç içe geçmişlik dereceleri elbette, şehirli nüfusun toplumsal ve milli yapısı, sanayileşmenin B Evresi'nde (ya da, sırasıyla C Evresi'nin başlangıcında) ulaştığı seviye, devletin etnik, siyasi ve idari yapısıyla bağlantılı olarak sanayileşme devriminin bölgesel dağılımı ve benzeri bir dizi başka koşula bağlıydı. Bu durumda, sanayi devriminin ortaya çıkışının (hiç değilse egemen milletin topraklarında) milli hareketin B Evresi'nin vuku bulduğu döneme denk düştüğü (Bo-

hemya) milli hareket tipi açısından önemli derecede birleştirici bir rol oynayabilen bir çelişkiyle ilgileneceğiz. B Evresi ile C Evresi'nin başlangıcının henüz imalat çağı koşullarında geliştiği yerlerde bu çelişki daha zayıf bir şekilde ortaya çıkmış ve ticari alanla sınırlı kalmıştı. Tabii C Evresi boyunca küçük milletin saflarından kimi küçük ölçekli üreticilerin sanayi burjuvazisine katılmasıyla küçük ve büyük ölçekli üreticiler arasındaki nesnel çelişkinin de gelişmekte olan küçük milletin içsel çelişkisi haline geldiğini ancak bu durumun milli programa yansımadığını belirtmek gerekir. Bana göre bu çelişki, küçük milletin zayıf burjuvazisinin egemen milletin daha güçlü burjuvazisine karşı ideolojik bir silah olarak kullanılabilmesinden ötürü milli programda ve küçük burjuvazinin bilincinde milli aktivasyonun ya da milliyetçiliğin bir aracı olarak 20. yüzyıla kadar yaşadı.

Milli bakımdan anlamlı çıkar çatışmalarının ikinci örneği olarak entelijansiyanın varoluş çabalarını ve dikey toplumsal hareketliliğini ele alacağız. Hemen hemen bütün ülkelerde, zümrelere bölünme gibi ekonomi dışı engellerin kaldırılması eski toplumu nihayete erdiren toplumsal dönüşümün bir parçasıydı. Bu engeller soylu zümresinden olmayanları, tabii ki çocuklarını eğitim yapmaya gönderecek yeterli maddi kaynaklara sahip olmaları halinde erişebilecekleri orta ve yükseköğrenime girmekten alıkoymuştu. Engellerin ortadan kalkmasıyla orta ve yükseköğrenim gören alt ve orta tabakaya mensup öğrencilerin oranı bazen hızlı kimi zamanda daha tedrici biçimde arttı. Toplumun daha alt tabakasının ezilen milletin mensuplarından oluştuğu yerlerde sonuç söz konusu milletin üyelerinin entelijansiyanın tahsilli tabakası içindeki oranının bariz biçimde artması olmuştur. Üstelik idarenin modernleşmesi, üretim kapasitesi ve servis gereksinimlerinin (özellikle okul sisteminde) artmasının bir neticesi olarak orta ve yüksek tahsilli eleman ihtiyacı bilhassa ücretlerin ve toplumsal itibarın düşük olduğu (öğretmen, yardımcı memur ve memur gibi) daha alt kategoriler içindeki profesyonel gruplara olan ihtiyaç büyüdü. Öte yandan geleneksel olarak egemen millete mensup olan elitler ay-

nen eski feodal rejimde olduğu gibi genellikle yine kendi sınıflarından çıkıyordu ve yüksek ve iyi ücret alan meslekler üzerindeki tekellerini muhafaza ettiler. Ezilen milletin saflarından birinin toplumsal olarak yükselmesinin söz konusu olduğu münferit örneklerde bu duruma bir asimilasyonun eşlik etmesi âdettendi. Neticede, asimile olmadıkları ölçüde ezilen milletin yeni entelijansiyasının mensupları daha yüksek bir toplumsal pozisyona yükselme şanslarını orantısız biçimde azaltan (sayısal güçleriyle mukayese edildiğinde) ve sekte vuran engellerle yüz yüze geldiler.[15] Bu tabakanın toplumsal bilincinde küçük bir millete aidiyet bireysel değil bir grup engeli olarak yorumlanmaya başladığında bu toplumsal antagonizmayı milli bir antagonizmaya dönüştüren bir kaynak olarak işlev görmeye başladı. Bizatihi ezilen milletin elitlerinin toplumsal oluşumu nazarı itibara henüz alınmadığında, ezilen milletin entelijansiyasının özlemleri B Evresi'nde tamamen milli bir görünüm kazanır. Bohemya, Slovakya, Norveç ve değişiklik yaratan belirli unsurlara rağmen (dışarıda tahsil yapmak gibi) Litvanya'dan somut örnekler aktarabiliriz.

Son olarak, bir taraftan toplumun kapitalizm doğrultusundaki dönüşümü, öte taraftan ulusun oluşumu arasındaki bağlantıyı doğrudan doğruya bünyesinde barındıran çok önemli bir çıkar çatışmasından bahsetmemiz gerekir. Eşit yurttaşlık ilkesi ile zümrelere bölünmüş toplum arasındaki çatışmadır bu.[16] İmtiyazların kaynağı ve zümreler arasındaki sınırların muhafızları egemen milletin üyeleri olduğu için halk tabakalarının feodal imtiyazlara ve zümreler arasındaki sınırlara yönelik çok yönlü düşmanlığının büyümesi ezilen milletin üyeleri açısından mil-

15 Eric Hobsbawm bu meseleye genel olarak parmak basmıştır (Age of Revolution, s. 166-7); Ayrıca, bkz. Kautsky, "Die moderne Nationalität", s. 447, orada mesele, idari görevler için verilen mücadeleyle kısıtlandırılmış olsa da.

16 Bu çelişkinin bir dizi yazarın mutat bir biçimde derinlemesine mülahaza etmeksizin bahsettiği harici ya da dilsel baskıdan daha ciddi olduğunu düşünüyoruz. Aslına bakılırsa dilsel baskı milli bakımdan ancak diğer koşullarla bağlantılı olarak birleştirici bir rol oynayabilir. Örnek olarak, bkz, B.C. Shafer, *Nationalism: Its Nature and Interpreters* (Washington D.C., 1976), s. 176-7; Lemberg, *Nationalismus* (2 cilt, Hamburg, 1964), I, s. 100; ve Deutch, *Nationalism and Social Communicationn*, s. 25.

li bir nitelik kazandı. Böylece tüm yurttaşlar için eşitlik mücadelesi milliyetine bakılmaksızın eşitlik talebinde milli bir ifade kazandı: Bütün milliyetlerin eşitliği ve tüm milletlerin birbiriyle eşitliği ve aynı zamanda söz konusu milletin bütün üyeleri arasındaki eşitlik işte buradan kaynaklanır. Bu durumda milli eşitlik talebiyle hepsi de tam siyasal haklara sahip eşit yurttaşların bir toplamı olarak millet kavramı arasında ayrılmaz bir birlik söz konusudur. Burada modern milletin oluşum sürecinin bir parçası olarak milli hareket ile Hans Kohn ve onu takip eden diğer bazı araştırmacıların da hatalı biçimde "milliyetçiliğin" tezahürleri olarak kabul ettikleri feodalizm çağında teritoryal politik haklar için zümrelerin hareketinin (ister tamamıyla aristokratik ister burjuvazinin de dahil olduğu) "milli" aktiviteleri arasında niteliksel ilke farkı olduğunu görürüz.

Milli bakımdan önem taşıyan çatışmalarla ilgili düşüncelerimiz bizi halihazırda yurtsever cemaatlerin toplumsal yapısının çözümlenmesi alanının dışında bulunan bir alana yönlendirmiştir. Ancak bu çatışmalar olasılık türlerini gözler önüne sermiş, sonuçların yorumlanması milli hareketlerin gidişatını belirleyen unsurlara ilişkin genel, dinamik bir model hazırlanması ve buna ilaveten modern milletin oluşum sürecindeki spesifik düzenliliklerin kavranması gerektiğini ortaya çıkarmıştır. Bu yönde yapılacak bir başka araştırma işte bu nedenle sadece ezilen milliyetle değil ezen milletle de bağlantılı olarak toplumsal iletişim ve hareketlilik içindeki büyümeyi izlemek zorunda olacaktır. Aynı zamanda milli bakımdan önem taşıyan çıkar çatışmalarının rolüyle mukayese edildiğinde bu sadece ikincil konumda bir unsur olabilir. Bu çıkar çatışmalarından toplumsal iletişim ve dolaylı olarak milli ajitasyon ve milli program için de gerekli özel bir içerik üretmeye uzanan yolların karşılaştırılmalı analizinin yapılması yine de gerekli olacaktır. Aynı şey kapitalist gelişimin eşiğindeki topyekûn toplumsal dönüşüm ile iletişim ve toplumsal hareketliliğin modern milletin oluşumu sürecinde oynadıkları rol arasındaki ilişki için de söylenebilir. İletişim ve toplumsal hareketlilik, kimi Batılı araştırma-

cıların tahayyül ettiği gibi, toplumsal gelişmenin asli unsurları değil, yeni üretim biçimlerinin kök salması ve bu üretim içinde yer alan insanlar arasındaki yeni, kapitalist ilişki türünün bir yansımasıydı.

Sonuç olarak müellifin, modern milletin oluşumunu, yani modern bir milleti yaratan harekete öncülük eden grupların toplumsal bileşimini incelerken benimsediği karşılaştırmalı tarihsel yaklaşımın yalnızca kısmi olduğunun, hatta çok da önemli olmadığının farkında olduğunun, bir kere daha vurgulanması gerekir. Müellif milli hareketi bütün boyutlarıyla değil sadece bir kesimi yani kitleselleşmiş milli hareketin başlangıcından önceki milli ajitasyon dönemiyle ilgilenmektedir. Burada B Evresi'ne hasredilen ilginin benzerinin milli hareketin C Evresi'ne de gösterilmesi kesinlikle faydalı olacaktır. Müellif karşılaştırma konusu olarak her bir milli hareketi, hatta milli hareket tipinin her birini incelemeyi seçmeyip sadece hâkim konumda olan ikisi üzerine yoğunlaşıp, diğer iki türle ilgili ancak bazı kısmi sondajlar yapmıştır. Bu tek yanlı yaklaşımın bile toplumsal gelişmenin genel yasaları açısından geniş kapsamlı yeni içgörüler kazandırıp, bir katkı oluşturabildiği ortaya çıkmıştır. Yine de ulaştığımız genel sonuçlar, bu sorunlar grubuyla ilgili daha ileri bir çalışması açısından bir temel, yahut bir başka deyişle, daha fazla doğrulama ve netleştirme gerektiren varsayımların bir toplamı olarak kabul edilmelidir. Modern Avrupa milletlerinin teşekkül ettiği sürece ilişkin özgün, bilimsel bir sentezin yapılması hâlâ ilk safhalarındadır.

Almanya 17, 26, 30, 193, 195
Ancient rejim 29, 39, 205, 206, 216, 224
Aşağı Ülkeler 27
Aušra 142, 143, 145, 146, 148, 221
Avusturya 81, 104, 105, 160, 218

Belçika 17, 171, 172, 178, 180-182, 216, 217, 226, 227, 241, 243, 251, 256, 258, 259, 261, 282
Bequest of St John Nepomuk 88
Bergen 71
Beyaz Rusya 60, 212, 226, 227, 233, 234, 239, 242-244, 251, 252, 273, 280, 281
Bohemya 26, 81, 82, 84, 90-93, 99, 101-105, 147, 152, 179, 203, 205, 206, 208, 211, 212, 214, 216, 217, 220, 225-228, 231, 232, 239-246, 250-252, 254, 258, 260, 261, 263, 266, 274, 278, 289
Bosna 220
Britanya 67, 69, 281
Bulgaristan 216, 219, 251, 265, 273

Carbonari 67
Chalupn, E. 93
Cobban, Alfred 41

Çek Teknik Okulu 84, 88, 90
Çekler ve Hırvatlar 31

Danimarka 17, 30, 60, 65, 67, 70, 74, 185, 186, 193-195, 242
Davids-Fonds 175
Den sleviske Foreningen 187-189, 193
Deutsch, K.W. 21, 279, 282
Diyakronik 46

Eidsvoll Meclisi 66
Estonya 60, 127-130, 133-140, 211, 216, 226, 227, 229, 231-234, 239, 242, 243, 246, 250, 251, 264, 266, 273-275, 277, 278
Estonya Edebiyat Topluluğu (Alexandre Okulu) 110, 128, 131-136, 138
Estonya Ortaokulu Encümeni 128

Felsefe Fakültesi 98, 99
Fin Edebiyat Topluluğu 110-114, 117, 120
Finlandiya 17, 107-109, 112, 117-120, 122-125, 127, 177, 179, 203-206, 208, 211, 214, 216, 225-228, 231-233, 239, 241-243, 246, 250-

253, 257, 260, 262, 264, 266, 274, 278, 279
Fransa 11, 30, 171, 182, 205

Galler 23, 281, 282
Ghent Üniversitesi 178
Gramsci, Antonio 209, 236, 240
Guberniya 254-256, 261, 263

Habsburg Monarşisi 26, 81, 159, 205
Helsinki Üniversitesi 114, 117
Hobsbawm, E. J. 7, 206, 214, 289
Hollanda Devrimi 182
Hukuk Fakültesi 76
Hurt, Jakob 133

İlahiyat Fakültesi/Okulu 98, 101
İngiltere 30
İskandinavya 108, 206, 226
İspanya 30
İsveç 65, 66, 69, 74, 78, 107-109, 112, 113, 124, 204, 233, 243, 252
İşçiler 39, 40, 76, 85, 87, 89, 90, 94, 96, 111, 114, 116, 118, 132, 239, 243

Jakobson, K. J. 128, 132-134, 136
Jansen, Ea 132-136, 236, 251, 259
Jimnazyum 68, 87, 92, 113, 121, 146, 151, 175, 176, 224, 235, 254, 255, 257
Johan, Carl 66
Journal of the Bohemian Museum 83
Jozephin 81

Kalevipoeg 128
Kautsky, Karl 207, 284, 285, 289
Kiel Üniversitesi 191
Kohn, Hans 22, 290
Köylüler 24, 39, 66, 68-70, 72-77, 79, 82, 85, 87-90, 94, 96, 97, 100, 104, 107, 111-113, 115, 116, 118, 122, 129-132, 137, 139, 140, 144, 146, 147, 153, 156, 157, 166, 176, 182, 187-191, 202, 203, 206, 224, 226, 227, 230, 231, 233-236, 239, 240, 263-265, 274-276, 278, 280, 21, 285, 286
Kristiansand 71

Landespatriotismus 103, 107, 110, 124, 142, 143, 154, 186, 195, 205, 217, 273
Landmal 79
Litvanya 32, 60, 141-157, 177, 204, 205, 211, 216, 220-225, 227-229, 231-235, 239, 240, 242-244, 246, 250, 251, 252, 254, 255, 259, 261, 264, 73, 275, 278, 281, 282, 289
Louvain Üniversitesi 174, 179, 181
Ludovít Štúr 160
Lyna 189

Maamiehen Ystava 118, 119
Macaristan 30, 81, 159, 160, 204, 206
Makedonya 60, 246, 266
Marijampole Yüksek Okulu 151-153
Matica Slovenská 168
Matice 17, 82-86, 88-90
Matice česká 82-84, 101, 110
Memurlar 40, 67-77, 85-89, 92-97, 100, 101, 110-118, 122, 131, 132, 136, 146, 147, 149, 162-166, 173, 175-178, 181, 188-190, 202, 203, 213-215, 226, 230, 239, 241, 245
Met Tijd en Flijt 174-179
Met Tijd en Vlijd 171
Metternich 226
Moravya 81, 82, 84, 104

Namier, Lewis 41
Nationalbladet 73
Nederduitsch Bond 177
Norveç 17, 31, 60, 65-80, 182, 202, 203, 206-208, 211, 214, 216, 220, 225, 226, 228, 232-234, 239, 241-246, 249, 251, 256, 265, 273, 275, 278, 279, 289

Oslo 44, 66, 67, 71, 72, 75-77, 79, 230, 240
Østlandet 72, 73, 77

Öğretmenler 40, 68, 69, 72, 74, 76, 77, 85, 87-89, 92, 94, 96, 100, 111-116, 118, 122, 129, 131-133, 136, 146, 147, 162-167, 173, 175-178, 181, 188-190, 202, 216, 224-227, 236, 239, 241, 246, 257, 272, 278

Pari passu 238
Patent of Toleration 218
Polonya 17, 30, 55, 141, 142, 149, 155, 204, 206, 259, 280
Protestan 40, 162-167, 170, 215, 216, 223, 239, 240
Prusya 149, 150, 152, 154-156, 195, 205, 259, 281, 282

Rødding Halk Yüksek Okulu 190
Rokkan, Stein 43
Rommi, Pirkko 121
Ruhbanlar 68, 69, 72, 77, 86-90, 92, 93, 95, 101, 105, 109-111, 114-116, 118, 122, 143, 146, 149, 153, 155, 163, 164, 166, 167, 170, 172, 173, 175-178, 188, 189, 215-223, 226, 240, 278
Rusya 60, 107, 125-127, 137, 141, 149, 150, 153, 155, 205, 226, 227, 230, 280

Saima 118, 119, 221
Sakala 128-130, 132-136, 138
Samfundet for det norske Folks Sprog og Historie 71
Sanaan Saattaja 119
Schieder, Theodor 43
Schleswig Topluluğu (bkz. *Den sleviske Foreningen*) 186
Schleswig-Holstein Yurtsever Cemaati 189
Selskabet for Norges Vel 67
Senkronik 46, 47
Serbest meslekler 76, 87, 89, 94, 96, 100, 111, 113-116, 118, 132, 146, 162, 164-166, 173, 175-177, 188, 189
Slovak Bilim Derneği 159, 162-166
Slovakya 32, 57, 114, 159, 160, 167, 168, 170, 207, 211, 216, 217, 220, 226, 228, 232, 239, 240, 242, 243, 250, 252-254, 258, 261, 278, 289
Slovenya 225
Snellman, Johan Wilhelm 108
Statsborgeren 69, 73
Storting 66-71, 73, 74, 231
Štúr 160, 228
Suometar 118-120

Tartu Üniversitesi 127
Theresa, Maria 105
Tıp Fakültesi 99
Tommila, P. 118
Topolski, J. 43, 44
Trondheim 71
Tugendbund 67
Tüccarlar 65, 68-72, 76, 77, 87, 89, 94, 96, 97, 100-102, 111-116, 118, 137, 146, 147, 153, 175-177, 186, 188, 189, 202, 203, 208, 210-212, 232, 239, 240, 275, 285, 287

Ukrayna 220

Vaderlandsch Museum 177, 178
Varpas 144
Večerni vyraženi 88, 89
Verbond, Vlaemsch 172, 179
Vlaemsch Midden-Comiteit 179
Vormärz 84, 88, 99
Vrode, M. De 173

Wergeland, Henrik 73
Willems-Fonds Derneği 172, 174-176, 178, 180
Willems-Monument 177, 178

Zanaatkârlar 39, 69, 71, 74, 76, 77, 85, 87-90, 94, 96, 97, 100, 102, 111, 113-116, 118, 131, 132, 144, 146, 147, 153, 173, 175-177, 181, 182, 187-190, 202, 203, 210, 211, 239, 266, 275, 280, 287

Miroslav Hroch'un bu çalışması, milli hareketlerin uyanış evresini hazırlayan önkoşulları karşılaştırmalı örnekler üzerinden incelemesi nedeniyle alanında temel bir başvuru kaynağı. Milliyetçiliği ön evreleriyle ele alması eseri diğer kaynaklardan önemli ölçüde farklılaştırıyor. Hroch, Orta ve Kuzey Avrupa'da milliyetçiliğin nasıl geliştiğini betimleyerek başlıyor çalışmasına; kitleselleşmiş milli hareketin beşiği olan milli ajitasyon dönemine özellikle yoğunlaşıyor. Milli uyanışın taşıyıcısı olan grupların toplumsal bileşimleri hakkında çeşitli kıyaslamalar yaparak, benzerlik ve farklılıkları belirginleştiriyor. Millet-inşa sürecini evrelere bölerek pek çok bakımdan zihin açıcı cevap ve açılımlar içeren bir modelleme sunuyor. Milliyetçi entelektüellerin, aktivistlerin, yayınların, derneklerin tarihsel önemini, siyasi aktör olarak devamlılıklarını tartışıyor böylelikle. Milli kimliklerin inşasında öne çıkan grup ve sınıfların rollerini, etkinlik ölçülerini bu modelleme içinde ayrıca tasnif ediyor. Propagandanın ve milli ajitasyonun hangi şartlarda ve neden o zamanda kabul edilip, kitlesel bir hareket statüsüne ulaştığını anlatıyor. Öncü milliyetçi grupların nasıl ve ne biçimde dönüşüm geçirdiğini, farklı kültürel ve siyasi gelişmeler içinde irdeliyor, nicel verilere başvuruyor. Giderek artan sayıdaki insanın ortak bir kültür, mukadderat (ortak bir bellek), dil, toplumsal deneyim vb. bağlarla bir arada duran eşit bir yurttaşlar grubuyla kendini özdeşleştirmesinin tarihsel panoramasını çiziyor.

Hroch, milliyetçilik yazınında çığır açmış kitabıyla Türkçe'de...

İLETİŞİM 1554
ARAŞTIRMA İNCELEME 256